Andrei S. Markovits

CASA DIN PAȘAPORT

Cum mi-am găsit alinarea în dezrădăcinare

POLIS BOOKS

Colecția Memorii

Prezentul volum este reeditarea celui apărut sub același titlu
la Editura Hasefer, București, 2023.

Lector: Sorin Bocancea
Concepția grafică a copertei: Andrei Cucu
Foto copertă: www.freepick.com (colaj)

© 2025 Polis Books pentru prezenta ediție
Reproducerea parțială sau totală a prezentei cărți fără acordul Editurii
constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate
cu Legea nr. 8/1996.

Editura Polis Books
Iași, str. Bălușescu, nr. 2, jud. Iași
polisbook@revistapolis.ro

Andrei S. Markovits, *Casa din pașaport. Cum mi-am găsit alinarea în dezrădăcinare*, 376 p., 2025

ISBN: 978-606-95777-9-0

Andrei S. Markovits

Casa din pașaport

Cum mi-am găsit alinarea în dezrădăcinare

2025
POLIS BOOKS IAȘI

ANDREI S. MARKOVITS (n. Timişoara, 1948), profesor cu titlul Arthur F. Thurnau şi profesor universitar la catedra de Politică comparată şi studii germanice Karl W. Deutsch, Universitatea din Michigan, Ann Arbor. În martie 2024 şi-a anunţat retragerea din posturile didactice. A publicat şi a editat numeroase cărţi, articole academice, lucrări din cadrul unor conferinţe, recenzii de carte şi articole de ziar, în engleză şi în multe alte limbi străine, pe teme variate, precum politica germană şi cea austriacă, antisemitismul, antiamericanismul, social-democraţia, mişcările sociale, dreapta şi stânga europeană. De asemenea, a publicat lucrări însemnate pe tema culturii sportive comparative în Europa şi America de Nord. Cartea de faţă este prima tradusă în limba română.
Vezi şi:

https://www.andreimarkovits.com/

www-personal.umich.edu/~andymark

“In these dismaying times, Andy Markovits’s thrilling memoir *The Passport as Home: Comfort in Rootlessness* reads like a manifesto for hope. Born in the multicultural Romanian Banat, the author grew up in Timisoara, surrounded by memories of love, friendship, and compassion. He’s a proud and genuine cosmopolite, an admirable American and European scholar and public intellectual. He is one of the most insightful analysts of German politics and a thoughtful writer on soccer and politics. The book is refreshingly engaging, a passionata of memory, free of any sort of self-pity, lucid, truly inspiring. Georg Lukacs once called his friend Ernst Bloch “anima candidissima.” This is how I feel about the Karl W. Deutsch Professor of Comparative Politics and German Studies from the University of Michigan at Ann Arbor. Kudos to Linda Kunos and CEU Press for having published this absorbing memoir!

Vladimir Tismaneanu
University of Maryland, College Park
FACEBOOK, April 3, 2022

Cuprins

Cuvânt-înainte (Michael Ignatieff) / 7

Prefaţă şi mulţumiri / 11

Prefaţă la ediţia a doua în limba română / 20

Prefaţă la prima ediţie în limba română / 21

Capitolul unu

Origini: Virtuţile dezrădăcinării / 22

Capitolul doi

Elogiu pentru tante Trude (care poate a fost sau poate nu a fost nazistă) / 74

Capitolul trei

Patru prietenii: Cum am descoperit America la Viena / 89

Capitolul patru

Daphne Scheer, Real Madrid şi Internazionale Milano (Inter Milan): Personalul întâlneşte politicul / 125

Capitolul cinci

Rolling Stones cântă la Viena (ceea ce duce la vătămarea unor evrei din oraş) / 136

Capitolul şase

Sosirea la New York: Visul întâlneşte realitatea / 146

Capitolul şapte

Columbia 1968: Cum s-au schimbat lumea – şi Andy – în doar un an / 167

Capitolul opt

Kiki: Politica cea mare şi Andy cel mic / 209

Capitolul nouă

The Grateful Dead: Familia mea americană / 247

Capitolul zece

Centrul de Studii Europene de la Universitatea Harvard: Intrusul îşi găseşte un cămin / 264

Capitolul unsprezece

Câini: Salvatorul se salvează pe sine / 314

Capitolul doisprezece

Germania: Admiraţie pentru Bundesrepublik, antipatie pentru Deutschland / 323

Epilog / 369

Cuvânt-înainte

Nu îl cunosc pe Andrei Markovits, deşi suntem aproape de aceeaşi vârstă şi probabil că paşii ni s-au intersectat la Center for European Studies, Harvard, în anii ’70, însă îmi doresc să-l fi cunoscut, pentru că memoriile lui reprezintă un voios şi deosebit dezacord cu întreaga tradiţie a scrierilor despre exil, în special exilul evreiesc. Subtitlul cărţii sale – *Cum mi-am găsit alinarea în dezrădăcinare* – e o provocare la adresa unei întregi tradiţii. Avem de-a face aici cu un evreu născut în Timişoara după Holocaustul ce a făcut atâtea victime în rândul membrilor familiei sale, care a emigrat mai întâi la Viena, apoi în Statele Unite şi care nu priveşte înapoi cu mânie, nostalgie sau dor de rădăcinile pierdute. Dimpotrivă, dezrădăcinarea, afirmă el, a fost o „sursă de bucurie, şi nu o sursă de suferinţă”. Să luăm în considerare greutatea tradiţiei sale, mai ales în credinţa evreiască, căreia îi rezistă în aceste încântătoare memorii. Să ne amintim, de pildă, aceste măreţe versete din Psalmi 137:

> „Pe [malurile] râurilor din Babilon şedeam şi plângeam când ne aduceam aminte de Sion”[1].

1. Pentru versetele biblice, am folosit Biblia Romano-Catolică în traducerea preoţilor Alois Bulai şi Eduard Pătraşcu; vezi https://bibliacatolica.ro/ (n.trad.).

În tradiția evreiască a exilului, care începe cu această tânguire din Psalmi, amintirea despre o casă pierdută nu aduce cu ea alinare, ci doar durere, suferință și nostalgie. Pentru credinciosul evreu e obligatoriu să-și mențină privirea fixată spre casă. Conform cuvintelor Psalmului, „Dacă te voi uita, Ierusalime, să mi se usuce mâna dreaptă" și „să mi se lipească limba de cerul gurii mele" (să rămân fără grai) de nu voi pune înainte Ierusalimul, ca centru al vieții și credinței mele.

Markovits se rupe de toate acestea, își leapădă greutatea de pe umeri și urmează o cale diferită, departe de casă, de rădăcini, de revendicări ancestrale. Deși rămâne un evreu loial și mândru, nu acceptă ideea că nu poate fi acasă decât în Sion ori în oricare altă parte. Dimpotrivă, îl încântă faptul că este un „cosmopolit dezrădăcinat", adoptând un epitet antisemit folosit odinioară de stalinişti, fascişti şi naţionalişti. Toată viața sa a fost un „evreu rătăcitor", iar asta i-a permis să fie liber.

Smuls din rădăcinile sale în 1958, la câteva luni după decesul mamei sale – când avea să părăsească România pentru totdeauna, întâi pentru Viena și apoi pentru New York, un deceniu mai târziu –, nu a mai căutat niciodată să aparțină unui loc. A cultivat „ortogonalitatea", neintegrându-se nicăieri, toată viața. Acum, trecut de 70 de ani, cu o căsnicie fericită și iubit ca profesor la Universitatea din Michigan, ne povestește cu bucurie că se menține „complet marginal și tangențial față de toate din cele trei" departamente cu care este asociat la universitate. În mod neobișnuit, memoriile sale numără doar beneficiile venirii în America. Dacă nu ar fi existat exilul, după cum ne cere Markovits să ne amintim, ar mai fi descoperit el cât de mult iubește baseballul, formația Grateful Dead și stadionul Universității din Michigan în ziua meciului?

În această atitudine asupra pierderii, Markovits se aseamănă cu un alt mare artist al exilului, Vladimir Nabokov, care a fost întotdeauna de părere că alungarea sa din Rusia de către Revoluția rusească a fost „șutul sincopal" ce l-a transformat din aristocrat în scriitor. Totuși, spre deosebire de Nabokov, Markovits nu e interesat de nostalgie și nici nu e dedicat recreării paradisului pierdut.

Markovits nu este prozator, însă memoriile sale conțin toate

detaliile rememorate, specificităţile legate de loc, timp şi personaje care creează o literatură bună. Îşi aminteşte casa din Timişoara în care familia sa a trăit la comun cu alte familii; ne ghidează prin casa din Viena, cu camere de închiriat, în care el şi tatăl său au stat atunci când au ajuns prima oară în Occident. Totul este viu şi totuşi neumbrit de nostalgie sau regret.

Cu toate că este eliberat de trecutul evreiesc din Europa Centrală şi de Est, Markovits se asociază cu mândrie cu tradiţiile sale cele mai bune. Pentru că în Europa habsburgică a existat un multilateralism care nu a fost niciodată liberal, dar a făcut posibilă o convieţuire complexă între evrei şi neevrei, catolici şi protestanţi, limbi, naţiuni şi minorităţi. Multiculturalismul habsburgic a reuşit să supravieţuiască şi fascismului şi comunismului deopotrivă, iar dovada pentru rezistenţa sa stătea în blocul de apartamente în care a crescut Markovits: cămin al unor familii evreieşti, catolice, protestante şi ortodoxe româneşti, cu vorbitori de maghiară şi română care locuiau laolaltă într-o fraternitate rivală, în condiţiile unui regim comunist.

Multiculturalismul habsburgic însemna că o familie de evrei ce-şi pierduse parte din membri în Holocaust încă mai venera acel *Kultur* german, încă îi adora pe Beethoven şi Mozart şi încă vorbea limba persecutorilor săi, totodată urându-i pe germanii responsabili de suferinţa lor. Acest multiculturalism era orice altceva decât liberal sau bazat pe drepturi: cetăţenii de etnie rromă erau dispreţuiţi pretutindeni, iar convieţuirea dintre evrei şi neevrei era întinată de un amestec complex de frică, dispreţ şi atracţie. Hitler şi Stalin au încercat să zdrobească acest model complex de „trăieşte şi lasă-i şi pe alţii să trăiască", iar astăzi autoritariştii democraţi din Europa Centrală şi de Est par hotărâţi să încuie Polonia şi Ungaria în state etno-naţionaliste, în care multiculturalismul habsburgic va fi doar o amintire nostalgică. Aceste memorii consemnează o viaţă trăită cu voie bună şi fără regrete. Dar există amărăciune în destinul multiculturalismului habsburgic care l-a produs pe Andrei Markovits. Putem fi recunoscători pentru faptul că îşi aminteşte punctele sale tari şi că a ajuns să întruchipeze cele mai

atractive calităţi ale acestuia: simţul comicului şi al absurdului, o curiozitate constantă pentru ceilalţi şi un simţ ascuţit al realităţii, toate mânate de o conştientizare impasibilă care poate deveni brusc periculoasă.

Michael Ignatieff,
preşedinte şi rector al
Universităţii Central-Europene,
Budapesta şi Viena

Prefață și mulțumiri

Începuturile acestei cărți datează din primăvara anului 1998, când Erich Später, directorul Fundației „Heinrich Böll" din landul Saarland, m-a invitat să particip la un turneu de promovare, desfășurat în zece orașe, organizat de el pentru promovarea lucrării mele *Grün schlägt Rot. Die deutsche Linke nach 1945*, care fusese publicată la sfârșitul toamnei lui 1997 la Rotbuch Verlag. Scrisă împreună cu fostul meu student, acum prieten, Philip S. Gorski, ediția era traducerea cărții noastre *The German Left: Red, Green and Beyond*, publicată în 1993 de Polity Press în Marea Britanie și de Oxford University Press în Statele Unite.

Ancorat în cercetarea pe care o desfășuram împreună asupra relativ recentului partid Bündnis '90/Die Grünen, inovator din punct de vedere conceptual, și mediului său înconjurător, m-am simțit extrem de onorat de faptul că fundația asociată cu acest partid și cu această mișcare m-a invitat să citesc pasaje din carte și să țin prelegeri despre aceasta în fața publicului de pe teritoriul Republicii Federale. Călătorind dintr-un oraș în altul cu minunatele trenuri din Germania, Erich și cu mine am petrecut multe ore vorbind despre diferite lucruri, inclusiv despre viețile noastre. Într-una din aceste călătorii, posibil cea de la Bonn la Hamburg, Erich m-a întrebat dacă am cochetat vreodată cu ideea de a-mi scrie memoriile, pentru că, în opinia lui, poveștile mele de viață meritau o astfel de strădanie. Am respins imediat ideea și nu m-am

mai gândit la asta niciodată până când, luându-şi la revedere de la mine pe aeroportul din Frankfurt, ultimele cuvinte ale lui Erich au fost cam aşa: Nu uita de memorii! Scrie-le!

„Da, da", ca să-l invoc pe legendarul filozof Sidney Morgenbesser, de la Universitatea Columbia, care, prin această remarcă, emisă din spatele unei săli de clasă, a respins în mod memorabil afirmația lui J.L. Austin, conform căreia o negație dublă adesea sugerează o afirmație, în multe limbi, în timp ce o dublă afirmație nu reprezintă o negație în nicio limbă[1]. Nimic nu s-a întâmplat! Apoi, în iunie 2012, prietena mea Getta Neumann, fiica răposatului dr. Ernest Neumann, vestitul rabin-şef al Timişoarei, m-a invitat să susțin nişte prelegeri la Universitatea de Vest din Timişoara şi la cimitirul comunității evreieşti din oraş. Era pentru prima oară când vizitam Timişoara în 40 de ani şi abia a doua oară de la plecarea mea definitivă cu tata, pe când eram doar un băiat, în 1958.

Pe parcursul celor trei zile memorabile în care am mers zilnic la mormântul mamei mele, Getta a făcut un lung interviu cu mine despre viața mea ca tânăr, în Timişoara. Întâlnirile noastre au inclus şi o conversație detaliată despre viața care a urmat pentru mine ca adult, în Europa şi Statele Unite. Desigur, Getta a făcut interviul în limba engleză, deoarece româna mea depăşită nu mi-ar permite niciodată să surprind nuanțele cerute de un astfel de demers. Getta a publicat interviul în limba română, într-un volum pe care l-a editat şi l-a numit *Destine evreieşti la Timişoara. Portretul comunității din perioada interbelică până azi*, apărut la Editura Hasefer din Bucureşti, în 2014.

Ceea ce m-a făcut pentru prima oară să reflectez în mod serios la

1. Sidney Morgenbesser era o legendă în campusul de la Columbia atât printre profesori, cât şi printre studenți, în cei opt ani cât am fost eu acolo. Unul dintre regretele mele este că nu am urmat unul dintre cursurile sale. Totuşi, chiar înainte de a pleca de tot de la Columbia, în toamna lui 1975, mi-am propus să-l vizitez pe Morgenbesser în orele în care era la birou. Când i-am spus că venisem să-l văd doar pentru că nu voiam să plec de la Columbia fără să-l fi întâlnit, a început să mă delecteze cu un şir de snoave şi glume legate de omagierea cuiva bine ancorat în adânca fântână a umorului evreiesc, fapt pentru care Morgenbesser era atât de renumit (n.aut.).

aspecte din trecutul meu a fost această întreagă experienţă – de la conversaţia cu Getta la reacţiile pe care le-am primit la ambele texte, cel în engleză şi cel în română. Am început să-mi notez lucruri, care, pe parcursul următorilor câţiva ani, s-au transformat în ceea ce am ajuns să numesc „viniete", din care aveam şase, de dimensiuni ce variau între 1.000 şi 5.000 de cuvinte. Nu am spus nimic nimănui despre asta, cu excepţia soţiei mele Kiki şi prietenului meu Michael Guthrie, pe care l-am întâlnit pe când eram un elev de gimnaziu de 12 ani la Theresianische Akademie din Viena. Nu mai avusesem nicio legătură cu Michael timp de decenii întregi, iar când m-am reconectat cu el prin intermediul internetului am aflat că îmi era vecin în Michigan, nu mai departe de o oră de mers cu maşina. Am început să luăm prânzul împreună la Olive Garden, la jumătatea drumului dintre casa sa din Okemos şi a mea din Ann Arbor şi într-una din aceste ocazii i-am vorbit despre viniete. A insistat să-i arăt câteva şi, după ce le-a citit, nu mai contenea să mă bată la cap să scriu mai multe, să produc mai multe şi să le adun într-o carte. Michael a stăruit ani de zile. Lucru care m-a intrigat, tocmai pentru că Michael nu era cadru universitar. Totuşi, prea multe nu s-au întâmplat.

Le-am trimis unor prieteni din Europa şi Statele Unite câteva, chiar toate, dintre vinietele mele şi am primit comentarii încurajatoare, dar nu le-am dat curs niciodată. Nici măcar îndemnurile pătrunzătoare şi încurajatoare ale Hannei Doron, pentru care rămân îndatorat pe vecie, nu m-au făcut să trec la acţiune. Apoi, în octombrie 2019, prietenul şi colegul meu Mitchell Cohen m-a contactat, având o idee care mi s-a părut minunată. Pe Mitchell îl cunosc de la sfârşitul anilor '70, prin intermediul asocierilor noastre cu Departamentul de Ştiinţe Politice de la Columbia, unde ne-am dat amândoi doctoratul, şi cu care am împărtăşit mai multe pasiuni de-a lungul anilor. Iubirea mea pentru sport şi câini şi preocupările referitoare la acestea nu erau împărtăşite de Mitchell, însă subiectele ce-l preocupau pe el erau mereu cruciale şi pentru mine. Acestea includeau toate lucrurile evreieşti, inclusiv chestiunile complexe referitoare la Israel şi sionism; tot ceea ce ţine de stânga europeană şi americană; politica globală; şi, desigur, muzica, în

special dragostea noastră comună pentru operă, care, cel puțin în cazul meu, a rămas în mod ferm instalată confortabil într-un tragic diletantism, iar în cazul lui Mitchell a dus la scrierea cărților sale multi-premiate publicate la Princeton University Press.

Mitchell mi-a sugerat să iau legătura cu *Tablet Magazine*, unde mai scrisesem și înainte, și să-i întreb dacă ar fi interesați de un articol despre aniversarea a 30 de ani de la prăbușirea regimului dictatorial al lui Ceaușescu din decembrie 1989. Acest sfârșit al regimului, după cum Mitchell știa prea bine, începuse cu demonstrațiile din Timișoara, orașul meu natal. În opinia lui Mitchell, asta ar fi fost o excelentă momeală, un bun prilej și un loc ideal unde să public una dintre vinietele mele referitoare la copilăria mea evreiască din Timișoara, care lui Mitchell i se părea deosebit de atrăgătoare. Am luat legătura cu *Tablet Magazine*, care mi-a publicat, într-adevăr, articolul pe 19 decembrie 2019, la exact treizeci de ani de la ziua revoltei din Timișoara. Reacțiile au fost copleșitoare și complet neașteptate. Am primit e-mailuri pozitive, elogioase din toată lumea, multe dintre ele de la concetățeni timișoreni, în mare parte necunoscuți mie, dar și de la alții, care nu aveau relații evidente cu Timișoara, România sau Europa.

Apoi a venit pandemia de COVID-19! La capătul unui semestru agitat, la sfârșitul lui aprilie 2020 m-am confruntat cu un mare vid, extrem de tulburător, chiar înfricoșător pentru mine. Aveam planurile stabilite și eram gata de plecare pentru o perioadă de patru luni minunate: o călătorie la o conferință la Budapesta, la mijlocul lui mai, urmată de prelegeri la Stuttgart și München; două discuții în Santa Fe, la începutul lui iunie; apoi din nou peste Atlantic, pentru prelegeri la Düsseldorf și Berlin. Mai plănuiam să merg la câteva meciuri de la campionatul de fotbal EURO 2020, care se desfășura pe mai multe stadioane europene. Apoi urma să mă întorc acasă și să văd la televizor meciul din finala turneului și să trec în mod firesc la vizionarea Jocurilor Olimpice de la Tokyo. Plănuiam să-mi închei vara bucurându-mă de câteva spectacole de teatru deosebite în Stratford, Ontario, și apoi să încep noul semestru cu participarea la meciul de deschidere de sezon al

echipei Michigan Football pe iubitul meu Michigan Stadium, zis și „Marea Casă", cu speranța că vor avea un sezon mai bun decât precedentul. Nimic din toate astea nu avea să se întâmple.

Fără absolut nicio competiție sportivă direct în tribune sau la televizor, cu excepția baseballului din Coreea de Sud, în mijlocul nopții, sau a ocazionalului fotbal din Belarus, viața părea sumbră și, sincer vorbind, înspăimântătoare. Apoi, în după-amiaza zilei de 1 mai – nu voi uita niciodată data, în mare parte deoarece cumva am continuat mereu să sărbătoresc acel 1 Mai muncitoresc din copilăria mea din Timișoara prin faptul că, printre altele, recitam un slogan în limba română ce preamărea virtuțile clasei muncitoare[1] –, lucrurile au luat o întorsătură favorabilă. Soția mea Kiki și cu mine o plimbam pe iubita noastră Ema, un golden retriever, prin Ann Arbor, cartierul nostru verde, când ne-am întâlnit cu colega mea Susan Parrish, profesoară eminentă în cadrul Departamentului de Limba Engleză al Universității din Michigan, care își plimba și ea câinele, la fel ca noi. Scotti, așa cum o striga toată lumea în campus, nu mi-a fost niciodată doar o colegă, ci mai degrabă o vecină prietenoasă și un gardian conștiincios de câini, pe care Kiki și cu mine am admirat-o pentru căldura oferită prietenului ei canin. Mai presus de toate, Scotti era mama lui Grace Judge, fără îndoială una dintre cele mai talentate studente ale mele de la Michigan, care a absolvit cu cele mai mari onoruri, realizând, înainte de a pleca la Facultatea de Drept de la Yale, o lucrare de diplomă gata de publicat datorită calității ei.

Din motive ce nu mi-au fost clare niciodată, am început să o întreb pe Scotti, în această plimbare anume, dacă știe pe cineva din departamentul foarte mare de engleză de la Michigan – student sau absolvent – care ar fi dispus să lucreze cu mine la editarea și corectarea celor șase viniete ce zăceau neatinse în calculator. Spre surpriza mea, Scotti mi-a răspuns că da, știe: auzisem vreodată de Eileen Pollack, director consacrat al Helen Zell MFA Program in Creative Writing și profesor la Departamentul de Limbă Engleză din Michigan? Eileen tocmai plecase

1. Întâi Mai, Întâi Mai; Zi de mare sărbătoare; pentru clasa muncitoare! (n.aut.)

de la Universitate şi se retrăsese la New York, unde, după cum credea Scotti, continua să lucreze cu autori la manuscrisele acestora. Am consimţit cu entuziasm, iar asta mi-a schimbat viaţa.

Eileen Pollack *este motivul* pentru care există aceste memorii! Pur şi simplu! Nu există niciun dubiu în legătură cu asta! Nu voi putea niciodată să exprim în cuvinte contribuţia pe care a avut-o Eileen, chiar şi cu pedagogia rafinată ce mi-a îmbunătăţit incomensurabil scrisul. Eileen ar fi prima care ar trece cu vederea (probabil ar considera chiar că e binevenit) faptul că folosesc o metaforă sportivă în acest context: Eileen a devenit antrenorul meu transformaţional! Timp de trei luni pline de scris frenetic, fără nicio măcar o zi de respiro, nici măcar la sfârşit de săptămână, Eileen m-a trecut prin storcător, efectiv, la fiecare propoziţie din acest manuscris. M-a linguşit şi m-a mustrat, m-a lăudat şi m-a presat, m-a provocat la toate nivelurile: stil, conţinut şi concept. A ajuns să mă ştie atât de bine, încât acum o consider o prietenă foarte apropiată, deşi nu am întâlnit-o niciodată şi am văzut-o o singură dată într-o conexiune FaceTime, când cartea era deja terminată. Angajasem un editor care, speram eu, m-ar face să scriu un pic mai bine. M-am ales cu o prietenă dragă, al cărei suflet va dăinui mereu în aceste pagini! Îţi mulţumesc, Eileen!

Având manuscrisul gata, s-a ivit problema publicării lucrării. La cine să apelez? Ce să fac? Aşa cum s-a întâmplat cu tot ce este în această carte, precum şi cu cele mai multe idei pe care le-am avut în ultimii 30 de ani, răspunsul mi-a venit în timpul uneia dintre minunatele plimbări alături de golden retrieverii mei, în acest caz frumoasa Emma care, aşa cum a vrut soarta, provine din Timişoara. Ce părere aveam de editura ce aparţine Central European University Press? Singura mea legătură cu aceasta a fost când am publicat un articol referitor la antiamericanismul şi antisemitismul european, într-un periodic numit *Jewish Studies at the Central European University*, în 2005. Am fost foarte încântat de toate faţetele acelei experienţe. Desigur, aveam câteva cărţi publicate de CEU Press şi întâlneam cu regularitate titlurile publicate de aceasta în recenzii de cărţi din revistele academice şi,

ocazional, şi în publicaţii populare şi jurnalistice. Mai întâi de toate, cunoşteam instituţia în virtutea faptului că o vizitasem de două ori, în octombrie 2004 şi în mai 2018, pentru a susţine o serie de prelegeri cu subiecte diverse, precum comparaţii de culturi sportive şi politică germană. Îi cunoşteam pe doi dintre foştii rectori ai Universităţii şi aveam acolo şi colegi deosebiţi, doi dintre ei devenindu-mi prieteni apropiaţi odată cu trecerea anilor.

Pe unul dintre ei, Michael Miller, am decis să-l contactez în legătură cu posibilitatea ca CEU Press să-mi publice memoriile. În viziunea mea, aceasta era editura ideală pentru lucrarea mea: o editură a unei universităţi americane cu sediul la Budapesta, acum şi la Viena, care publică povestea vieţii unui profesor evreu american născut în România, vorbitor de maghiară şi şcolit la Viena. Asta părea să-mi fie ceva caracteristic: un fel de Editura Andy pentru povestea lui Andy! Michael Miller şi cu mine am dezvoltat o prietenie minunată în cele peste două decenii în care ne-am întâlnit în locuri precum Budapesta, Ierusalim şi Ann Arbor. Un întreg an academic, cât a fost profesor invitat la Universitatea din Michigan, Michael a fost un obişnuit al casei noastre şi am luat de multe ori masa împreună, discutând despre interesele comune în probleme evreieşti, precum şi despre cultura şi politica central-europeană.

Am apelat la Michael pentru ideea mea de a face din CEU Press o casă pentru cartea mea. Spre încântarea mea, reacţia lui a fost caldă, încrezătoare, chiar entuziastă. Mi-a spus că va lua legătura cu factorii de decizie în această privinţă şi că voi primi un răspuns din partea editurii nu peste foarte mult timp. Apoi, într-o bună zi, am primit un e-mail minunat de la Linda Kunos, care şi-a exprimat încântarea pentru acest proiect şi care mi-a cerut să-i trimit manuscrisul. Restul e istorie, după cum se spune. Munca aproape zilnică cu Linda a fost o binecuvântare. Deşi nu am întâlnit-o niciodată, la fel ca în cazul lui Eileen, antrenoarea mea, şi Linda mi-a devenit cumva un prieten apropiat. Am ajuns să o ador pe încântătoarea sa fiică Emma, care s-a legat sufleteşte de Emma a noastră; am o admiraţie necontenită pentru stilul impecabil al Lindei de a scrie în limba engleză, care dovedeşte un standard specific nu doar

elocvenței vorbitorului nativ, ci și unul înfrumusețat de o rară eleganță proprie. A fost o totală încântare să lucrez cu ea în acest proiect. Abia aștept să o întâlnesc pe Linda Kunos în persoană!

Unul dintre actele sale de eficiență și generozitate a fost faptul că l-a desemnat pe Michael Blumenthal drept redactor al acestui manuscris. Sincer să fiu, nu am avut niciodată alt fel de relație, dincolo de formalitățile necesare procesului de publicare, cu niciunul dintre numeroșii redactori de pe ambele maluri ale Atlanticului pe care i-am întâlnit în cei aproape cincizeci de ani ai existenței mele profesionale. Nu a fost cazul cu Michael. Vedeți dumneavoastră, Michael este un poet arhipremiat, un autor împlinit, profesor de scriere creativă la Harvard, avocat și profesor de drept și în același timp se întâmplă să vorbească o germană perfectă și o maghiară cu un accent splendid, pe lângă engleza sa nativă. Suprapunerile din viețile noastre sunt de-a dreptul năucitoare. Îți mulțumesc, Linda, că mi-ai făcut cunoștință cu Michael, o ființă cu adevărat rară.

Sunt atât de recunoscător și privilegiat să mai am parte de un Michael în viața mea, de astă dată Ignatieff, care să-mi onoreze cartea prin semnarea „Cuvântului-înainte". Și nu doar în virtutea faptului că părerea sa e foarte prețioasă pentru mine, pentru că este rectorul și președintele instituției ce mi-a publicat cartea, ci și datorită faptului că este un intelectual public de vază, cu o cunoaștere profundă și nuanțată a multelor lumi care stau la baza acestei lucrări.

Și în acest caz, cititorii vor fi singurii judecători ai valorii acestei cărți. Nu am nicio idee dacă se vor bucura sau nu de ceea ce citesc. Însă eu m-am bucurat foarte mult să o scriu. Așa cum s-a întâmplat cu toate celelalte lucruri din viața mea, nu aș fi putut face nimic fără dragostea pe care mi-o poartă draga mea soție Kiki în fiecare minut al fiecărei zi. Completată de dragostea pe care am împărtășit-o cu golden retrieverii noștri de-a lungul celor treizeci de ani de relație fericită, am trăit o viață bună, pe care uneori probabil că nu am meritat-o.

Acestea fiind spuse, dedic această carte iubitului meu tată care, așa cum va afla cititorul, este adevăratul și singurul erou al acestui text. La

urma urmei, el este cel care, în copilărie, mă plimba în locomotive în excursii în jurul Timișoarei; cel care ne-a aranjat o vizită la fabrica de bere din Timișoara; cel care s-a asigurat că îi voi întâlni în persoană pe toți cei patru eroi și staruri ale iubitei mele echipe locale de fotbal Știința. Probabil că cel mai impresionant a fost când tata a invitat la noi acasă, la un ceai, o foarte atrăgătoare cântăreață și dansatoare de care mă îndrăgostisem iremediabil la vârsta de cinci ani, în timpul unei vizite la un circ aflat în turneu. Dacă îmi amintesc bine, mama a fost de acord! Dar destul cu asta!

Andrei S. Markovits,
Ann Arbor, 24 februarie 2021
(cea de-a 110-a aniversare a tatălui meu)

Prefață la ediția a doua în limba română

Sunt foarte recunoscător și profund onorat că Editura Polis Books a acceptat să publice memoriile mele într-o a doua ediție.

Cartea a fost publicată întâi la Editura Hasefer, în mai 2023. A fost o ediție foarte elegantă, lucru pentru care sunt recunoscător. Am sperat însă că ar putea ajunge la un public mai larg, astfel încât minunatul efort de traducere al Iuliei Singer să fie și mai cunoscut.

Când cei de la Editura Hasefer au fost de acord să încheiem colaborarea – gest pentru care le sunt recunoscător –, am fost primit imediat cu căldură de Polis Books, în special de Sorin Bocancea, care s-a dovedit a fi un adevărat prinț al editorilor din toate punctele de vedere: eficient, politicos, amabil, eficace!

Sper ca această a doua ediție să ajungă la noi cititori. Povestea e interesantă și revelatoare, e povestea unei epoci anume, e un *Zeitgeist* istoric și un mozaic de culturi fascinante din Europa și Statele Unite.

Lectură plăcută!

Andrei S. Markovits

Prefață la prima ediție în limba română

Sunt extrem de onorat și recunoscător Federației Comunităților Evreiești din România și Editurii Hasefer pentru publicarea cărții mele în limba română, limba țării în care m-am născut și pe care am lăsat-o în urmă când eram copil. E o distincție pe care o voi prețui tot restul vieții.

Vreau să-i mulțumesc întâi Ilenei Buculei, redactorul volumului.

Mulțumiri speciale Iuliei Singer, inspirata traducătoare a cărții, și tuturor celor care s-au ocupat de meticuloasa corectură a volumului.

Mai vreau să-i mulțumesc lui Alexandru Marinescu pentru sprijinul extraordinar acordat în acest demers. Încă de la primul e-mail și până la apariția cărții, domnul Marinescu nu doar că mi-a furnizat o superbă expertiză și o fermă îndrumare în vederea depășirii multelor obstacole presupuse de publicarea unei cărți, dar le-a făcut pe toate cu seninătate și deschidere, astfel că mi-a devenit prieten fără a ne fi întâlnit vreodată față în față. Sper din toată inima că apariția acestei cărți va schimba situația și că voi ajunge să-l întâlnesc în persoană pe acest om minunat.

Acest motiv în sine va fi suficient pentru ca publicarea cărții de față în limba română să fie pentru mine un cadou binevenit și valoros.

Andrei S. Markovits

Capitolul unu
Origini: Virtuțile dezrădăcinării

M-am născut și mi-am trăit primii nouă ani și jumătate din viața de copil unic provenind dintr-o familie de evrei burghezi vorbitori de limba maghiară într-un apartament de pe strada Kutuzov, la nr. 1, din cartierul central al orașului Timișoara. În anii '50, Timișoara (Temesvár în maghiară, Temeschburg sau Temeschwar în germană) era al treilea oraș ca mărime al României, cu 142.257 de locuitori, dintre care 75.855 vorbeau în primul rând limba română, 29.968 vorbeau în primul rând limba maghiară, iar 24.326 erau în primul rând vorbitori de limbă germană, restul fiind o varietate de vorbitori de sârbă și bulgară. Pe scurt, Timișoara era un spațiu poliglot, așa cum i se cuvenea istoriei sale multiculturale de la marginea de est a Imperiului Habsburgic.

Orașul exista, în același timp, în mijlocul unei lumi ce inventase infama formulare „cosmopolit dezrădăcinat", care a devenit un eufemism pentru „evreu" și o modalitate de a denunța lipsa rădăcinilor evreiești, cosmopolitismul evreiesc, *Bodenlosigkeit*-ul evreiesc – des-pământ-enire – istoria evreilor care rătăceau din țară în țară, ca un

pericol acut pentru glorificarea socialistă a unei societăți fără clase. Deși socialismul în forma sa ideală era internațional și, prin urmare, fără granițe, politicile reale ale partidelor și țărilor socialiste și comuniste exprimau adesea ostilitate față de o asemenea deschidere, preamărind accentul naționalist pus pe casă și vatră. Cu siguranță, un astfel de dispreț pentru lipsa de rădăcini, ca amenințare la adresa unei vieți familiale idilice și necomplicate, are o origine în principal de dreapta. Începând cu romanticii, care lăudau virtuțile și autenticitatea lui *Volksgemeinschaft*, noțiunea unui tot colectiv ancorat în solul concret al unei națiuni distincte din punct de vedere cultural a devenit o notă comună pentru multe generații ale dreptei germane (care e bine mersi și în ziua de azi). „Blut und Boden"[1] i-au dat acestui colectiv național singura sa identitate legitimă: orice altceva era efemer, trecător, incert. Desigur, această noțiune nu era unică în Germania; echivalentele sale pot fi găsite în toate țările Europei și nu numai.

Stânga, în schimb, celebra internaționalismul. „Muncitori din toate țările, uniți-vă! Tot ce puteți pierde sunt lanțurile voastre!", au scris Marx și Engels în *Manifestul comunist*. Logica stângii era simplă: întrucât sunt exploatați la nivel internațional, muncitorii pot învinge capitalismul doar creând legături și solidaritate internațională. Din păcate, ar fi trebuit să fie evident, cel târziu până în august 1914, că era o iluzie. În loc să se declare solidare, partidele socialiste europene s-au întrecut în apelurile lor patriotice către împărat și țară. Articulând un fel de naționalism care în esență era asemănător ideologiei dreptei politice, nu celei a stângii, partidele socialiste au cedat isteriei jingoiste[2] ce a dus la măcelărirea claselor lor muncitoare în Flanders Field[3] și în alte abatoare de pe continentul european.

1. „Sânge și pământ", sloganul naționalist al Germaniei naziste (n.trad.).

2. Jingoismul este o formă extremă de naționalism care desfășoară o politică agresivă, bazată pe amenințarea cu forța sau folosirea forței (n.trad.).

3. Flanders Field a fost un important teatru de război pe Frontul de Vest în perioada Primului Război Mondial (1914-1918), pe care au murit, au fost răniți sau au dispărut în acțiune un milion de soldați din aproximativ 50 de țări diferite (n.trad.).

Les extremes se touchent spun, pe bună dreptate, francezii. Printre chestiunile asupra cărora stânga şi dreapta converg, puţine sunt mai puternice decât cele ale naţionalismului, internaţionalismului şi, prin urmare, ale dezrădăcinării. Sub steagul naţional-bolşevismului, în Republica de la Weimar a apărut o mişcare politică considerabilă care preamărea o versiune de stânga a naţionalismului profund ostilă oricărui internaţionalism şi mai adânc înrădăcinată într-o viziune a naţionalismului asociată cu extrema dreaptă. Tensiuni ideologice similare au existat în Uniunea Sovietică. Aripa Strasser a Partidului Muncitoresc Naţional Socialist German (NSDAP), ai cărei adepţi sunt mai cunoscuţi sub numele naziști, şi-a exprimat păreri care erau legate de această suprapunere între stânga şi dreapta. Găsim vie această fuziune în multe manifestări actuale, cum ar fi în cazul antiglobaliştilor şi antivaxxerilor din aproape fiecare ţară europeană şi din Statele Unite. O trăsătură a tuturor acestor mişcări, oricât de disparate, este suspiciunea profundă faţă de evrei şi internaţionalismul şi lipsa lor de rădăcini, care de multe ori duce la antisemitism.

Cea mai mare deficienţă a lui Marx a fost de a concluziona, din propria sa existenţă cosmopolită, că naţionalismul era o forţă unificatoare de grupuri mari de oameni din medii şi condiţii de muncă similare mai puţin decât era solidaritatea de clasă. Acest lucru s-a dovedit greşit de-a lungul secolului XX şi este cel mai flagrant eşec al socialismului. Lenin şi prietenii săi au format mişcarea comunistă prin preamărirea internaţionalismului. Începând cu întâlnirile din satul elveţian Zimmerwald, în timpul Primului Război Mondial, şi culminând cu formarea celei de-a Treia Internaţionale în 1919, ei s-au rupt de socialiştii existenţi, în legătură cu o serie de probleme tactice, strategice şi conceptuale, dintre care niciuna nu era mai pronunţată decât rolul naţionalismului. Această nouă formaţiune a îmbrăţişat virtuţile internaţionalismului, denunţând social-democraţii pentru că, printre multe dintre presupusele lor eşecuri, au cedat cântecului de sirenă al naţionalismului o suferinţă burgheză. Cu toate acestea, atunci când Stalin a apărut ca lider incontestabil al Uniunii Sovietice în 1929,

internaţionalismul se dovedise a fi o înşelătorie în ceea ce îi privea pe comunişti.

În timp ce Uniunea Sovietică a continuat să susţină frunza de smochin a celei de-a Treia Internaţionale, organizaţia în sine a devenit doar o marionetă pentru interesele naţionale sovietice şi, prin urmare, a fost îndatorată unei misiuni extrem de naţionaliste. Nu internaţionalismul socialist i-a învins pe naziști. Mai degrabă a făcut-o patriotismul sovietic, stând pe umerii unui naţionalism rus mult mai primordial, bazat pe pământ, şi care s-a dovedit decisiv în victoria asupra Germaniei.

Nu e un secret pentru nimeni că evreii au jucat un rol disproporţionat de mare în conducerea stângii europene, inclusiv în cadrul Uniunii Sovietice. Începând cu 1948, anul în care m-am născut, Andrei Zhdanov, liderul politicii culturale a Uniunii Sovietice, a început o campanie anticosmopolită care a durat până la moartea lui Stalin în 1953. Această campanie antiintelectuală şi nativistă îşi are originea într-un discurs ţinut de Stalin în 1946, în care acesta i-a atacat pe scriitorii sovietici, toţi de etnie evreiască. Această campanie împotriva „cosmopoliţilor dezrădăcinaţi" a dus la epurarea a sute de comunişti devotaţi, nu numai în Uniunea Sovietică, ci şi în unele dintre ţările sale satelit, mai ales în Ungaria, Cehoslovacia şi România mea natală. În cea din urmă, Ana Pauker (născută Hannah Rabinsohn), stalinistă convinsă şi prima femeie ministru de Externe din lume, a fost înlăturată printr-un simulacru de proces la Bucureşti (similar cu alte procese de la Moscova, Budapesta şi Praga) din cauza originii sale evreieşti, ceea ce o făcea agent evident al „sionismului internaţional" şi un spion al Statele Unite. Odată cu moartea lui Stalin, frenezia antisemită din lumea comunistă a scăzut. Dar suspectarea evreilor din cauza lipsei de rădăcini şi a cosmopolitismului lor nu a dispărut niciodată în acea parte a lumii – şi dăinuie în epoca noastră actuală, a ştirilor false şi a fricii tot mai mari de conspiraţii internaţionale care îi implică inevitabil pe evrei, într-un fel sau altul. Gândiţi-vă doar la George Soros, simbolul acestui fenomen în lumea noastră contemporană, acuzat de extrema dreaptă şi de extrema stângă

pentru fiecare boală, ambele extreme considerând că le paralizează ambițiile și viziunile. Termenii „fără rădăcini" și „cosmopolit", deși creați de stalinești la sfârșitul anilor '40, continuă să fie asociați cu evreii. În timp ce scriam acest text, am apelat la un prieten profesor universitar ce s-a născut în anii '70 și a trăit toată viața într-un mic sat din Germania de Est, departe de orice centre urbane de intelectualism, până la căderea Zidului Berlinului, în 1989. Am vrut să-l întreb dacă germanii folosesc sintagma *wurzelloser Kosmopolit* pentru „cosmopolit dezrădăcinat", așa cum este redată expresia în engleză, sau dacă spun *entwurzelter Kosmopolit*, care s-ar traduce prin „cosmopolit smuls din rădăcini", așa cum spun francezii *cosmopolite déraciné*. Răspunsul lui nu ar fi putut fi mai zguduitor de atât:

— O, adică te referi la „evrei"?

Acest fenomen a existat peste tot în lume, inclusiv în Statele Unite, unde evreii au fost adesea suspectați că nu sunt americani loiali, că nutresc loialitate dublă. Majoritatea evreilor americani se cutremură la acuzația de neloialitate. Și totuși, am sperat întotdeauna că cineva de pe oricare din părțile Atlanticului mă va numi „cosmopolit dezrădăcinat". De ce îmi place statutul meu de rătăcitor, de străin, de profund și mândru cosmopolit dezrădăcinat? Cartea de față este o explorare a modurilor în care această descriere se potrivește călătoriei mele. Chiar dacă termenul invocă singurătatea și nefericirea, în cazul meu, „dezrădăcinarea" și „cosmopolitismul" întruchipează o anumită independență și putere, un sentiment de a fi independent de cultura dominantă, un pic pieziș, nealiniat, dezarticulat, un străin, un observator, un participant care, deși nu este exclus din grup, reușește să rămână detașat. Departe de a-mi provoca singurătate și nefericire, cosmopolitismul meu dezrădăcinat mi-a mărit la scară largă cercul de prietenii și mi-a oferit acces la culturi în care altfel nu aș fi putut pătrunde niciodată. Dezrădăcinarea mea mi-a provocat multă bucurie și puțină suferință. Mi-am petrecut primii nouă ani ai vieții ca evreu vorbitor de limba maghiară într-un oraș din ce în ce mai românesc din România. Din fericire, nu am experimentat niciodată antisemitismul și m-am bucurat de o copilărie fericită.

Dar vedeam deja că eu şi părinţii mei nu făceam parte din normal, eram abaterea, nu eram înrădăcinaţi în acest loc.

Uitaţi-vă doar la numele meu. Pe certificatul meu de naştere românesc scrie „Andrei", versiunea în limba română a lui Andrew. De-a lungul vieţii, fiecare document oficial a purtat această denumire, deşi nu are nicio asociere emoţională pentru mine. Nimeni nu m-a numit vreodată „Andrei", în afară de intelectualii americani de stânga, eurofili, care nu numai că vedeau acest nume ca pe ceva exotic şi sexy, dar credeau că, numindu-mă „Andrei", îmi celebrează fiinţa mea autentică neamericană. Părinţii mei şi toate rudele şi prietenii mei din Timişoara – chiar şi cei români – mă strigau pe numele meu maghiar, „András" sau, uneori, cu diminutivul „Andris", deşi niciodată cu celălalt, „Bandi". Când am ajuns la Viena, „András" a suferit o mutaţie, în varianta sa germană „Andreas", aşa cum mi s-a spus cu regularitate pe timpul şederii mele de nouă ani în Austria. Cu toate acestea, datorită şederii mele anuale la New York în lunile de vară, „Andy" a început să se infiltreze atât de profund încât, la începutul studiilor mele la Columbia, devenise numele meu preferat şi aşa a rămas până în ziua de azi.

După ce am părăsit România, mi-am pierdut de facto cetăţenia română. Am ajuns apoi la Viena, unde mi-am petrecut nouă ani din viaţă aşteptând să plec în Statele Unite. Austria a întruchipat o fază importantă a creşterii mele, dar ţara a reprezentat pentru mine dezrădăcinarea prin excelenţă. Oficial, această dualitate mi-a marcat însăşi existenţa: pentru că nu eram cetăţean austriac, am fost consemnat în documente ca *staatenlos*, apatrid. Fiind unul dintre singurii doi copii dintre sutele din şcoala mea gimnazială care se considerau oficial evrei şi fiind nevoie să găsesc activităţi supravegheate alternative care să mă ţină ocupat în timp ce toţi ceilalţi cursanţi asistau la liturghia catolică obligatorie şi la o oră de pregătire catolică de două ori pe săptămână, alteritatea a devenit destul de palpabilă.

Chiar şi când am ajuns la Universitatea Columbia, la sfârşitul lui septembrie 1967, sentimentele mele de înstrăinare au continuat. Deşi aceasta a fost prima mea apariţie într-o instituţie de învăţământ

postliceal, teoretic nu eram un boboc, deoarece diploma *Matura* de la liceul meu vienez, Theresianische Akademie, mi-a conferit valoarea de trei semestre de calificare avansată. Pentru hybrisul meu şi încurajat de tata, care era la fel de ignorant şi arogant în privinţa acestor chestiuni ca mine –, m-am grăbit să obţin această diplomă de licenţă aparent irelevantă şi de prisos pentru a putea să mă descurc cu ceea ce tatăl meu şi cu mine percepeam ca fiind adevărata mea educaţie universitară, adică masterul şi/sau specializarea profesională. Accelerarea educaţiei mele de licenţă, pe care elitismul meu european a interpretat-o ca fiind nimic altceva decât obţinerea aceluiaşi *Allgemeinbildung* pe care se presupune că mi l-a oferit-o deja educaţia mea din Gymnasium[1], constituie unul dintre cele mai profunde regrete din viaţa mea. Înghesuind cinci semestre de muncă în patru, în graba mea de a elimina povara numită „facultate" în drumul către lucrurile reale, nu am făcut altceva decât să studiez, dar fără să experimentez, de fapt, cultura existenţei universitare americane.

În ciuda protestelor mele arogante că educaţia mea vieneză m-a familiarizat suficient cu scrierile lui Homer, Virgiliu, Dante şi Goethe, universitatea m-a obligat, şi îi sunt recunoscător pentru asta, să urmez legendarele cursuri de la Columbia referitoare la Marile Cărţi, cursuri adresate studenţilor din anul I şi întinse pe durata unui an de studiu, Civilizaţie contemporană şi Ştiinţe umaniste, care mi-au modelat viaţa. Dar n-am fost niciodată un student cu adevărat în anul II, nici un student autentic în anul III, cu atât mai puţin un membru veritabil al clasei terminale din 1969, când mi-am primit diploma de licenţă.

Perioada mea ulterioară de doi ani la Columbia Business School duhnea a marginalitate, în sensul că m-am înscris doar pentru a-mi linişti tatăl îngrijorat, care nu înţelegea cum îşi poate câştiga cineva existenţa cu o diplomă avansată în sociologie, istorie sau ştiinţe politice şi care m-a obligat să obţin o diplomă cu care „se poate face ceva".

Apoi a urmat excelentul program de doctorat în ştiinţe politice de

1. În Austria, Gymnasiumul echivalează cu perioada scursă la noi între clasa a V-a şi clasa a XII-a (n.trad.).

la Columbia, unde eram orice, dar nu un dezrădăcinat, dincolo de insecurităţile inerente ale practic tuturor studenţilor absolvenţi aproape de peste tot în lume. După ce mi-am luat doctoratul, m-am alăturat Center for European Studies de la Harvard, unde am simţit complet opusul sentimentului de marginalitate şi dezrădăcinare, devenind unul dintre pilonii principali ai acelei uimitoare instituţii. Centrul era o entitate orientată spre cercetare, care atrăgea cadre didactice de la Harvard cu specializare în studii europene, dar primea şi profesori din alte universităţi, pentru a fi bursieri rezidenţi şi a-şi continua cercetările referitoare la Europa. Eram unul dintre acei bursieri şi, deşi eram o figură centrală a Centrului şi pe deplin integrat în toate activităţile sale, cu siguranţă nu eram membru al corpului didactic de la Harvard şi nu aveam nicio funcţie în niciunul dintre departamentele acelei universităţi.

Întrucât Centrul nu-mi plătea niciun salariu, a trebuit să devin profesor şi în altă parte. În timpul asocierii mele de 24 de ani cu Centrul (am rămas bursier până în 1999, când m-am alăturat Facultăţii de la Universitatea din Michigan), am ocupat funcţii didactice la trei universităţi. Mai întâi a venit Universitatea Wesleyan, o şcoală minunată, dar suficient de aproape de Harvard Square, încât am făcut naveta de la Cambridge la Middletown, Connecticut, unde petreceam două sau trei nopţi pe săptămână într-un apartament nemobilat, mâncând în faţa televizorului, în timp ce casa mea adevărată era în Cambridge.

Colegii mei au crezut pe bună dreptate că acest refuz de a deveni o parte adevărată a comunităţii academice din Middletown e problematic şi mi s-a spus printre rânduri că nu mi se va acorda titularizarea, indiferent de cât de excepţionale erau bursa şi predarea mea. A urmat apoi Universitatea din Boston, unde performanţa mea de predare şi cercetare a continuat să fie excelentă, dar loialitatea mea a rămas dincolo de râul Charles, la Centrul de Studii Europene.

Când mi s-a oferit preşedinţia Departamentului de Politică de la Universitatea California din Santa Cruz, în 1992, am sperat să mă lepăd de sentimentul de dezrădăcinare şi marginalitate afectivă, având aşteptarea că mutarea la un continent distanţă ar putea să-mi oprească

dragostea pentru Centru şi să mă elibereze pentru a mă bucura pe deplin pe Santa Cruz. Din multe motive, toate din vina mea, acest lucru nu s-a întâmplat. Gândindu-mă la modalitatea strălucită a mentorului meu Karl Deutsch de a măsura nivelul integrării unei persoane într-un mediu nou, am eşuat lamentabil prin faptul că nu am renunţat niciodată la plăcuţa mea de înmatriculare de Massachusetts; am votat în absenţă în Massachusetts; mi-am menţinut frumosul meu apartament din Cambridge; mi-am păstrat medicul dentist din Cambridge; mi-am păstrat contabilul fiscal în Watertown; şi am închiriat nu doar mobilă în Santa Cruz, ci chiar şi vase şi tacâmuri.

Multe dintre acestea s-au schimbat când mi s-a oferit un loc de muncă la Universitatea din Michigan, în toamna anului 1999. Am obţinut plăcuţele de înmatriculare de Michigan la două săptămâni după sosire; m-am înregistrat pentru a vota; am găsit un dentist, un medic de familie, totul în oraşul Ann Arbor. Mi-am menţinut doar contabilul fiscal în Massachusetts – din motive superstiţioase, ca să nu fiu supus auditului federal. Cel mai important dintre toate, mi-am cumpărat o casă pentru prima dată în viaţă, la vârsta de 51 de ani. Desigur, deţinusem un apartament în Cambridge timp de 20 de ani, dar în cultura americană o casă indică un grad mai mare de ancorare decât un apartament.

Chiar şi aflat în Ann Arbor, ortogonalitatea, dezrădăcinarea şi marginalitatea mea nu au dispărut. Angajat cu entuziasm de Departamentul de Limbi şi Literaturi Germanice, am văzut de la început că, indiferent de cât de călduros m-au primit colegii şi cât de radical s-a schimbat conceptul de literatură în ultimele patru sau cinci decenii, eram un politolog şi sociolog în ceva ce, în ciuda interdisciplinarităţii sale declarate, încă era un departament de limbi şi literaturi, în primul rând. După trei ani de la titularizarea la Universitatea din Michigan, am primit o invitaţie din partea Departamentului de Ştiinţe Politice de a mă alătura lor într-un procent de cincizeci la sută, ceea ce însemna că numirea mea la universitate era de acum împărţită între germană şi ştiinţe politice.

Deşi mă consider un membru respectat al Departamentului de Ştiinţe Politice, colegii mei nu mă consideră un politolog veritabil. Nici

nu ar trebui. Activitatea mea la Michigan, deși prolifică și publicată în locuri bune, implică adesea subiecte îndepărtate de nucleul disciplinei științe politice. Cărțile despre compasiune și despre fenomenul de salvare a câinilor în America, despre compararea culturilor din Europa și Statele Unite în domeniul sportului, despre implicarea femeilor în fotbalul american și cel european ar putea fi minunat de interesante, dar nu sunt relevante pentru munca obișnuită a profesorilor politologi de calibru care fac parte din acel departament de la Universitatea din Michigan. Subiectele disparate ale lucrării mele ar putea fi cel mai bine caracterizate drept sociologie politică. Din păcate, Departamentul de Sociologie mi-a oferit doar o întâlnire de curtoazie, pentru care sunt extrem de recunoscător, dar care, să fiu sincer, nu înseamnă nimic și în niciun caz nu mă face un membru acceptat al acestui departament sau al acestei discipline.

În cele din urmă, într-un loc precum Michigan, activitatea de predare reprezintă cu siguranță vioara a doua în relație cu cea de cercetare și publicarea rezultatelor. Deși întrunesc condițiile pentru cel de-al doilea domeniu, am excelat cu adevărat la primul, până într-acolo încât am câștiga o serie de premii râvnite în ceea ce privește predarea. Deși admirabilă în ochii colegilor mei – așa cum ar fi orice hobby, de exemplu alpinismul sau deltaplanorismul –, predarea nu este activitatea ce conferă adevărat respect unei persoane într-un loc precum Michigan. Deși majoritatea profesorilor se plâng la nesfârșit de „norma lor didactică" sau „sarcina didactică", nu am auzit pe nimeni niciodată, în cei aproape 50 de ani de existență profesorală, să se plângă de „norma de cercetare" sau „sarcina de cercetare". Nici nu am văzut vreodată ca, în holul unui hotel plin de colegi la o întâlnire a unei asociații naționale, vreunul dintre ei să se întoarcă către mine și să-mi spună:

— Vezi acea persoană de lângă lift? Mare profesor!

Nu s-a întâmplat niciodată și nici nu se va întâmpla. În schimb, aud frecvent:

— Vezi acea persoană de lângă lift? Tocmai a publicat un articol-cheie în *American Political Science Review*. Du-te să-i vorbești!

Concluzia: am fost complet marginal şi tangenţial în toate cele trei departamente ale mele.

Acest lucru nu înseamnă în niciun caz că cei peste 20 de ani petrecuţi la Universitatea din Michigan nu au fost glorioşi în majoritatea privinţelor. Mi-am iubit studenţii, mi-a plăcut să predau, mi-au plăcut sporturile, mi-a plăcut Hill Auditorium, cu spectacolele sale de clasă mondială care le reproduc pe cele ale Carnegie Hall. Unele lucruri ar fi putut să se desfăşoare sub auspicii mai bune cu cele două departamente ale mele, dar, în ansamblu, ambele erau locuri civilizate, dacă nu chiar extrem de primitoare. Nu am stat niciodată pe gânduri în privinţa lor. Arătându-mi dezrădăcinarea chiar şi la Universitatea din Michigan, l-am întrebat odată pe decanul colegiului nostru dacă aş putea deveni profesor itinerant, nelegat de vreo catedră, care ar putea să predea în locuri diferite, inclusiv în afara propriului său colegiu de Literatură, Ştiinţe şi Arte, lucru pe care îl făcusem deja de două ori predând cursuri la Şcoala de Kinesiologie.

Răspunsul lui a fost adorabil:

— Nu, Andy! Nu avem posturi pentru profesori rătăcitori şi fără un acoperiş! Continuă să fii un rătăcitor în munca şi spiritul tău. Asta se numeşte interdisciplinaritate, iar facultatea o răsplăteşte bine de tot. Dar, în ceea ce priveşte afilierea, ancora, eşti obligat să desfăşori acea activitate în ceva ce colegiul şi universitatea noastră numesc departamente.

În bine-cunoscutul său eseu *The Hedgehog and the Fox*, marele Isaiah Berlin împarte scriitorii şi gânditorii în două categorii: aricii care văd lumea şi propria activitate printr-o lentilă dominantă, a cărei îmbunătăţire şi şlefuire reprezintă opera vieţii lor; şi vulpi, care aleargă, intelectual vorbind, de la proiect la proiect, neliniştea nepermiţându-le niciodată să se concentreze pe o singură idee pentru o perioadă. Propria operă a lui Berlin se concentrează pe Lev Tolstoi, cu ocoluri făcute în scrierile unor giganţi literari şi filosofici similari din canonul occidental. Nu mă compar nici măcar o secundă cu amploarea intelectuală şi geniul savant ale lui Isaiah Berlin, nici cu vreo persoană

menționată în eseul său. Doar folosesc dicotomia lui perspicace pentru a mă situa la capătul cel mai îndepărtat posibil al categoriei vulpii.

S-ar putea, de asemenea, să-mi se spună că mă pricep la toate, dar nu sunt stăpân pe nimic. Am început să lucrez la subiectul despre sindicatele germane, care apoi s-a extins într-un studiu despre tema conexă a social-democrației în Germania și Europa, în general. De acolo, influențat de propria mea experiență, am început să lucrez la așa-numitele „noi mișcări sociale", care au culminat cu lucrările mele publicate despre stânga germană și europeană, în special partidul german inovator Bündnis '90/Die Grünen. Concomitent cu toate aceste trei interese academice, am început să public despre tema largă a relațiilor germano-evreiești, scriind despre felul în care a fost primit serialul de televiziune al NBC intitulat *Holocaust* în Germania și Austria, (infamul) faimosul *Historikerstreit*[1] din Germania și despre cartea extrem de controversată al lui Daniel Jonah Goldhagen *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*.

În acest moment, în vara lui 1986, parțial ca urmare a bătăliilor constante și debilitante pe care le duceam împotriva a ceea ce percepeam a fi antisemitismul și antiamericanismul stângii europene, am decis să investighez ceea ce consideram a fi unul dintre cele mai durabile puzzle-uri ale vieții: *De ce americanii nu urmăreau sau, la acea vreme, nu jucau fotbal european?* Un astfel de demers academic a fost posibil numai în cadrul Centrului de Studii Europene de la Harvard, liber din punct de vedere intelectual și eclectic din punct de vedere academic, dar reconfortant din punct de vedere social, și nu s-ar fi produs niciodată dacă aș fi ales să-mi desfășor activitatea într-un departament convențional de științe politice. Rezultatul a fost cel mai de succes articol academic al meu, care a fost tradus în 15 limbi. Studiul meu despre sport a contribuit, de asemenea, la faptul că am devenit bursier la Wissenschaftskolleg zu Berlin – Institutul pentru Studii

1. Dispută din anii '90 în Germania de Vest între conservatori și cei cu orientare de stânga referitoare la felul în care trebuiau încorporate Holocaustul și Germania nazistă în istoriografia germană și în rândul poporului german (n.trad.).

Avansate din Berlin –, unde am petrecut un an pentru a scrie două cărți, dintre care una era o continuare a articolului scris cu 13 ani înainte. Publicată de Princeton University Press în 2001, cartea a devenit un fel de mini-clasic în lumea sociologiei sportului și a studiilor sportive comparate, niciuna dintre ele neavând afinități cu știința politică.

Fiind conștient întotdeauna de profundul antiamericanism din discursul european, în special în rândul intelectualilor de stânga, am scris un articol științific pe această temă, primul dintre multe, urmat de o carte care a fost tradusă în trei limbi. Vechi iubitor de câini, deși niciodată nu avusesem vreun câine al meu, am adoptat la sfârșitul anilor '80 primul meu golden retriever și am fost uimit de cum se desfășoară salvarea câinilor în funcție de rasă, despre care nu știam nimic. Această nouă formă organizațională de voluntariat, care a apărut la sfârșitul anilor '70 și s-a dezvoltat de-a lungul anilor '80 și '90, era, în mod deloc surprinzător, dominată aproape în totalitate de femei, deoarece misiunea sa de bază presupunea valorificarea compasiunii. În munca mea anterioară despre Verzii germani și noile mișcări sociale, ajunsesem deja să realizez că cel mai important numitor comun al tuturor reformelor politice pe care își doreau să le realizeze acești actori era compasiunea. După ce m-am mutat la Ann Arbor și am adoptat al cincilea golden retriever, am publicat un articol cu o colegă despre sociologia salvatorilor de câini, care a condus la un studiu lung cât o carte asupra subiectului, în colaborare cu una dintre excelentele mele studente.

În cele din urmă, interesul meu continuu pentru istoria și cultura evreiască m-a determinat să scriu două cărți care examinau lumea studenților evrei de la Universitatea din Michigan din 1897 până în 1945, o perioadă deosebit de tulbure pentru evrei în istoria americană și mondială. Un coleg de la Berkeley m-a dojenit:

— Andy, te urăsc. Cumva ai reușit să îți valorifici hobby-urile și interesele personale transformându-le în demersuri academice și publicații academice. Cum de ți-a mers cu asta?

Răspunsul meu a fost simplu și la obiect:

— Am rămas detaşat de aşteptările departamentului şi de normele disciplinare; mi-am creat propriile mele nişe intelectuale şi academice.

Cu alte cuvinte, am rămas dezrădăcinat.

Şi în ziua de azi detest să fiu întrebat de unde sunt, pentru că nu ştiu cum şi ce să răspund. Când cineva insistă, mormăi ceva de genul „sunt din New York, dar m-am născut în România" şi apoi încerc disperat să schimb subiectul. Dar oare chiar sunt din New York? Am locuit acolo timp de două luni în fiecare din cele şase veri dintre 1960 şi 1966 şi apoi am petrecut opt ani obţinând cinci diplome de la Columbia. Acest lucru nu mă face un newyorkez adevărat, deşi mi-aş dori să fiu. Sunt newyorkez doar implicit şi din lipsa unei alternative. Timişoara a fost locul meu de naştere, dar acea naştere a avut loc cu atâta timp în urmă şi a devenit atât de îndepărtată, încât chiar nu o văd în niciun fel ca fiind acasă. Fluenţa mea în limba română, niciodată bună, şi cea în maghiară, cândva excelentă, s-au deteriorat, iar de la moartea mătuşii mele, în 1994, au trecut ani întregi în care nu am rostit niciun cuvânt în niciuna dintre limbi. Viena? Prefer să răspund „sunt din iad" decât să invoc acel oraş uimitor de frumos drept casă. Am iubit cei 24 de ani petrecuţi în Cambridge, Massachusetts – chiar m-am căsătorit acolo, sub ochii aprobatori ai unuia dintre ofiţerii de stare civilă ai oraşului –, dar nu m-am văzut niciodată ca un cantabrigian şi am urât prea profund şi cu prea multă pasiune toate echipele sportive din Boston ca să identific Massachusettsul drept casă. Santa Cruz abia se califică drept o aventură de o noapte.

Mai rămâne Ann Arbor, unde locuiesc din septembrie 1999 şi unde deţin o casă minunată într-un cartier verde şi primitor, unde am un loc de muncă plin de satisfacţii la una dintre cele mai bune instituţii de învăţământ superior din lume şi chiar am achiziţionat un loc pentru soţia mea şi pentru mine într-un cimitir local. Cu toate acestea, nu aş spune niciodată „Ann Arbor" ca răspuns la întrebarea de unde sunt. Nu am ajuns niciodată să cunosc oraşul suficient de bine pentru a-l considera casa mea şi, deşi am câţiva prieteni apropiaţi în oraş, nu asociez cu ei oraşul Ann Arbor, deoarece şi ei provin cu toţii din altă

parte şi par să fie fără rădăcini în acest oraş, aşa cum am fost şi eu întotdeauna.

Poate că răspunsul este că sunt dintr-un New York imaginar, New Yorkul pe care l-am construit pe baza observaţiilor şi impresiilor pe care le-am adunat de la momentul sosirii mele pe aeroportul Idlewild, în iulie 1960, şi până când am părăsit Columbia, în 1975. Dragostea mea plină de pasiune pentru patru dintre echipele sale, Yankees, Giants, Knicks şi Rangers a fost crucială pentru constructul meu despre acest New York (vă rog, nici măcar să nu vă obosiţi să-i menţionaţi pe omologii lor încrezuţi şi periferici, Mets, Jets, Nets, Islanders şi Devils!). Dar ce fel de casă efemeră este aceea bazată pe echipe sportive, oricât de iubite şi importante ar fi? Da, pot vorbi cu un accent de Noo Yawk, intonând necesarele „co-awf-fee" şi „cho-a-ca-late" şi „doawg" şi „r"-urile tăcute, cu autenticitate şi credibilitate rezonabile, dar ce înseamnă asta? Şi da, ador cultura din New York şi am consumat-o cu voracitate înainte de COVID-19. Dar şi asta este ceva subţire pentru a alcătui o casă adevărată.

Dar staţi. Am o casă veritabilă: Statele Unite ale Americii. Da, întregul ăsta afurisit de continent, de la Atlantic până la Pacific, cu Hawaii şi Alaska incluse. Mi-am propus ca obiectiv al vieţii mele să vizitez toate cele 50 de state, nu doar să aterizez într-un aeroport şi să merg mai departe, ci să petrec câteva zile la sol şi să văd obiectivele turistice. La momentul în care scriu acum, încă mai am patru de vizitat: Dakota de Nord, Montana, Idaho şi Arkansas. Nimic nu mă face mai mândru decât să mi se spună de către străini – studenţi, colegi, oameni din avioane – că sunt surprinşi să afle că nu m-am născut în Statele Unite pentru că vorbesc o engleză americană standard atât de perfectă şi lipsită de accent. În schimb, nimic nu mă deprimă mai mult decât o persoană ocazională care spune ceva de genul: „Detectez o uşoară diferenţă în vorbirea ta, nu un accent, ci un fel de inflexiune, o pronunţie, care este diferită; ceva în genul modului în care pronunţă canadienii «despre» şi «afară» şi «din nou» şi «dolar». Ceva care face ca discursul tău să fie uşor diferit de modul în care vorbesc americanii normali". Au! Astfel de

comentarii, oricât de rare ar fi, îmi strică ziua. Îmi fură cea mai dorită identitate: aceea de a fi american.

Mi s-a acordat oficial această identitate luni dimineaţa, pe 27 septembrie 1971, când am depus jurământul de cetăţean al Statelor Unite la Tribunalul Districtual al Statelor Unite pentru Districtul de Sud din New York din Lower Manhattan. Era o zi cristalină de toamnă, rece, fără nor pe cer şi cu un soare strălucitor care scălda zgârie-norii oraşului New York într-o căldură reconfortantă şi o strălucire primitoare. Ajunsesem acasă! Gata cu apatridia!

Imediat după ceremonia de depunere a jurământului, am luat metroul până la Rockefeller Center, unde se afla cel mai apropiat birou pentru obţinerea unui paşaport american. Cred că este destul de grăitor că, pentru mine, cel mai important document care dovedeşte că am devenit american şi că sunt acasă era un element pe care îl foloseşti de obicei pentru a părăsi un loc, nu pentru a-ţi stabili rădăcini în el. După primirea acestui document, câteva zile mai târziu, l-am purtat (pe el şi pe numeroşii lui urmaşi) cu mine în fiecare zi în ultimii cincizeci de ani – la magazine alimentare, la programările la doctor, la cursurile pe care le-am predat, la cinele cu prieteni, la film, la teatru, la operă, la concerte. (Singurul loc în care nu mi-am luat niciodată paşaportul a fost la meciurile de fotbal de pe stadionul Michigan; îmi fac griji că, în prezenţa a 111.000 de oameni, acesta va fi furat sau pierdut.)

Deşi majoritatea americanilor îşi folosesc permisul de conducere ca sursă de identificare, eu folosesc paşaportul. Acest lucru mă face clar un outsider. Atunci când îmi arăt paşaportul când mi se cere un act de identitate oriunde în Statele Unite, persoana se uită adesea la mine întrebător şi răspunde cu uşoară iritare: „Nu, mă referam la un act de identitate adevărat, vă rog!". Americanii nu se identifică cu paşapoarte. Pentru cetăţenii unei ţări întinse, care îşi croiesc drum între două oceane, paşapoartele sunt documente excepţionale folosite doar sporadic şi în scopuri specifice. Nu sunt documente folosite frecvent în viaţa de zi cu zi. În contrast evident, singura mea ancoră în această lume fără rădăcini a fost paşaportul meu din Statele Unite ale Americii, un articol

a cărui singură raţiune de a fi este dezrădăcinarea, deoarece este un document pe care îl folosim doar în scopul de a călători, de a fi neancorat, fără rădăcini. Desigur, îl folosesc şi în scopul său preconizat, dar mai ales pentru imensa mângâiere, confortul şi securitatea pe nu mi le mai dă nimic altceva, nici pe departe. Paşaportul mi-a devenit ancora, înrădăcinarea mea!

Strada Kutuzov nr. 1

Toată lumea, într-un anumit sens, este susceptibilă să devină fără rădăcini. Dacă identitatea unei persoane îşi poate găsi expresia politică într-o instituţie numită stat, atunci lipsa unui astfel de construct îl face pe individ să fie fără adăpost şi nomad. Aceasta a fost soarta evreilor de la distrugerea celui de-al doilea templu din Ierusalim de către romani, în anul 70 e.n. Evreii au devenit un popor fără ancoră, prin faptul că nu aveau o structură numită stat şi, prin urmare, nu aveau putere politică şi militară, asta însemnând că dezrădăcinarea a devenit însăşi identitatea lor. De aici, evreul rătăcitor.

Toţi strămoşii mei proveneau din partea maghiară a Imperiului Habsburgic. Dar înainte de asta, toţi au trăit în ceea ce astăzi ar fi Polonia sau Ucraina, de unde au coborât în Ungaria datorită invitaţiei deschise făcută de acea ţară către evrei, de a crea o clasă de mijloc de negustori şi profesionişti. Pentru ca acest lucru să se întâmple, maghiarii au implementat poate cea mai liberală şi mai primitoare politică faţă de evrei de oriunde în Europa, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Neavând propriul lor stat, evreii depindeau de conducătorii statelor altor popoare pentru a-şi defini existenţa politică. Dar statele au apărut şi au dispărut. Au schimbat teritorii între ele în mod constant. După cum spunea întotdeauna tatăl meu, el provenea dintr-o parte a lumii în care oamenii nu se mişcau, dar ţările da. *Staatenlos*, apatridia – aşa cum afirmat atât de clar documentul meu de identificare în anii petrecuţi în Viena – înseamnă, prin definiţie, dezrădăcinare.

Una dintre singurele asocieri pozitive cu cosmopolitismul

dezrădăcinat este conceptul cunoscut acum sub numele multiculturalism. Deşi sensul termenului nu este întotdeauna clar, m-aş aventura să spun că, pentru ca un spaţiu să fie etichetat multicultural, în el trebuie să existe o multitudine de religii, limbi, profesii, clase, rase şi genuri. Conform acestei definiţii, lumea în care am crescut în anii ’50 se califică cu adevărat ca fiind multiculturală, nu numai în raport cu oraşul în sine sau cu clădirea noastră, ci şi cu spaţiul îngust al apartamentului nostru.

Nu sunt sigur care este oficialul care a numit strada scurtă, liniştită şi verde pe care locuiam după renumitul general rus Mihail Kutuzov, cel care l-a învins pe Napoleon în 1812 şi a oprit invadarea Rusiei de către acesta. Poate că numele a fost dat de sovietici, care, cu Armata lor Roşie, au eliberat România la sfârşitul verii anului 1944. Dar la întoarcerea mea pe stradă în 2012, încă se numea Kutuzov, iar casa părea practic identică cu casa pe care o părăsiserăm în 1958.

Casa era o structură de stuc galben cu două etaje, care trebuie să fi fost proprietatea unei familii din înalta burghezie înainte de preluarea completă a puterii de către comunişti în România în 1948. O poartă de fontă se deschidea spre o mică grădină cu un strat de trandafiri multicolori, care arăta întotdeauna foarte frumos şi îi aducea aminte vizitatorului de unul dintre frumoasele parcuri ale Timişoarei, aflat la nici 100 de metri distanţă, ce se numea în mod corespunzător Parcul Rozelor (sau Rózsakert în maghiară, cum i se spunea mereu în familia mea). Acesta este parcul în care tata m-a învăţat să merg cu bicicleta.

Intrarea în casă se făcea printr-o uşă mare de lemn pe partea dreaptă. La intrarea în foaierul cu gresie alb-negru, pe o scară de piatră, la câteva trepte în subsol, se ajungea la locuinţa domnului şi doamnei Hajdu[1]. Erau o familie protestantă vorbitoare de limbă maghiară; domnul Hajdu era un fel de om bun la toate şi doamna Hajdu era casnică. Vorbeau puţină română, aproape deloc. La parterul un pic ridicat, două uşi dădeau spre două apartamente. În dreapta, în apartamentul mai mic,

1. Nu-mi amintesc dacă membrii familiei Hajdu erau reformaţi (calvini), luterani (evanghelici) sau unitarieni, toate aceste confesiuni existând printre vorbitorii de limba maghiară neevrei în Timişoara acelor timpuri (n.aut.).

domnul şi doamna Ţunea locuiau cu draga lor fiică, Livia. Familia Ţunea era o familie de romano-catolici vorbitori de limbă română care vorbeau o maghiară fluentă, deşi greşită, deoarece proveneau din regiunea Banat, cea mai vestică provincie a României, în care Timişoara era cel mai mare oraş. Domnul Ţunea lucra ca electrician al oraşului, doamna Ţunea era casnică, iar Livia, cunoscută doar sub diminutivul ei, Livicuţa, era cu patru ani mai mare decât mine şi avea cei mai frumoşi ochi negri.

La etajul unu locuia o altă familie de vorbitori de limbă română, soţii Ţicala. Fiica lor, Doina, cânta mereu arii din opere de Verdi şi Puccini, iar eu am ajuns să-l admir pe fiul lor, Ţucu, pentru toate necazurile în care s-a băgat şi am încercat să-l imit cât am putut, deşi mama şi tata m-au avertizat să nu stau cu el, pentru că era mult mai în vârstă şi fuma ţigări în mica noastră curte. Spre deosebire de familia Ţunea, familia Ţicala nu vorbea maghiară pentru că proveneau din România „adevărată", cunoscută sub numele de Regat, şi veniseră la Timişoara pe când erau adulţi. Cei din familia Ţicala erau români ortodocşi. În cele din urmă, în completarea locuitorilor acestei clădiri, părinţii mei şi cu mine reprezentam comunitatea evreiască din clasa de mijloc a oraşului, ai cărei membri vorbeau predominant limba maghiară şi erau în jur de 7.000 la acest moment. Aşadar, casa de pe strada Kutuzov nr. 1 reprezenta o redare corectă a caracterului multicultural al Timişoarei în anii '50.

Uşa din stânga soţilor Ţunea de la parter ducea la apartamentul nostru, care era vizibil mai mare decât al lor. Aici locuiau cei trei membri ai familiei Markovits. Tatăl meu – Markovits Lajos (numit întotdeauna cu diminutivul Lajcsi) în maghiară, Ludovic Markovits în română şi Ludwig Markovits în germană – s-a născut în 1911 în oraşul Satmar (în germană şi idiş; Szatmár în maghiară; Satu Mare în română). Acest oraş se afla pe atunci în partea maghiară a monarhiei habsburgice, dar a devenit cunoscut evreilor din întreaga lume în virtutea celebrei sale secte Satmar de evrei ortodocşi profund religioşi, care, după Holocaust, şi-au stabilit sediul în Parcul Borough din Brooklyn.

Pe lângă maghiara nativă, tatăl meu vorbea o română perfectă, pe

care a folosit-o în activitatea sa de planificator economic în filiala din Timişoara a Băncii Naţionale a statului român, slujbă pe care a obţinut-o pe baza faptului că deţinea un doctorat în administrarea afacerilor de la Universitatea de Comerţ din Budapesta, în 1937. (Titlul tezei de doctorat a tatălui meu, într-o traducere în limba română a originalului maghiar, este „Dezvoltarea economică a Palestinei şi relaţiile sale comerciale cu Ungaria”.)

Tatăl meu era cel mai mic dintre şase copii, singurul copil care a urmat un gen de liceu a cărui finalizare permitea accesul la universitate. În virtutea faptului că era evreu, totuşi, tatăl meu nu a putut merge la un liceu elegant, orientat spre ştiinţe umaniste, care preda latină şi greacă; în schimb, a mers la un liceu cu profil comercial, care i-a permis să se înscrie doar la ceva asemănător unei programe de afaceri la nivel universitar. Faptul că nu avea *Latinum* a exclus posibilitatea ca tatăl meu să studieze la o universitate „adevărată” şi, prin urmare, l-a împiedicat să devină medic, avocat sau absolvent al oricăruia dintre domeniile la care tatăl meu se va referi întotdeauna cu regret ca fiind „intelectuale”. Purtarea titlului de „Herr Doktor” şi „Domnu’ Doctor” şi „Doktor úr” a fost crucială pentru identitatea tatălui meu. Dar faptul că avea această diplomă de la o universitate de comerţ a diminuat întotdeauna splendoarea titlului în ochii tatălui meu.

Atât părinţii tatălui meu, cât şi patru dintre fraţii săi au fost deportaţi la Auschwitz în mai 1944. Părinţii lui şi cei doi fraţi mai mari au murit în Şoah; sora lui Margaret (Manci) şi fratele său Alexander (Sanyi) au supravieţuit cumva şi s-au întors din iad. Când a început deportarea evreilor maghiari, sub comanda lui Adolf Eichmann, tata şi fratele său Benjamin (Benő) au avut norocul să se afle în România. După ce a absolvit Universitatea de Comerţ de la Budapesta, în 1937, tatăl meu s-a căsătorit cu mama mea şi a început o nouă viaţă cu ea la Timişoara, în România. Deşi a suferit persecuţii antisemite îngrozitoare în România de la începutul anilor ’40, a scăpat totuşi de Holocaust, fapt pentru care s-a simţit vinovat de-a lungul vieţii. După cum mi-a spus în repetate rânduri, dacă nu ar fi avut loc aşa-numitul Al Doilea Dictat de la Viena,

din august 1940, prin care Germania nazistă şi Italia fascistă au transferat nordul Transilvaniei, inclusiv Satmarul, Ungariei şi au lăsat Timişoara în România, tata şi mama ar fi fost deportaţi cu siguranţă la Auschwitz.

Una dintre enigmele cu care îl băteam la cap pe tatăl meu era motivul pentru care el şi mama mea nu au părăsit România după acest dictat, pentru a se alătura, practic, întregii lor familii de peste graniţă, în ceea ce acum redevenise Ungaria. Deşi evreii nu erau cetăţeni bineveniţi în Ungaria de dreapta şi autoritară a amiralului Horthy, ei nu au fost măcelăriţi aşa cum s-a întâmplat în România brutală a generalului Ion Antonescu, unde au experimentat o dimensiune suplimentară a atrocităţilor în timpul fascismului criminal al Gărzii de Fier. Tata nu a putut niciodată să-mi ofere o justificare pentru rămânerea în România, o decizie care l-a salvat de la Auschwitz, în afară de faptul că insista că fasciştii şi antisemiţii români erau corupţi şi venali şi, prin urmare, uşor de mituit, în timp ce ungurii nu, ceea ce însemna că posibilitatea de a scăpa de primii a fost mai mare decât de cei din urmă. Altfel, singura lui explicaţie a venit în timpul unuia dintre prânzurile noastre la Columbia, la începutul anilor ’70, când a rostit cuvintele englezeşti *dumb luck*.

Tata era un bărbat arătos, de înălţime medie, cu ochi negri şi păr negru precum cărbunele, care a devenit cărunt mai târziu în viaţă, dar a rămas des şi plin până a murit, la vârsta de 79 de ani. Zâmbea prolific şi era dezarmant de fermecător. Îmbrăcat întotdeauna elegant şi nespus de politicos, se mândrea că se poate înţelege cu toată lumea. „Firea sa diplomatică”, aşa cum o numea deseori, l-a ajutat să depăşească situaţiile neplăcute şi l-a făcut cu adevărat iubit. Generozitatea lui era legendară şi îl umplea de mare bucurie şi mândrie.

Mama mea, Ida Ritter (în toate cele trei limbi, deşi era numită numai Ica de toată lumea, care este diminutivul maghiar al Idei), s-a născut în 1918 la Oradea (Nagyvárad în maghiară, Grosswardein în germană), copil unic al unui cuplu din clasa mijlocie superioară, făcut la a doua tinereţe. Poziţia socială a familiei însemna că membrii acesteia erau familiarizaţi cu cultura central-europeană, puternic bazată pe

varietatea sa germană. Ca fiică a unei familii de lume, asimilate, evreieşti, mama mea a fost învăţată atât limba germană, cât şi franceză. A luat lecţii de pian, precum şi cursuri de etichetă. Datorită mediului ei social, a fost educată de tutori specializaţi în disciplinele pe care trebuia să le stăpânească pentru ca educaţia ei să fie recunoscută oficial de către stat. Dar, ca o dovadă a dispreţului pe care familia mamei îl purta faţă de toate lucrurile româneşti şi a stimei lor pentru cultura maghiară, mama călătorea peste graniţă, la Budapesta, în fiecare an pentru a-şi promova examenele anuale la Zrínyi Ilona Leánylíceum (Şcoala de fete Ilona Zrínyi) ca un aşa-numit *magántanuló* (un student particular). Susţinerea acestor examene – predominant cu nota maximă la toate materiile, aş putea adăuga – i-a permis să treacă în clasa următoare, mai degrabă decât să susţină testele în apropiata Oradea, ca să nu mai zic de Bucureşti, capitala ţării a cărei cetăţeană era în mod oficial.

Mai era un motiv pentru care mama era educată acasă: era un copil bolnav, care a suferit de tuberculoză în anii adolescenţei. A intrat într-o sală de clasă abia când a urmat universitatea la Budapesta. Asta era în 1936, când l-a întâlnit pe tata la un bal evreiesc la care au participat amândoi. Era vorba de un mare dans anual organizat de studenţii evrei din Budapesta, la care participau adesea fiicele elitei evreieşti din Budapesta, printre care cele trei surori Gábor în perioada pre-Hollywood (Magda, Zsa Zsa şi Éva), cu care tatăl meu, spre veşnica lui încântare, a dansat la unul dintre aceste evenimente.

Mama, care avea de gând să studieze filozofia şi literatura comparată, nu a mai apucat să facă asta după primul an de universitate. Când tatăl meu şi-a luat doctoratul, în 1937, cei doi s-au căsătorit şi s-au mutat într-un cartier nou, departe de învecinatele Satmar şi Oradea, unde mai locuiau familiile lor, în necunoscuta Timişoara, unde o oportunitate de afaceri interesantă l-a atras pe tata. Diferenţa culturală dintre mediul mamei mele, de înaltă burghezie asimilată şi cosmopolită, şi mai mica, mai parohiala şi mai locala burghezie a tatălui meu s-a manifestat aproape zilnic în viaţa noastră. Între cei doi a existat şi o diviziune clară a muncii în privinţa domeniilor în care mă vor pregăti:

mama era în mod clar responsabilă de toate chestiunile de cultură înaltă, cum ar fi să cânt la pian şi să învăţ despre Homer, în timp ce tata m-a dus în lumea fotbalului, a tramvaielor şi a trenurilor.

Tatăl mamei mele a murit chiar înainte de război şi este înmormântat în cimitirul evreiesc din Oradea, pe care l-am vizitat cândva împreună cu tata, mergând cu trenul din Timişoara şi revenind acasă mai târziu în acea seară. Mama nu ne-a însoţit. Mama ei a fost deportată la Auschwitz în 1944 şi a fost ucisă acolo. Mama nu mi-a vorbit niciodată despre părinţii ei. Puţinul pe care l-am descoperit despre ei a venit de la cea mai intimă prietenă din copilărie a mamei, o femeie drăguţă pe nume Bözsi (diminutivul maghiar pentru Elisabeta) Havas, pe care abia o ştiam din copilărie, dar cu care am reluat legătura mult mai târziu, ca adult, în Israel şi Londra. Ea a subliniat de multe ori că părinţii mamei mele păreau a-i fi bunici, deoarece erau atât de bătrâni. Ea mi-a spus şi cât de mult au protejat-o părinţii mamei mele pe mama, nelăsând-o să meargă cu prietenele ei în nicio aventură care includea vreun fel de pericol. Bözsi mi-a mai spus şi că faptul că s-a îmbolnăvit de tuberculoză la vârsta de 13 sau 14 ani s-a dovedit a fi traumatizant pentru mama mea şi i-a afectat negativ întreaga viaţă. Totuşi, fiind o fată plinuţă, mama era şi încântată că, din cauza tuberculozei, a slăbit foarte mult şi a devenit o tânără slabă, cum şi-a dorit mereu să fie.

Mama era o femeie atrăgătoare, înaltă cât tata; avea 1,70 metri şi asta o făcea una dintre cele mai înalte femei din Timişoara din acea vreme. Avea un păr des, brun-roşcat, pe care fie şi-l lăsa să cadă pe umeri, fie şi-l strângea într-un coc şi purta ochelari care îi accentuau intelectualismul profund. Asemenea tatălui meu, mama zâmbea mult, deşi întotdeauna detectam la ea o tristeţe care nu-i întuneca şi chipul tatălui meu. Nu-mi amintesc să se fi machiat, în afară de o urmă de ruj roz în rarele ocazii în care ea şi tatăl meu ieşeau în oraş. Din păcate, când mă gândesc la mama, o văd stând în sufragerie în halat sau, mai des, întinsă în pat, sprijinită pe o grămadă de perne, cu o carte în poală, din care citea, fie în tăcere, pentru ea, fie cu voce tare, pentru mine. Multe dintre interacţiunile noastre au constat în faptul că o ţineam de

mână în timp ce ea stătea întinsă în pat.

Pe măsură ce creşteam, sănătatea mamei se deteriora pe zi ce trece. Nu cred că medicii au fost capabili să-i identifice cu exactitate boala, dar tuberculoza contractată în perioada adolescenţei a avut în mod clar efecte nocive. Mă tem că ea ar fi putut suferi pe atunci şi de ceea ce noi cunoaştem acum sub numele de anorexie nervoasă; era mereu obsedată de faptul că nu voia să se îngraşe şi să redevină plinuţă, aşa cum arăta în singura fotografie a ei pe care o am din copilărie.

Şi apoi era Juliska, ţăranca maghiară care venea la noi de trei-patru ori pe săptămână să o ajute pe mama la treburile casnice. Nu i-am văzut niciodată părul, pentru că îl acoperea mereu cu un batic, aşa cum fac ţărăncile căsătorite. De asemenea, se îmbrăca diferit faţă de femeile din Timişoara, nepurtând niciodată pantaloni, ci mereu fuste lungi şi înflorate, în genul multor tinere din Upper West Side din New York şi din Greenwich Village, precum şi din Cambridge şi Berkeley şi alte locuri similare din Statele Unite, aşa cum se purtau la sfârşitul anilor ’60. Făcea naveta din satul ei în general cu autobuzul şi trenul, dar uneori o ducea soţul ei cu o căruţă trasă de un singur cal.

Juliska îl displăcea intens pe Ţucu. Odată, când Ţucu şi cu mine ne prosteam prin curtea din spate, Juliska atârna rufele la uscat. Ţucu şi cu mine vorbeam în română, iar Juliska în mod clar nu a înţeles conversaţia noastră. Am întrebat-o cu oarecare iritare în limba maghiară de ce nu vorbea româneşte, deşi locuia în România. Răspunsul ei: „Româna este o limbă diabolică”. Acest lucru dezvăluie clar faptul că, pentru mulţi etnici maghiari, chiar şi ţărani, era o corvoadă, o povară să trăiască în România, ceva ce ei urau pentru că îi considerau pe români inferiori lor. Iar o modalitate de a-şi arăta dispreţul faţă de România şi români a fost refuzul de a le vorbi limba.

Mentorul meu Karl Deutsch susţinea că cineva învaţă o limbă „în sus”, nu „în jos”, adică minorităţile care se consideră superioare din punct de vedere cultural faţă de majorităţile printre care trăiesc nu vor învăţa limba majorităţilor, decât consideră cultura majorităţilor ca fiind cel puţin echivalentă cu a lor. Coloniştii germani din toată Europa de Est,

inclusiv România, precum şi maghiarii din România, nu au învăţat niciodată limba majorităţii dincolo de puţinul necesar pentru a se descurca în viaţa de zi cu zi. Deutsch considera că germanii care s-au stabilit în Argentina nu au încetat niciodată să vorbească germană, în timp ce germanii care s-au stabilit în Milwaukee au făcut-o. Primii au considerat mediul lor latino-american ca fiind inferior culturii germane, ceea ce i-a determinat să se agaţe de a lor, vorbind vechea lor limbă. Aceştia din urmă, totuşi, au considerat cultura dominantă anglo-americană cel puţin egală cu a lor, ceea ce a dus la reducerea adeziunii la normele culturale germane şi, în cele din urmă, au încetat să vorbească germană. Să fie germani în Milwakee i-a făcut să aibă o oarecare identitate folclorică definită de bere, cârnaţi şi Oktoberfest mai degrabă decât una naţională şi naţionalistă susţinută, precum era cea din Argentina.

Viaţa în apartamentul Markovits

La intrarea în apartamentul nostru, vizitatorul dădea peste o sufragerie şi un living cu o masă frumoasă din lemn negru. Mâncam acolo în fiecare zi, dar mult mai importantă pentru mine era suprafaţa netedă, alunecoasă a mesei, pe care puteam juca un joc ciudat numit *gombfoci* – „fotbal cu nasturi" în maghiară. În acest joc, nasturii erau jucătorii, nasturii mari erau apărătorii, nasturii mai mici atacanţii şi cel mai mic nasture de la cămaşă era mingea, beţele de chibrit fiind aşezate ca stâlpi ai porţii. Jucătorii nu puteau fi traşi sau împinşi, pentru a fi conduşi, ci erau aruncaţi cu dibăcie pe poziţii sau folosiţi pentru a lovi mingea. Dacă cineva lovea un nasture aparţinând echipei adverse, era considerat fault, iar echipei adverse i se permitea o lovitură liberă. Am jucat acest joc la nesfârşit până am devenit suficient de priceput încât să-i învinge pe toţi băieţii din cartier pe care mama mea îi lăsa să intre acasă. Într-adevăr, ea a făcut chiar şi o excepţie şi i-a permis lui Ţucu să mă viziteze în scopul de a juca un meci pe care, spre veşnica mea mândrie, l-am câştigat decisiv.

Aceasta era masa la care mama îşi găzduia petrecerile de seară, la care femeile arătau atât de drăguţe, cu rujul lor roşu, tocurile înalte, dresurile şi blănurile, deseori cu gulere de blană de vulpe pe care încă mai era prezent capul animalului. Mama nu mânca niciodată din mâncarea pe care o pregătea, doar stătea cu o felie de pâine prăjită sub masă, în mâna stângă, în timp ce în dreapta ţinea una dintre ţigările ei foarte rare, fumând-o ca să vadă toată lumea.

În colţul din stânga al camerei stătea un frumos pian de concert, la care mama şi cu mine cântam prost şi adesea, ea de bunăvoie, eu în virtutea edictului ei. Cu toate acestea, un eveniment anume a făcut ca acest pian să rămână memorabil pentru mine pentru întotdeauna. După ce a asistat, împreună cu mama, la un recital de pian de după-amiază în cinematograful principal din Timişoara, unde aveau loc toate concertele de muzică clasică, foarte tânărul artist Gheorghe Halmos, cunoscut părinţilor mei după numele maghiar Gyuri, a venit la noi acasă pentru o gustare. Habar nu am cum sau de ce l-au cunoscut părinţii mei, în afară de faptul că era originar din Oradea, oraşul natal al mamei mele. Erau prezenţi câţiva dintre prietenii părinţilor mei, precum şi Ella Philipp, profesoara mea obişnuită de pian şi ocazional a mamei şi care renunţase la comportamentul ei sever obişnuit pentru a se extazia în legătură cu vedeta de faţă.

Chiar dacă Philipp nu m-a făcut niciodată să cânt bine la pian clasic şi nu a reuşit să mă înveţe să citesc muzica la un nivel semnificativ, anii petrecuţi alături de ea mi-au perfecţionat sensibilitatea muzicală la un nivel pe care nu l-aş fi atins niciodată doar ascultând pasiv discuri şi radio. Mai semnificativ, cântatul meu prost la pian mi-a fost util mai târziu pentru a învăţa să cânt la banjo şi la chitară. La un moment dat, Halmos s-a aşezat la pianul nostru modest şi, spre bucuria tuturor, a cântat o muzică divină. Apoi am auzit că Halmos era elevul unei pianiste din Budapesta pe nume Annie Fischer. Numele acesta a generat multă veneraţie în cameră. Mult mai târziu în viaţă, am auzit-o pe Fischer cântând excepţional de frumos sonate de Beethoven. Fischer şi arta ei au devenit, de asemenea, un subiect de conversaţie în Ann Arbor, unde

m-am împrietenit cu pianistul de renume mondial Sir András Schiff – ca şi Fischer, şi el era un artist evreu din Budapesta – care întotdeauna ţinea să includă în timpul turneelor sale din Statele Unite un recital la Hill Auditorium din cadrul Universităţii din Michigan. Spre marea mea plăcere, Sir András îşi făcea întotdeauna timp să ia masa cu mine în timpul acestor scurte călătorii.

În colţul din dreapta al livingului şi al sufrageriei noastre se aflau un fonograf şi un radio Blaupunkt, cu trei scaune de pluş aranjate în aşa fel, încât familia noastră să poată sta la un loc să asculte la oricare dintre ele. Lângă fonograf era un raft cu o multitudine de discuri cu muzica lui Bach, Beethoven, Haydn, Mozart, Schubert, Schumann, Mendelssohn şi a altor compozitori germani din secolul al XIX-lea. Simfonii, concerte pentru vioară, concerte pentru violoncel, concerte pentru pian – toate erau prezente. Dacă nu ar fi fost ocazionalul Dvořák (al cărui concert pentru violoncel am continuat să-l fluier de multe ori), Ceaikovski (şi el cu concertul său pentru vioară) şi toate operele lui Verdi şi Puccini, colecţia ar fi fost în întregime germană.

Mama, tata şi cu mine ascultam cel puţin un disc, practic, în fiecare seară, după cină, făcând ca simfoniile lui Beethoven şi muzica sublimă a lui Mozart să-mi intre în sânge. Pe peretele de vizavi de pian era un raft plin de cărţi în limba germană, între care se aflau suspecţii obişnuiţi – Goethe, Schiller, Hölderlin, Kleist, Grillparzer, Raimund, Nestroy, Kafka, Werfel, Mann, Feuchtwanger, Zweig – dar şi Karl May, spre bucuria mea, cel care a scris poveşti fantastice despre cowboy şi indieni plasate în acel ţinut mitic numit America. (Abia mai târziu în viaţă am descoperit ce ticălos reacţionar şi naţionalist german, cu tuşe antisemite clare, a fost acest Karl May. Numeroasele sale cărţi erau lecturi obligatorii pentru toţi băieţii burghezi din lumea vorbitoare de limbă germană şi sateliţii ei din Europa centrală. Un beneficiu de durată al citirii acestor cărţi cu atâta pasiune şi atenţie a fost dobândirea unor cunoştinţe superbe despre geografia Statelor Unite, în special a regiunilor de la vest de Mississippi, unde au loc multe dintre poveştile lui May.) Rafturile includeau şi cărţi de autori maghiari precum Madách, Molnár, Arany şi

Petőfi, precum şi opere clasice de Homer şi Shakespeare, ambele în traducere maghiară şi germană.

Dacă în sufrageria familiei Markovits ar fi intrat un etnograf priceput între 1948 şi 1958, ea nu şi-ar fi dat niciodată seama că are de a face cu o familie devastată de Holocaust, al cărui membru de gen masculin îşi pierduse ambii părinţi şi doi dintre cei şase fraţi ai săi la Auschwitz, cu doar doi supravieţuitori ai acelui iad şi al cărui membru de gen feminin, copil unic, şi-a pierdut mama acolo. Atât de mare era puterea culturii germane în această familie de evrei maghiaro-habsburgici, reprezentanţi ai complet burghezului *Bildungsbürgertum* din Europa Centrală. Hitler chiar nu a avut nicio influenţă asupra lui Beethoven în familia Markovits.

Dacă se ieşea din cameră la stânga, se intra în dormitorul meu. Într-un colţ era patul meu, iar în celălalt colţ un alt pat, pe care tatăl meu îl folosea în fiecare seară, de când eram mic. Nu l-am întrebat niciodată despre asta, în toată viaţa noastră împreună ca adulţi. Mama era mereu bolnavă şi era nevoie să i se acorde spaţiu pentru ea însăşi, dar mai mult de atât nu ştiu. Nu am simţit niciodată vreo tensiune între ei. După moartea tatălui meu, în 1990, pentru a scuti de jenă toate părţile implicate, i-am întrebat pe Bözsi şi pe una din celelalte prietene ale mamei mele dacă ştiau să fi existat vreo problemă conjugală între părinţii mei. Ambele au negat acest lucru şi au reafirmat adoraţia tatălui meu pentru mama mea, deşi am simţit că ardoarea lui lua mai degrabă forma stimei şi aprecierii decât a fascinaţiei erotice sau romantice.

Când am întrebat-o pe Bözsi despre o femeie atrăgătoare, una dintre colegele tatălui meu de la bancă, pe care o întâlnisem o dată sau de două ori în viaţa mea, Bözsi a protestat şi a bolborosit ceva despre felul în care bărbaţii au astfel de aventuri ocazionale la serviciu, deşi nu ştia ca tata să fi făcut aşa ceva, deoarece mama nu s-a plâns niciodată şi, cu siguranţă, nu s-a plâns că ar fi afemeiat. Nici mătuşa mea Manci, sora tatălui meu, care mi-a devenit mamă adoptivă după moartea mamei, nu mi-a dezvăluit nimic din căsnicia părinţilor mei, în afară de faptul că se iubeau foarte mult şi se completau superb. La fel ca Bözsi, mătuşa mea a

dat de înțeles, printr-o combinație de limbaj corporal și tăcere, că tatăl meu ar fi putut avea aventuri la serviciu. Dar acestea sunt interpretări post-hoc ale unei chestiuni pentru care nimeni nu a oferit nicio dovadă convingătoare. Nu-mi amintesc niciodată ca mama și tata să se fi certat; nu mi-o amintesc niciodată pe mama plângând pentru ceva ce i-ar fi făcut tatăl meu; și nu-mi amintesc niciodată ca tatăl meu să nu-și fi petrecut serile și nopțile acasă.

Tata mi-a spus odată că un domn nu se amestecă niciodată în spațiul privat al altuia punând întrebări indiscrete. Mai presus de toate, un domn nu se laudă niciodată cu cuceriri romantice și nu vorbește despre femeile din viața lui, niciodată! În mod ciudat, acestea sunt printre puținele învățături ale tatălui meu pe care le-am aplicat întotdeauna. Nu i-am întrebat niciodată pe niciunul dintre prietenii mei despre viețile lor intime și am așteptat întotdeauna ca ei să-mi ofere voluntar astfel de informații înainte de le da orice sfat sau asistență care ar fi ținut de mine. În mediul intelectual delicat al Upper West Side, la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, când era la modă să-ți împărtășești viața privată cu practic niște străini ca semn de încredere, eram adesea luat în derâdere de prieteni, bărbați și femei, atunci când refuzam cu insistență să vorbesc despre prietenele mele.

O ușă de pe peretele din dreapta acestui dormitor ducea la o altă cameră, în care era un fel de pat dublu sau matrimonial, în care mama stătea mereu întinsă, chiar și după-amiaza, și unde petreceam ore întregi ascultând-o spunându-mi povești și citindu-mi cărți precum *Iliada* și *Odiseea* lui Homer, pe care mi le citea în germană mai degrabă decât în traducere maghiară. (După cunoștințele mele, Homer scrisese lucrarea în greacă, dar cumva, ca o mărturie a snobismului cultural al mamei mele, Homer în germană era mai autentic decât în maghiară.)

În 1955 sau 1956, tata și mama mă duceau la cinematograful principal al orașului, pentru a vedea filmul *Ulysses* cu Kirk Douglas în rolul principal. Proiectarea filmului a fost un eveniment major la Timișoara și am iubit fiecare minut al acestuia, cu excepția cazului în care Ulise (alias Odiseu) a coborât în tărâmul lui Hades pentru a se

întâlni cu eroii greci decedaţi Ahile, Ajax şi Agamemnon. Dintr-un motiv anume, reprezentarea lor asemenea unor fantome m-a speriat atât de tare, încât am avut o serie de coşmaruri, care cereau întotdeauna ca tata (şi ocazional mama) să vină în patul meu să mă liniştească. Desigur, mama mi-a citit toate poveştile Fraţilor Grimm în original, în limba germană, aşa cum a făcut-o cu legendarul *Max und Moritz* al lui Wilhelm Busch. De-a lungul vieţii mamei cu mine, care din nefericire s-a încheiat când eu încă nu împlinisem zece ani şi ea patruzeci, mi-a citit doar în germană. La fel ca Homer, şi Shakespeare era mai nobil şi mai demn în traducere în germană, mai degrabă decât în traducere în maghiară.

Mama era profund deranjată de faptul că nu cunoştea limba engleză. Deşi a considerat întotdeauna că franceza e o limbă mai fină, mai elegantă, înţelesese că engleza devenise mult mai importantă, noţiune susţinută de tatăl meu, care vorbea o engleză elementară pentru că o studiase la Universitatea de Comerţ din Budapesta. Ambii au fost de acord să învăţ engleza încă din copilărie. Aşa că am fost trimis la vârsta de şase ani la doamna Vágó, profesoara de engleză a majorităţii copiilor evrei din oraş. Dorind să scriu despre ea în această carte, am fost dornic să aflu de unde ştia ea engleza; abia în această etapă am aflat că doamna Vágó (nouă copiilor ne era cunoscută doar ca Vágó *néni*, doamna Vágó, fără prenume) era soţia consulului onorific al Regatului Unit la Timişoara. Asta înseamnă că şi-a petrecut anii de război cel mai probabil în Regatul Unit, unde s-a ales cu engleza ei fină şi unde soţul ei trebuie să fi dobândit suficiente cunoştinţe despre cultura şi politica britanică pentru a deveni consul onorific al Marii Britanii la Timişoara, oricât de îndepărtat şi de provincial ar fi fost acest oraş.

Doamna Vágó trebuie să fi fost o profesoară bună, pentru că până când tata şi cu mine am plecat, în 1958, engleza mea, deşi departe de a fi bună, era mult mai bună decât a lui. În predarea ei, doamna Vágó folosea metode pe care le-aş caracteriza acum ca fiind sofisticate, ca dintr-un seminar de lingvistică comparată. Cunoscând originea familiei mele, doamna Vágó a presupus că ştiu nu numai maghiară, ci şi germană. Astfel, ea m-a informat că, spre deosebire de germanul *der*, *die*, *das*,

engleza are doar *the* ca articol hotărât. Acest lucru se referea atât la candidaţii evidenţi ai substantivelor de gen, cum ar fi *der Vater*, *die Mutter* şi *das Kind*, dar şi la termeni precum *der Löffel*, *die Gabel* şi *das Messer* (lingură, furculiţă, cuţit). Aici, doamna Vágó mi-a semnalat că genul substantivelor germane nu înseamnă doar genul aşa cum este înţeles în mod convenţional în lumea „reală", ci ca o schemă care clasifica substantivele în mod aleatoriu, fără a avea nimic de-a face cu faptul că aceste substantive sunt de fapt masculine, feminine sau neutre. (Nu există nimic masculin la lingură, nimic feminin la o furculiţă şi nimic neutru la un cuţit.) Apoi doamna Vágó mi-a spus că, deşi engleza avea mult mai puţine clasificări de gen decât germana şi franceza, ea avea mai multe decât maghiara noastră natală, în care persoana a treia singular este pur şi simplu *ő* pentru toate trei: *he*, *she*, *it*!

Singura poveste pe care mama mi-o citea în limba maghiară era *A Pál utcai fiúk* a lui Ferenc Molnár, *Băieţii din strada Pál*, în care băiatul slăbit şi bolnav, Ernő Nemecsek, încercând să le demonstreze prietenilor săi că nu este un „iepure laş", intră în vâltoarea luptei şi moare în bătălia dintre două grupuri în război. M-a făcut să plâng atunci şi încă o mai face şi astăzi. Această carte era o lectură obligatorie pentru fiecare băiat vorbitor de maghiară cu vârsta cuprinsă între cinci şi doisprezece ani. Povestea rămâne emoţionantă pentru mine, deoarece prezintă succesul, în cele din urmă, al prieteniei masculine în faţa competiţiei şi rivalităţii masculine. În ciuda morţii sale, Nemecsek învinge, nu ca erou, ci ca băieţel, om obişnuit, care încasează tot felul de abuzuri, chiar şi de la prieteni, dar în cele din urmă iese la suprafaţă ca nobil.

Viaţa şi moartea lui Nemecsek au stimulat în mine o compasiune pentru cei slabi care mi-a dominat atitudinea şi acţiunile toată viaţa. Prietenia masculină preadolescentă care formează miezul cărţii m-a atras atunci şi încă o face, transmiţând o inocenţă şi o puritate pe care apariţia sexualităţii doar câţiva ani mai târziu le fură definitiv. *Băieţii din strada Pál* reprezintă un fel de *Romeo şi Julieta* desexualizat, cu familiile sale Montague şi Capulet ca bandele în război, sau *West Side Story*, cu Jets şi Sharks. Apoi mai este şi dragostea mea constantă pentru iepuri,

am destul de mulţi în versiunea lor de pluş – îi compătimesc pentru nemeritata asociere cu laşitatea.

Chiar şi pasiunea mea pentru urşi ar putea avea ceva de-a face cu Nemecsek. Deşi adesea consideraţi animale feroce şi puternice, pentru mine urşii erau nişte biete suflete pe care îi vedeam târâţi în lanţuri grele de un inel care le străpungea nasul sensibil şi făcuţi să danseze pentru oameni, fiind împunşi cu bare fierbinţi de oţel. Această privelişte era obişnuită în Timişoara anilor ’50, iar amintirea încă îmi dă fiori. Odată, un urs mic, poate chiar pui, a căzut, iar stăpânul său brutal a început să-l lovească fără milă. Am ţipat atât de tare şi m-am supărat atât de mult, încât tata a trebuit să mă ia repede de acolo. Adesea, abuzatorii urşilor erau bărbaţi rromi care erau forţaţi să recurgă la astfel de măsuri pentru a rezista în condiţiile unui trai sărăcăcios într-o lume care le acorda puţine ocazii semnificative de angajare, poate chiar deloc. Presupusul universalism al comunismului nu s-a extins cu siguranţă la romi în ceea ce priveşte acordarea sprijinului economic semnificativ. Şi, lucru cert, nu i-a ferit de dispreţul zilnic şi de ura deschisă pe care majoritatea timişorenilor le abăteau asupra acestui grup tratat în mod constant ca un grup de proscrişi.

Rasismul împotriva rromilor era deschis şi acceptabil în fiecare grup din oraşul meu natal, Timişoara – români, maghiari, germani, evrei – inclusiv în familia Markovits. Fiecare menţiune despre rromi pe care o auzeam era negativă. Abia mai târziu în viaţă am dezvoltat compasiune pentru rromi, mai ales când am aflat despre brutalizarea lor de către naziști.

O femeie rromă care a ajuns să joace un rol crucial şi de durată în viaţa mea a fost Azucena din marea operă a lui Giuseppe Verdi *Il trovatore*. Părinţii m-au dus la impresionantul Teatru de Stat din Timişoara, din frumoasa piaţă principală a oraşului, unde teatrul se afla la un capăt, iar masiva biserică ortodoxă română la celălalt. Deşi ştiu că am văzut câteva spectacole de teatru acolo, nu mi le amintesc deloc, spre deosebire de opere, care au rămas cu mine toată viaţa. Am văzut suspecţii de serviciu: *Carmen*, *La bohème*, *La traviata*, *Rigoletto*, *Madame*

Butterfly şi *Il trovatore*. În scena unu din actul al doilea al ultimei opere, Azucena (care înseamnă „crin" în spaniolă) povesteşte publicului ei răvăşit despre oroarea care a cuprins-o asistând la arderea mamei sale pe rug, din ordinul contelui di Luna. Ea povesteşte asta într-una dintre cele mai emoţionante arii pentru mezzosoprane, „Stride la vampa" („Flăcările urlă"). Apoi Azucena povesteşte că, drept răzbunare, a vrut să-l arunce pe copilul contelui într-o groapă de pământ din apropiere, folosită pentru a face focul, dar, în mijlocul tumultului, şi-a luat propriul copil şi l-a aruncat acolo. Apoi l-a crescut pe copilul contelui ca pe propriul ei copil. Când Azucena redă publicului momentul aruncării bebeluşului în groapa de foc, rosteşte cu groază cuvântul *fuoco*, „foc" în italiană. În acel moment al producţiei, din rugul de lângă Azucena ieşit o flacără uriaşă, care m-a înspăimântat atât de mult, încât părinţii mei au fost nevoiţi să mă ducă acasă imediat după acel act şi am ratat restul acestei minunate opere. De atunci, de câte ori am văzut sau ascultat *Il trovatore*, această scenă m-a zguduit şi mi-a dat fiori.

Opera a rămas pentru mine o sursă de mare plăcere pentru tot restul vieţii. Alături de sport, mi-a oferit singurul spaţiu cu adevărat senin între tatăl meu şi mine. Toate celelalte erau disputate: note, femei, carieră, religie, politică, dar niciodată sportul sau opera. Odată, după o ceartă deosebit de extenuantă cu tatăl meu, chiar înainte de a merge la *Cosi fan tutte* a lui Mozart la Festivalul de la Salzburg, unde mergeam frecvent în anii '70 şi '80, ne-am aşezat alături pe scaune, fumegând de furie, plini de mânie şi dispreţ. De îndată ce am auzit armoniile divine ale operei, ne-am întors spontan unul către celălalt şi ne-am zâmbit călduros. L-am prins pe tata de braţ când am văzut că are lacrimi în ochi; era prea întuneric ca să le vadă pe ale mele.

Să ne întoarcem la apartamentul nostru. În partea dreaptă a sufrageriei, un mic coridor ducea la bucătărie în dreapta şi la o cameră mai mare în stânga. În acea cameră, cândva între 1951 sau 1952 şi 1954 sau 1955, au locuit cu noi doi ofiţeri de grad relativ înalt ai Armatei Roşii (colonei, cred) şi familiile lor. Ne foloseau bucătăria şi baia, dar mâncau singuri aproape întotdeauna; nu-mi amintesc să fi fost vreodată

prezenţi în jurul iubitei mese de lemn negru, care servea drept singurul meu loc de hrănire, precum şi ca suprafaţă pentru meciurile mele de fotbal cu nasturi.

Primul dintre cuplurile de ruşi nu avea copii, motiv pentru care el mă copleşea cu multă atenţie. Bărbatul se numea Josif şi îmi plăcea enorm de mult. Avea o mustaţă ca un ghidon, de care îmi venea mereu să trag şi o faţă rotundă care găzduia mereu un zâmbet. Ori de câte ori venea acasă, mă apuca, mă arunca în aer, apoi mă prindea cu mâinile lui uriaşe şi mă împingea în pieptul lui puternic, acoperit de uniforma Armatei Roşii. Potrivit gradului său militar înalt, purta stele elegante pe epoleţi, pe care le admiram de aproape în timp ce alerga prin cameră cu mine, lăsându-mă să stau în cârcă pe gâtul lui. Îmi plăcea mirosul parfumului dulce sau al aftershaveului cu care se dădea, atât de distinct pentru ofiţerii şi soldaţii Armatei Roşii şi pe care îl simţeam în tot oraşul. Se zvonea că, pentru a contracara reputaţia armatei sovietice că era murdară şi nespălată, trupele foloseau acest parfum dulce pentru a-i face să miroase bine în faţa localnicilor.

— Andrei, Andrei, urla el, jucându-se cu mine în timp ce mama privea cu frică.

Odată, când eram bolnav, Josif a venit acasă şi a sugerat să mi se dea o duşcă din votca lui, ceea ce părinţii mei au refuzat diplomatic. Îmi aducea mereu ciocolată Medved, care avea pe ambalaj un urs, animalul meu preferat absolut, deoarece medved înseamnă urs în rusă, foarte aproape de medve în maghiară. Josif era o persoană extrem de gregară. Îşi petrecea timpul cu tatăl meu, cu vecinul nostru de alături, domnul Ţunea, şi cu domnul Hajdu de la subsol, deşi niciodată cu domnul Ţicala de la etajul de deasupra noastră, poate pentru că nu-i prea plăcea să urce încă un etaj de scări.

Toţi jucau şah; îmi amintesc că Josif punea ochii pe un nebun sau chiar pe o tură la începutul unui joc împotriva unuia dintre localnici şi apoi câştiga invariabil, cu uşurinţă. Aceşti bărbaţi conversau prin câteva cuvinte în română, câteva cuvinte în maghiară, câteva cuvinte în rusă, dar mai ales cu limbajul de camaraderie masculină al corpului – multe

palme, multe îmbrățișări – și, bineînțeles, limbajul fotbalului și al șahului. Simțeam o simpatie autentică în rândul acestor lor – nu prietenie, ci o formă de bucurie reciprocă, oricât de superficială ar fi fost.

Josif m-a învățat și șah, pe care până la vârsta de șapte ani am ajuns să-l joc suficient de bine pentru a-l învinge pe tata cu o oarecare regularitate, deși mă întrebam mereu dacă mă lăsa să câștig, așa cum mă lăsase să câștig la fotbal cu nasturi cu câțiva ani înainte. (Totuși, până la vârsta de șapte ani, stăpâneam acest joc într-o asemenea măsură, încât punerea la pământ a tatălui meu, a unchiului meu și a tuturor adulților era fără îndoială rezultatul priceperii mele reale.)

Jocul de șah cu tata de-a lungul vieții ne-a oferit amândurora sentimentul de calm și pace, poate chiar de alinare. Interesant este faptul că, în viața mea de adult, am jucat șah doar cu tata și cu nimeni altcineva. Același lucru era valabil și pentru el. Șahul a devenit un fel de joc privat al nostru. Din motive niciodată cunoscute mie, de îndată ce ne așezam și începeam partida, tata pătrundea – fără greș – în vastul repertoriu de cântece populare și de muzică ușoară maghiare cu care a crescut și pe care le fluiera sau fredona până încheiam jocul. Atunci, tăcere! Nu a cântat și nu a fluierat niciodată aceste cântece în alt context decât la șah! Cele mai memorabile două melodii erau „Az a szép, az a szép akinek a szeme kék" („Frumoși, frumoși sunt cei cu ochi albaștri"); și „Szomorú vasárnap", marele succes al lui Rezső Seress din anii '30, făcut celebru de varianta preluării bântuitoare a lui Billie Holiday, precum și a multor alți artiști sub titlul „Gloomy Sunday".

Scrisă într-o tonalitate minoră, melodia este atât de captivantă, încât ascultarea ei i-a determinat pe unii oameni să se sinucidă, în special în Ungaria, unde – din motive pe care nu le-am înțeles niciodată – rata sinuciderilor a fost printre cele mai ridicate din lume de când existau astfel de statistici. Într-adevăr, cântecul a ajuns să fie cunoscut drept „Melodia maghiară a sinucigașilor". Nu am nicio îndoială că afinitatea mea profundă de-a lungul vieții pentru blues a venit din interpretarea plină de suflet a tatălui meu a acestui cântec cu adevărat obsedant în timpul jocurilor noastre de șah.

Josif era întotdeauna dus la și adus de la locul de muncă într-un tip de jeep pe care îl numea „Veelees", reprezentând, după cum am aflat mult mai târziu, Jeepul Willys pe care Statele Unite l-au expediat aliatului lor sovietic în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Uneori, Josif o convingea pe mama să mă lase să merg în poala lui pe scaunul pasagerului din față. Asta era ceva de vis și oh, atât de tare! Și apoi, într-o bună zi, Josif a dispărut. Fără rămas-bun, fără la revedere: el și soția lui, de care nu-mi amintesc deloc, au dispărut. Mult mai târziu, tatăl meu și cu mine am bănuit că trebuie să fi fost retrogradat, posibil chiar epurat, în epoca post-Stalin, după moartea dictatorului în martie 1953. Dar acestea sunt doar presupuneri la nimereală!

Josif a fost urmat de un tip oribil care comunica rar cu noi, dar care își bătea regulat cu o curea de piele fiica cea mică, care era cam de vârsta mea. Îmi amintesc că o auzeam plângând aproape în fiecare noapte și tot ce puteam face era să-i punem pe Beethoven sau pe Mozart pentru a îneca sunetul tulburător și pentru a ne potoli frica. Era exclus ca tatăl meu să fi intervenit în treburile unui ofițer sovietic de rang înalt în România de la începutul până la mijlocul anilor '50. Slavă Domnului că acești oameni au plecat destul de curând și nu i-a urmat nicio familie de militari sovietici în apartamentul nostru. Chiar dacă am preluat această cameră, nu-mi amintesc să fi fost folosită. Habar n-am cum arăta. Tot ce îmi amintesc este că aveam un sentiment de groază legat de ușa acelei camere.

Modul în care părinții mei se raportau la sovietici era foarte grăitor pentru cultura clasei lor sociale. Nu auzeam decât dispreț, batjocură și chiar ură față de soldații Armatei Roșii: că au violat fiecare femeie pe care au găsit-o; că puteau fi văzuți purtând 20 sau 30 de ceasuri de mână pe brațe, furate de la localnici sub amenințarea pistolului; că erau niște analfabeți de la țară, total necioplți și inculți; că nu se spălau niciodată (rețineți povestea parfumurilor menționată mai devreme); și că în timpul raidurilor aeriene nu se oboseau niciodată să se adăpostească, pentru că viața le era atât de ieftină. încât nu le păsa dacă mor.

Nu am auzit niciodată nimic bun despre sovietici, ei fiind singurul

motiv pentru care părinţii mei şi cohorta lor de evrei din Timişoara şi mult dincolo de ea erau în viaţă. Dacă nu ar fi fost Armata Roşie, nemţii, care ajunseseră la periferia Timişoarei, i-ar fi ucis pe toţi cei 13.000 de evrei care trăiau acolo la acea vreme. (Un motiv pentru această aglomerare a fost faptul că autorităţile române au făcut din Timişoara punctul central de adunare a evreilor din Banat şi din alte regiuni din sudul Transilvaniei, cu posibilul plan viitor de a-i deporta în lagărele morţii.)

În mod semnificativ, nu am auzit niciodată vreun cuvânt rău despre germani. Nici n-am auzit niciodată nimic bun despre ei, dar după ce i-au făcut familiei mele – mai târziu am făcut bilanţul pierderilor, acesta fiind de douăzeci şi opt de rude ucise la Auschwitz şi în alte locuri –, sunt uimit că nici tatăl meu, nici mama mea nu au exprimat nimic jignitor la adresa germanilor. Dimpotrivă: ascultând doar compozitori germani şi preamărind scrierile giganţilor literari germani, părinţii mei au arătat clar că limba germană este superioară limbii maghiare, limba maternă a mamei mele, a tatălui meu şi a mea. Sunt sigur că Holocaustul era atât de dureros pentru părinţii mei, încât pur şi simplu nu s-au putut decide să-l pomenească – nici chiar unul altuia. Singura dată când l-am văzut pe tata meu suficient de supărat încât să invoce Holocaustul – înfuriat, cu trupul tremurând – a fost în apartamentul meu din Upper West Side din Manhattan, în vara anului 1975, când ne-am angajat într-o ceartă aprinsă despre conflictul israeliano-palestinian şi am prezentat versiunea palestiniană. Deşi nu am susţinut punctul de vedere palestinian, tatăl meu pur şi simplu nu a putut auzi diferenţa. Într-o manifestare de furie şi teamă pe care rar o văzusem înainte, a ţipat ceva în sensul că nu mai voia niciodată ca evreii să fie „copţi în cuptoare aşa cum s-a întâmplat cu părinţii mei şi cu cei doi fraţi mai mari".

Dar, cu excepţia surorii tatălui meu, Manci, care s-a întors de la Auschwitz şi care şi-a invocat aproape zilnic ororile prin care a trecut, Holocaustul a fost un non-eveniment în familia Markovits. Acest lucru avea mult de-a face cu un snobism cultural esenţial pentru burghezia evreiască maghiară parţial asimilată. Holocaustul a fost mult mai prezent pentru mătuşa mea Manci, care nu avea ambiţiile şi pretenţiile

culturale ale părinţilor mei şi care vorbea o germană săracă. Mătuşa Manci nu asculta niciodată Bach şi Beethoven şi nu citea *Faust* de Goethe, seara, de plăcere. Manci şi-a pierdut soţul la Auschwitz şi nu a avut niciodată copii, ceea ce a însemnat că am devenit fiul ei adoptiv. Avea o minte creativă pe care o folosea foarte mult inventând poveşti minunate, cu care mă răsfăţa ore întregi.

Dacă ar fi trăit într-un timp şi într-un loc diferit, mătuşa mea Manci ar fi putut foarte bine să devină o scriitoare bine publicată de literatură pentru copii. După război, ea s-a căsătorit cu un radiolog minunat care era afectuos cu ea şi o iubea foarte mult. Şi totuşi, când rămâneam să dorm noaptea în apartamentul lor, mă trezeam uneori în ţipetele mătuşii mele:

— *Anyuka, Anyuka, ne menj el, ne menj el!*, adică „Mamă, mamă, nu pleca, nu pleca!", şi plânsul ei neconsolat.

Când mă întorceam acasă, îi întrebam pe mama şi pe tata de ce era atât de supărată mătuşa Manci. Tatăl meu îmi răspundea că el şi Manci pierduseră aceeaşi mamă. Când l-am întrebat de ce nu l-am auzit niciodată ţipând noaptea, aşa cum o auzisem pe mătuşa Manci ţipând, mi-a răspuns că bărbaţii nu plâng. Nici un cuvânt despre Şoah, nimic despre faptul că nu a trebuit niciodată să fie martor la ceea ce Manci cel mai probabil a trăit la Auschwitz: să-şi vadă mama smulsă de lângă ea într-o gară de către gardieni brutali, care le-au trimis pe fiecare în direcţii diferite şi nu s-au mai întâlnit niciodată.

Era atât de important pentru mama să învăţ cea mai bună germană posibilă încât a angajat un vorbitor nativ de germană care să-mi fie dădacă şi să mă ducă zilnic în plimbări lungi, în principal în Parcul Rozelor, menţionat mai sus, şi împrejurimile sale. Doamna Kommer, căreia nu i-am ştiut niciodată prenumele şi pe care o numeam pur şi simplu Tante Kommer, era o femeie statuară, cu un stup de păr alb şi o faţă prietenoasă care îi ascundea stricteţea. Nu purta niciodată pantaloni, se îmbrăcat conservator şi nu rata nicio zi, petrecând două ore cu mine în fiecare dimineaţă şi ceva timp în fiecare după-amiază timp de aproape şapte ani, până când am început şcoala primară.

Din cauza acestei imersiuni, nu am întâmpinat nicio dificultate în a intra la școala germană, numită în mod corespunzător Nikolaus Lenau Schule (după faimosul poet romantic din Banat). Acolo am devenit unul dintre cei mai buni elevi din clasa mea, condusă de o altă femeie vorbitoare de germană, Frau Kleefass, pe care am regăsit-o mai târziu în Germania și cu care schimbam felicitări de Crăciun în tinerețe. Se zvonea că Frau Kommer și răposatul ei soț au fost susținători ai naziștilor în timpul războiului. Acest lucru nu ar fi fost surprinzător, deoarece mulți (deși departe de a fi toți) dintre vorbitorii locali de germană numiți *Schwaben* (șvabi, ceea ce era de fapt eronat, deoarece strămoșii lor nu proveneau din Suabia, ci mai degrabă din Bavaria, Palatinat și Austria) și-au exprimat afinități pentru naziști și au format grupuri denumite a cincea coloană[1], așa cum era valabil și în cazul altor comunități germane împrăștiate prin Europa de Est. L-am întrebat pe tatăl meu mai târziu dacă el și mama mea știau ceva despre înclinațiile naziste ale lui Frau Kommer. Răspunsul lui mi-a confirmat presupunerile:

— Probabil că a fost nazistă, posibil una mare, dar, deși mama ta știa asta, pur și simplu nu i-a păsat, pentru că Frau Kommer era cunoscută în tot orașul ca având cea mai frumoasă dicție germană și o mare erudiție în literatura și cultura germană.

Disprețul ilogic al părinților mei pentru toate lucrurile rusești m-a determinat să construiesc Teoria Markovits a relațiilor intraeuropene, care spune cam așa: îți urăști toți vecinii, dar pe cei din est și sud nu numai că îi urăști, ci îi și disprețuiești, îi privești de sus și îi găsești inferiori și nevrednici din punct de vedere cultural și moral (drept mărturie, disprețul Julișkăi pentru limba română). Sunt sigur că există excepții de la această regulă. Deși irlandezii nu îi plac pe britanici, nu cred că îi consideră inferiori din punct de vedere cultural. Și nu știu nimic despre ce simt portughezii despre spanioli și nici norvegienii despre suedezi. Cu toate acestea, dacă ne uităm la o hartă a Europei, această generalizare este destul de bună.

1. Orice grup de persoane care subminează din interior un grup mai mare, majoritar, de obicei în favoarea unui grup sau stat inamic (n.trad.).

După cum era evident în descrierile menţionate mai sus referitoare la admiraţia părinţilor mei – în special a mamei mele – faţă de cultura germană, această înclinaţie era moştenirea celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, când a apărut Iluminismul evreiesc, sau *Haskala*, curent inspirat de scrierile şi învăţăturile lui Moses Mendelssohn şi care a format coloana vertebrală de oţel a burgheziei evreieşti din Europa Centrală. Germana a fost lingua franca a tuturor evreilor educaţi din clasa de mijloc din Europa Centrală şi de Est timp de 200 de ani.

Orice evreu de orice ambiţie culturală oriunde s-ar fi aflat în Europa Centrală şi de Est trebuia pur şi simplu să vorbească (într-adevăr, să citească şi să scrie) foarte bine, dacă nu fără cusur, limba germană.

Această onorabilitate de dominaţie germană a fost diferenţa fundamentală dintre *Ostjuden*-ul[1] vorbitor de idiş din Imperiul Ţarist şi provinciile estice ale Imperiului Habsburgic, inclusiv Galiţia şi alte părţi ale Europei Centrale şi de Est, şi *Yekkes*-ul[2] vorbitor de limbă germană din Vest. *Yekke* provine de la cuvântul german *Jacke*, care înseamnă „costum"; termenul îi desemna în mod tradiţional pe evreii care trăiau în Germania propriu-zisă şi denumea o persoană modernă, laică, ce respecta regulile şi era disciplinată şi strictă – reprezentarea standard a unui german. Această persoană era exact opusul a ceea ce evreii obişnuiţi, în special în Europa de Est, dar şi vecinii lor ne-evrei credeau că este un evreu: legat de tradiţie, religios, întotdeauna sceptic faţă de autorităţile din afară şi chiar viclean într-un fel sau altul, revoltându-se împotriva regulilor. Folosesc cuvântul *Yekke* aici pentru a descrie un grup mai mare de evrei occidentalizaţi şi seculari din Europa de Est şi Centrală, în afara graniţelor Germaniei propriu-zise, care îşi disprețuiau fraţii din ştetluri ce nu purtau „costume", ci mai degrabă caftane şi *shtramel*-uri[3]. Deşi *Ostjuden*-ii credeau că *Yekkes*-ii sunt stupizi şi daţi pe

1. Evreii din Centrul şi Estul Europei (n.trad.).

2. Poreclă de origine idiş dată evreilor din Germania şi apoi celor germanofoni ce au adoptat în Europa Centrală şi de Est (Galiţia de Est, Bucovina etc.) limba, modul de gândire, obiceiurile şi temperamentul populaţiei germane înconjurătoare (n.trad.).

3. Pălărie de blană purtată de unii evrei aşkenazi (n.trad.).

spate de preamărirea culturii germane şi supunerea faţă de autorităţile neevreieşti, această negativitate reflecta o anumită invidie şi chiar milă, dar nu dispreţ. Aceasta a rămas de domeniul *Yekkes*-ilor pentru fraţii lor evrei estici, pe care ei i-au dispreţuit cu adevărat, deoarece existenţa celor din urmă ameninţa slabă acceptarea a primilor de către lumea neevreiască.

Neavând nimic de-a face cu *Ostjuden*, *Yekkes* sperau să-şi salveze noua integrare dobândită în lumea neevreilor. Auschwitzul ar fi trebuit să elimine oricare dintre aceste iluzii, dar nu era şi cazul unor oameni ca părinţii mei. După cum ne-au informat Marx şi alţii, întârzierea culturii este un obstacol serios în calea progresului. În ochii părinţilor mei, tot ce era din Est era rău, iar asta îi includea pe români, ruşi, sovietici, mai târziu chinezi şi chiar japonezi şi, mai ales, *Ostjuden* neasimilaţi, care nu au purtat niciodată sacouri adecvate. Încă un caz bun pentru Teoria Markovits a relaţiilor intraeuropene!

Viețile noastre evreiești

Iudaismul nostru era superficial la un nivel şi destul de intens la un altul. Nu mâncam caşer (şunca slabă şi salamul picant erau delicatese deosebit de preţuite în gospodăria Markovits) şi nu ţineam Şabatul. Din multele sărbători evreieşti, sărbătoream doar Roş Haşana şi Yom Kippur, părinţii mei postind toate cele 26. Ţineam şi două sedere – deşi fără a respecta restul sărbătorii de Pesah –, în timpul cărora tatăl meu invoca întotdeauna pogromurile care aveau să cadă asupra evreilor când îşi vor deschide porţile pentru profetul Ilie. Aşa că deschideam doar o fereastră!

Părinţii mei au păstrat cel mai strict *yahrzeit*[1] pentru familiile lor, fără a uita niciodată să comemoreze moartea vreunei rude. Întrucât

1. Ceremonie de comemorare a rudelor decedate de gradul întâi (n.trad.).

tatăl meu spunea Kadiş[1] nu numai pentru cei doi părinţi decedaţi ai săi – aşa cum făcea mama mea pentru ai ei –, ci şi pentru cei doi fraţi ucişi la Auschwitz, plus diverşi veri, îmi amintesc că vedeam lumânări de *yahrzeit* cu o regularitate considerabilă pe tot parcursul anului. Îmi aduc aminte de recunoştinţa deosebită a mamei faţă de Josif pentru că i-a adus lumânări, care deveniseră de negăsit în magazinele deţinute şi conduse de stat ale Timişoarei, dar erau cumva disponibile pentru ofiţerii Armatei Roşii. Au mai fost atenţi şi să respecte rugăciunile memoriale (*Yiskor*; *Masker*) pentru morţi care erau recitate în sinagogă de patru ori în fiecare an: de Pesah, Şavuot, Yom Kippur şi Sucot. Erau singurele momente, în afară de *Kol Nidre*[2], în care mama mea se aventura la sinagogă, când îmi plăcea atât de mult să îmi ridic privirea spre balcon şi să o văd îmbrăcată elegant şi aşezată în primul rând al secţiei de femei, în mijlocul prietenelor ei. Tatăl meu şi cu mine mergeam destul de frecvent şi la slujbele de Şabat de vineri seara, deşi niciodată la cele de sâmbătă dimineaţa. Dintr-un motiv anume, *erev*[3] Şabat părea mai important pentru părinţii mei, şi poate pentru comunitate în ansamblu, decât Şabatul în sine.

Templul nostru – niciodată numit *şul*[4] – a fost construit de arhitectul austriac Carl Schumann, al cărui mentor a fost Ludwig Förster, arhitectul faimoasei sinagogi de pe strada Dohány din Budapesta, cea mai mare şi mai frumoasă din Europa. Tatăl meu se mândrea cu sinagoga noastră, fapt demonstrat de fiecare dată când mergeam acolo, iar asta avea o bază anume: chiar dacă clădirea a fost inaugurată în 1865, a fost reinaugurată în 1872 de nimeni altul decât venerabilul

1. Imn de laudă adus lui Dumnezeu, prezent în toate serviciile religioase. Rugăciunea este componentă a ritualului de comemorare şi este rostită în amintirea unei rude apropiate decedate (n.trad.).

2. *Toate jurămintele*, rugăciune rostită în sinagogile evreieşti la începutul serviciului religios de Yom Kippur (n.trad.).

3. Seară (ebr.) (n.trad.).

4. Şcoală (idiş), alt termen pentru sinagogă (n.trad.).

împărat Franz Iosef I, care bătuse tot drumul din îndepărtata Viena până la marginea imperiului său pentru a dedica acest edificiu comunității evreiești din Timișoara. Aveam să-mi amintesc de inculcarea unei asemenea admirații și iubiri pentru marele împărat când ne-am mutat la Viena în 1958. Am întâlnit prezența lui Franz Iosef, într-o formă sau alta, aproape în fiecare zi din cei nouă ani petrecuți în acel oraș. Tata nu se sătura niciodată să menționeze că, dintre toți împărații habsburgi, doar Franz Iosef I (1830-1916; împărat din 1848 până în 1916) și Iosef al II-lea (1741-1790; împărat al Sfântului Imperiu Roman după 1765 și unic conducător al pământurilor Habsburgilor după moartea mamei sale Maria Tereza, în 1780) au fost buni cu evreii.

Sinagoga din centrul orașului – așa era numită – a urmat interpretarea „neologă”[1] a iudaismului, care devenise atât de proeminentă în rândul burgheziei evreiești din Europa habsburgică: toate rugăciunile erau rostite în ebraică cu accent de aşkenazi[2]; femeile stăteau separate de bărbați, cele dintâi la etaj în balcon, cei din urmă la parter, în sanctuarul principal. Rugăciunea cantorului era acompaniată de cor și orgă, ambele aflate la etaj. Dragostea mea dintotdeauna pentru armonii, în general, și muzica corală, în special, provine din această experiență glorioasă din Timișoara, unde rugăciunea *Kol Nidre* a devenit pentru mine mai degrabă un eveniment de cvasioperă decât unul religios. Nu voi uita niciodată frumoasa interpretare a *bracha*[3] rostite pentru vin de către cantorul Katz care, în fiecare vineri seară, din *bima*[4], întors cu fața spre adunare și ținând în mână un frumos potir aurit plin cu vin, cânta binecuvântarea. Sublim!

Tot ceea ce îmi amintesc despre rabinul nostru – Maximilian Miksa

1. Interpretare aparținând acelor evrei maghiari care erau adepți ai integrării în societatea maghiară și ai modernizării serviciului religios (n.trad.).

2. Evreii din centrul și vestul Europei, în special din țările germanice (n.trad.).

3. Binecuvântare (n. trad.).

4. Platforma ridicată din sinagogă folosită pentru citirea Torei și oficierea serviciului religios (n.trad.).

Drechsler, numit cu dragoste *Matyi bácsi*, unchiul Matyi, de către toţi credincioşii – este chipul său bun. Dar el impunea un respect deosebit în casa Markovits, în virtutea faptului că obţinuse nu numai un doctorat în filozofie la Seminarul Rabinic din Budapesta, ci şi pentru că a studiat la Universitatea Oxford. Celelalte trei sinagogi din oraş sunt şi ele demne de menţionat. În cartierul Fabric se afla şi cealaltă sinagogă neologă, o bijuterie arhitecturală construită de renumitul arhitect evreu Lipót Baumhorn şi inaugurată în 1899. Două sinagogi ortodoxe construite în această perioadă, una de arhitectul german Karl Hart şi una sefardă, completau topografia spaţiilor publice ale Timişoarei destinate cultului evreiesc pe când locuiam acolo în anii ’50. Doar unul dintre aceste edificii este funcţional şi în prezent.

Tata m-a învăţat să citesc în ebraică pentru a putea urmări rugăciunile. Folosind pronunţia aşkenazi, stătea cu mine la masa la care mâncam, citind rugăciune după rugăciune, uneori însoţindu-şi lectura cu o melodie caldă. Abia mulţi ani mai târziu, la Viena, unde am avut un tutore israelian pentru Bar-Miţva[1], am învăţat pronunţia ebraică modernă a acestor rugăciuni, deşi şi în ziua de azi mă trezesc adesea regresând la cadenţa şi accentul pe care le-am învăţat de la tata în timpul copilăriei timişorene. Elocvent pentru genul şi statutul social al mamei mele, ea era mult prea laică pentru a citi ebraică. În schimb folosea destul de frecvent o carte de buzunar, de 611 pagini, numită *Mirjam. Imádságok zsidó nők számára*, care se traduce prin *Miriam. Rugăciuni pentru femei evreice*, compilată şi editată de dr. Arnold Kiss, rabin-şef din Buda, secţiunea Budapestei situată la nord de Dunăre. Neconţinând nici măcar un cuvânt ebraic în textul integral maghiar, exemplarul mamei mele era cea de-a 63-a ediţie a cărţii, publicată în aprilie 1922, ceea ce înseamnă că trebuie să fi fost o carte populară pentru femeile mişcării neologe vorbitoare de limbă maghiară din rândurile evreilor burghezi educaţi din Europa Centrală.

Oricât de ciudat ar părea, educaţia mea evreiască la Timişoara ar fi

1. Bat-Miţva şi Bar-Miţva sunt majoratul religios al fetelor, respectiv al băieţilor în iudaism (n.trad.).

fost de neînchipuit fără proeminența sportului – fotbalul de club, în special. În weekend, tata mă ducea pe terenul iubitei mele Știința, numită ulterior Politehnica, unde ne întâlneam adesea cu prietenii evrei vorbitori de maghiară ai tatălui meu și colegii neevrei vorbitori de română de la serviciu. Aceste ieșiri mi-au oferit o experiență echivalentă cu cea a unui tânăr american care a crește aclamându-și echipele iubite de baseball, baschet și fotbal. Deși nu există nimic evreiesc în asta, nu pot să nu observ un fenomen identic în viețile atâtor prieteni și colegi evrei născuți în America, pentru care această experiență din copilărie, centrată pe echipele lor sportive preferate, a rămas un ingredient esențial al identității evreiești până în viața lor adultă. Tata m-a dus și la curse de motociclete, unde sunetul motoarelor accelerate m-a fascinat într-o măsură atât de mare, încât mi-am făcut obiceiul de a alerga prin apartamentul imitând perfect cadența schimbătorului de viteze.

Aici mă refer la sport în calitate de consumator, fiind spectator și fan, mai degrabă decât participant la sport sau atlet. În orice caz, cei din urmă erau disprețuiți de mulți evrei, atât *Ostjuden*, cât și *Yekkes*, din motive culturale similare, care susțineau că practicarea sportului, cum ar fi implicarea în majoritatea activităților fizice, nu era un lucru evreiesc. Practicarea sportului era o pierdere de timp care trebuia folosit mai bine pentru studiul Torei și al altor texte religioase (pentru *Ostjuden*) și pentru a asculta muzică clasică sau a citi literatură (pentru *Yekkes*). Ambele ramuri credeau că „poporul Cărții" avea lucruri mai importante de făcut decât să alerge după o minge.

Toate acestea erau contrare celebrului discurs al lui Max Nordau la cel de-al Doilea Congres Mondial Sionist de la Basel, în 1898, când a inventat cuvântul *Muskeljudentum*, iudaism muscular, care urma să separe „noul evreu" de „vechiul evreu" printr-o formă de pricepere fizică pe care acesta din urmă nu a avut-o niciodată. Acest lucru a dat naștere la crearea unor mari cluburi sportive evreiești în toată Europa și America de Nord, dintre care cele mai cunoscute sunt nume precum Maccabi, Hakoah, Hapoel, Hagibor și Bar Kochba. Evreii au devenit sportivi de talie mondială la înot, polo pe apă, scrimă, fotbal, box,

baseball și alergare, câștigând campionate mondiale și medalii olimpice. Așa cum era cazul tuturor etniilor, în special minorităților agresate precum evreii, vedetele sportului erau adorate și salutate ca reprezentanți model și protectori puternici ai grupului. Știm cu toții ce au însemnat Hank Greenberg și Sandy Koufax pentru evreii americani.

Într-adevăr, legenda lui Hank Greenberg a avut o anvergură atât de mare, încât trebuie să fi ajuns până în România, pentru că tatăl meu mi-a povestit în anii '50 că a existat în America un bărbat atât de puternic, încât lovea mingile de baseball mult afară din stadion. Cu alte cuvinte, era un *shtarker*[1], pe care bărbații evrei îl admirau pentru priceperea lui fizică, pe care ei nu o aveau. (Până când aceste imagini au ajuns în România, unde baseballul era necunoscut, faptul că lovirea mingilor din parc făcea parte din joc se transformase într-o interpretare a puterii lui Samson.)

Pentru tatăl meu, exista un *shtarker* și mai important decât Greenberg, unul al cărui sport tata și bărbații din întreaga lume l-au înțeles cu siguranță: Max Baer, boxerul care a fost campion mondial la categoria grea din iunie 1934 până în iunie 1935. Dar asta nu era nimic în comparație cu cea mai dramatică ispravă a sa: învingerea fostului campion mondial Max Schmeling, boxerul vedetă al Germaniei și luptătorul favorit al lui Adolf Hitler, prin knockout tehnic pe stadionul Yankee pe 8 iunie 1933. Acest lucru a făcut din Baer un erou asemănător unui mesia pentru mulți evrei. Mai impresionant încă decât să învingă un pugilist german care reprezenta național-socialismul lui Hitler a fost faptul că Baer a făcut asta purtând un echipament care afișa steaua lui David, așa cum a făcut în toate luptele sale. Chiar dacă Baer era evreu doar pe sfert și chiar dacă este îngropat într-o criptă din cimitirul catolic St. Mary din Sacramento, California, pentru tatăl meu și pentru milioane de bărbați evrei din generația sa Max Baer era la fel de evreu ca regele David, și mai mult de atât.

Totuși, ideea conform căreia consumul de sport a luat locul producției în valorificarea comportamentului masculin evreiesc rămâne. Pe

1. Un tip puternic (n.trad.).

lângă faptul că le oferea bărbaţilor un spaţiu pentru camaraderie, aducerea lor împreună ca fani ai sportului le permitea, de asemenea, să folosească sportul ca suport pentru activităţi intelectuale, cum ar fi amintirea statisticilor şi memorarea detaliilor istorice, folosind cantităţi mari de capital intelectual pentru a stăpâni un corp de cunoştinţe asemănător cu învăţarea unei limbi întregi şi a literaturii acesteia. Să-i asculţi pe bărbaţii evrei vorbind despre sport nu este atât de diferit de a-i asculta discutând despre versetele din Talmud.

Desigur, dezavantajul acestei legături între bărbaţi în domeniul sportului a fost că excludea în totalitate femeile. Niciodată nu l-am văzut pe tatăl meu mai agasat decât atunci când mama a îndrăznit să-l întrebe ceva în timpul transmisiunii radiofonice a unui meci de fotbal sau în timpul unei discuţii cu unchiul meu şi prietenii lor pe probleme legate de fotbal. Asemenea manifestări de iritare nu s-au întâmplat niciodată cu niciun alt subiect sau eveniment – nici muzică, nici politică, nimic! În Viena şi New York, unde televiziunea înlocuise radioul în transmisiunile acestui ritual sfânt, femeile erau la fel de nepoftite. Cumva, vocea şi prezenţa feminină străpunseseră acest sanctuar masculin într-un mod intolerabil!

Un alt incident legat de sport, în care evreimea a contat profund, a avut loc pe 4 iulie 1954, când tatăl meu şi cu mine ne-am aşezat în jurul radioului pentru a asculta transmisiunea de la Radio Budapesta a finalei Cupei Mondiale dintre Ungaria şi Germania de Vest, disputată în capitala Elveţiei, Berna. Prima, fără îndoială, cea mai bună echipă naţională de fotbal de pe planetă la acea vreme, era un favorit puternic la învingerea din nou a germanilor, având în vedere că făcuse acest lucru cu scorul de 8-3 în faza de grupe a turneului. Înfrângerea de către germani a „echipei de aur" (*aranycsapat*) a Ungariei în acest joc – sărbătorită pentru totdeauna drept „miracolul de la Berna" în Germania şi deplânsă ca blestem în Ungaria – i-a cauzat în tatăl meu o reacţie pe care nu o voi uita niciodată. M-a influenţat toată viaţa.

Departe de a fi supărat de pierderea suferită de unguri, aşa cum mă aşteptam să fie, tata s-a întors calm către mine şi a spus că rezultatul

dintre aceste două echipe reprezentând naţiuni diabolice este total irelevant pentru noi. Singura semnificaţie a acestui eveniment pentru noi, a spus tata, a fost că s-a întâmplat pe 4 iulie, ziua de naştere a singurei ţări din lume care a fost bună cu evreii şi unde – cu ajutorul lui Dumnezeu – aveam să ajung într-o bună zi, liber de poverile pe care el a trebuit să le îndure toată viaţa. Aceasta a fost prima dată când Statele Unite ale Americii au căpătat un aspect de realitate pentru mine.

Prietenii mei din Timişoara erau aproximativ o duzină de copii din medii practic identice cu ale mele: evrei şi evreice având maghiara ca limbă nativă, provenind din părinţi neologi din clasa de mijloc, având diverse profesii. Deşi comunismul a diminuat, deşi nu a atenuat niciodată, diferenţele de bogăţie, niciunul dintre noi nu avea mai multe bunuri decât ceilalţi, şi nici hainele şi obiceiurile noastre de consum nu erau diferite. Aveam bicicletele noastre, pe care mergeam în numeroasele parcuri ale oraşului şi am trăit o viaţă destul de lipsită de griji şi fericită, în mare parte neîmpovărată de durerea părinţilor noştri provocată de coşmarul Holocaustului şi de grijile lor contemporane în navigarea apelor perfide ale unei dictaturi staliniste. Am fost o figură deosebit de cool şi râvnită printre băieţi pentru o vreme, deoarece tatăl meu mi-a făcut un cadou surpriză, o minge de fotbal, a cărei origine nu am ştiut-o niciodată. Acest avantaj a dispărut după ce unul dintre noi a lovit cu mingea într-o fereastră, spulberând geamul şi făcându-l pe omul casei să ne urmărească cu îndârjire.

Toţi prietenii mei şi părinţii lor au părăsit România, aşa cum am făcut şi tatăl meu şi cu mine în 1958, când trupele sovietice s-au retras sau la scurt timp după aceea. Destinaţiile lor au variat, deşi majoritatea s-au stabilit în Israel, Statele Unite, Canada şi Viena. Abia mult mai târziu am aflat că guvernul român deja începuse o politică pe care ulterior a intensificat-o sub dictatura lui Nicolae Ceauşescu în anii ’60 şi ’70: să le permită persoanelor aparţinând minorităţilor etnice (cum ar fi evreii şi germanii) să plece în schimbul unor plăţi în dolari americani, preţul normal fiind de 2.000 USD de persoană. De obicei, aceşti bani erau plătiţi guvernului român de către rudele şi/sau prietenii

emigranților respectivi din afara României. Sau de guvernele Israelului și Republicii Federale Germania, care efectiv cumpărau libertatea evreilor și a germanilor, pentru ca aceștia să poată părăsi România și a începe o nouă viață în una din aceste două țări.

Am rămas în legătură cu câțiva dintre prietenii mei, deși nu aș caracteriza niciuna dintre aceste relații ca fiind apropiate, cu două excepții. Getta „György" Neumann, pe care am menționat-o deja în Prefața acestei cărți. Stabilită în Franța, chiar în afara Genevei, Getta a devenit expertul și gardianul principal al tuturor lucrurilor evreiești din Timișoara, publicând un buletin informativ online regulat, pe lângă diverse antologii pe această temă.

Apoi este Hanna Doron, menționată și ea în Prefață, prietena mea din New York, care a scris o minunată carte publicată în 2020, *Stories for My Children: A Memoir*. Hanna – care pentru mine a rămas Anikó pentru totdeauna – este sora mai mare a prietenului meu apropiat din copilărie, Jancsi, care a murit pe când era înrolat în serviciul militar în armata israeliană în timpul Războiului de uzură din 1968. Prin cercetările meticuloase ale Gettei asupra diverșilor timișoreni, am aflat că mulți au devenit oameni de succes în America de Nord, Israel, Australia și o mulțime de țări din Europa de Vest, urmând cariere în afaceri, drept, arte și în academie în locuri sofisticate precum Massachusetts Institute of Technology, Universitatea din Chicago și Institutul de Științe Weizmann. Niciunul, însă, nu a avut o carieră mai de succes decât Ioan Holender, care a devenit cel mai longeviv director general din istoria Operei de Stat din Viena, probabil cea mai prestigioasă instituție de acest gen din lume și doar al doilea evreu, în afară de nimeni altul decât Gustav Mahler, care a ocupat această augustă funcție.

Mama mea a murit pe 17 mai 1958, cu o zi înainte de ceea ce ar fi fost cea de-a patruzecea ei aniversare. Eram atât de tulburat, încât tata și mătușa Manci nu mi-au permis să o vizitez în spital. După ce s-au consultat cu medicul nostru pediatru de încredere, tatăl meu și sora lui au decis și că cel mai bine pentru mine ar fi să nu particip la înmormântarea mamei mele. (Aceasta pare să fi fost o credință larg răspândită la

mijlocul anilor ’50, pentru că am aflat mai târziu că viitoarea mea soţie, Kiki, a fost, de asemenea, oprită să participe la înmormântarea tatălui ei, la ordinul medicilor, la Viena, în 1956.) Deşi am înţeles întotdeauna motivul din spatele acestei decizii, nu am avut niciodată ocazia să-mi iau rămas-bun de la mama şi să-i mulţumesc pentru tot ce m-a învăţat. În schimb, fac acest lucru la fiecare *yahrzeit*: nu am ratat niciodată vreunul de atunci şi nu o voi face până în ultima zi a vieţii mele. Strălucirea lumânării anuale şi ritmul Kadişului îmi oferă un cadru adecvat pentru a comunica cu mama. Ocazional, îl mai întrebam pe tata de ce nu m-a lăsat să merg la spital sau la cimitir. De fiecare dată când făceam asta, ochii i se umpleau de lacrimi şi se întorcea fără să spună un cuvânt, deşi nu plângea niciodată. La urma urmei, bărbaţii nu plâng!

După ce am pierdut-o pe mama, în mai 1958, tata şi cu mine am trăit în ceaţă. M-a trimis în tabăra de vară unde mersesem şi în cei trei ani anteriori, dar de data aceasta am fost atât de trist, încât s-a întors două zile mai târziu să stea cu mine. Iată-l, un bărbat adult printre o mulţime de copii şi consilieri de tabără, care îşi luase câteva zile de concediu de la munca lui solicitantă pentru a rămâne cu fiul său în tabăra de vară! Tata a închiriat o cameră mică lângă tabără, iar eu m-am mutat cu el în ultimele zile ale perioadei.

Şi apoi, pe 6 august 1958, am avut parte de o surpriză uriaşă: fusese aprobată cererea tatălui meu de emigrare din România, pe care o depusese cu câţiva ani în urmă. Am primit un Certificat de călătorie – nu un paşaport, ci două coli de hârtie – cu destinaţia Israel. Puteam lua cu noi doar două valize fiecare şi trebuia să plecăm în scurt timp. Mătuşa Manci s-a mutat la noi şi a supravegheat totul în timp ce plângea necontenit. Apoi, un întreg anturaj de prieteni şi rude ne-a însoţit până la gară pentru călătoria până la graniţa cu Ungaria şi apoi spre Budapesta şi spre vest, până la Viena. Acesta era o perioadă în care oamenii din această parte a lumii pur şi simplu nu călătoreau în străinătate şi, cu siguranţă, nu în afara blocului comunist, cu excepţia cazului în care plecau definitiv, aşa că despărţirile au fost dramatice şi pline de lacrimi. Nu-mi amintesc mare lucru în afară de unchiul meu Richard, soţul lui

Manci, care mi-a spus o glumă, așa cum făcea întotdeauna, mereu spre supărarea lui Manci.

Eu și tatăl meu ne-am urcat în tren pe 1 septembrie și am început o călătorie spre vest, care însemna un proces de imigrare în doi pași, mai întâi la Viena și apoi în Statele Unite, care au fost întotdeauna destinația preferată a tatălui meu, și nu spre Israel, așa cum spuneau documentele noastre de călătorie. Motivul era foarte simplu și niciodată un secret: el considera că Statele Unite mi-ar fi oferit un viitor mai bun decât Israelul. Trenul a oprit în Curtici (Kürtös în maghiară; Kurtitsch în germană), ultima localitate românească înainte de intrarea în Ungaria. Membri ai poliției de frontieră și armatei române s-au urcat în tren și au început să verifice pasagerii din vagon. Erau foarte puțini și cei mai mulți dintre ei nu erau nici români, nici maghiari, ci străini – diplomați, cel mai probabil, sau oameni de afaceri care călătoreau din România în Ungaria.

Trei bărbați au venit la tata și la mine și au cerut să ne vadă actele. Unul dintre oficiali ne-a cerut să ne deschidem cele patru valize și să punem fiecare obiect pe scaunele din compartiment. Am făcut toate acestea, iar apoi unul dintre bărbați l-a întrebat pe tata, citind cu atenție certificatele noastre de călătorie:

— Unde este tovarășa Ida Markovits?

Tata a răspuns că murise pe 17 mai a acelui an.

— Oh, a răspuns bărbatul. Atunci de ce este trecut numele ei și de ce este fotografia ei pe certificatul de călătorie pe care apare fiul tău?

Ceva era în mod clar în neregulă, iar situația a devenit complicată. Tata îl cunoștea pe șeful poliției din Timișoara, în virtutea slujbei sale la bancă, și i-a cerut ofițerului să-i permită să meargă la șeful de gară și să-l sune pe șeful poliției pentru a lămuri lucrurile. Asta însemna să rămân singur în tren cu doi bărbați înarmați, șeful lor însoțindu-l pe tata la șef de gară. Oficialii nu erau intimidanți, dar eram agitat dincolo de cuvinte și îngrozitor de speriat.

Și apoi, sportul a venit în ajutor! Unul dintre ei m-a întrebat care dintre cele două echipe timișorene îmi plăcea. Când i-am spus Știința, a zâmbit până la urechi și a spus că și lui îi plăcea Știința. Așa că am

început să vorbim despre jucătorii echipei şi perspectivele pentru sezonul care tocmai începuse. După un timp care păruse o veşnicie, tata şi ofiţerul s-au întors, acesta din urmă fiind enervat dintr-un anume motiv. A făcut o faţă arţăgoasă şi le-a spus celor doi soldaţi să cerceteze fiecare dintre obiectele noastre şi, dacă era nevoie, să le rupă pentru a vedea dacă scoatem ilegal din ţară lucruri interzise, cum ar fi bijuterii.

Şi apoi s-a întâmplat coşmarul. Bărbatul a devenit bănuitor în legătură cu cel mai iubit ursuleţ al meu de pluş, pe care l-am numit Dovi – „ursuleţ" în ebraică –, singurul obiect personal pe care îl luasem cu mine în această călătorie monstruoasă. Ofiţerul a luat un cuţit şi a spintecat ursul, umplutura zburând peste tot. Nu a găsit nimic din contrabanda suspectă, dar îl distrusese pe Dovi. Nu-mi amintesc să-şi fi cerut scuze. N-ar fi contat. În curând, trenul a plecat, iar eu plângeam neconsolat: 1958 avea să se dovedească un an greu în viaţa mea.

Capitolul doi

Elogiu pentru tante Trude (care poate a fost sau poate nu a fost nazistă)

Plecarea din Timişoara, la începutul lui septembrie 1958, a fost foarte traumatizantă pentru mine. Mama mea murise pe 17 mai, acelaşi an – cu o zi mai devreme de aniversarea ei de patruzeci de ani –, iar tatăl meu m-a informat undeva la mijlocul lunii august că urma să părăsim Timişoara în mai puţin de două săptămâni, ceea ce însemna că trebuie să îmi iau un posibil ultim la revedere de la toţi prietenii mei şi de la iubiţii mei mătuşa Manci şi unchiul Richard. Asta era o treabă serioasă.

După o călătorie de două zile, cu o oprire de o zi la Budapesta, unde am stat la unul dintre verii tatei, tata şi cu mine am ajuns la Westbahnhof în Viena la ora amiezii. Acolo am fost întâmpinaţi de unul dintre prietenii tatei, pe care îl cunoştea din perioada universităţii, petrecută în Budapesta. Numele domnului era István „Pista" Folian, însă, după cum mă informase deja tata, înainte era cunoscut sub numele Friedmann; în acord cu obiceiurile burgheziei educate maghiaro-evreieşti, îşi maghiarizase numele de familie. Tipul de înălţime medie,

cu faţă prietenoasă şi ochi blânzi, ne-a întâmpinat cu căldură. Pista era acompaniat de soţia sa, Cigi, care, conform afirmaţiilor repetate ale tatei, fusese una dintre cele mai frumoase femei din societatea evreiască din Budapesta. Încă părea a fi o doamnă elegantă: mult ruj roşu, pantofi eleganţi, rochie drăguţă. Era prototipul femeii despre care tatăl meu spunea întotdeauna că avea o singură profesie în viaţă: aceea de a fi frumoasă.

Familia Folian ne-a dus la un mic hotel în care rezervase o cameră pentru noi. Nu ştiu cine a plătit pentru asta, pentru că lui tata nu i s-a permis să ia niciun ban cu el în Occident. Tot ce ştiam era că Viena arăta atât de mare şi maiestuoasă. Cel mai mult, în timpul drumului cu taxiul spre hotel, am fost impresionat de reclamele de pe clădiri, luminate cu neoane, ceva ce nu exista în România socialistă, cu siguranţă nu în provinciala Timişoara. Îmi amintesc o reclamă anume: un semn din neoane pentru Osram, mare companie germană care produce o varietate de obiecte electrice, inclusiv becuri, care îşi promovau produsul spunând că este la fel de strălucitor ca zi însorită: *OSRAM, hell wie der lichte Tag*.

În acel moment, tata nu ştia unde să mergem mai departe: spre New York, unde i se putea alătura fratelui său cel mai mare, Alex, supravieţuitor al Auschwitzului; sau la Tel Aviv, unde se afla celălalt frate mai mare, Benő, care emigrase după război. De fapt, Israelul era destinaţia oficială a călătoriei noastre, cel puţin conform actelor de călătorie eliberate de autorităţile româneşti. Tată meu era mult mai apropiat ca vârstă de Benő; cei doi trecuseră împreună prin mai multe experienţe decât o făcuseră tata cu Alex sau cu oricare dintre ceilalţi fraţi ai săi, deoarece numai el şi Benő nu fuseseră deportaţi de către germani şi aliaţii lor unguri. Sau poate ar trebui să stăm în Viena? După cum am aflat, chiar şi în această etapă, tata înclina spre New York, deşi cu multe ezitări şi îngrijorări. Viaţa lui a sfârşit prin a fi un amalgam nefiresc între un New York (şi o Americă) idealizat, dar ratat şi o Viena antipatică, dar materializată.

În acest stadiu, un lucru era sigur: şcoala tocmai începuse, iar eu

trebuia să fiu înscris în clasa a patra care, în sistemele şcolare austriac şi românesc, reprezenta ultimul an de şcoală primară înainte de marele salt în lumea monitorizată a celor opt ani de Gymnasium. Acesta deschidea calea spre continuarea educaţiei la universitate sau în cei patru ani de la Hauptschule, care încheia educaţia formală bazată pe şcoală la vârsta de paisprezece ani, care adesea era urmată de o educaţie vocaţională de orice fel care dura până la cinci ani. Pentru că urmasem o şcoală elementară cu învăţământ în limba germană la Timişoara – Nikolaus Lenau Schule, Şcoala Medie nr. 2 – în primele trei clase şi pentru că primisem lecţii de limba germană de la mama mea şi de la Frau Kommer, germana mea era excelentă, iar tatăl meu se aştepta ca tranziţia mea de la şcoala primară din Timişoara la o şcoală echivalentă din Viena să fie mai lină. Dar ce şcoală să alegem? Şi cum? Şi în aşa mare grabă!

E momentul în care intră în scenă prietenul tatei, domnul Folian, care ajunsese la Viena cu exact doi ani înainte de noi, părăsindu-şi casa din Budapesta în toamna anului 1956, în timpul Revoluţiei din Ungaria. Avea un fiu cu un an mai mare decât mine, dar cu o singură mare diferenţă: când George, fiul lui Folian, a ajuns în oraş nu vorbea nici măcar un cuvânt în limba germană. Aşa că familia Folian a început să caute pe cineva care să-l înveţe limba germană pe fiul său, să-l ajute cu temele şi să-l pregătească pentru foarte importanta examinare în vederea admiterii la Gymnasium, poarta de acces către evreii din clasa medie a societăţii precum familia Folian şi tatăl meu.

Această persoană s-a dovedit a fi o anume Hildegard Kohler, care locuia la numărul 139 de pe Lerchenfelderstrasse, în apartamentul 11. Era o femeie recent divorţată, care avea o fată de paisprezece ani şi un câine flocos, şi era profesoară de şcoală primară cu jumătate de normă, având un stil german elegant de a scrie şi o bună cunoaştere a aritmeticii, ambele fiind cerinţe majore pentru examenul de intrare la Gymnasium. Familia Folian a convins-o pe Frau Kohler să îl ia pe George să locuiască cu ea un an întreg, ceea ce ar fi reprezentat un beneficiu dublu pentru toată lumea: George avea să înveţe o germană superbă

într-un mediu în care se vorbea numai limba germană, să stăpânească corespunzător materiile şcolare, să se pregătească pentru testul cel mare, şi să se bucure de un cămin cald şi sigur în timp ce părinţii lui aveau să caute, şi să găsească, surse de venit şi un apartament care să contribuie la o nouă viaţă de succes. Ce a funcţionat atât de bine pentru George ar trebui să funcţioneze la fel de bine şi pentru András, nu?

Tata a luat legătura cu Frau Kohler la o zi după sosirea noastră la Viena şi au stabilit o oră la care să mergem la apartamentul ei, pentru a discuta un posibil aranjament. Am schimbat trei tramvaie de la hotelul la care stăteam, în sectorul trei al Vienei, până la clădirea de apartamente din Lerchenfelderstrasse nr. 139. Eram foarte impresionat de faptul că vatmanii de pe aceste tramvaie efectuau mişcări aproape identice cu cele ale semenilor lor de acasă, din Timişoara, acolo unde unul din momentele mele favorite din trecut era să merg cu tramvaiele orăşeneşti şi să observ cum vatmanii mânuiau schimbătoarele manuale – maneta de accelerație cu mâna stângă, maneta de frână cu mâna dreaptă – cu o dexteritate şi o autoritate divine. Nu mi-am dorit niciodată să fiu pompier, dar să fiu un vatman care să domnească peste linia 6 în Timişoara era cu totul altceva.

Eram încântat să văd că şi în Viena erau tramvaie. Dar îmi cam tăia elanul faptul că luam tramvaiul 46, un tren mult mai modern, cu uşi închise, care nu permiteau mersul pe scări sau pe vagonul de serviciu, ceea ce era atât de distractiv în tramvaiele vechi din Timişoara. Vatmanul acestui tren stătea în spatele unui geam de sticlă, într-un spaţiu închis, din cauza căruia îmi era dificil, dacă nu chiar imposibil să-i observ fiecare mişcare. Nu vă pot descrie încântarea pe care am simţit-o mai târziu în acea zi când, la întoarcerea la hotel de la apartamentul lui Frau Kohler, ne-am urcat într-un tramvai mai de modă veche, care semăna cu cele pe care le ştiam de la Timişoara. În această versiune, vatmanul stătea efectiv expus, manevrându-şi manetele de accelerare şi frână aproape de pasageri. Doar uniforma îl dădea de gol ca fiind persoana ce avea în grijă vieţile noastre.

În această garnitură, la fel ca în cele din Timişoara, exista un vagon

de serviciu deschis, unde stăteau călători, uneori chiar și pe treptele tramvaiului în mișcare, la anumite viteze. Mai mult decât atât, am observat că și în Viena tinerii foloseau vagonul de serviciu pentru a sări din și în tramvaiul în mișcare. Eram încântat să pot continua să merg cu astfel de tramvaie de modă veche, care aveau să dispară de pe scena străzilor vieneze la un an sau doi după sosirea mea.

Deși eram intrigat de tramvaiele din Viena, eram dezamăgit de cenușiul clădirilor și străzilor pe care le vedeam în ambele direcții ale călătoriei noastre. Unde erau clădirile maiestuoase despre care îmi vorbise atât de mult mama și pe care mă așteptam să le văd în fosta capitală a Imperiului Habsburgic? Îmi amintesc entuziasmul tatei la trecerea pe lângă un magazin numit Julius Meinl, care avea filiale în toată Viena și Austria. În timp ce tramvaiul trecea în viteză pe lângă el, tata m-a întrebat dacă îmi aminteam că, la Timișoara, principalul magazin al orașului, condus și deținut de stat și aflat pe strada principală, era numit de toată lumea „Julius Meinl", în loc de denumirea sa oficială *alimentară de stat*, deși numele acela, precum și magazinul dispăruseră până în 1948. Magazinele Meinl existaseră peste tot în Imperiul Habsburgic, inclusiv în Timișoara. Ele erau unele din reamintirile constante ale moștenirii culturale imperiale care au mai rezistat până în a doua jumătate a secolului XX, mult după ce imperiul propriu-zis și adevăratul Meinl au dispărut din aceste spații; pur și simplu, comunismul nu se putea măsura cu puterea de rezistență a acestei culturi.

După ce am ajuns în stația la care trebuia să coborâm, la capătul lui Lerchenfelderstrasse (acolo unde strada se intersectează cu Kaiserstrasse), ne-am dat jos și am căutat clădirea 139. Magazinele se întindeau de ambele părți ale străzii, iar noi am reușit să localizăm clădirea potrivită, care găzduia un *Gasthaus* sordid, o combinație de restaurant ieftin și bar de cartier. Am intrat în clădire, care era rece și umedă și întunecată, fără lift, așa cum era cazul multor astfel de clădiri din Viena, Budapesta, Berlin, Praga și din multe alte orașe din Europa Centrală. Am făcut câțiva pași în penumbră și am ajuns la ușa pe care se

citea numărul 11. Am apăsat soneria şi am fost întâmpinaţi de lătratul unui câine. Curând, o doamnă blondă plinuţă, cu o faţă blândă, ne-a deschis uşa şi ne-a invitat înăuntru, încercând în acelaşi timp să alunge câinele mare şi flocos.

Am intrat într-un hol mic şi întunecat, apoi am traversat un coridor îngust, care ducea la cinci uşi: cea mai departe pe stânga era toaleta de serviciu; era urmată de baie; apoi două uşi la dreapta, care duceau în sufragerie; apoi bucătăria; şi ultima uşă, care ducea la dormitor. Am intrat în sufragerie, iar Frau Kohler ne-a servit cu prăjiturele delicioase, făcute în casă, şi ceai. Ne-a informat că fiica ei, Birgit, care era plecată la şcoală, avea 14 ani şi locuia cu ea. Ea şi tata au discutat despre cum l-a găzduit pe George într-o nişă lângă sufragerie, cum l-a trimis la o şcoală primară bună, aflată imediat după colţ, cum l-a învăţat să vorbească, să citească şi să scrie în limba germană şi cum l-a pregătit pentru marea examinare în vederea intrării la Gymnasium, îngrozitorul *Aufnahmeprüfung*.

Părinţii lui George veneau în majoritatea weekendurilor pentru a-şi lua fiul şi a petrece timp cu el, chiar dacă erau ocupaţi să îşi aranjeze noile lor vieţi din Viena. Am uitat care era suma de bani cu care familia Folian o plătise pe Frau Kohler pentru acest aranjament, dar oricare ar fi fost aceasta, ea şi tata au căzut de acord că vor proceda la fel şi cu mine: mă voi muta la ea, voi urma cursurile şcolii primare din apropiere şi mă voi pregăti pentru examinarea care urma să aibă loc în primăvara lui 1959. Frau Kohler mi-a zâmbit pe tot parcursul întâlnirii şi mi-a adus la cunoştinţă că îi va fi mult mai uşor să mă pregătească decât i-a fost cu George, pentru că germana mea era atât de bună. Spre marea mea surpriză, m-a îmbrăţişat la plecare şi mi-a spus *Schatzi*, comoară mică, aşa cum avea să mă numească pentru tot restul vieţii ei.

Înţelegerea era făcută: urma să vin la ea acasă în următoarea zi de luni; ea mă va duce la şcoală şi mă va aduce după terminarea cursurilor şi aşa va începe noua mea viaţă. Acea zi fatidică de luni a sosit. Am plecat de la hotelul nostru ponosit, dar curat, iar tata m-a luat de mână şi ne-am urcat în tramvai, pentru a merge la casa lui Frau Kohler. Tata îmi

pregătise o valiză cu haine şi bunuri; practic, mă mutam de la el, cel puţin până în următoarea sâmbătă. Am ajuns la Lerchenfelderstrasse, nr. 139, şi numai câinele lăţos al lui Frau Kohler m-a făcut să mă simt în largul meu, poate pentru că tatăl meu îl displăcea (ca, de altfel, pe toţi câinii) atât de mult.

Mi-am luat la revedere de la tata cu o îmbrăţişare, apoi Frau Kohler m-a condus la şcoala primară care se afla pe Neustiftgasse. M-a dus până în clasă, unde am fost întâmpinat de profesoara mea din clasa a patra. Când am intrat, nu mi-am putut crede ochilor: pe peretele din faţă era atârnată o fotografie a lui Adolf Schärf, preşedintele Austriei la acel moment, de care atârna o cruce imensă cu silueta lui Iisus. Ce contrast faţă de steaua roşie şi portretul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej care decora fiecare sală de clasă în Timişoara! Aşa cum aveam să aflu mai târziu în acel an academic, puterea de rezistenţă a sistemului curricular austro-ungar, fie că era aici, fie în România, era tenace: cu excepţia geografiei şi istoriei, care în mod clar aveau o tentă românească la Timişoara şi o înclinaţie austriacă la Viena, tot ce se preda în şcoala mea se făcea într-o manieră identică cu sistemul şcolar vechi. Tranziţia mea cognitivă şi intelectuală de la clasa a treia din Timişoara la clasa a patra din Viena practic a fost foarte lină.

Alte aspecte ale acestei tranziţii s-au dovedit a fi dificile. După ce Frau Kohler mă lua de la şcoală la prânz sau la ora 13 – nu a existat şi practic nu există şcoală de după-amiază în Europa continentală – mă ducea acasă la ea (care era acum şi casa mea) şi îmi servea un prânz bun. Apoi mergeam în parcul pe care îl vedeam de la fereastra ei, o mică şi frumoasă întindere numită Kaiserpark, care, lucru ce era foarte important pentru mine, avea inclus un teren de fotbal similar cu terenurile de baschet urbane din Statele Unite, unde îi priveam cu invidie pe băieţii puţin mai mari decât mine cum se jucau cu atâta înflăcărare. Frau Kohler a observat atracţia mea pentru joc şi mi-a deturnat-o, insistând – aşa cum a făcut-o toată viaţa – că fotbalul era pentru băieţi proletari şi huligani, nu pentru un domn ca mine.

Când ne-am întors în apartament, să vezi şi să nu crezi, pe cine oare

am întâlnit, dacă nu tocmai pe fiica lui Frau Kohler, Birgit, o brunetă drăguţă care, în mod clar, nu-mi aprecia prezenţa. A ţinut să sublinieze că numai ea avea să plimbe câinele pe afară, şi că era doar al ei, nu era de împărţit cu nimeni. Am respectat directiva lui Birgit atât de mult, încât câinele a devenit o non-entitate în viaţa mea. Îmi amintesc că a murit la câteva luni după ce tata şi cu mine ne-am mutat cu Frau Kohler şi Birgit, dar nu-mi amintesc ca ei să-i fi deplâns moartea. Am uitat numele câinelui, ceea ce nu avea să mi se mai întâmple în viaţa ulterioară, când ajunsesem să-mi amintesc numele fiecărui câine întâlnit vreodată. Acum uit numele oamenilor.

După ce Frau Kohler m-a ajutat cu temele, am cinat şi mi-a arătat nişa de lângă sufragerie, unde aveam să dorm, m-am prăbuşit. Am început să plâng incontrolabil, urlând în hohote, atât de devastat, încât Frau Kohler a trebuit să sune la hotel şi să ia legătura cu tata, pe care l-a rugat să vină să mă ia, iar el s-a conformat. Foarte rar am fost atât de fericit să-l văd. Şi am plecat cu tramvaiul, de data asta în direcţie opusă faţă de dimineaţă, înapoi la hotel, care mi-a părut atât de extraordinar de primitor, încât l-am îmbrăţişat pe recepţionistul din tura de noapte, un tip ciufulit de vârstă mijlocie, care nu se aştepta la atâta afecţiune din partea unui străin.

După aceea, tata a început să mă ducă la şcoală în fiecare dimineaţă şi apoi să mă ia de la Frau Kohler în jurul orei 18 şi mă aducea înapoi la hotel. A ţinut până prin luna noiembrie, când Frau Kohler l-a întrebat pe tata dacă nu era interesat să se mute cu noi şi să doarmă în sufragerie, unde avea un pat bun. Avea să plătească chirie, să o plătească pentru gătit şi curăţenie, noi fiind, de fapt, subchiriaşi.

Şi exact aşa s-a întâmplat. Tata s-a mutat acolo şi a rămas mult după plecarea mea la colegiu, la New York, în 1967. A continuat să fie subchiriaş al lui Frau Kohler până în anii ’70, chiar şi după ce a devenit un bărbat destul de bogat. Frau Kohler a devenit mama mea adoptivă. Am rămas dintotdeauna pentru ea *Schatzi*, până în ultima zi de viaţă, la Geneva, unde se mutase în anii ’70 pentru a fi cu Birgit, care se căsătorise cu un florar în acel minunat oraş franco-elveţian. Nu mi-a spus

niciodată pe numele meu adevărat, Andreas în versiunea germană sau András în cea maghiară, pe care tatăl meu a folosit-o toată viaţa. Pentru Frau Kohler, eu eram Schatzi.

Şi întotdeauna am numit-o Tante Trude, deşi prenumele său era Hildegard, care, cel puţin din câte ştiam eu, nu îl avea pe „Trude" ca variantă de alint. Tanti Hilde sau Tanti Hildi poate, dar Trude? Am folosit întotdeauna formalul *Sie* când mă adresam ei, chiar şi o bună parte din viaţa de adult, deşi ea, desigur, a folosit familiarul *Du* din primul moment în care ne-am întâlnit. Tata şi Frau Kohler au rămas întotdeauna *per Sie*, după cum se spune în limba germană, tata referindu-se mereu la ea cu apelativul Frau Kohler, iar ea cu *Herr Doktor*, atât de mult, încât sunt convins că ea nici nu-i ştia prenumele – Lajos în maghiară sau Ludwig în germană – şi nici măcar numele de familie, Markovits.

În principiu, proprietăreasa noastră mi-a devenit mamă adoptivă în cei nouă ani de şedere la Viena. Avea grijă de mine când eram bolnav, îmi gătea toate mesele, îmi făcea pacheţelele pentru şcoală şi îmi spăla şi cosea hainele. Frau Kohler mi-a fost şi complice, la 16 ani, când am vrut să aduc o fată acasă într-o după-amiază şi a plecat din apartament, propria-i casă, pentru a petrece câteva ore în cafeneaua din apropiere, citind reviste!

Frau Kohler era aliatul meu cel mai loial. Nu doar că pleca din propria-i casă pentru ca eu să pot aduce fete în vizită, dar – şi mai important – mă sprijinea în relaţiile mai mereu tensionate cu tata. În general, era de partea mea, dar într-un mod diplomatic, astfel încât să nu îl supere pe tata prin faptul că îi ţinea piept, ci mai degrabă prin faptul că îl convingea, îl câştiga de partea ei prin inteligenţă şi intuiţie. Confesiunile pe care i le-am făcut lui Tante Trude erau la un nivel la care nu mai ajunsesem cu niciun alt adult. Chiar îmi era un soi de tovarăş. Unul dintre părinţii unui prieten de-al meu îl prinsese pe acesta cu ţigări, pe care nu avea voie să le cumpere sau să le fumeze. Din nefericire, reuşise cumva să cumpere cinci sau şase cartuşe de Chesterfield, pe care nu voia să le piardă sau la care nu voia să renunţe. Tante Trude a

sărit în ajutor. I-am spus povestea și a găsit imediat un loc în apartament în care să pună în siguranță cartușele și la care prietenul meu putea avea acces oricând.

Cine era această persoană sfântă, Frau Kohler? Să ne amintim: totul a început pentru că tata voia să găsească pe cineva care să mă pregătească cât se poate de bine pentru examenul dificil de admitere la Gymnasium, de care depindea atât de mult viitorul meu. Frau Kohler s-a achitat admirabil de această sarcină. Nu doar că am fost foarte bun la examen, dar am fost admis la ceea ce fără îndoială era cea mai bună școală gimnazială din Austria, Theresianische Akademie, unde am început studiile în septembrie 1959, exact la un an de când eu și tata sosiserăm din Timișoara ca refugiați fără bani.

Dar deja în acel prim an, Frau Kohler devenise mult mai mult decât un tutore care avea din întâmplare și o cameră caldă, în care să mă simt în siguranță și protejat. Pe lângă faptul că era profesoară de scriere și literatură germană și de matematică, era proprietăreasa noastră, iar noi chiriașii ei. Dar rolurile s-au inversat curând, în mod straniu. Practic vorbind, tata și cu mine am devenit șefii, iar Birgit și Frau Kohler subordonatele. Eram serviți; nevoile *noastre* deveniseră primordiale. Frau Kohler a devenit nu doar mama mea adoptivă, ci și slujitoarea loială a tatălui meu. Desigur, tata era extrem de generos față de Frau Kohler când venea vorba de plata muncilor ei, pentru care îi plătea mai mult decât chiria lunară, plus toate utilitățile și abonamentele lunare pentru telefon, televizor și radio.

Frau Kohler nu avea televizor înainte ca noi să ne mutăm în apartamentul ei. Fără îndoială, viața ei materială s-a îmbunătățit imens prin prezența noastră acolo. Dar noi eram cei îndatorați ei. Un aranjament care ar fi trebuit să dureze un an, în care eu eram un chiriaș temporar care se pregătea pentru un examen, s-a transformat într-o ședere a mea acolo lungă de nouă ani, până la plecarea la Columbia și una și mai lungă pentru tata, care a rămas ca subchiriaș al lui Frau Kohler mulți ani după.

Această sfântă a apărut în viața mea de nicăieri, la mai puțin de patru luni de la moartea mamei mele și de la momentul în care a trebuit

să-mi părăsesc casa şi căminul şi de a înfrunta un viitor necunoscut. Frau Kohler a îndeplinit toate funcţiunile materiale tradiţional asociate unei mame în cultura occidentală. Cu toate astea, mi-a fost într-atât de mult ca o mătuşă, încât mătuşa mea Manci, sora tatei, care ni s-a alăturat mai târziu la Viena, devenise pe bună dreptate geloasă pe afecţiunea mea pentru Tante Trude.

Îmi amintesc o singură ocazie când am avut o neînţelegere, de certuri nu mai vorbesc, cu Frau Kohler (avem conflicte cu mamele, dar în general nu avem conflicte cu mătuşile). Singura neplăcere a apărut deoarece i-am împrumutat unui student ganez pe care îl întâlnisem la intrarea într-unul din ştrandurile publice din Viena un costum de baie pe care îl aveam în plus. Voia să facă o baie, dar nu avea nici şilingi austrieci, şi nici costum de baie. Mai presus de toate, nu vorbea deloc limba germană. Aşa că i-am sărit în ajutor cu toate: bani, limba engleză şi costum de baie. Am purtat o conversaţie drăguţă, iar el mi-a mulţumit pentru ajutor.

Când am ajuns acasă şi i-am povestit lui Tante Trude, mi-a smuls costumul de baie din rucsac, precum şi pe cel pe care îl purtasem eu şi le-a aruncat la gunoi pe amândouă. Nu mi-a dat nicio explicaţie. Totuşi, ochii ei mi-au arătat foarte clar că pentru ea, un costum de baie purtat de un african, care contaminase şi costumul pe care îl purtasem eu, nu putea fi băgat în maşina de spălat. Ambele trebuiau aruncate, pe motiv că deveniseră definitiv murdare. Ca să fiu corect faţă de Tante Trude: nu am nicio idee cum ar fi reacţionat dacă i-aş fi împrumutat costumul de baie unui străin caucazian. Dar cred că privirea ei nu ar fi fost la fel de fioroasă. Şi, foarte posibil, ar fi optat pentru folosirea maşinii de spălat.

Am fost foarte supărat, dar nu i-am spus lui Frau Kohler niciun cuvânt. De ce? După cum am reflectat ulterior, am avut trei motive pentru tăcerea mea. În primul rând, în contrast cu argumentele pe care cineva le întrebuinţează cu părinţii adevăraţi, nu vedeam niciun motiv pentru care să o înfrunt pe Frau Kohler în probleme de politică, cultură sau societate sau să discut cu ea despre rasism. În al doilea rând, nu voiam să o supăr, pentru că era posibil să-l implice şi pe tata în discuţie

şi mi-era frică de faptul că ar fi putut să fie de acord cu acţiunea lui Frau Kohler, ceea ce, în acest caz, ar fi dus la o confruntare reală. Şi, în al treilea rând, o iubeam sincer pe Frau Kohler şi mă înţelegeam bine cu ea pe toate fronturile: mâncare, băutură, dragoste, mângâiere. De ce să pun în pericol un aranjament atât de bun?

Incidentul cu studentul ganez nu a reprezentat pentru mine atât de mult o ceartă între Frau Kohler şi mine cât mai mult mi-a afirmat rasismul profund care exista în acea perioadă în toate societăţile vieneză, austriacă, europeană, din care Frau Kohler făcea parte în mod nevinovat. Şi totuşi, ce mă uimeşte chiar şi acum este faptul că permanenta şi mereu dificila „chestiune evreiască" nu a survenit niciodată cu Frau Kohler. În fond, avea de-a face cu doi evrei vorbitori de maghiară, provenind din România, care se mutaseră într-o zi în casa ei şi cumva au rămas acolo timp de nouă ani şi apoi şi mai mulţi. Nici nu pot spune în cuvinte cât de atotinvazivă şi omniprezentă era chestiunea antisemitismului pentru evreii europeni, probabil pentru întreaga lor existenţă pe acel continent, dar cu siguranţă după Holocaust. Adăugaţi la asta o cu totul altă dimensiune a fricii, neliniştii şi complexităţii în statele succesoare ale Germaniei naziste, precum Austria şi Republica Federală.

Cine este antisemit; şi cine nu este? Cine îi place pe evrei; cine nu? Cum îi ajută acest eveniment sau evoluţie politică pe evrei; cum le dăunează? Oare persoana asta s-a uitat ciudat la mine pentru că ştie că sunt evreu sau pentru alt motiv? Complexa „chestiune evreiască" nu se potoleşte niciodată. Însă miracolul miracolelor: cumva, problema evreilor nu s-a ivit cu Frau Kohler! Tata nu a avut bani să-mi organizeze petrecerea de Bar-Miţva în a doua zi de Roş Haşana, în 1961, când, pentru prima oară în Viena de după război, o Bar-Miţva era celebrată într-una din zilele Marilor Sărbători. Marele eveniment era organizat în Stadttempel pe Seitenstettengasse din Viena, singura sinagogă adevărată din oraş la acea vreme. Şi imediat după serviciul religios, era organizată o mică petrecere de după-amiază pentru Andy şi prietenii săi apropiaţi, în apartamentul nr. 11 de pe Lerchenfelderstrasse, nr. 139, datorită lui Hildegard Kohler.

Frau Kohler ne pregătea o masă copioasă înainte de fiecare Yom Kippur și o altă masă după terminarea postului negru. Nu gătea niciodată „mâncare evreiască", dar se abținea de la a ne oferi produse din carne de porc, materie de bază în alimentația vieneză. Singura dată când nu mâncam intenționat acasă era cu ocazia celor două seri de Seder de Pesah – fie mergeam la mătușa Manci (după ce a venit la Viena de la Timișoara) sau la prietenii evrei din oraș. Nu am vorbit niciodată cu tatăl meu despre nimic evreiesc ca fiind legat de Frau Kohler, ceva ce făceam despre aproape orice altceva, pretutindeni. Nu am experimentat niciodată niciun dram de comportament sau nu am auzit nici cea mai voalată afirmație din partea lui Frau Kohler care ar fi putut fi interpretate drept antisemitism chiar și într-o manieră vagă. Și credeți-mă: antenele mele care captează astfel de jigniri au fost toată viața mea foarte sensibile!

În mod remarcabil, până să scriu acum toate astea, nu mi-a dat prin cap niciodată că nu aveam absolut nicio idee despre ce a făcut sau ce a gândit Frau Kohler în timpul celui de al Doilea Război Mondial, într-o vreme în care era în mod clar adult și era căsătorită cu Herr Kohler. În ce mă privește, Frau Kohler ar fi putut să se afle prin mulțimea vieneză care se delecta privindu-i pe evreii în patru labe forțați de criminalii naziști să curețe străzile cu periuțele de dinți. Fostul ei soț ar fi putut fi un participant activ la măcelărirea evreilor pe frontul de est. În ce mă privește, Herr Kohler ar fi putut să fie membru al SA sau SS sau al altei organizații naziste explicite, acestea având mai mulți membri pe cap de locuitor în Austria decât în Germania. Astfel de întrebări nu ne preocupau deloc, nici pe tata, nici pe mine. Frau Kohler era o femeie neevreică din Austria care cumva a planat deasupra întregii Chestiuni Evreiești care ne-a impregnat relațiile cu toți ceilalți. Foarte ciudat!

Și totuși, poate nu era atât de ciudat, de fapt. O astfel de ignoranță e posibil să fi venit mai degrabă dintr-un pur și veritabil interes personal din partea tatei, precum și din partea mea. Ce ne-ar fi adus o înfruntare? Ne-am fi mutat dacă am fi aflat ororile din trecutul lui Frau Kohler? Dacă am fi aflat că Frau Kohler e antisemită sau – Doamne ferește! – o nazistă

adevărată? Mă îndoiesc serios că era adevărat, dar am ales să nu aflăm pentru că aceasta era opţiunea convenabilă, poate chiar cea prudentă. În mod clar, rasismul cuiva nu poate concura cu dragostea de sine pe care o are cineva cu privire la a menţine ceva ce funcţionează bine.

În ciuda faptului că îi plăcea să afişeze o anumită eleganţă de modă veche, prin farmecul său irezistibil şi optimismul deschis, tata era un refugiat suferind, care tocmai îşi pierduse soţia şi se mutase într-un loc nou, pe care îl considera temporar, pentru că urma să-şi continue călătoria de emigrant pe un nou continent. Toate astea cu un copil şi fără slujbă. Într-o astfel de situaţie precară, o persoană nu se complace în misiuni de aflare a adevărului despre posibilul antisemitism al unei femei care îi furnizează alinare şi adăpost. Eu eram un copil îndurerat care voia şi avea nevoie cu disperare de o mamă şi o casă, iar Tante Trude i le asigura pe amândouă.

Dar în privinţa lui Frau Kohler? Ce avea de câştigat din tot aranjamentul acesta? La un moment dat, am început să mă întreb dacă ea şi tata aveau o relaţie sexuală. În fond, el era un bărbat singur, iar ea era o femeie singură şi trăiau sub acelaşi acoperiş în camere foarte apropiate. Nu am crezut asta niciodată, însă în timpul ultimei mele călătorii la Geneva, în 2003, când m-am întâlnit cu Birgit să luăm o masă bună împreună, am întrebat-o explicit, gândindu-mă că femeile vorbesc despre asta mai mult decât bărbaţii. Iar Birgit mi-a confirmat fără echivoc că nu! Mi-a spus că tatăl meu avea destule pe cap cu cele două prietene ale sale, Maria şi Helga, dintre ele Frau Kohler plăcând-o pe prima, dar nu atât de mult şi pe a doua. Experienţa pe care a avut-o Frau Kohler cu soţul său, tatăl lui Birgit, a fost atât de devastatoare, încât Frau Kohler renunţase cu totul la orice gând referitor la bărbaţi.

Desigur, siguranţa financiară a familiei Kohler trebuie că le-a adus liniştea. Prezenţa noastră le-a schimbat substanţial bunăstarea materială. Dar oare asta era tot? Frau Kohler îl respecta imens pe tata, în mod evident, şi mă iubea sincer, dar oare motivele acestea erau suficiente pentru a ne primi şi a ne îngriji fiecare nevoie şi capriciu? Poate voia să ajute evrei pentru că se căia pentru ceva îngrozitor din trecutul ei. Sau

voia să ajute evrei pentru că îi plăcea. (Da, oricât de rari ar părea, există şi filosemiţi.) Poate mereu şi-a dorit un fiu – sau poate a avut un fiu pe care l-a pierdut. De fapt, asta mi-a trecut prin minte de câteva ori, atunci când îmi încuraja cu bucurie trăsnăile băieţeşti, făcându-mi pe plac aşa cum le fac pe plac mamele fiilor lor, dar nu şi fiicelor.

Pentru bărbaţii Markovits, palmaresul era clar. Frau Kohler era o femeie nesexuală, care reprezenta cel de-al treilea membru al troicii de femei vieneze a tatălui meu: Helga – amanta; Maria; iubita asemănătoare unei soţii; Frau Kohler – menajeră, dădacă, bucătăreasă, gospodină. Pentru mine, Tante Trude era un substitut lipsit de conflicte pentru mama pe care tocmai o pierdusem, dar şi un prieten iubitor şi de încredere. Nu îl voi ierta niciodată pe tata, şi nici pe mine pentru că nu am invitat-o niciodată pe Tante Trude să stea cu noi la niciuna dintre miile de mese pe care ni le-a pregătit în cei nouă ani în care am stat în apartamentul ei din Viena. Nu am văzut-o niciodată stând la masă cu noi, împărţind cu noi felurile excelente de mâncare pe care ni le pregătea. Ea ne servea mâncarea şi apoi ieşea din cameră, mânca mereu singură şi adesea mâncarea ei era mai slab calitativă decât cea pe care o pregătea pentru noi.

Inadmisibil! Umilinţă veşnică! Îmi amintesc de prezenţa lui Tante Trude la masa la care tata şi cu mine mâncam cel puţin două mese pe zi, uneori trei, doar atunci când mă ajuta să-mi fac temele, în primul meu an în oraş, când mă pregăteam pentru admiterea la eleganta Theresianische Akademie. Frau Kohler a fost mama mea adoptivă; a fost mătuşa mea amuzantă; a fost proprietăreasa noastră; a fost menajera noastră; a fost bucătăreasa noastră; dar, spre marea mea mâhnire şi ruşine, nu a fost niciodată egala noastră.

Capitolul trei

Patru prietenii: Cum am descoperit America la Viena

Una dintre sarcinile lui Frau Kohler era să mă aducă la un nivel de matematică şi germană care să-mi permită să excelez la infamul *Aufnahmeprüfung*, examenul de admitere în sistemul educaţional gimnazial austriac de elită numit Gymnasium. Acest examen scris, care se dădea la sfârşitul clasei a patra, decidea dacă un copil de zece ani era capabil sau nu să meargă la universitate opt ani mai târziu. Având în vedere că doar aceste Gymnasia confereau mult râvnitul *Matura*, echivalentul austriac al germanului *Abitur*, francezului *Baccalauréat* sau englezului examen de nivel A, ceea ce îi permitea unui tânăr sau unei tinere să meargă la studii la toate instituţiile de educaţie de după liceu, monitorizarea în sistemul educaţional austriac era mai mult decât brutală.

Eşecul la un astfel de examen însemna să mergi într-o Hauptschule care, spre deosebire de Gymnasiumul care dura opt ani, se încheia după patru ani, necesitând intrarea pe piaţa muncii la vârsta de paisprezece ani într-o slujbă de ucenicie sau frecventarea unei şcoli tehnice sau a

unui program vocaţional. Niciuna dintre aceste opţiuni nu oferea nici pe departe vreun însemn cultural sau vreo oportunitate economică pe care le acorda o educaţie finalizată de tip Gymnasium, darămite o diplomă universitară încheiată cu succes. Să nu mai vorbim de dezavantajele materiale pe care le presupunea lipsa de participare la Gymnasium. În virtutea poziţiei noastre sociale, a educaţiei şi a capitalului cultural, admiterea la Gymnasium era dincolo de necesitate. Trecerea acestui examen era obligatorie, deoarece transferul de la Hauptschule la Gymnasium era în acest moment aproape imposibil, aşa cum era şi admiterea într-o universitate fără *Matura*. (Ambele impedimente au devenit, din fericire, mult mai puţin rigide şi înfricoşătoare în ultimele cinci decenii.)

Eşecul meu la acest examen ar fi fost un dezastru la toate nivelurile, mai ales pe tărâmul ruşinii. Nu există nicio îndoială în mintea mea că aş fi suportat povara eşecului la acest examen pentru tot restul vieţii. Spre uşurarea mea şi spre bucuria şi mândria tatălui meu, m-am descurcat excelent. Dar nu era suficient. Tata era nerăbdător să mă facă să intru la renumita Theresianische Akademie din Viena (mai bine cunoscută ca Theresianum), unde ajunsese fiul prietenului său Pista Folian din Budapesta, îndrumat tot de Frau Kohler. Din motive pur practice, Theresianum era una dintre singurele şcoli din Viena care nu îşi încheia ziua în jurul orei 13 sau 14, aşa cum o făceau toate celelalte şcoli din Austria la acea vreme şi aşa cum a rămas o obişnuinţă în alte părţi de pe continentul european. Şcolile gimnaziale începeau cursurile de obicei la ora 8 dimineaţa, şase zile pe săptămână şi, după cinci sau şase ore întrerupte de pauze de zece minute, terminau la ora 13 sau 14, fără a oferi elevilor prânzul sau orice fel de activităţi de după-amiază. Orele de sâmbătă se terminau adesea la prânz, cu doar patru sesiuni de predare. Dar Theresianum oferea un cadru în stil american, în care aproximativ jumătate dintre elevi îşi petreceau după-amiezile făcând sport, se angajau în alte activităţi extracurriculare, cum ar fi muzică şi teatru, şi îşi făceau temele într-un timp de studiu supravegheat de patru ore. Apoi plecau acasă la ora 19.

Cealaltă jumătate a studenţilor era formată din cei care locuiau acolo în regim de internat şi mergeau acasă doar o dată la două weekenduri. Deşi familia Foliani l-a trimis pe fiul lor George la şcoală în regim de internat complet, tata şi-a dat seama că pentru mine acest lucru era exclus, având în vedere natura fragilă a psihicului meu după moartea mamei şi situaţia precară în care trăiam în chirie la Viena, ca refugiaţi apatrizi. Dar opţiunea de semiinternat era ideală. Nu era nevoie să stau toată după-amiaza în micul apartament al lui Frau Kohler, de multe ori fără supraveghere, deoarece tata avea un loc de muncă cu normă întreagă, iar Frau Kohler lucra cu jumătate de normă la un magazin de confecţii, în timp ce fiica ei, Birgit, nu aprecia prezenţa mea în casă.

Dar mai presus de toate aceste consideraţii practice era prestigiul Theresianumului, care era probabil mai puternic în ţări precum Ungaria şi părţile de vest ale României (domeniul tatălui meu) decât în vestul Austriei. Înfiinţată în 1746 de împărăteasa Maria Tereza (de unde şi numele) cu ordinul expres de a deveni o instituţie care să ofere o educaţie deosebită fiilor aristocraţiei, şcoala a devenit un loc de educare a potentaţilor Imperiului Habsburgic – ofiţeri, judecători, birocraţi, administratori, cu alte cuvinte oameni cu genealogie recunoscută, realizare şi autoritate, pe care tatăl meu şi familia lui îi priveau cu respect şi veneraţie din îndepărtatul Satmar, în interiorul provinciilor de est ale Imperiului.

Chiar şi după 1849, când Theresianum s-a deschis pentru oamenii de rând, locul a păstrat o aură aristocratică pe care tatăl meu o admira, conştient de statutul acestuia. După ce a servit ca aşa-numită NAPOLA (Nationalpolitische Erziehungsanstalt sau Instituţie politico-educaţională naţională) sub naziști, a fost preluată de sovietici în 1945, apoi de americani. Odată cu plecarea ambelor puteri de ocupaţie din Austria în mai 1955, drumul stabilit pentru Theresianum era să devină liceu public. Asta s-a întâmplat în septembrie 1957, când a început să ofere cursuri ca un Gymnasium special.

Instituţia a devenit unul dintre liceele principale pentru băieţi din

Austria, poate chiar din Europa Centrală. Specialitatea locului consta în cerinţele sale de admitere extraordinar de dificile, plus o provocare suplimentară în ceea ce priveşte programa, în care Theresianum necesita nu numai ştiinţe şi matematică, materii care se studiau şi în şcolile gimnaziale mai tehnice, ci şi latină şi alte limbi (deşi nu greacă veche) prezente în instituţii mai orientate spre ştiinţe umaniste.

Când tatălui meu i-a fost clar că Theresianum primeşte evrei, prin acceptarea lui George Folian, calea mea spre îndeplinirea visului tatei părea deschisă. Dar să nu ne grăbim. Tata uitase, în mod convenabil – sau suprimase gândul – că George Folian intrase în Theresianum drept catolic. Astfel, participa la liturghia obligatorie şi la cursurile organizate de două ori pe săptămână de religie catolică care făceau parte din programa austriacă în toate Gymnasia. Familia Folian aparţinea acelui grup mare de evrei maghiari secularizaţi, în mare parte locuitori ai Budapestei, care căutau asimilare deplină prin maghiarizarea numelor lor (de la Friedmann la Folian, aşa cum am menţionat deja) şi care s-au distanţat cât au putut mai bine de orice era evreiesc.

Într-adevăr, am descoperit în oraş veri de gradul doi din partea mamei, care au venit şi din Budapesta, au ajuns la Viena după Revoluţia din Ungaria din 1956 şi au renunţat la iudaism, convertindu-se la catolicism. Asta însemna o anatemă pentru tata. După ce aceşti veri ne-au invitat la cină şi tatăl meu a aflat despre distanţarea lor completă de toate lucrurile evreieşti, i-am respins complet. Tata părea mult mai tolerant cu prietenul său Pista Folian decât cu rudele noastre, poate pentru că Pista s-a dovedit a fi un deschizător de drumuri pentru tatăl meu, mai ales prin descoperirea şi trimiterea mea la Frau Kohler şi Theresianum.

Dr. Roger Kerber, un aliat neașteptat

Înainte de a mă înscrie, tata a decis să discute cu directorul Theresianumului, un anume dr. Roger Kerber, mai cunoscut ca Herr Hofrat, adică domnul consilier al curţii, un titlu onorific obişnuit în

Austria republicană, care încetase din 1918 să mai aibă o curte în care cineva putea să mai fie consilier. Tata a căutat să obţină această întâlnire pentru a-l întreba pe Hofrat Kerber dacă pot intra în Theresianum păstrându-mi identitatea şi credinţa evreiască. Nici nu pot exprima imensitatea respectului şi a emoţiei cu care tatăl meu a venit la această întâlnire. Era atât de nervos, încât a transpirat abundent în fiecare din cele trei tramvaie pe care trebuia să le luăm de la casa noastră din Lerchenfelderstrasse din al şaptelea sector al Vienei până la Theresianum de pe Favoritenstrasse, în al patrulea. Eram amorţit de frică şi îngrijorare.

Cu mustaţa fin îngrijită şi ochelarii cu ramă de baga, dr. Kerber, care, pe lângă faptul că era directorul şcolii, era şi un profesor expert de limbă şi literatură franceză, avea o postură impresionantă, ca să nu mai vorbim că avea o voce baritonală regală. Tata trebuie să fi fost intimidat, dar imediat după ce ne-am aşezat în biroul doctorului Kerber a trecut la subiect: că fusese îndrăgostit şi impresionat de Theresianum toată viaţa, cu mult înainte de sosirea noastră la Viena; că voia să devin student acolo, dar se temea că a fi singurul evreu dintre toţi băieţii din şcoală ar fi o problemă. Mai mult, tatăl meu nu dorea să merg la liturghie şi nici să particip la cursurile organizate de două ori pe săptămână despre religia catolică. Răspunsul doctorului Kerber a fost uluitor. Înţelegea pe deplin grijile şi preocupările tatălui meu, în ceea ce priveşte nu numai Theresianum, ci şi Austria, în ansamblu. Şi mai memorabil, el a spus ceva în sensul că Austria încă nu s-a împăcat cu propriul ei trecut întunecat (nu a rostit niciodată cuvântul „nazist"), ceea ce era nici mai mult nici mai puţin decât miraculos, deoarece Austria a făcut din negarea implicării sale în Germania nazistă piesa centrală a identităţii sale postbelice. Această negare nu a fost contestată până la infama Afacere Waldheim din anii '80 şi la discursul emoţionant al cancelarului Franz Vranitzky în Knesset[1] din anii '90. La momentul conversaţiei tatălui meu cu dr. Kerber, mottoul disculpator încă mai susţinea că micuţa şi imaculata Austrie fusese abuzată de marea şi diabolica Germanie nazistă,

1. Parlamentul statului Israel (n.trad.).

Austria devenind prima victimă a cuceririi naziste a Europei. Această distorsiune masivă a istoriei nu numai că a servit extrem de bine imaginii de sine a austriecilor în perioada postbelică; dar a şi plasat Austria într-o lumină extrem de favorabilă lumii.

Cu siguranţă, opinia mondială favorizează întotdeauna ţările mici în detrimentul celor mari. Puţini oameni urăsc Elveţia; ţările scandinave şi Benelux le sunt dragii tuturor. Dar e mare lucru să reuşeşti, aşa cum a făcut-o Austria, să păcăleşti lumea, făcând-o să creadă că Hitler era german, iar Beethoven austriac, o componentă centrală în acest demers fiind minciuna perenă referitoare la inocenţa Austriei în perioada nazistă. Era ceva uimitor de revelator şi profund în 1959 ca directorul unuia dintre cele mai importante Gymnasia din Austria, bine-cunoscut pentru orientarea sa profund conservatoare din partea facultăţii, studenţilor şi părinţilor lor, să facă aluzie la „trecutul întunecat" al ţării.

Dr. Kerber i-a promis tatălui meu că va garanta personal pentru bunăstarea mea în şcoală şi va avea grijă să nu fiu dezavantajat în niciun fel pentru faptul că sunt evreu. Problema neparticipării la liturghie a fost uşor de rezolvat. Mai mult decât atât, în timp ce colegii mei catolici aveau cursuri de religie de două ori pe săptămână, eu eram în afara clasei, având o oră liberă în care nu puteam părăsi incinta şcolii, dar aveam voie să-mi fac temele sau să îmi ocup timpul în orice fel doream. De cele mai multe ori, îmi petreceam ceasul acela cu puţinii studenţi protestanţi care nu participau la pregătirea în domeniul catolic predată de un preot. Într-adevăr, a continuat dr. Kerber, voi primi liber de la activităţile de după-amiază ale şcolii, o dată pe săptămână pentru a merge la un alt Gymnasium din oraş, unde se adunau toţi elevii evrei de vârsta şi clasa mea din toate şcolile din Viena pentru a învăţa despre religia şi istoria evreiască şi un pic de limbă ebraică. Statul austriac trebuia să se asigure că toţi studenţii primeau educaţie religioasă; acest lucru era impus de programa centralizată la nivel naţional. Dar nicio şcoală din Viena, cu excepţia Lycée Français, nu avea destui studenţi evrei pentru a justifica angajarea unui profesor de studii evreieşti şi ebraică, ceea ce făcea necesară reunirea studenţilor într-o singură locaţie.

După ce dr. Kerber l-a informat pe tata că voi începe în clasa 1B, şi nu în clasa 1A, fericirea tatălui meu şi a mea a fost completă. În Theresianumul de la acea vreme, cursurile de la seria B începeau cu engleza ca prima limbă străină şi o includeau în programă timp de opt ani, cursurile de la seria A începând în schimb cu franceza. Ambele clase începeau latina în clasa a treia (aceasta era similară cu clasa a şaptea la americani, deoarece primele patru clase ale şcolii primare nu erau luate în considerare în numerotarea celor opt ani ai Gymnasiumul) şi apoi franceza timp de patru ani în seria B şi engleza pentru aceeaşi perioadă în seria A. Aşa cum se potrivea caracterului special al Theresianumului, rusa era adăugată ca o a patra limbă (pe lângă engleză, franceză şi latină) în clasa a şasea, în ultimii trei ani de şcoală. Niciunul dintre acestea nu era cursuri opţionale, care, în esenţă, erau inexistente în programa şcolii gimnaziale austriece la acea vreme, în care tipurile de cursuri, numărul şi conţinutul lor erau strict stabilite de ministerul austriac al educaţiei.

Faptul că făceam mai multă engleză decât franceză era de trei ori important pentru tatăl meu. În primul rând, primisem deja lecţii de engleză în Timişoara, de la doamna Vágó, ceea ce făcea ca engleza mea în acel moment să fie destul de bună. În al doilea rând, eram încă pe cale să emigrăm în Statele Unite, unde cunoaşterea englezei era vitală. Şi, în al treilea rând, deşi tatăl meu admira cultura franceză şi iubea sunetul limbii franceze, dragostea şi recunoştinţa lui adevărată erau îndreptate în mod singular către lumea anglo-americană, pe care o vedea ca singurul nostru salvator din cele două mari boli ale secolului XX ce îi împovăraseră atât de mult viaţa: naţional-socialismul şi stalinismul. Cunoştinţele sale slabe de engleză au rămas una dintre adevăratele sale surse de ruşine şi jenă, pe care nu le-a depăşit niciodată şi care au contribuit în cele din urmă la decizia tatălui meu de a părăsi New Yorkul şi de a se întoarce la Viena, o mişcare înţeleaptă care anunţa o înfrângere definitivă. În mod revelator, germana lui defectuoasă şi cu accent nu l-a deranjat niciodată. În adâncul sufletului, îi făcea plăcere să zgârie sensibilităţile auditive ale unui vorbitor de germană, ca o mică răzbunare pentru Holocaust.

Întâlnirea cu dr. Kerber a decurs atât de bine, încât mi-a schimbat viaţa. Nu era doar un om cu o imensă erudiţie şi realizări evidente, era un adevărat *mensch*[1]; mai târziu, la New York, aveam să aflu sensul idiş al acestui cuvânt. (În virtutea clasei şi educaţiei, tata şi mama nu numai că nu cunoşteau idişul, dar îl dispreţuiau.) Dr. Kerber ar fi putut fi brutal cu noi; ar fi putut fi nerăbdător, ar fi putut chiar să ne umilească. Avea de-a face cu un evreu refugiat din România care, în loc să fie bucuros necondiţionat că fiul său e admis la celebrul Theresianum, a venit să-l deranjeze pe director cu grijile legate de practicarea iudaismului de către fiul său, un subiect de o constantă sensibilitate şi delicateţe în toată viaţa austriacă.

Nu l-am văzut prea mult pe dr. Kerber în primii patru ani la Theresianum, ci doar ca parte a numeroasele activităţi oficiale pe care le-a desfăşurat ca director al şcolii. A-l vedea pe dr. Kerber ar fi însemnat să fiu chemat la director pentru necazuri sau abateri, ceea ce, din fericire, nu s-a întâmplat niciodată. Dar din septembrie 1963 dr. Kerber mi-a devenit profesor de franceză. (În Austria obsedată de titluri şi statute, toţi profesorii de la Gymnasium erau numiţi „profesor".) Era vorbitor nativ de limba franceză – mama lui era franţuzoaică, lucru evident din prenumele doctorului Kerber, întrucât puţini dintre austriecii din generaţia lui se numeau Roger, poate chiar niciunul. (Aceasta încă era o perioadă în care băieţii austrieci şi germani aveau nume ca Heinz, Horst, Hans şi Heinrich, nu contemporanele Amadeo, Kevin, Daniel şi Dominik.)

Dr. Kerber era un profesor exigent, care dădea greu note mari, dar eu îl consideram extraordinar de corect. În cei patru ani în care mi-a fost profesor am avut rezultate bune la cursurile lui şi datorez franceza mea acceptabilă, uneori chiar decentă, pregătirii dr. Kerber. Capacitatea de a susţine o prelegere academică în limba franceză, aşa cum am făcut la Université de Montréal, în octombrie 2005, în aplauzele îmbucurătoare ale unui public care nu se aştepta niciodată la asta, s-a datorat doar marii pedagogii a dr. Kerber din anii '60.

Dr. Kerber era singurul membru al facultăţii Theresianum pe care

1. O persoană integră şi onorabilă (idiş) (n.trad.).

l-am vizitat mai târziu cu o oarecare regularitate în călătoriile mele de la Universitatea Columbia înapoi la Viena, pentru a-l vedea pe tata. Prima oară când, deja pensionar fiind, m-a invitat în apartamentul lui la cafea și prăjituri, aproape că am leșinat. Adresa lui era pe Hintzerstrasse, chiar vizavi de clădirea în care crescuse prietena mea din adolescență, Daphne Scheer și de unde am luat-o de acasă în repetate rânduri și, uneori, ne-am sărutat în timp ce mama ei era plecată. Fereastra din sufrageria lui dr. Kerber dădea direct în Hintzerstrasse, în sufrageria soților Scheer. Dacă aș fi știut asta pe când eram studentul lui dr. Kerber la Theresianum, m-aș fi despărțit imediat de Daphne sau cel puțin aș fi insistat să nu o iau niciodată de acasă sau să nu o vizitez acolo. Atât dr. Kerber, cât și Daphne au plecat din această lume fără să cunoască niciodată această minunată – dar înfricoșătoare – coincidență.

Efectul lui dr. Kerber asupra vieții mele a fost uriaș, deși contactul nostru real a fost minim. El întruchipează acea persoană pe care cei mai norocoși dintre noi au întâlnit-o la un moment dat în viață: un străin, practic, dacă ne luăm după timpul petrecut împreună, și totuși o rudă apropiată în ceea ce privește influențarea traiectoriei vieții. Este posibil ca astfel de oameni să nu fie conștienți de fapta bună pe care au săvârșit-o printr-o acțiune obișnuită, de rutină, sau ca parte dintr-un modus operandi al lor obișnuit. Gândiți-vă doar la ceea ce ar fi putut fi: dacă dr. Kerber ar fi fost dezagreabil cu noi sau doar înfipt și formal, ce am fi făcut tata și cu mine? Am fi părăsit repede Theresianumul și nu m-aș fi înscris acolo? Cu siguranță că nu! Am fi mers până la capăt în decizia noastră, în orice circumstanțe. Dar dacă purtarea lui dr. Kerber ar fi fost mai puțin primitoare, anxietățile mele deja vertiginoase cu privire la frecventarea acestei școli ar fi ajuns în stratosferă. Și astfel de griji ar fi putut să-mi paralizeze șansele de succes. Dr. Kerber nu mi-a putut schimba statutul de outsider. Nici nu a încercat. Dar faptul că îl înțelegea pe tata și înțelegea situația mea i-a oferit o umanitate durabilă, care s-a dovedit de bun augur pentru începutul carierei mele de liceu într-un mediu nou și diferit.

În mod ciudat, comportamentul lui dr. Kerber din ziua în care l-am

vizitat îmi vine întotdeauna în minte atunci când primesc un bilet de la un student care tocmai mi-a urmat cursurile, în care îmi mulţumeşte pentru nu ştiu care remarcă sau nu ştiu care gest de-al meu care l-a liniştit şi l-a ajutat să termine cu bine cursul. Unii menţionează chiar că, în virtutea încurajării mele, au decis să rămână la Michigan şi să nu se transfere în altă parte. Găsesc aceste comentarii mai emoţionante şi mai satisfăcătoare decât toate premiile oficiale de predare pe care le-am obţinut. Premiile sunt o recunoaştere a abilităţilor mele pedagogice, o mărturie a stilului meu de prelegere, o recompensă pentru faptul că sunt capabil să transmit cunoştinţe altora. Dar ele nu spun nimic despre *menschlichkeit*-ul[1] meu, decenţa mea, compasiunea mea, capacitatea mea de a influenţa traiectoria unei alte fiinţe umane spre bine, chiar şi fără a încerca să o fac.

Din câte ştiu, dr. Kerber nu a arătat altor elevi şi părinţilor lor niciuna dintre aceste caracteristici binevoitoare. Într-adevăr, aşa cum o va demonstra povestea următoare despre prietenul meu Bill Gillespie, Theresianumul a eşuat lamentabil în privinţa lui. Nu am aflat niciodată dacă Bill şi părinţii lui s-au întâlnit cu dr. Kerber, aşa cum a făcut-o cu tatăl meu şi cu mine, dar chiar dacă au făcut-o, judecând după marginalizarea totală a lui Bill în anul său petrecut la şcoală, probabil că dr. Kerber nu le-a făcut primirea pe care ne-a făcut-o nouă. Uneori, un singur gest, o simplă ocheadă, o mişcare a mâinii pot aşeza un copil pe calea succesului, aşa cum au făcut-o pentru mine compasiunea şi înţelegerea lui dr. Kerber.

Gymnasiumul austriac în anii ’60

În acest moment, se cuvine să spunem câteva cuvinte despre dimensiunile academice ale Theresianum şi ale Gymnasiumului austriac. Programa era practic un mijloc de a crea autoritate şi ordine, înăbuşind în acelaşi timp creativitatea şi iniţiativa. Totul se baza pe învăţarea prin memorare şi pe reproducerea materialelor la examenele

1. Omenie (germ.) (n.trad.).

scrise şi orale. Să luăm latina, de exemplu. Pregătirea presupunea traducerea unor texte ale unor autori precum Virgiliu, Ovidiu, Cicero, Cezar şi Tacit. Dar nu aflam nimic despre lumea în care trăiau aceşti oameni, cum erau vieţile lor, cine le-ar fi putut fi prieteni şi duşmani sau în ce context al politicii şi vieţii romane şi-au produs frumoasele lor lucrări. Nu făceam altceva decât să traducem texte.

Ora de germană nu era nici ea mai bună. După ce petreceam o cantitate exagerată de timp exersând la gramatică, punctuaţie şi tuşele mai fine ale stilului de scriere, ni se permitea în sfârşit să citim şi nişte literatură valoroasă.

Dar chiar şi în ultimii noştri ani, totul se rezuma la examene scrise de două ore, în clasă, în care cea mai mare recunoaştere era acordată reproducerii schemelor şi formulelor pe care le învăţasem. Nu-mi amintesc nicio idee pe am învăţat-o despre piesele şi poeziile lui Goethe şi Schiller. Am învăţat unele dintre aceste lucrări pe de rost, dar nu ne-am angajat niciodată în nicio discuţie provocatoare despre aceşti giganţi ai civilizaţiei occidentale. Nici măcar marii dramaturgi austrieci Ferdinand Raimund şi Johann Nestroy nu beneficiau de o abordare inovatoare în această programă educaţională. Ca să nu mai vorbim de maeştri mai recenţi, precum Franz Kafka, Franz Werfel şi alţi scriitori importanţi din prima parte a secolului XX; pur şi simplu nu existau. Cât despre austrieci contemporani renumiţi precum Peter Handke (laureat al Premiului Nobel pentru literatură în 2019) sau Thomas Bernhard (favoritul meu), tăcere totală. Nu-mi amintesc nici să fi citit operele vreunei scriitoare, cu siguranţă nu pe Elfriede Jelinek, austriaca laureată cu Premiul Nobel pentru literatură în 2004. La fel şi cu literatura engleză – şi mai multe chestii insipide prezentate insipid!

La drept vorbind, nici franceza, sub conducerea lui dr. Kerber, nu era cu mult mai bună. Desigur, am fost învăţaţi *Le Petit Prince* de Antoine de Saint-Exupéry, care face parte din programa oricărei ore de franceză din lume. În ciuda stilului său minunat, nu m-am apropiat niciodată de poveste, poate din cauza fricii mele de şerpi şi a dragostei la fel de mari pentru elefanţi – să ne amintim că naratorul îi arată

micului prinț un șarpe care a mâncat un elefant! Acesta a fost motivul pentru care nu mi-a plăcut niciodată povestea și nici autorul ei. Dar m-a marcat pe viață ceva ce a menționat dr. Kerber. Se pare că, atunci când regimul de la Vichy, aliat al naziștilor, l-a declarat pe popularul erou Saint-Exupéry ca fiind unul de-al lor, Saint-Exupéry însuși a avut un șoc. Charles de Gaulle, liderul Forțelor franceze libere, cu sediul la Londra, l-a declarat pe Saint-Exupéry colaborator nazist, iar Saint-Exupéry, care nu a avut niciodată o părere bună despre Gaulle, a intrat în depresie și a început să bea mult. Fiind mereu mult mai interesat de politică și istorie decât de literatură, am acordat mai multă atenție acestui comentariu al lui dr. Kerber, pe care sunt sigur că l-a făcut în treacăt, decât interpretărilor sale despre stilul în care scria Saint-Exupéry.

Dar dr. Kerber mi-a câștigat respectul și afecțiunea veșnică din încă un motiv. În această perioadă, devenisem mare fan al benzilor desenate franțuzești *Astérix*; Am devorat cât de multe numere am putut din această serie, delectându-mă cu Astérix și tovarășul său, Obélix, care hărțuiau legiunile Imperiului Roman din Galia ocupată. Cu excepția naziștilor, nu a existat niciodată o entitate pe care am urât-o mai mult decât Imperiul Roman.

Poate că ura mea față de latină avea ceva de-a face cu asta. Sau poate că distrugerea celui de-al Doilea Templu de către Titus în anul 70 e.n. era un alt motiv. Oricum ar fi, am urât și încă urăsc Imperiul Roman, chiar dacă ne-a lăsat moștenire frumoasele limbi romanice, româna fiind una dintre ele. (Românii s-au mândrit întotdeauna cu faptul că anume cuvântul „Roma” supraviețuiește doar în numele limbii lor, spre deosebire de portugheză, spaniolă, franceză sau chiar italiană.)

Tata știa de pasiunea mea pentru *Astérix* și a salutat-o – învățam limba franceză citind benzile desenate. Când i-a spus acest lucru lui Kerber, în timpul uneia dintre cele trei *Elternsprechtage* obligatorii (zile de întâlniri dintre părinți și profesori), lui dr. Kerber i-au strălucit ochii și i-a spus tatălui meu să mă încurajeze (ca și cum a fost nevoie vreodată de așa ceva) să continui să citesc *Astérix*.

Când am avut ocazia să-l vizitez pe dr. Kerber acasă după

pensionare, l-am întrebat de ce nu am citit niciodată *Astérix* la clasă, deşi îi plăcea atât de mult seria şi credea că are o valoare pedagogică suficientă pentru a-l încuraja pe tatăl meu să continue să mi-o cumpere. Doar a zâmbit şi a spus ceva de genul că birocraţia educaţională austriacă şi vieneză nu ar fi permis niciodată ca asta să se întâmple în interiorul unei săli de clasă. Nici măcar directorul unei astfel de şcoli cu reputaţie, precum Theresianum, care se întâmplat să fie şi profesor de franceză, nu şi-a putut lua astfel de libertăţi în predarea materialului, abătându-se astfel de la programa decretată la nivel central.

Ora de istorie consta doar în învăţarea pe de rost a datelor bătăliilor şi memorarea domniile diverşilor regi, regine şi preşedinţi din toată Europa, cu o aventurare ocazională în Americi şi Asia. Dar nu am auzit niciun cuvânt despre istoria socială sau economică, nu ni s-a dat nici cea mai mică ocazie de a înţelege tendinţele mai extinse şi nu am primit niciun indiciu despre istoria politică, în vreun sens semnificativ al acestui concept. O mare parte din istoria care ne era predată se concentra asupra Austriei şi a ţărilor germane, ceea ce avea sens, având în vedere locaţia şcolii. Dar şi aici, lacunele erau pronunţate şi neîntâmplătoare. Anii dintre 1939 şi 1945 pur şi simplu nu s-au întâmplat niciodată. Niciun cuvânt despre Şoah, nimic despre *Anschluss*. Războiul civil din Austria din 1934 dintre social-democraţii rebeli şi austro-fasciştii guvernanţi era puţin menţionat. (Faptul că le-am luat partea „roşilor" nu a fost întâmpinat pozitiv, în mod deosebit, nici de profesor, nici de unii dintre colegii mei.)

Profesorul de istorie era un om profund conservator, cu puternice înclinaţii naţionaliste germane. La acest amestec toxic s-a adăugat glorificarea lui faţă de tot ceea ce ţine de armată: bătăliile, disciplina, legăturile create între bărbaţi, eroismul. Chiar dacă Wehrmachtul era la loc de cinste în lumea sa – ca toţi austriecii din generaţia sa, el slujise acolo în timpul războiului –, devenea deosebit de înflăcărat când vorbea despre germanul *Landser*, soldatul german, echivalentul americanului G.I. De fapt, iubea şi alte armate. Îmi vorbea la nesfârşit despre Corpul de infanterie marină al Statelor Unite, la ai cărui membri se referit cu

admirație numindu-i „Leathernecks”[1], dezvăluind astfel o cunoaștere admirabilă, dar grăitoare, a unei anumite particularități a terminologiei marine.

Cu toate acestea, nu îl displăceam. Știa că eram evreu, la fel cum știau toți cei de la școală, dar nu l-am auzit niciodată rostind o remarcă pe care să o interpretez chiar și pe departe drept antisemită. Într-un fel ciudat, a vrut să mă considere un adevărat austriac – și mai mult de atât, un adevărat german, cu siguranță un nevreu. M-a întrebat în repetate rânduri – și pe tatăl meu, în zilele în care părinții noștri se întâlneau cu profesorii – dacă mama nu era poate o *Volksdeutsche*, adică etnic german, fiind atât de mulți în Timișoara.

Nu voia să o accepte pe ea – și deci pe mine – ca fiind evrei și i-ar fi plăcut să știe că aparțin lumii lui. Astăzi, aceasta ar fi văzută ca o formă de antisemitism la fel de ticăloasă precum adresarea unei insulte jignitoare; la urma urmei, el arăta o desconsiderare flagrantă față de istoria și identitatea mea și încerca să mă aproprieze pentru lumea și scopurile lui. Dar eu nu am simțit comportamentul lui ca fiind dureros, și nici tatăl meu. În loc să-mi neg identitatea reală, am interpretat dorința profesorului meu de a mă alătura echipei sale ca un compliment.

Acest om preda și geografie. În principiu, mi-a plăcut acest curs, deoarece eram însetat de cunoștințe despre lume. Dar accentul se punea pe dimensiunea țărilor, pe populațiile lor exacte, pe numele capitalelor lor, cu puțină atenție asupra culturilor, conflictelor sau vieții de zi cu zi ale locuitorilor. Și aici se punea accent pe învățarea prin memorare, nefiind absolut deloc stimulată originalitatea elevilor. Nu voi uita niciodată consternarea mea – de fapt, panica – când, în primele două zile ale cursurilor mele la Columbia, mi s-a cerut să scriu două lucrări pentru următoarea întâlnire de curs. Lucrări? Ce era? În cei opt ani petrecuți la Theresianum, nu am scris niciodată nimic apropiat de un referat american, care impunea elevului să citească și să cerceteze un subiect, apoi să scrie despre el într-un eseu care să demonstreze ceea ce învățase și să-l înmâneze profesorului. Chiar și la universitățile

1. Membru al Corpului de infanterie marină (argou) (n.trad.).

austriece ale vremii, cele mai multe examene erau orale, ceea ce însemna că trebuia să reproducem datele pe care le învăţam acasă şi să sperăm că profesorul şi comisia erau de acord. Nu ne-am angajat niciodată în vreo cercetare sau gândire independentă la Theresianum; toată munca noastră academică era doar memorare şi reproducere.

Desigur, sistemul austriac le permitea profesorilor o mică marjă de manevră în predarea materialului. Gradul de înregimentare al sistemului era al doilea după (infamul) faimosul sistem de învăţământ gimnazial din Franţa, în care, după cum se spune, ministrul Educaţiei de la Paris se putea uita la ceas şi astfel ştia exact ce formulă este învăţată în fiecare clasa a şasea la ora de matematică în Franţa şi, probabil, în fiecare şcoală din întreaga lume care urma programa franceză. Adesea, în faţa ochilor noştri, profesorii erau obligaţi să completeze formulare în registre mari pentru a demonstra autorităţilor – Stadtschulrat-ului (Consiliul şcolar municipal) şi superiorului său, Bundesministerium für Unterricht (Ministerul Federal al Educaţiei) – că au acoperit materialul prevăzut în timp util şi ordonat. Îmi amintesc că profesorii îşi făceau mereu griji legate de acoperirea *Stoff*-ului – materia, materialul prevăzut – şi se grăbeau să facă asta ca şi cum cineva avea de gând să-i pedepsească dacă rămâneau în urmă sau deviau în vreun fel.

Toată această învăţare înregimentată se potrivea cu disciplina militaristă a şcolii. Nu aveam voie să vorbim în timpul mesei. Trebuia să respectăm ordinele profesorilor, oricât ar fi fost de ciudate şi de greşite. Nu aveam voie să mestecăm gumă. Trebuia să avem părul scurt. Trebuia să purtăm anumiţi pantofi, în care ne schimbam în fiecare dimineaţă şi din care ne schimbam în fiecare seară, ca să nu murdărim podelele imaculate ale şcolii.

Orice fel de rezistenţă sau abatere era aspru pedepsită prin măsuri precum faptul că respectivul trebuia să stea până târziu, chiar şi sâmbăta, să copieze texte şi, cel mai rău, puteai primi o notă proastă la ceva numit *Betragen* – purtare – care ar fi putut avea (şi deseori a avut) efecte dăunătoare serioase asupra notelor cuiva şi, prin urmare, asupra poziţiei sale academice. Ca să fiu cinstit, nu am fost niciodată bătuţi sau

pedepsiți fizic în vreun fel, așa cum încă se întâmpla în școlile publice britanice ale epocii.

Toți cei trei oameni ale căror prietenii le-am dobândit în timpul anilor petrecuți în Theresianum – în plus față de dr. Kerber, dacă cineva poate vreodată să-l numească prieten pe fostul director – au intrat în viața mea în primii patru ani la școală, așa-numita *Unterstufe*, echivalent temporal al gimnaziului. În mod grăitor, nu am creat nicio prietenie de durată în următorii patru ani, la *Oberstufe*, echivalentul temporal al liceului. Semnificația acestor prietenii importante, care s-au format înainte ca eu să împlinesc 13 ani, nu poate deveni clară decât în contextul modului în care Statele Unite erau privite la acea vreme de atât de mulți austrieci, în contrast puternic cu modul în care vedeam eu America.

Statele Unite abia dacă figurau în programa de studii gimnaziale austriece. Am aflat date despre această țară la orele de geografie: populație, numele celor mai mari orașe, câteva capitale de state, puțin despre industrie și agricultură și cam atât. La orele de istorie, Statele Unite erau oarecum o prelungire a Marii Britanii. America era – și este și astăzi – privită ca parte integrantă a acelei lumi anglo-saxone care a tulburat și fascinat atât de mult Europa continentală. Mai ales francezii și germanii foloseau termenii *les anglo-saxons* și *die Angelsachsen* în fiecare zi, conferind adesea acestui amalgam incipient o unitate pe care pur și simplu nu a avut-o niciodată în viața reală. Desigur, niciun american sau britanic nu a folosit vreodată acest termen pentru a se referi unul la celălalt sau la presupusa similitudine dintre cele două entități. Am auzit la ore o menționare a Războiului de Independență al SUA și poate chiar o propoziție sau două despre Războiul Civil și Abraham Lincoln, dar cunoștințele oficiale despre America transmise de școlile austriece erau patetic de minuscule.

A existat, totuși, o înțelegere mai informală a unei Americi care era puternică, controversată și înfricoșătoare la un anumit nivel, deoarece *această* America reprezenta o entitate profund antitetică Europei. Pentru cei mai mulți austrieci din lumea mea, America era inferioară cultural, dar tocmai această inferioritate reprezenta și o calitate

seducătoare, periculoasă şi irezistibilă. Cât de îngrijorător era pentru elitele europene că o colonie europeană construise o realitate politică unică în toată istoria omenirii şi apoi a pivotat şi a respins Europa printr-o insu-recţie armată numită Războiul de Independenţă. Aveam aici de-a face cu o politică în care singurul suveran era individul (desigur, un individ bogat, alb, bărbat, proprietar de sclavi, dar totuşi un individ), nu Dumnezeu, nu un rege, nu un papă, nu un episcop, nici măcar un corp de aristocraţi.

Începând cu 5 iulie 1776, aristocraţiile europene au ajuns să dispreţuiască şi să se teamă de această nouă entitate, ceea ce însemna că europenii conservatori dispreţuiau şi se temeau de Statele Unite şi le înfăţişau ca pe un nou venit neautentic, un parvenit care nu avea importanţa naţiunilor consacrate ale Europei şi a culturilor lor. Mulţi europeni susţin chiar şi în ziua de azi că Statele Unite nu au nici cultură şi nici istorie!

— Ce numiţi voi istorie noi numim jurnalism, mi-a spus unul dintre colegii mei de la o universitate germană.

Americanii nu sunt un *Kulturvolk*[1], pentru a folosi dicţia corectă; le lipseşte profunzimea de a fi una. Da, ei pot crea *Zivilisation*, dar niciodată *Kultur*. Ei pot crea divertisment, dar nu şi cultură. Sunt superficiali, trecători şi – da – fără rădăcini, la fel ca evreii. Fără ancoră, fără profunzime şi, cel mai important, fără autenticitate!

Nu este surprinzător faptul că de la începutul secolului al XIX-lea până astăzi, antiamericanismul şi antisemitismul s-au însoţit reciproc din punct de vedere simbolic. Evreul şi americanul vor numai bani; doar naţiunile nobile, precum germanii, pot crea *Helden*, eroi; evreii şi americanii sunt simpli *Händler*, negustori; evreul şi americanul sunt lipsiţi de suflet; evreul şi americanul sunt lipsiţi de rădăcini; evreul şi americanul sunt un amestec de culturi şi etnii, fără o loialitate reală faţă de un singur nucleu solid de valori. Aceste imagini sunt dominante în toată literatura germană, franceză şi engleză a secolului al XIX-lea, aşa cum a demonstrat convingător prietenul şi colegul meu Jesper Gulddal.

1. Naţiune civilizată (n.trad.).

Romanticii – atât de importanţi în formarea identităţii germane – urau America. Nikolaus Lenau, un poet din regiunea Banatului în România de azi, după care, aşa cum am amintit, a fost numită şcoala mea primară din Timişoara, deplângea firea „îngrozitor de plictisitoare" a Americii, în care nu se găsea nici un „câine curajos" şi nici un „cal înflăcărat şi nici o fiinţă umană pătimaşă". Pământul era atât de deprimant şi sumbru, încât nu putea susţine privighetoare sau păsări cântătoare de niciun fel. Această sterilitate a naturii s-a transpus în societatea şi cultura americane, în sistemul de învăţământ şi în oamenii înşişi, pe care Lenau îi vedea pe toţi ca lipsiţi de imaginaţie, împovăraţi de minţile lor înguste şi înrobiţi de o perspectivă practică şi mercantilă care era îngrozitor de insipidă şi ineptă.

Heinrich Heine ura şi el America, la fel şi Hegel (deşi din diferite motive). Şi o mare parte din acelaşi dispreţ cultural exista în Marea Britanie – gândiţi-vă la Frances Trollope şi Charles Dickens – la fel şi în Franţa, unde câştigase o popularitate imensă celebra „teză a degenerării" a Contelui de Buffon, care susţinea că tot ceea ce atingea America degenera în plictiseală şi mediocritate şi că Statele Unite erau doar o Europă degenerată.

Cam atât despre felul în care era văzută America propagat de aristocraţiile europene şi de toţi acoliţii lor conservatori. Dar în ce priveşte cultura populară? Aici, viziunea despre America devenea mult mai interesantă, prin faptul că milioane de europeni mai puţin privilegiaţi îi puseseră în faţa faptului împlinit atunci când emigraseră în Lumea Nouă şi deveniseră americani. Şi niciun european nu a scris cu mai multă pasiune sau mai convingător despre acea ciudată Lume Nouă, niciun autor nu a exercitat o influenţă mai mare în acest tărâm în lumea de limbă germană şi în zonele ei din Europa Centrală cum a făcut-o un anume scriitor de literatură de consum pe nume Karl May.

Am început să-i citesc cărţile lui May la Timişoara şi am devorat restul la Viena, aşa cum au făcut practic toţi contemporanii mei de gen masculin, dar şi unele fete. Pentru că a vândut peste 200.000.000 de exemplare ale operei sale, May este, potrivit cifrelor, unul dintre cei mai

de succes scriitori de limba germană din toate timpurile. Deși abia ieșea din Saxonia natală și a vizitat America abia târziu în viață (și chiar și atunci nu s-a aventurat în vest mai departe de Cascada Niagara), o combinație de imaginație și studiu meticulos al hărților l-au determinat să scrie o serie de povestiri de aventură uimitoare.

În centrul acestor povești stă un personaj pe nume Old Shatterhand, originar din Saxonia și cel mai probabil un substitut pentru însuși May, care călătorește prin toată America. La începutul seriei, Old Shatterhand se împrietenește cu un șef apaș pe nume Winnetou, care devine fratele lui de sânge. Winnetou este ucis, iar Old Shatterhand își petrece majoritatea timpului răzbunând acest act. Poveștile, aproape toate spuse la persoana I singular, îl laudă pe „sălbaticul nobil", așa cum este exemplificat de Winnetou și apașii săi, care luptă cu puținii lor aliați europeni (aproape toți germani de vreun fel) împotriva relelor modernizării, comise de diverși britanici ticăloși, deseori beți, dar și colonișți irlandezi și evrei, urmați de comanși venali. (Nu am idee de ce May i-a transformat pe apași în războinici sfinți și pe comanși în bandiți criminali, dar asta e situația.)

Influența lui May asupra modului în care vorbitorii de limbă germană au privit America în ultimii 150 de ani nu poate fi exagerată. Adolf Hitler era un mare fan și le-a recomandat cărțile lui May generalilor săi, tipărind ediții speciale pentru trupele de pe front. Naziștii au folosit reprezentarea lui May cu privire la puritatea și eroismul apașilor în propaganda lor antiamericană în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Dar Albert Einstein a fost și el un mare fan al lui Karl May! Chiar și în ziua de azi, există agenții de turism care oferă pachete pentru turiștii germani care doresc să viziteze Statele Unite ale Americii cu scopul expres de a merge pe urmele lui Old Shatterhand și ale lui Winnetou prin toată țara.

În timpul uneia dintre numeroasele mele călătorii în Germania în anii '90, am călătorit la Bad Segeberg, în statul Schleswig-Holstein din nordul Germaniei, pentru a participa la festivalul anual Karl May *Festspiele*. Eram unul dintre cei peste 250.000 de oameni care veneau –

şi făceau în fiecare an din 1952 – pentru a celebra scrierile lui May despre Vestul american. Nici măcar acum când scriu nu pot să găsesc cuvintele care să mă ajute să descriu imaginea a mii de germani din clasa mijlocie şi muncitoare, îmbrăcaţi în războinici apaşi şi membri ai altor triburi native americane. Acest fenomen umbreşte cu mult incidentele care au aprins dezbateri intense în campusurile americane despre apropriere culturală şi despre exploatarea vieţii nativilor americani. Fascinaţia continuă pentru May a germanilor obişnuiţi apare într-o sferă complet diferită de scena vibrantă a culturii de elită a Germaniei, care, dacă este la curent cu acest eveniment special legat de Karl May, trebuie să fie profund stânjenită de el. Pe de altă parte, nu ştiu să fie nicio încercare credibilă de a reduce proporţiile întâlnirii *Festspiele* dedicată lui May şi nici de vreo consideraţie serioasă care ar putea duce la modificarea sau încetarea acestor practici flagrant rasiste, aşa cum ar fi fost cu siguranţă cazul cu evenimente comparabile din Statele Unite, Canada, Marea Britanie, Australia, Noua Zeelandă şi diverse ţări occidentale, precum Ţările de Jos şi Belgia. Problema este simplă: pur şi simplu nu există nativi americani în Germania în număr suficient de mare pentru a-i face pe germani să se ruşineze şi să oprească aceste manifestări urâte, reafirmând faptul că aceste schimbări apar numai când grupul afectat are o anumită prezenţă fizică în ţară şi, prin urmare, posedă cel puţin un minim de voce şi putere. Karl May a scris, de asemenea, multe cărţi care prezintă aventuri în Africa de Nord, Orientul Mijlociu şi Balcani, unde un Old Shatterhand cu alt nume, Kara Ben Nemsi – alter-egoul autorului – realizează fapte comparabile de eroism. Apropo de orientalism! În mod grăitor, n-am întâlnit niciodată festivaluri Karl May care înfăţişează turci sau arabi într-un mod la fel de ofensator cum a devenit deja o obişnuinţă cu nativii americani. Aceste festivaluri Karl May au prosperat şi în alte locuri germane, pe lângă Bad Segeberg şi au fost la fel de populare în mai multe locaţii din Republica Cehă.

Există trei tărâmuri suplimentare ale culturii populare europene în care Statele Unite au fost omniprezente încă din anii ’20, filmul, muzica

şi benzile desenate, toate acestea conducându-ne vieţile pe când eram băieţi tineri la Theresianum. Nu iubeam niciun film mai mult decât westernurile. Probabil că am văzut *High Noon* al lui Gary Cooper de douăzeci de ori. Pe lângă Cooper, alte vedete de la Hollywood, precum John Wayne, Richard Widmark şi Burt Lancaster ne alimentau imaginaţia. În ce priveşte muzica, Elvis Presley era stăpânul domeniului, dar pentru pasionaţi precum unii dintre prietenii mei apropiaţi şi cu mine, Presley se confrunta cu o concurenţă serioasă din partea Fats Domino, Carl Perkins, Jerry Lee Lewis, Johnny Cash, Chuck Berry, Chubby Checker şi rockeri britanici precum Cliff Richard şi trupa lui, The Shadows, şi Tony Sheridan şi trupa Silver Beetles (mă întreb ce s-a întâmplat cu ei!).

În lumea desenelor animate şi a benzilor desenate, puţine plăceri erau mai importante decât cumpărarea celui mai nou număr din *Micky Maus* de la chioşcul de ziare în fiecare săptămână. Revista cu Mickey Mouse şi alte personaje Disney, în special Donald Duck şi familia sa extinsă, a devenit un reper cultural pentru milioane de tineri ca mine. Lumea vorbitoare de germană s-a bucurat de norocul de a avea o femeie uimitoare pe nume Erika Fuchs drept traducătoare a acestor benzi desenate. Expresiile ei ciudate, cu sintaxa şi neologismele lor particulare, au constituit un corp de lucrări care a atins mai târziu statura de adevărată artă. Ea a inventat sunete onomatopoetice, care au intrat în dicţia zilnică a milioane de vorbitori de germană din generaţia baby boom şi nu numai.

Aşa am văzut America în cei opt ani petrecuţi la Theresianum. Chiar dacă engleza mea a devenit curând cu mult superioară celei a oricăruia dintre profesorii mei, am fost mereu criticat pentru că vorbesc „dialectul american" şi nu engleza britanică corectă, aşa cum profesorii pretindeau că fac cu accentele lor vieneze şi austriece grele. Unul dintre ei chiar mi-a luat din puncte pentru că am insistat să folosesc ortografii americane la testele mele, în locul versiunilor britanice obligatorii. Dar engleza mea era considerată a fi atât de bună, încât nu am primit niciodată mai puţin de nota „A" în niciunul dintre rapoartele mele, chiar

dacă unor profesori le-ar fi plăcut să mă noteze mai puţin pentru devierea mea în vorbirea unui dialect.

„America" era astfel o entitate plină de încărcătură la Theresianum: respinsă uniform de conducere şi facultate, care sublinia faptul că Theresianum era o instituţie pentru elite şi, prin urmare, nu avea decât dispreţ pentru cultura americană, dar se temea şi de atractivitatea evidentă a culturii populare americane, pe care cei din conducere nu o mai puteau controla. Nu voi uita niciodată reacţia profesorului nostru de muzică când i-am spus că tocmai văzusem filmul *Porgy and Bess*, cu Dorothy Dandridge, Sidney Poitier şi Sammy Davis Jr.:

— E o glumă că ceva aşa de banal îndrăzneşte să se numească operă. Doar în America se poate întâmpla o asemenea parodie! Dar melodiile sunt irezistibile. Mi-e ruşine să vă spun asta, dar îmi plac cu adevărat, deşi, desigur, nu m-aş duce niciodată să văd acest film!

Desigur, unii dintre profesorii mei din Theresianum au numit în mod derizoriu trupa Beatles drept „Eunuchenchor" (un cor de eunuci) pentru că foloseau frecvent (şi magistral, aş putea adăuga) vocile falsetto. Amintiţi-vă că, deşi cei din trupa Beatles erau de jure supuşi britanici, de facto, în ochii multora erau americani, în virtutea faptului că foloseau accentul american în cântece, fiind popularizatori ai expresiei culturale ultra-americane a rock'n-rollului şi, ei bine, pentru că erau anglo-saxon, desigur.

Trei prieteni

M-am simţit adesea singur în dragostea mea pentru toate lucrurile americane, deplin conştient că această iubire nu era împărtăşită de majoritatea adulţilor din jurul meu, nici măcar de tata, care iubea macro-America, America – putere globală, America liberal-democratică, America antisovietică, deşi împărtăşea dispreţul şi frica mediului său faţă de micro-America, America – cultură populară, America rock'n-roll, America ireverenţioasă care contesta moravurile burgheze victoriene. Dar chiar în prima mea zi la Theresianum, la începutul lui septembrie

1959, când am intrat emoţionat în clasa 1B şi am fost forţat să mă amestec cu treizeci şi ceva de băieţi de zece ani la fel de emoţionaţi, un student mi-a atras atenţia.

Numele lui era Michael Freund şi este în continuare unul dintre cei mai buni prieteni ai mei. Michael era cel mai deştept copil din clasă, nu doar talentat în aritmetică şi discipline legate de ştiinţă, cum ar fi zoologia şi botanica, ci şi cel mai bun scriitor dintre noi. În plus, era un artist talentat şi a devenit un bun caricaturist amator.

La un anumit nivel opac, simţeam ceva evreiesc central-european în legătură Michael. Deşi mergea la liturghie şi urma cursurile de religie catolică, avea trăsături mai întunecate decât majoritatea celorlalţi băieţi. Dar dincolo de aspectul său fizic, personajul „evreiesc" a lui Michael a devenit cu atât mai evident când m-a invitat în apartamentul lui, care nu era departe de şcoala noastră, şi i-am cunoscut pe mama şi tatăl lui, ambii părându-mi-se cumva evrei. Şi, bineînţeles, mama lui a început să vorbească cu mine într-o maghiară perfectă, în timp ce îşi aprindea ţigară de la ţigară. Deşi niciunul dintre părinţii lui Michael nu era evreu, aveau rude şi prieteni evrei. Mama lui Michael, în special, prin faptul că stăpânea perfect limbile germană, maghiară şi slovacă, mi s-a părut o adevărată cosmopolită habsburgică de şcoală veche.

Dar ceea ce m-a atras cu adevărat la Michael a fost dragostea lui pentru limba engleză şi cultura americană. Eu şi Michael împărtăşeam aproape orice interes, de la Elvis Presley la politică, de la Mickey Mouse şi Donald Duck până la cărţile lui Karl May, deşi am fost şocat să descopăr că lui Michael nu îi păsa de sport, pe care eu îl urmăream cu atâta pasiune, şi nici de muzica clasică, pe care eu o iubeam. Să nu-ţi placă muzica clasică în lumea noastră vieneză din clasa medie superioară era ceva asemănător ereziei, dar admiraţia mea pentru contrarii mi-a permis să-i iert astfel de greşeli.

În mod şocant, când ne-am întors la şcoală în septembrie 1961, pentru a începe anul al treilea, Michael nu era acolo. Tatăl său devenise directorul general al operaţiunilor italiene ale unei mari firme austriece din Milano, unde Michael şi-a reluat studiile, la şcoala germană din acel

oraş. Îmi era dor să-l văd zilnic, dar din fericire se întorcea la Viena cu o oarecare regularitate în vacanţele şcolare şi ne întâlneam atunci. Niciuna dintre aceste vizite nu a fost mai memorabilă decât una din vara anului 1965, când am mers la un renumit magazin de discuri vienez numit Drei Viertel (Trei Sferturi), unde un tânăr fascinant, pe nume Edek Bartz, era unul dintre managerii principali.

Edek s-a născut în 1946 în Karaganda, în partea de est a Kazahstanului, dintr-un tată evreu polonez şi o mamă evreică vieneză. Părinţii l-au adus la Viena în 1958, în acelaşi an în care am ajuns în oraş cu tatăl meu. Edek avea cunoştinţe enciclopedice despre toată muzica, fie ea clasică, jazz sau rock; şi m-a iniţiat, un adept ocazional al rockului, în nucleul acestui gen. (Mai târziu, a devenit celebru în Austria şi Germania cântând şi culegând tot felul de muzică idiş, inclusiv klezmer.) Eu şi Michael ajungeam la Drei Viertel şi ne aşezam într-una din cabinele sale confortabile, acoperite cu sticlă, ascultând discuri ore întregi, Edek punându-ne album după album. Aici am devorat, la sfârşitul verii anului 1965, recent lansatul *Bringing It All Back Home* al lui Bob Dylan. Michael şi cu mine eram fascinaţi de fiecare melodie de pe album; în mod repetat, am încercat – cu succes diferit – să luăm notiţe despre cuvintele lui Dylan. Am repetat aceeaşi experienţă exact un an mai târziu, când am dat peste *Blonde on Blonde* al lui Dylan, care fusese lansat în iunie 1966.

Nimic nu ne-a conectat pe mine şi pe Michael la un nivel mai profund decât dragostea noastră pentru Dylan, Rolling Stones, Beatles, Paul Simon, blues şi, mai ales, Grateful Dead. Când Michael m-a vizitat la începutul anilor ’80 la Wesleyan, unde eram lector universitar, am mers la două spectacole superbe ale celor de la Grateful Dead, unul la Hartford Civic Center şi celălalt la Coliseum în New Haven. Poate cea mai memorabilă întâlnire a mea cu Michael a fost în vara lui 1967, când am dat nas în nas la Luvru, în Paris. Eram într-o dispoziţie grozavă pentru că tocmai mă întorsesem de la Ambasada Statelor Unite, unde obţinusem un punctaj perfect de 100 de puncte la testul TOEFL pe care Universitatea Columbia mi-a cerut să-l susţin înainte de a decide dacă să mă admită sau nu.

Michael şi cu mine ne-am întâlnit în mod repetat în timpul vizitelor mele acasă, de la Columbia la Viena. Entuziasmul lui pentru cultura americană şi faptul că cel mai bun prieten al său emigrase la New York, unde intrase la un program de doctorat în psihologie socială la Columbia's Teachers College, l-au făcut să solicite admiterea la acelaşi program. După ce a fost acceptat, Michael s-a mutat la acest prieten, iar cei doi tineri, împreună cu prietenele lor, mi-au devenit vecini în Upper West Side. Michael şi cu mine am fost coautori ai primului nostru articol academic, care a apărut în numărul din toamna anului 1974 al proaspăt înfiinţatei *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, cea mai importantă revistă austriacă de ştiinţe politice. Această publicaţie trimestrială, cu recenzare de tipul *peer-review*, era printre primele periodice academice de ştiinţe sociale din Austria postbelică.

După ce şi-a luat doctoratul la Columbia, la sfârşitul anilor '70, Michael s-a întors la Viena, unde a devenit unul dintre intelectualii de vază ai oraşului. A lucrat pentru cea mai inovatoare agenţie de publicitate din ţară, a devenit profesor de comunicare în campusul Universităţii Webster din Viena şi, mai bine de două decenii, a semnat rubrica „Album" a ediţiei de weekend a cotidianului de top din Austria *Der Standard*. „Album" era o compilaţie de articole despre toate aspectele culturii, scrise de jurnaliştii publicaţiei şi colaboratorii invitaţi. Gusturile catolice ale lui Michael erau nemărginite; a publicat articole despre orice, de la impresarul rock Bill Graham la evanghelistul Billy Graham, de la lucrarea lui R. Crumb la o lucrare minunată despre Joni Mitchell, de la Donald Duck la cataloagele celor mai bune muzee din New York. Puţini intelectuali (dacă a existat vreunul) au familiarizat publicul austriac cu o gamă largă de subiecte americane aşa cum a făcut-o Michael Freund.

Dar toate acestea au apărut mai târziu. Chiar şi cu scurta prezenţă a lui Michael la Theresianum, dragostea mea pentru Statele Unite a rămas în general neîmpărtăşită. Apoi, în al treilea trimestru al celui de-al doilea an, în clasa noastră a venit primul elev american autentic al şcolii. Michael Guthrie, menţionat în prefaţa acestei cărţi, era fiul lui Frederick

Guthrie, unul dintre cei mai importanți cântăreți ai Operei de Stat din Viena, care, cu vocea sa explozivă și bântuitoare de bas, ne ademenise pe tata și pe mine în multe dintre vizitele noastre regulate la acest panteon al muzicii de operă. Chiar și în această etapă a vieții sale, când tatăl meu era orice altceva decât bogat, se asigura că noi doi mergeam la această celebră operă de câteva ori pe sezon. La mijlocul anilor '50, tatăl lui Mike studia vocea la Academia de Muzică din Viena în baza unei burse Fulbright și, la absolvirea acelei școli, a fost descoperit de legendarul și controversatul Herbert von Karajan, care l-a angajat pe loc ca membru al Operei de Stat din Viena. Într-adevăr, Frederick a cântat rolul important al paznicului de noapte în *Die Meistersinger*[1] de Richard Wagner, în prima reprezentație a acelei opere de după cel de-al Doilea Război Mondial la Opera de Stat, pe 14 noiembrie 1955, la câteva zile după ce *Fidelio* a onorat scena operei, sărbătorind întoarcerea acasă a lăudatei companii din exilul de după cel de-al Doilea Război Mondial în Theater an der Wien.

Deși s-a identificat întotdeauna ca american și vorbea impecabil engleză cu accent american, de care am profitat cu orice ocazie posibilă, Mike devenise un băiat vienez pentru că venise cu tatăl său și mersese la creșă, grădiniță și școala primară în Viena. A asistat la semnarea *Staatsvertrag*-ului Austriei – tratatul de stat – din 15 mai 1955, stând pe umărul tatălui său în legendarul Palat Belvedere din Viena, unde a avut loc ceremonia. Acesta a fost, fără îndoială, cel mai important moment din istoria Austriei postbelice: semnarea acestui tratat a însemnat începutul independenței țării față de cele patru puteri aliate ocupante – Statele Unite, Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică – care învinseseră Germania nazistă, din care făcea parte Austria.

Îmi plăcea de Mike și vorbeam cu el doar engleză, dar în multe privințe era prea sofisticat pentru mine. Nu știa nimic despre sportul american, pentru care ajunsesem să dezvolt o pasiune datorită faptului că îmi petreceam verile cu unchiul meu la New York și ascultam tot felul de evenimente sportive americane la radioul American Forces Network

1. *Die Meistersinger von Nürnberg* (*Maeștrii cântăreți din Nürnberg*) (n.trad.).

din Germania, noaptea târziu, în pat, în apartamentul lui Frau Kohler. Michael, din păcate, părea la fel de ignorant şi era dezinteresat şi de fotbalul austriac, şi de cel european, subiecte asupra cărora devenisem expert în clasa mea, fiind în centrul atenţiei în fiecare luni dimineaţă, după meciurile de fotbal din weekend. (Mozart, Wagner, Verdi şi Puccini erau toţi în regulă, dar exista o limită a interesului pe care l-ar putea avea pentru băieţii de 12 ani, oricât de cultivaţi ar fi.) Mai presus de toate, fiind în regim de internat complet, Mike nu îşi petrecea niciodată după-amiezile la şcoală cu cei în regim de semiinternat, ca mine, aşa că nu am prea avut ocazia să-l cunosc în afara scurtelor pauze de zece minute dintre orele de dimineaţă. Mike a rămas cu noi şi în următorul an universitar, adică 3B, dar a fost forţat să plece ulterior din cauza presupusei sale insubordonări de la internat. Habar n-aveam de motivele expulzării lui, dar, când ne-am întâlnit la Michigan, adulţi fiind, Mike mi-a mărturisit că pur şi simplu ura Theresianum atât de mult, încât se purta rău intenţionat în fiecare seară, până când şcoala a fost nevoită să-l dea afară.

După plecarea lui Mike, am mai luat legătura cu el din când în când în Viena, dar apoi am pierdut orice contact timp de cincizeci de ani, până când miracolul internetului ne-a determinat să ne redescoperim unul pe altul trăind la nici şaizeci de mile distanţă în Michigan, el în Okemos, lângă Lansing, şi eu în Ann Arbor. Acest lucru ne-a permis să ne întâlnim regulat, în fiecare lună, pentru a lua prânzul împreună la Olive Garden din Brighton, mai mult sau mai puţin la jumătatea distanţei dintre casele noastre. Am aflat că Mike, după ce a obţinut diploma *Matura* de la Kalksburg (rivalul lui Theresianum) în 1967, s-a înscris la Universitatea de Stat din Michigan, unde şi-a luat licenţa şi a făcut masterul în informatică. După câţiva ani în armata Statelor Unite, unii dintre ei petrecuţi în Asia, s-a întors în Michigan, unde s-a alăturat Departamentului Transporturilor. Mike s-a specializat în sisteme informaţionale geografice şi de cartografiere, ceea ce avea sens, având în vedere că întotdeauna a iubit hărţile şi era cel mai bun din clasă la geografie. Chiar dacă rămâne prea elitist pentru mine – fără sport, fără rock'n-roll,

nimic altceva decât NPR –, sunt încântat să-l am aproape, pentru că împărtăşim o lume şi o eră despre care nu pot vorbi cu nimeni altcineva.

Din fericire, după ce l-am pierdut pe Michael Freund, o nouă figură extraordinară a apărut în clasa 3B, chiar în prima zi de şcoală, la începutul lui septembrie 1961: un băiat american blond, tuns scurt, cu ochelari cu ramă metalică şi îmbrăcat cu o cămaşă albastră de modă veche, blugi Levi's şi pantofi sport Keds. *Wow!* Nu existau astfel de oameni la Viena la acea vreme. Pur şi simplu am alergat la el şi m-am prezentat în engleză. Mi-a întors zâmbetul şi mi-a strâns mâna ferm.

— Sunt Bill Gillespie din Statele Unite. Mă bucur să te cunosc.

Ne-am plăcut din clipa în care ne-am întâlnit şi încă simţim asta, 60 de ani mai târziu.

Datorită reputaţiei academice, dar şi snobiste a Theresianum, părinţii lui Bill au decis să-şi aducă fiul la şcoala noastră, şi nu să-l pună să meargă la şcoala internaţională americană perfectă de la marginea oraşului. Tatăl lui Bill, William Gregory Gillespie, era colonel în Forţele Aeriene ale Statelor Unite şi sosise la Viena la începutul lunii septembrie 1961 pentru a lucra la Ambasada SUA din Austria ca ataşat militar al ţării sale. Problema era că Bill nu vorbea aproape deloc germana, ceea ce a devenit în curând o pacoste pentru existenţa sa la Theresianum. Mike Guthrie şi cu mine am încercat să-l ajutăm cât de bine am putut, dar resursele noastre limitate nu erau potrivite cu neglijenţa flagrantă pe care facultatea şcolii a arătat-o faţă de Bill. Nu a primit nicio îndrumare suplimentară şi nicio empatie din partea facultăţii sau a colegilor noştri, ceea ce însemna că stătea ore întregi la o pregătire pe care o putea înţelege. Deşi nu mă simţisem niciodată complet acasă în această şcoală, felul în care comunitatea l-a tratat pe Bill Gillespie mi-a produs o reală antipatie faţă de facultate şi studenţi.

Bill nu a fost *bullied* în mod activ, în sensul pe care îl are acest termen în America de astăzi – nimeni nu l-a maltratat fizic sau psihologic – dar neglijarea pe care a suferit-o era destul de similară. Am încercat să-l ajut şi până la sfârşitul lunii octombrie am devenit repede prieteni. Spre deosebire de prietenia mea cu cei doi Michael, Guthrie şi

Freund, eu și Bill împărtășeam pasiunea pentru sportul american. Vorbeam mult despre World Series dintre Yankees și Cincinnati Reds (câștigat de ai mei Yankees) și am dezbătut dacă cele 61 de lovituri câștigătoare ale lui Roger Maris în acel sezon ar trebui listate cu (Bill) sau fără (Andy) asterisc. În timpul sezonului de fotbal, purtam conversații lungi despre uimitorul trio Baltimore Colts format din Johnny Unitas, Lennie Moore și Raymond Berry. În această perioadă, Bill mă invita la casa lui, într-unul dintre cele mai frumoase sectoare ale Vienei, al nouăsprezecelea, chiar lângă Pădurea vieneză. Pentru că mă invitase într-o sâmbătă după-amiază, m-a rugat să rămân peste noapte. Nu auzisem niciodată de petreceri în pijamale, pentru că nici la Timișoara, nici la Viena – și nici la New York City, de altfel – nu cunoșteam pe cineva care să locuiască într-un loc mai mare decât un apartament cu un dormitor, populat de obicei de gazda lui, de frați sau surori și părinții lor.

Când tata m-a lăsat la casa familiei Gillespie, la Chimanistrasse 18 (un loc pe care încă îl vizitez la fiecare dintre călătoriile mele în oraș), am simțit amândoi că era pe cale să se întâmple ceva crucial în viața mea.

Am privit întotdeauna acea petrecere în pijamale ca fiind intrarea mea adevărată în Statele Unite, surclasând primirea efectivă a cărții verzi în vara anului 1960. Până la plecarea familiei Gillespie, în iunie 1964, am devenit rezident de weekend în casa lor, petrecându-mi acolo serile de sâmbătă pentru că duminica era singura zi fără școală, așa că nu trebuia să mă trezesc dimineața devreme pentru a lua tramvaiul de acasă la Theresianum. Timp de trei ani, am trăit în America aproape în fiecare weekend al anului școlar, deși locuiam fizic în Viena. Tatăl meu era mulțumit pe două planuri.

Îmi făcusem un prieten adevărat în Bill Gillespie, cu care nu numai că m-am distrat, dar m-am simțit în siguranță. Iar tata aprecia statutul social și prestigiul dobândite în virtutea faptului că fiul său era prieten cu băiatul unui diplomat american de top care locuia într-un complex diplomatic din cel mai elegant cartier al orașului.

După ce a petrecut un an universitar mizerabil la Theresianum, unde am fost singura lui sursă de sprijin, Bill s-a transferat la Școala

Internațională Americană pentru restul de doi ani pe care i-a mai petrecut la Viena.

Acolo, a excelat atât din punct de vedere academic, cât și atletic și a învățat suficient de mult limba germană încât a devenit un vorbitor fluent. Departe de mediul nepăsător al Theresianumului, găsind alinare în Școala Internațională Americană, Bill a învățat de fapt germana mult mai amănunțit și mai eficient decât într-un loc în care era limba pentru orice, de la instruire la interacțiunea socială.

Casa Gillespie a devenit America mea departe de America, permițându-mi să intru definitiv în America adevărată în toamna anului 1967 fără să experimentez vreun șoc cultural. Bineînțeles, faptul că îmi petreceam verile în New York m-a ajutat să mă aculturalizez cu toate lucrurile americane, dar nu aș fi devenit niciodată cine sunt dacă nu petreceam atât de mult timp cu Bill la Viena. Am ajuns să vorbesc engleză americană fără accent; am devenit maestru al argoului adolescenților; am învățat mai multă istorie americană decât în toate cursurile de istorie de la Theresianum, unde nu am trecut niciodată mai departe de o menționare superficială a lui George Washington, Abraham Lincoln și Franklin Delano Roosevelt, niciuna în lumină favorabilă. Am aflat de fursecurile cu ciocolată, am devorat sandvișuri cu salată de ton cu maioneza Hellmann's, am observat că americanii beau lapte la masă (unul dintre obiceiurile pe care nu l-am adoptat niciodată) și am început să port adidași Keds și blugi, care încă nu erau la modă în rândul băieților austrieci la acea vreme.

În curtea lui Bill dădeam pase, acolo mi-am pus o mănușă de baseball pentru prima dată. Bill i-a adus pe unii din ceilalți băieți din complexul diplomatic american să joace și ei cu noi pe un teren nu departe de casa lui. Eram emoționat să joc un joc pe care nu îl mai jucasem până atunci, dar eram în același timp entuziasmat de acest lucru. Mă simțeam total acceptat, spre deosebire de neliniștea pe care o resimțeam când jucam fotbal în Kaiserpark, lângă apartamentul nostru de pe Lerchenfelderstrasse, deși nu eram un jucător rău. Nu mai spun că eram un jucător destul de slab și mi-am dat seama destul de devreme că

băieţii cel mai puţin talentaţi erau desemnaţi să joace pe aripa dreaptă, iar asta a devenit poziţia mea stabilă; nimeni nu mă făcea să mă simt nedorit sau complexat. Spre sfârşitul acelei toamne, am început să dăm pase cu mingea de fotbal unul altuia, unul dintre noi fiind fundaş, iar celălalt mergând în adâncime la primire, à la Johnny Unitas şi Lennie Moore. Îmi amintesc că am urmărit meciul între Forţele Terestre şi Infanteria Marină din 1961 pe marele ecran din subsolul familiei Gillespie, filmul ajungând la Viena prin intermediul unor legături ale Categoriilor de Forţe Armate ale Statelor Unite în Germania vecină, la nici două săptămâni după ce partida avusese loc în Philadelphia.

Şi mai era şi Schmutzi, pudelul negru drăgălaş al familiei Gillespie. Nici la Timişoara, nici la Viena, nici la New York, unde am locuit mereu în apartamente mici şi înghesuite, nu mi-aş fi putut imagina să am un câine. Tatăl meu abia tolera câinele bătrân al lui Frau Kohler de pe Lerchenfelderstrasse, iar eu m-am enervat profund pe uşurarea lui nedisimulată când câinele a murit, relativ curând după mutarea noastră. La acea vreme, evenimentul era departe de a-mi frânge inima, aşa cum avea să mi se întâmple mai târziu în viaţă, când aveam de-a face cu moartea unui câine care îmi era apropiat, într-un fel sau altul. Nimic nu-mi făcea mai multă plăcere decât să o duc pe Schmutzi la o plimbare prin minunatul cartier Grinzing sau să mă joc cu ea în curtea generoasă a familiei Gillespie, cu excepţia, poate, a momentelor când se ghemuia lângă mine când mergeam la culcare în camera lui Bill, plină de postere cu avioane de război şi portavioane americane.

La un moment dat, am început să ascultăm Kingston Trio pe sistemul audio stereo de lux al lui Bill. Bill iubea muzica; provenea dintr-o familie talentată în care toată lumea cânta bine la pian, iar sora lui mai mare, Mary Jane, se pregătea să devină cântăreaţă. Am început să fredonăm şi să cântăm melodiile Kingston Trio şi, într-o zi, Bill şi-a cumpărat o chitară acustică ieftină. Pentru a imita cât de bine puteam sunetul Kingston Trio, unul dintre noi a trebuit să înceapă să cânte la banjo, cel mai american dintre instrumente (deşi african la originea sa). M-am oferit imediat voluntar şi mi-am propus să-l conving pe tata să-mi

cumpere unul; generos cum a fost întotdeauna, mai ales cu mine, a fost de acord. Dar în Viena de la începutul anilor ’60 nu existau banjouri. Aşa că a căutat prin toată Europa şi cumva a achiziţionat un banjo din Germania şi a făcut să-mi fie trimis la Viena. Din păcate, era doar un banjo cu patru, nu cu cinci corzi, ca cel la care cânta Dave Guard atât de strălucit în Kingston Trio, dar trebuia să ne descurcăm cum putem.

Am învăţat singur să cânt la banjo suficient de bine pentru a mă alătura lui Bill, care cânta la chitară mult mai avansat şi, ce să vezi, nu eram răi. Armoniile noastre vocale erau clare, jocul nostru entuziast şi ne plăcea să repetăm şi să cântăm. Acele seri de sâmbătă şi duminică au devenit foarte importante pentru Bill după moartea mamei sale, după o lungă luptă cu cancerul. Colonelul Gillespie s-a recăsătorit, luând ca soţie o austriacă pe nume Maria, care, deşi nu putea să o înlocuiască pe mama lui Bill, era caldă şi amabilă şi zâmbea mereu. Mult mai târziu, în timpul unei călătorii pe care am făcut-o din Columbia pentru a petrece Ziua Recunoştinţei împreună cu familia Gillespie la casa lor din Annandale, Virginia, Maria le-a spus lui Bill şi mie că, atunci când aveau oaspeţi la casa lor din Viena pentru cina de sâmbătă seara, oamenii mergeau în linişte în vârful picioarelor de la sufragerie până la uşa închisă a camerei lui Bill să ne asculte cântând. Se pare că Maria era atât de încântată de interpretarea noastră muzicală încât ea şi câţiva dintre invitaţi au început să înveţe singuri cântecele.

Prin intermediul Kingston Trio, al cărui album l-am deţinut şi l-am cântat constant în căminul meu înghesuit de pe Lerchenfelderstrasse, m-am îndrăgostit de un aspect al muzicii americane care a pătruns şi în arta celor de la Grateful Dead, în special după lansarea lui *American Beauty* şi *Working man’s Dead*, în 1969, respectiv 1970. Numeroasele suprapuneri între melodiile pe care ambele trupe le cântau au încheiat frumos pentru mine deceniul anilor ’60 şi mi-au rămas alături toată viaţa. De asemenea, Bill şi cu mine am început să ne extindem preferinţele spre muzica şi poezia lui Bob Dylan via trioul bogat în armonie Peter, Paul and Mary. Într-o sâmbătă seară, la sfârşitul anului 1962, am mers la Bill cu un single al unei trupe britanice numită

Beatles, cu două dintre lansările lor, „Love Me Do” și „P.S. I Love You”. Bill și cu mine am iubit cântece de pe ambele fețe ale discului și am început să ascultăm Beatles, continuând cu albumele apărute în 1963 și 1964, deși nu am îndrăznit niciodată să interpretăm niciuna dintre melodiile lor, rămânând fideli muzicii acustice a Kingston Trio.

Bill și cu mine am mers, de asemenea, la schi alpin într-un loc numit Semmering, la o oră de mers cu mașina la sud de Viena, unde, câțiva ani mai târziu, aveam să întâlnesc o tânără drăguță pe nume Kiki, care a devenit dragostea vieții mele. Imens de atletic, Bill m-a depășit curând în abilitatea de schia, iar această pasiune a continuat până acolo încât, devenind adult, s-a făcut instructor de schi cu jumătate de normă în Colorado și în diverse locuri din Washington, D.C. În primăvara anului 1963, Bill și cu mine am închiriat bărci cu vâsle și apoi bărci cu pânze într-un estuar al Dunării, unde apa era liniștită. După ce am răsturnat una dintre bărcile cu pânze, ceea ce a dus la tot felul de necazuri, de frică, nu m-am mai aventurat pe acest tărâm. Spre deosebire de mine, Bill a devenit un navigator expert, o distracție de care continuă să se bucure în tot Golful Chesapeake și în susul și în josul Coastei de Est.

Amândoi eram pasionați de război și știam multe despre bătăliile-cheie, cel mai în detaliu cunoscând Ziua Z. În 1962, am mers chiar la cinematograful principal din Viena pentru a vedea *The Longest Day*, producător Darryl F. Zanuck, care înfățișa debarcarea aliaților în Normandia, pe 6 iunie 1944, cu John Wayne și Richard Widmark figurând printre multe alte vedete ale vremii. Mi-a plăcut atât de mult filmul, încât m-am dus cu tata încă de două ori să-l văd. În acest spirit, Bill și cu mine jucam un joc de masă Avalon Hill numit Ziua Z. Bineînțeles, nu voiam niciodată să fiu cu nemții. Era o singură problemă când insistam să joc cu aliații: Bill era un jucător mult mai bun decât mine și sufeream înfrângere după înfrângere, văzându-mi forțele britanice, americane și canadiene împinse înapoi în Oceanul Atlantic de puternicii apărători germani. De multe ori nici nu reușeam să ajung la Reims, nici nu mai zic de Rin, lăsând săraca Franță să-și continue suferința sub tirania nazistă.

Într-o zi, i-am spus că vreau să schimb tabăra și să joc cu germanii.

Desigur, sub conducerea sa capabilă, aliații i-au învins într-adevăr pe germani și au traversat Rinul cu succes, mergând spre Berlin, care nu apărea pe tablă, dar era clar pentru oricine juca jocul. Rareori am fost atât de entuziasmat să sufăr o înfrângere, deoarece Bill m-a învins decisiv în jocul de masă Ziua Z, nepriceperea mea ducând la înfrângerea germanilor, iar priceperea lui Bill asigurând victoria demnă și bine venită a aliaților.

Ca să nu continue conflictele mele psihice cu privire la acest joc, am încetat să jucăm Ziua Z și am luat Chancellorsville, un alt joc de masă Avalon Hill. Acea bătălie epică a Războiului Civil American era pentru mine un spațiu mult mai puțin contestat din punct de vedere emoțional și existențial decât Ziua Z. Chiar dacă îmi displăcuse foarte mult Confederația, de când tatăl meu îmi vorbise de Războiul Civil, pe când eram în România, potențiala sa victorie în acest joc de masă părea mai puțin traumatizantă decât împingerea de către naziști a trupelor aliate înapoi în Oceanul Atlantic. Preferam să reprezint Uniunea în locul Confederației, dar pierderea în fața acesteia din urmă nu era deloc supărătoare pentru mine cum era învingerea aliaților în fața naziștilor.

Acest joc mi-a arătat clar că, deși empatia și compasiunea sunt, prin definiție, direcționate către alții și universale, toată durerea rămâne personală și extrem de particulară. Bill a înțeles că naziștii erau băieții răi care erau, într-un fel, mai amenințători pentru Andy și tatăl său decât fuseseră pentru propriul său tată, care de fapt s-a luptat cu ei și aliații lor japonezi. Bill știa despre Holocaust înainte să mă cunoască și a ajuns să afle mai multe despre el prin prietenia noastră. Chiar dacă înțelegea din punct de vedere intelectual dilema mea cu jocul de masă Ziua Z, eram sigur că în adâncul sufletului nu simțea toată profunzimea conflictului meu. Cât despre mine, mi-am imaginat adesea mai târziu în viață cum s-ar fi simțit un copil afro-american în locul meu, jucând aceleași jocuri. Pentru el, pierderea în fața naziștilor nu ar fi fost atât de dureroasă precum pierderea în fața Confederației de la Chancellorsville, ceea ce pentru mine era regretabil, dar nu traumatizant.

Bill Gillespie a rămas prietenul meu de-a lungul vieții. La

întoarcerea sa în Statele Unite, la sfârșitul anului 1964, a terminat liceul și și-a dat licența în chimie la College of William and Mary. Apoi timp de 11 ani a fost chimist și manager de program la Bureau of Engraving and Printing, principalul responsabil cu dezvoltarea cernelurilor folosite pentru imprimarea timbrelor poștale și bancnotelor din Statele Unite. La sfârșitul anilor '80, a schimbat domeniul de activitate, devenind expert în probleme de calitate a aerului și de mediu și și-a încheiat cariera la Virginia Department of Environmental Quality, unde a continuat să conducă inspecțiile surselor de poluare a aerului și a condus rețeaua de monitorizare a aerului în nordul Virginiei.

Au trecut adesea ani de zile fără să ne vedem, dar am reușit cumva să păstrăm legătura. Am mers o dată la schi împreună la Waterville Valley în New Hampshire, iar el a venit la nunta mea cu Kiki la Harvard Faculty Club, în mai 1998. L-am văzut și în repetate rânduri în timpul celor două perioade ale mele la Washington, DC, pe când predam în capitală. Influența lui Bill în a mă face american înainte de a veni cu adevărat să trăiesc definitiv în America este neprețuită.

Michael Freund, Michael Guthrie și Bill Gillespie au apărut în viața mea în primii trei ani la Theresianum; cu alte cuvinte, i-am întâlnit pe toți înainte de a împlini 13 ani. Toți trei erau complet outsideri în Theresianum; toți erau aparte; toți au petrecut puțin timp la școală; și totuși toți au avut o influență majoră asupra vieții mele. Într-un mod ciudat, îl includ chiar și pe dr. Roger Kerber ca outsider în ceea ce privește experiențele mele la Theresianum. La prima vedere, pare o prostie să spun așa ceva despre directorul instituției. Dar, în Theresianumul lui Andy Markovits, și dr. Kerber era un outsider. Era pe jumătate francez, avea o atitudine liniștitoare și, cu siguranță, o stare de spirit care m-a făcut să fiu binevenit ca refugiat și evreu – în calitatea mea de *Zuagraster*, ca să folosesc termenul din dialectul vienez, care desemnează un spărgător de petreceri. Voi fi îndatorat pe vecie acestui cvartet special.

Chiar dacă, practic, eram un copil fericit, anii mei de liceu au fost suficient de neplăcuți să mă facă să rup orice legătură cu școala imediat după absolvire, în iunie 1967, și să-mi evit toți colegii, cu excepția lui

Michael, Mike şi Bill. Nu am participat niciodată la nicio reuniune şi nu am răspuns niciodată la încercările foştilor mei colegi de a restabili legătura. O dată la fiecare deceniu, mă mai întâlnesc întâmplător cu unul sau altul dintre colegii mei de clasă, dar abia ne salutăm şi apoi ne vedem fiecare de drum, cu excepţia unuia, care a devenit artist şi pe care l-am văzut de două sau trei ori în cincizeci de ani. Am refuzat să mai păşesc în clădirea Theresianumului până în 2010, când am fost profesor invitat la Universitatea din Viena şi un prieten drag şi coleg din Germania a venit să mă vadă, mai mult pentru a-l duce într-un tur al copilăriei care mă bântuia. Voiam să îi fac acest serviciu, iar asta însemna că trebuia să iau în calcul şi Theresianum.

Când am intrat în clădire, într-o zi însorită de la sfârşitul lunii iunie, am fost surprins de cât de familiar arăta totul şi cât de puţin părea să se fi schimbat în 43 de ani. Dar apoi, cotind spre biroul directorului, am văzut o serie de tinere păşind încrezătoare şi vorbind vesele între ele[1]. Apoi am observat numele unei femei pe uşa biroului directorului. În cele din urmă, am intrat într-o zonă cu un fax şi xerox şi câteva staţii de calculatoare şi am fost şocat să găsesc la una dintre aceste staţii un tânăr cu părul lung până la coate, purtând un tricou pe care scria, în engleză, „Up Yours", text însoţit de degetul mijlociu corespunzător. Aproape că îmi venea să mă apropii de el şi să-l îmbrăţişez. Aceste tinere care mergeau fericite pe coridor, numele femeii pe biroul directorului şi acest tânăr cu tricoul lui ireverenţios şi păr lung aproape că m-au eliberat de sentimentele apăsătoare pe care le-am purtat timp de aproape jumătate de secol de fiecare dată când mă gândeam la Theresianum. Radiam şi zâmbeam cu gura până la urechi.

Apoi l-am dus pe prietenul meu german la magazinul meu preferat de îngheţată, la o stradă depărtare, magazin pe care îl vizitasem destul de frecvent pe când eram student acolo. Cumva, colajul acela imens de căpşuni şi ciocolată avea un gust şi mai delicios decât îmi aminteam.

1. În 1989, şcoala a admis pentru prima dată fete. Începând din septembrie 2011, a adăugat şi ciclul de şcoală primară şi grădiniţă, oferind astfel o programă complet integrată de la grădiniţă la clasa a XII-a (n.aut.).

Capitolul patru

Daphne Scheer, Real Madrid și Internazionale Milano (Inter Milan): Personalul întâlnește politicul

Miercuri, 27 mai 1964, a fost o zi înnorată la Viena. Am mers la școală dimineața cu temerea că ar putea ploua seara, când eram pe punctul de a participa la cel mai important eveniment sportiv din viața mea. Legendarii Los Blancos (Albii) de la Real Madrid, de cinci ori campioni ai Europei și încă plini de astfel de oameni talentați, deși îmbătrâniți, ai fotbalului, precum Ferenc Puskás (liderul Echipei de Aur a Ungariei, care a pierdut în fața germanilor la Berna, în 1954), Francisco Gento și Alfredo Di Stéfano, erau pe cale să joace pentru campionatul european de fotbal pe stadionul Prater din Viena împotriva tinerilor Nerazzuri (Negru-albaștri) de la Inter Milano, antrenați de afectatul, dar genialul strateg argentinian Helenio Herrera și având superstaruri precum Sandro Mazzola (fotbalist de sânge albastru, în

virtutea faptului că era fiul regretatului, marelui Valentino Mazzola), Giacinto Facchetti şi Luis Suárez.

Aceşti jucători erau legende vii. Ferenc Puskás era liderul nefericitei „echipe de aur" a Ungariei, care a fost în mod clar cea mai bună echipă naţională din lume în 1954, dar a cedat în faţa vest-germanilor care le erau inferiori, un eveniment ce avea să ducă istoria fiecărei ţări pe o traiectorie diferită: pe prima la revoluţia dezastruoasă din 1956; pe cea din urmă la a deveni strălucitoarea poveste de succes a Europei. Până la acest meci din seara zilei de 27 mai 1964, cea mai durabilă amintire a mea legată de fotbal era din acel meci din 4 iulie 1954, când, aşa cum am menţionat deja, am stat cu tata în jurul radioului Blaupunkt din Timişoara pentru a asculta transmisiunea.

Experienţa de la Viena era îmbunătăţită şi mai mult prin faptul că o luam cu mine la meci pe Daphne Scheer. Daphne era o brunetă minionă, cu înălţimea de aproximativ un 1,5 metri, părul des şi creţ şi piele măslinie frumoasă, uşor plinuţă, având astfel toate trăsăturile pe care le-am găsit extrem de atractive la femei toată viaţa mea. O cunoscusem în Hashomer Hatzair, mişcarea de tineret muncitorească sionistă care avea o filială în Viena post-Holocaust. Era una dintre cele trei organizaţii la care aveau acces copiii evrei în Viena anilor '60: Bnei Akiva, aparţinând mişcării ortodoxe moderne Mizrahi; Israel Hatzaira, asociată vag cu partidul liberal Klal, dar, în esenţă, nimic mai mult decât un loc în care tinerii evrei să se întâlnească sâmbăta seara şi să socializeze în jurul meselor de ping-pong, înainte de a fugi pe furiş la club; şi Hashomer Hatzair, o organizaţie deschis marxistă care preamărea chibuţurile din Israel şi avea ca patron Mapamul, cel mai radical dintre cele două partide muncitoreşti din Israel.

Aşa cum se cuvenea unei organizaţii atât de deschis de stânga, băieţilor nu li se permitea niciodată să poarte cravate sau jachete, iar fetele nu se puteau machia sau purta tocuri înalte; acestea erau accesorii ale burgheziei, care trebuiau ocolite cu orice preţ de către marxiştii cu înclinaţie socialistă de stânga, care ridicau în slăvi existenţa colectivă a chibuţului. Modestia era mottoul, menit să respingă orice obiceiuri

burgheze ale consumerismului şi să laude manierele proletariatului, inclusiv îmbrăcămintea. Tatăl meu ura toate lucrurile leniniste, având în vedere că trăise în anii României staliniste, dar nutrea simpatii vagi pentru înclinaţiile social-democrate ale marxismului, ceea ce l-a făcut să mă îndrepte spre Hashomer Hatzair – considerând că Bnei Akiva este prea religios, iar Israel Hatzaira prea pufos şi gol din punct de vedere intelectual. La urma urmei, în Hashomer Hatzair am învăţat să vorbim ceva ebraică, deşi doar pe cea pur seculară autohtonă, precum şi să cântăm multe cântece israeliene şi să citim scrierile multor socialişti, în special cele ale lui Ber Borochov, unul dintre gânditorii fondatori ai Poale Zion, sionismul muncitoresc. Pe scurt, eram angajaţi în eforturi intelectuale pe care tatăl meu le respecta enorm, indiferent de orientarea politică a grupului – în limitele raţiunii, desigur.

Intelectualismul hotărât al lui Hashomer Hatzair a fost cel care l-a făcut pe tata să tolereze atitudinile şi comportamentul antiburghez al organizaţiei, ambele încălcându-i principiile de bază, deoarece îi plăcea să fie un burghez de modă veche, consacrată, cu tot ceea ce presupunea asta. Faptul că activităţile sale includeau drumeţii lungi în pădurea Vienei, precum şi alte angajamente în aer liber făceau ca organizaţia să fie şi mai atractivă, ceea ce însemna că, printre toate activităţile mintale de citire a textelor sofisticate şi de învăţare pe de rost a cântecelor ebraice, corpul nu era total neglijat. De asemenea, făceam excursii de două până la trei zile, unde stăteam în diferite cabane rustice, nu departe de Viena, făcând drumeţii toată ziua, apoi citind şi discutând despre diverse articole de istorie şi filozofie socialistă şi evreiască. Aici am cunoscut-o pe Daphne, prima mea iubită serioasă. Era fiica unor evrei vienezi ce fugiseră în Palestina în timpul războiului şi au trăit în Israelul nou-format până la mijlocul anilor ’50, înainte de a se întoarce la Viena.

Comunitatea evreiască vieneză din anii ’50 şi ’60 – toţi cei 8.000 de membri – avea trei grupuri de dimensiuni aproximativ egale: evreii din regiunea de colonizare[1] polono-rusă; evreii din Ungaria, inclusiv

1. Regiune în vestul Imperiului Ţarist cu diverse graniţe între 1791 şi 1917, în care evreii şedeau permanent, neavând voie să iasă nici măcar temporar (n.trad.).

Transilvania şi regiunea Banatului din România, de unde veneam tata şi cu mine; şi evreii vienezi reîntorşi, care, la fel ca părinţii lui Daphne, fugiseră după *Anschluss*[1], în 1938, supravieţuiseră în altă parte războiului şi îşi găsiseră drumul înapoi la Viena după victoria aliaţilor. Tatăl lui Daphne murise cu ceva vreme în urmă – nu mi-a dat niciodată detalii – şi locuia cu fratele ei mai mic, Ronny, şi cu mama lor, care avea un magazin de îmbrăcăminte pentru femei. Era cu 10 luni mai mare decât mine, fiind născută în ianuarie 1948, iar eu în octombrie acelaşi an.

Am văzut că Daphne considera întâlnirea noastră de la meciul de fotbal ca fiind specială din momentul în care a deschis uşa apartamentului ei şi am văzut-o machiată şi urcată pe tocuri înalte şi i-am inhalat parfumul şi fixativul care pluteau spre mine. Mi s-a topit inima când am văzut cât de drăguţă era: era mult mai impresionantă decât ar fi fost potrivit pentru cultura fadă a lui Hashomer Hatzair, unde astfel de demonstraţii de feminitate burgheză convenţională erau interzise. Dar iată-ne aici, eu în pantalonii mei casual, cămaşa cu nasturi şi cravată, dar fără jachetă de costum, Daphne pe tocuri înalte şi costum de lână în carouri, cu sacou şi fustă asortate, plecând din blocul ei de pe Hintzerstrasse din sectorul trei al Vienei (care era, aşa cum am menţionat deja în capitolul anterior, chiar peste drum de apartamentul directorului meu, dr. Roger Kerber, pe care, din fericire, nu îl cunoşteam la acea vreme) peste frumoasele pajişti ale Vienei. Aceste pajişti cuprindeau zona mai puţin cunoscută a faimosului Prater al oraşului, un parc de distracţii înconjurat de faimoasa roată Ferris numită Riesenrad. Nu am înţeles niciodată cum a reuşit Daphne să meargă prin toată iarba, nisipul şi murdăria în tocuri înalte. Dar a făcut-o. La un anumit nivel, am fost extrem de mulţumit de cât de mulţi dintre bărbaţii care mergeau spre stadion se uitau la pantofii sexy ai lui Daphne. La un alt nivel, eram stânjenit de cât de necuviincioşi erau şi de cât de ciudaţi le-am părut Daphne şi cu mine chiar bărbaţilor care se uitau cu desfrânare la o tânără care purta tocuri înalte. Totuşi, la cel mai profund nivel, am simţit că a apreciat importanţa invitaţiei mele la un eveniment care însemna

1. Anexarea Austriei de către Germania nazistă (n.trad.).

atât de mult pentru mine și nimic nu reflectă acest lucru mai mult decât felul în care s-a aranjat pentru această ocazie, poate chiar și pentru mine.

Obținerea biletelor la cel mai important dintre jocurile din sezonul de fotbal al Europei a fost extrem de dificilă și foarte costisitoare. Era prima dată în perioada postbelică când Viena găzduia un meci de o asemenea importanță internațională. Tata a reușit cumva să cumpere biletele și, bineînțeles, plănuia să meargă cu mine, pentru că mergeam la meciuri de fotbal în Timișoara când eram mic și am continuat să facem asta în Viena practic în fiecare weekend al sezonului.

Tata trebuie să fi știut cât de profund îndrăgostit eram de Daphne când l-am întrebat dacă ar fi binevoit să-și predea biletul și să-mi permită să o duc pe ea în schimb. Jucându-mă cu dragostea lui necondiționată pentru mine, l-am privat de o mare plăcere pe care dorea cu tărie să o împărtășească cu fiul său, fotbalul și sportul fiind cele mai importante locuri de comunicare între noi, o legătură care a rămas armonioasă și necontestată de-a lungul vieții noastre, chiar dacă am străbătut fiecare atâtea locații diverse. Orice altceva era supus unor altercații îngrozitoare, care au fost adesea brutale și dureroase – certuri legate de femei, școală, serviciu și, cel mai important, politică. Dar chiar și când navigam prin ape tulburi, am putut mereu găsi un refugiu pe insula senină a sporturilor. Fără egouri. Fără invidie. Fără gelozie. Fără tensiune. Ne așezam unul lângă altul în multele stadioane din lume sau pe canapeaua multelor apartamente, fără să rostim vreun cuvânt, dar simțindu-ne enorm de aproape, chiar intim. (Am citit odată un studiu conform căruia bărbaților le place să stea unul lângă altul, în timp ce femeile preferă să stea față în față. Ce diferență!) Disponibilitatea tatălui meu de a renunța la ambele bilete la meciul dintre Real Madrid și Inter Milano nu a fost nici prima, nici ultima demonstrație a dragostei sale necondiționate pentru fiul său. Din păcate, mai târziu în viață m-am dovedit mult mai puțin generos în bunătatea mea față de el, un eșec pe care îl voi regreta mereu.

Întreaga mea implicare în acest efort era plină de egoism și

egocentrism. Mai întâi a apărut noţiunea masculină standard conform căreia femeile ar trebui să se implice – cel puţin temporar, deşi niciodată prea profund – în chestiuni care ne sunt apropiate. Şi puţine pasiuni erau mai apropiate de majoritatea bărbaţilor, inclusiv de mine, decât aceea de a viziona sporturi. Pentru că fotbalul era atât de important pentru mine, am presupus că aşa va fi şi pentru Daphne; că participarea la acest eveniment ca spectator i-ar face la fel de multă plăcere pe cât mi-ar face mie. Preferinţele mele trebuiau să fie ale ei, fie şi doar pentru o seară, în ciuda faptului că ea nu ştia nimic despre joc, nu avea idee despre semnificaţia acestui meci anume, nici măcar nu recunoştea numele celor două echipe şi, cel mai sigur, nu ştia niciunul din cei 22 de jucători care evoluau pe teren.

Ceea ce a făcut ca aranjamentul să fie şi mai puţin favorabil pentru Daphne a fost faptul că practic nu avea opţiune de veto. Ştiind foarte bine cât de important era acest eveniment pentru mine, trebuie să fi fost conştientă că m-ar fi insultat teribil dacă ar fi refuzat invitaţia. Asta era în contrast puternic cu un alt eveniment major de la Viena la care participasem cu Daphne cu câteva săptămâni mai devreme. Filmul epic al lui David Lean, *Lawrence of Arabia*, cu Peter O'Toole şi Omar Sharif în rolurile principale, rula la cinematograful principal al oraşului, având recenzii încântătoare. Şi eu, şi Daphne eram nerăbdători să vedem filmul. În acele zile, era treaba bărbatului să găsească fondurile pentru o astfel de ocazie, dar am făcut-o cu implicarea şi sprijinul deplin al lui Daphne. Meciul de fotbal a fost mai degrabă *un fait accompli*, un edict din partea mea, mai degrabă decât un rezultat reciproc, care să fie dorit reciproc.

Desigur, nu toate întâlnirile trebuie să fie negociate şi convenite de ambii parteneri pentru a fi legitime. Acest lucru ar exclude dimensiunea minunată a surprizei şi a spontaneităţii. Dar cu siguranţă ocazia ar trebui să fie ceva care îi place cu adevărat destinatarului, şi nu ceva ce tolerează pur şi simplu. Am presupus că Daphne mă va iubi pentru că am invitat-o la acest meci de fotbal, pentru că pur şi simplu trebuia să-mi adore pasiunea pentru joc, dorinţa mea de a împărtăşi acea

pasiune cu ea şi, cel mai important, disponibilitatea mea de a-mi lăsa în urmă tatăl şi de a o lua pe ea în loc. Am distrus acest sentiment, semnificativ, dar rar, de comuniune între tată şi fiu, pentru simplul motiv că am vrut să impresionez o tânără care, la drept vorbind, nu a fost foarte impresionată la urma urmei, pentru că nu ştia nimic despre fotbal şi nu ştia cum să se îmbrace corespunzător pentru eveniment. Toată această afacere a fost doar un dar egoist pentru mine însumi, care nu a însemnat nimic pentru plăcerea şi bunăstarea lui Daphne, în acelaşi timp, cu siguranţă, diminuând-o pe cea a tatălui meu.

Totuşi, seara nu a fost un dezastru total. Din motive legate de politică şi de ura mea faţă de toate lucrurile fasciste, nu mi plăcea Real Madrid, care pe atunci se identifica drept echipa lui Francisco Franco. Aşa că, deşi îi cunoşteam pe jucătorii de la Real, cum ar fi Di Stéfano şi Puskás, mult mai bine decât pe omologii lor din Inter, am făcut galerie din plin pentru Inter. Şi când Sandro Mazzola a marcat un gol frumos, mi-am făcut curaj să-i dau lui Daphne un sărut aşa cum nu mai făcusem niciodată. Îi rămân pentru totdeauna recunoscător lui Sandro pentru că a marcat acel gol grozav.

Daphne şi cu mine am sărbătorit câştigarea Campionatului European de către Inter dansând cu fanii italieni aflaţi în oraş, apoi am dus-o acasă, deşi de data aceasta a mers desculţă prin iarba din Prater, ţinându-şi în mână pantofii cu toc. Eram extaziat, atât din cauza victoriei lui Inter, cât şi din cauza faptului că Daphne a stat agăţată de mine tot drumul până la casa ei.

Din păcate, acea întâlnire nu a impresionat-o suficient de mult pe Daphne pentru ca dragostea ei pentru mine să reziste. La câteva săptămâni după meci, m-a părăsit pentru Eddy Penner, un rival pe care îl consideram nevrednic, deşi mai târziu a devenit şeful Departamentului de Gastroenterologie de la Facultatea de Medicină a Universităţii din Viena. După ce am fost părăsit pentru el, am pierdut legătura cu Daphne. Cu toate acestea, din cauza dimensiunii mici a comunităţii evreieşti vieneze, auzeam ocazional de viaţa ei tulbure de la tata şi de la alţii. Influenţată de contracultura de la sfârşitul anilor ’60, ea a trecut de

la droguri la maoism şi de la o comunitate la alta, studiind farmacologia şi filozofia, dar neobţinând o diplomă în niciuna dintre specializări.

În deceniile care au urmat, m-am gândit adesea la Daphne, cu profundă afecţiune, nu numai pentru că a fost prima mea iubită adevărată, ci şi pentru că a fost o intelectuală autentică care a devenit victima celebrilor ani ’60, aşa cum s-a întâmplat cu atât de mulţi oameni; cei ca mine uită asta când promovează acea epocă ca fiind sursa multor progrese politice şi sociale în democraţiile liberale din Occident. Îmi amintesc că Daphne avea întotdeauna o carte în poşetă, uneori ficţiune, dar adesea politică. Când grupul nostru discuta despre scrierile lui Ber Borochov în camerele reci şi umede ale Hashomer Hatzair din Viena, ea nu bătea în retragere din faţa nimănui, deşi nu era niciodată trufaşă sau dispreţuitoare faţă de ceilalţi în timpul acelor dezbateri.

Sunt sigur că, în calitate de membru activ al studenţimii de stânga din Viena la sfârşitul anilor ’60, Daphne a citit cantităţile necesare de Herbert Marcuse, Theodor Adorno şi ceilalţi mari ai Şcolii de Teorie Critică de la Frankfurt. De asemenea, sunt sigur că ea trebuie să fi fost un membru activ al grupurilor de studiu marxiste care animau mediile universitare din Viena şi multe alte oraşe europene şi americane la acea vreme. Îmi amintesc vag chiar şi că unul dintre colegii mei profesori vienezi mi-a menţionat în timpul unei conferinţe, cândva în anii ’80 sau ’90, că pe vremuri existase în grupul său de studiu Grundrisse o femeie cu adevărat strălucitoare, numită Daphne.

O parte din această scenă a însemnat şi prezenţa drogurilor, de care lua şi Daphne, deşi nu am ştiut niciodată ce fel sau cantitate. Aşa cum devenise atât de la modă la începutul anilor ’70, grupurile comuniste variate din punct de vedere ideologic au decis să lase în urmă noua stângă liberă şi să îmbrăţişeze un marxism mult mai dogmatic, aproape exclusiv de varietate leninistă. A fost epoca aşa-numitelor K-Groups în istoria stângii germane, K venind de la „comunist”. Aceste grupuri variau de la pro-sovietic la pro-chinez la pro-albanez (la sfârşitul anilor ’80, am întâlnit în mod regulat un agitator pro-albanez cu vârstă în jur de 60 de ani care împărţea pliante anunţând iminenţa unei revoluţii a clasei

muncitoare în Statele Unite şi alte democraţii occidentale la staţia Central Square T din Cambridge, Massachusetts). În Germania, Italia şi Japonia (nu întâmplător, fosta troica fascistă), acest element a generat un terorism violent, dar în Austria nu au apărut astfel de facţiuni. În schimb, Daphne şi-a asumat un rol principal ca activist major într-o organizaţie studenţească maoistă.

Nu am înţeles niciodată de ce oameni atât de înzestraţi intelectual ca Daphne au devenit maoişti. Troţkişti, da! Anarho-sindicalişti, da! Muncitoreşti, da! Eliberatori ai Lumii a Treia, da! Dar maoişti? După câte ştiam cu toţii despre catastrofa reprezentată de Marele Salt Înainte? După ce am ajuns să aflăm despre brutalitatea unică a Revoluţiei Culturale, care a ucis şi umilit oamenilor nevinovaţi? Singurul mod în care îi puteam înţelege vag pe studenţii occidentali inteligenţi care se plimbau fluturând cuvintele din *Micuţa Carte Roşie* a lui Mao a fost să văd maoismul organizat ca un cult. John Lennon mi-a surprins cu brio sentimentele în cântecul „Revolution" al trupei Beatles, când a scris: „Dacă tu cari cu tine poze cu conducătorul Mao, n-ai să reuşeşti să faci nimic cu nimeni!".

În mod ciudat, nu am fost surprins de faptul că, la un moment dat, la mijlocul anilor '80, mătuşa mea Manci s-a dus să cumpere o bluză dintr-un magazin de confecţii pentru femei, nu departe de apartamentul ei din Viena. Şi cine s-a întâmplat să fie vânzătoarea amabilă altcineva decât Daphne Scheer, care devenise partener cu drepturi depline al mamei sale la magazin. Întâlnisem poveşti similare la unii dintre prietenii mei de stânga din Germania de Vest, care au părăsit maoismul pentru a adopta o viaţă burgheză solidă. Mulţi ar contesta interpretarea mea, dar eu am privit întotdeauna maoismul, în afară de lăudăroşenia sa revoluţionară, ca fiind ideologia cel mai orientată spre *Gemeinschaft* şi cel mai legată de pământ a Noii şi Vechii Stângi. Bineînţeles, o astfel de aşezare trebuia să aibă loc într-o comunitate colectivă rurală, nu într-un magazin de mercerie pentru femei de pe o stradă principală vieneză, dar cu siguranţă că a existat un fel de chemare a pământului.

Interesant este că viitorul soţ al lui Daphne provenea şi el din acest

mediu. Deşi nu era evreu şi deşi el şi Daphne şi-au denunţat, chiar dispreţuit, trecutul maoist, povestea lor de dragoste a început într-o comunitate maoistă de la sfârşitul anilor ’60 şi începutul anilor ’70. O altă ironie a fost că Daphne, pe care o cunoscusem pe vremea când respecta regulile stricte ale lui Hashomer Hatzair de a nu se machia şi parfuma şi în niciun caz de a nu adera la obiceiurile tradiţionale ale modei burgheze în rândul femeilor, a ajuns să lucreze în magazinul de îmbrăcăminte extrem de convenţional al mamei sale, de unde mătuşa mea, Manci, în vârstă de şaptezeci de ani, îşi cumpăra ţinutele. Acesta nu era un magazin în care se vindeau pantofi stiletto ultimul răcnet precum cei pe care i-a purtat Daphne la meciul de fotbal. Nu, acesta era un magazin care simbolizează ceea ce vienezii numesc atât de potrivit *braves Wien*, Viena bună, Viena decentă, Viena tradiţională, Viena neamenințătoare.

Soarta a făcut ca soţia mea, Kiki, şi cu mine să reluăm până la urmă legătura cu Daphne – Kiki fiind şi ea o evreică din Viena, cu doi ani mai mică decât Daphne, cu multe diferenţe, dar şi unele asemănări, precum ignoranţa completă şi indiferenţa lui Kiki faţă de sport. Kiki şi cu mine am participat chiar şi la nunta lui Daphne, în primăvara lui 1996, când Daphne era deja afectată de boala care avea să o omoare. Din păcate, în anul următor, cu Eddy şi Andy mult departe în trecutul ei romantic, Daphne a murit de cancer pulmonar, înainte de a fi împlinit vârsta de cincizeci de ani, moartea ei survenind probabil ca urmare a fumatului de ţigări nefiltrate toată viaţa, aprinse ţigară de la ţigară, aşa cum era obiceiul printre activiştii contraculturii în Europa anilor ’60 şi ’70. Oricine era demn de acreditarea de stânga la acea vreme trebuia să-şi ruleze propriile ţigări, precum un *joint*, umplute cu tutun Drum produs de compania olandeză Douwe Egberts şi împachetate în hârtie albă.

Inter, echipa pe care Daphne şi cu mine am văzut-o câştigând în acea noapte magică din 1964 (cel puţin pentru mine a fost magică), avea să ajungă din nou în finala Ligii Campionilor în mai 2010, 46 de ani mai târziu. Inter a triumfat din nou, câştigând al treilea campionat european. Din toate locurile în care s-ar fi putut întâmpla, victoria a venit pe

Estadio Santiago Bernabéu, venerabilul teren al lui Real Madrid, unde a învins echipa Bayern Munchen, perenul campion german identificat adesea ca fiind una dintre „echipele evreiești" ale Europei (împreună cu Ajax Amsterdam, Tottenham Hotspur și MTK Budapesta printre altele).

La acea vreme, eram profesor la Institutul Sir Peter Ustinov în cadrul Universității din Viena și, întâmplător, pe 22 mai, chiar în seara în care jocul urma să fie transmis la televiziune, difuzat de la Madrid, luam cina cu verișoara lui Daphne, Evelyn Klein, renumit psiholog vienez. Ne-am programat masa pentru ora 18:00, astfel încât să mă asigur că sunt în fața televizorului la începerea meciului, la ora 21:00. Am vrut să o cunosc pe Evi pentru a-i oferi o copie semnată și dedicată a unei cărți despre fotbalul vienez în care scrisesem un capitol ce detalia experiențele mele pe terenurile de fotbal ale orașului la sfârșitul anilor '50 și '60. Am dedicat eseul memoriei tatălui meu, Ludwig Markovits, și celei a lui Daphne Scheer, care vor rămâne legați pentru totdeauna de acest meci Inter-Real de la Viena din mai 1964.

Capitolul cinci

Rolling Stones cântă la Viena (ceea ce duce la vătămarea unor evrei din oraș)

În 1965, aflați în cel de-al patrulea turneu european, Rolling Stones au ajuns în sfârșit la Viena pentru un concert pe Stadthalle, pe 17 septembrie. Eram fan înfocat al grupului încă de la primul lor LP, *The Rolling Stones*, cu un an înainte. Chiar dacă i-am favorizat puțin mai mult pe Beatles decât pe Rolling Stones, îmi plăceau la ei sunetul și cultura mai îndrăznețe și, mai presus de toate, *rhythm and blues*-ul lor mai ciudat. Beatles aveau geniu compozițional și armonie melodică, dar Rolling Stones se puteau lăuda cu riffuri curajoase, directe, făcute la două chitare și cu carisma de scenă a lui Mick Jagger.

Ambele trupe rămân parte integrantă din viața mea, ceea ce pot să spun pentru milioane de oameni din generația mea. Într-o anumită privință, toată muzica nouă reprezintă o respingere implicită a celei existente. *Flautul fermecat* al lui Mozart, care avea un libret german, a reprezentat o provocare culturală pentru operele hegemonice în limba

italiană ale timpului său, inclusiv ale lui Mozart în sine. Popularitatea lui Händel și a lui Liszt era asemănătoare cu cea a starurilor rock contemporane; se pot găsi multe astfel de exemple printre instrumentiștii și vocaliștii din fiecare epocă muzicală. Dar aceste noi forme culturale au început să se identifice în mod distinct cu tineretul abia la apariția jazzului și a diferitelor stiluri de dans din anii ’20 și ’30 – *Charleston*, *swing* și *boogie-woogie*.

În mod clar, acest nou fenomen a coincis cu inventarea noilor mijloace de comunicare, în special filmul, radioul și fonograful. Clivajul dintre generații a devenit și mai pronunțat după al Doilea Război Mondial, odată cu apariția rock’n-rollului, mai întâi în Statele Unite și curând după aceea în Europa și, de fapt, în toată lumea. A devenit un clișeu să asociezi rock’n-rollul cu rebeliunea, sexualitatea, ignorarea vechiului și lăudarea a ceea ce e nou și scandalos. Little Richard, Elvis Presley, Carl Perkins, Chuck Berry și Jerry Lee Lewis au avut aceeași semnificație culturală pentru adolescenții europeni din anii ’50, ca și pentru cei americani: acești interpreți i-au hipnotizat pe tineri, spre teama și aversiunea celor în vârstă. Beatles, Rolling Stones, Animals, Kinks și aproape toate trupele și muzicienii englezi din acea epocă au devenit trupe de rock’n-roll în virtutea faptului că s-au îndrăgostit de aceste icoane americane ale genului, pe care au încercat să le copieze și să le depășească. Dragostea pentru această muzică a fost aproape un dat în lumea mea. Dar pentru mine a existat o dimensiune suplimentară a acestei afecțiuni care, cu siguranță, nu a însemnat nimic pentru semenii mei din Statele Unite și nici din Marea Britanie: rock’n-rollul era un mediu în care se vorbea limbă engleză și, mai mult decât atât, folosea o varietate americană a limbii engleze.

Practic, toate vedetele rock britanice, inclusiv Beatles și Rolling Stones, foloseau accentul american în cântece, ceea ce cu siguranță nu făceau când vorbeau. Această exprimare în limbă engleză, cu accent american, a sexului, libertății, opoziției și rebeliunii mi-a oferit două beneficii neprețuite. În primul rând, versurile mi-au permis să învăț o engleză care, desigur, nu era cea predată în școlile gimnaziale austriece

cu ambiţii şi aere aristocratice. Am stricat o grămadă de albume de la Elvis Presley şi Chuck Berry ridicând şi apoi coborând acul de pick-up, de sute de ori, ca să pot nota versurile care pe atunci nu erau incluse pe coperta albumului. Am fost extaziat când, în iunie 1967, Beatles şi-au lansat maiestuosul album *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band* cu versurile publicate pe coperta din spate a albumului şi îmi amintesc că era pentru prima dată când o trupă făcea asta. Cunoştinţele mele relativ nuanţate ale limbii engleze şi ale cuvintelor şi expresiilor-cheie cu siguranţă datează din perioada acestui tutorial autoadministrat de-a lungul multor ani în micul nostru apartament vienez.

Dar am obţinut şi un al doilea beneficiu din adâncirea mea în lumea rock'n-roll: muzica reprezenta încă o dimensiune palpabilă a victoriei aliaţilor asupra naziştilor, triumful Occidentului liberal-democrat asupra Germaniei şi a anexelor sale din Europa Centrală. În multe privinţe, muzica rock mi-a îndeplinit dorinţa secretă de a bate sau ucide cât mai mulţi nazişti, aceeaşi funcţie culturală şi psihică îndeplinită de un film precum mult mai recentul *Inglourious Basterds* al lui Quentin Tarantino. Nu aş putea face asta cu Bach şi Beethoven şi Brahms din multe puncte de vedere, nu în ultimul rând pentru că sunt toţi germani, dar şi pentru că muzica lor divină nu se pretează la astfel de fantezii, cel puţin nu pentru mine. Sunt sigur că aceste dorinţe şi imagini violente au mult de-a face cu diferenţa care există din punct de vedere auditiv între muzica rock şi omologii ei clasici, deoarece ţin de aproape orice, de la relativa simplitate compoziţională până la atracţia sa pentru sexualitate. Desigur, opera este masiv sexuală; şi, desigur, prezintă şi chiar celebrează violenţa. Pentru mine, totuşi, toate dimensiunile sale emoţionale au devenit intelectualizate şi limitate. Stăteam complet nemişcaţi, fără a ne fi permisă nici măcar o şoaptă, pe un scaun îngust, într-o mare de oameni care priveau spre scenă. Nu dialogam şi nu interacţionam în mod activ cu spectacolul de pe scenă, deşi am auzit că la faimoasa La Scala din Milano au loc lupte vocale ale fanilor uneori, în care plouă cu urale şi huiduieli din galerii asupra cântăreţilor.

Muzica simfonică a devenit şi mai cerebrală şi intelectuală decât

opera. Din motive nu tocmai clare, muzica rock a fost pentru mine întotdeauna un triumf asupra tuturor relelor şi temerilor pe care le-am asociat cu naţional-socialismul şi stalinismul care mi-au influenţat atât de mult copilăria timpurie în România. Bineînţeles, a reprezentat şi o puternică rebeliune împotriva înaltei culturi germane pe care mi-a insuflat-o mai ales mama în timpul copilăriei mele în România.

Când voi uita vreunul dintre versurile melodiilor emblematice ale Rolling Stones sau Beatles cu siguranţă voi începe să-mi fac probleme în legătură cu demenţa. Îmi amintesc că stăteam până târziu noaptea, cu radioul cu tranzistor ascuns în pat, ascultând Radio Luxembourg, Postul radio al starurilor, care difuza un segment numit „Bătălia uriaşilor", în care DJ-ul pornea o confruntare între doi giganţi muzicali, Beatles şi Rolling Stones fiind combatanţi foarte dezirabili.

Tatălui meu, la fel ca milioanelor de alţi părinţi, nu-i plăcea niciuna dintre trupe, dar se simţea cu adevărat ameninţat de imaginea de băiat rău şi sexualitatea inventată a trupei Rolling Stones. Deşi îi tolera pe Beatles şi chiar a ajuns să recunoască imensele lor talente muzicale, cu siguranţă, până când au lansat *A Hard Day's Night*, Rolling Stones au rămas de neacceptat. Cu o excepţie notabilă: când tatăl meu a văzut coperta primului album al lui Rolling Stones, a citit cu atenţie numele muzicienilor şi când a ajuns la Mick Jagger a făcut o faţă pe care se puteau citi mândrie, mulţumire şi uimire, şi pe care a însoţit-o de un gest al mâinii care exprima o incertitudine, posibil chiar o îngrijorare. Şi, desigur, asta era: „Acest Mick Jagger, ce fel de nume este acesta? S-ar putea să fi fost Michael Jäger la un moment dat în viaţa lui?", ceea ce însemna că Jagger era evreu sau cel puţin de origine evreiască.

Bărbaţii din generaţia tatălui meu au nutrit mereu speranţa că cineva celebru ar putea fi evreu, oricât de îndepărtată ar fi posibilitatea. Deşi „Jäger" era în mod clar mai mult un nume german decât evreiesc, Michael Jagger putea fi evreu, mai ales dacă provenea din Anglia, unde, m-a asigurat tatăl meu, un astfel de nume era total necaracteristic. Am insistat că Jagger nu era deloc evreu, dar tatăl meu nu şi-a respins bănuiala. Când l-am dus să vadă Rolling Stones pe Estadio Vicente Calderón,

terenul de acasă al lui Atlético Madrid, în timpul Cupei Mondiale din vara anului 1982, şi l-a văzut pe Mick Jagger ieşind pe scenă purtând un poncho transparent care îl proteja de ploaie şi l-am auzit cântând un răsunător „Under My Thumb", în deschiderea concertului, tata a expus din nou posibilitatea ca numele adevărat al acestui bărbat să fie „Michael Jäger", pronunţând ambele nume în versiunea lor fonetică germană în loc de engleza propriu-zisă. Un accent special şi prelungit pe *Jaaeeger* a scos la iveală un pic de inflexiune în idiş, idişul fiind o limbă pe care tatăl meu nu o vorbea şi la care se referea cu dispreţ ca fiind „jargon", un dialect bastardizat al limbii germane corecte, pe care, de altfel, tatăl meu nu a vorbit-o nici pe ea vreodată bine.

Dar toate acestea au venit mai târziu. Primul concert Rolling Stones la care am participat, cel de la Viena în 1965, cădea la mijlocul săptămânii, iar şcoala fiind în plină desfăşurare, tatăl meu nu mi-ar fi permis niciodată să merg. Un prieten de-al meu mă informase însă că tatăl său mult mai luminat cumpărase două bilete şi că dorea să-l însoţesc. Tentaţia era mult prea puternică pentru a rezista. A trebuit să inventez o poveste ca să pot să văd Rolling Stones la Stadthalle. Datorită englezei mele excelente, dădeam lecţii elevilor mai tineri în acea limbă, ceea ce mi-a oferit marea ocazie de a inventa o minciună care să-i pară plauzibilă tatei. Deşi nu era foarte clar de ce trebuia să îi predau acestui copil atât de târziu seara, spre uimirea mea, tata a crezut explicaţia. Aveam undă verde să merg să văd trupa Rolling Stones.

Şi ce concert pe cinste. Nu voi uita niciodată costumul alb din trei piese al lui Brian Jones, cu pantalonii deasupra gleznelor. Mi-au plăcut coama lui blondă şi felul în care cânta la chitară, care, cel puţin atunci, mi s-a părut mai impresionant decât al lui Keith Richards. Deşi caracteristica aparte a celor de la Rolling Stones a fost mereu faptul că foloseşte doi chitarişti, fără a face însă diferenţierea obişnuită între chitara principală şi chitara ritmică, în acea seară Jones părea să preia majoritatea solourilor, Richards cântând ritmic. Deşi preţuiesc un chitarist ritmic fin şi mi se pare supărător că fanii au subjugat acel aspect al producţiei muzicale în favoarea unui chitarist principal prea macho şi arătos, Richards

părea prea slăbit, aproape letargic, în concertul de la Stadthalle.

Costumul alb şi părul lui Jones cred că m-au hipnotizat chiar mai mult decât a făcut-o mereu fascinantul Jagger. Am fost impresionat şi de stoicismul secţiunii ritmice, formată din basistul Bill Wyman şi tobo-şarul Charlie Watts. Spre deosebire de neobositul Jagger, Wyman şi Watts nu s-au mişcat niciun centimetru; şi-au lăsat degetele, mâinile şi încheieturile să-şi facă treaba lor superbă. Consider că admiraţia mea pentru Wyman şi Watts la Stadthalle este un precursor al afecţiunii mele profunde pentru Jerry Garcia, care era la fel de static în timp ce îşi captiva publicul cu arta sa şi pe care l-am întâlnit abia în septembrie 1969 la Fillmore East din New York, la aproape patru ani după ce am văzut trupa Rolling Stones în Viena.

Trupa Stones şi-a încheiat concertul cu o interpretare încântătoare a hitului „Satisfaction", trimiţându-ne acasă fericiţi pe prietenul meu şi pe mine. Întrucât locuinţele noastre nu erau prea departe de Stadthalle, am cântat şi am dansat pe străzile de o linişte mormântală ale Vienei, oraş care, la vremea aceea şi încă şi acum în multe părţi ale lui, se scufunda într-o tăcere sinistră după ora 21:00. Am străpuns acea linişte cântând tare şi dansând ca Jagger cu microfonul imaginar în mâna dreaptă, aplecându-ne de pe podiumul imaginar către publicul imaginar plin de fete imaginare superbe care ne priveau cu adoraţie şi extaz.

„Atunci când merg cu maşina şi aud un bărbat la radio care îmi spune din ce în ce mai multe", cântam, săream, în timp ce coteam la dreapta din Kaiserstrasse pe Lerchenfelderstrasse, unde apartamentul meu – în clădirea 139 – era la patruzeci de metri depărtare. Şi peste cine dau, cu cheia în mână, îndreptându-se spre clădire dinspre maşina lui parcată: peste dragul meu tată. Am îngheţat: am crezut că o să mor pe loc. Tata, la doar trei metri distanţă, a venit spre mine şi m-a pocnit. A fost singura dată în viaţă când m-a lovit. Am urcat scările spre apartament fără să rostim un cuvânt. De fapt, tata nu mi-a adresat niciun cuvânt timp de trei zile; ne-am mâncat toate mesele în tăcere.

Tata m-a lovit şi pentru că l-am minţit. Dar mă mai prinsese cu minciuna şi cu altă ocazie – şi o va mai face şi mai târziu – şi nu m-a

lovit. Da, m-a certat, poate chiar m-a pedepsit într-un fel, dar nu m-a lovit niciodată. Avea motive mai profunde pentru furia lui în noaptea aceea. Tata nu m-ar fi lovit niciodată dacă m-ar fi surprins asistând pe furiș la una dintre marile opere Wagner cu Dame Joan Sutherland, echivalentul din lumea operei al lui Mick Jagger la acea vreme. Tata îl detesta pe Wagner, nu atât din cauza antisemitismului ticălos al acelui compozitor, cât din cauza caracterului bombastic al operelor sale, pe care le considera prea gălăgioase, prea lungi și prea germane. Mie, în schimb, îmi plăcea Wagner și mergeam la *Staatsoper* singur sau cu un prieten să îi ascult operele. Tatăl meu era exclus din această cultură, dar nu era în niciun fel amenințat de ea. Nu-i plăcea Wagner: și gata!

Cu Rolling Stones nu era același lucru. Nu numai că nu avea nicio afinitate pentru muzica lor, dar – la fel ca majoritatea părinților din clasa de mijloc din America de Nord și Europa de Vest la acea vreme – el se simțea instinctiv amenințat de ritmul „animalic" al muzicii, gestaltismul cultural inferior și puterea și atracția evidente pe care le exercita asupra mea. Faptul că Rolling Stones și muzica lor erau de proveniență anglo-americană, deci reprezentativi pentru băieții buni, a devenit un aspect irelevant atunci când tata și-a zărit fiul țopăind la colțul dintre Lerchenfelderstrasse și Kaiserstrasse noaptea târziu, nepărând pe de-a-ntregul om. Pentru tata, faptul că fiul său îi iubea și îi imita pe Rolling Stones era o provocare directă la adresa a tot ceea ce reprezenta și prețuia el.

Furia și dezamăgirea lui au fost aproape prea mari pentru mine. Așa cum se întâmpla în relațiile tată-fiu într-o cultură burgheză încă atât de influențată de epoca victoriană și de obiceiurile ei, tata și cu mine nu am discutat niciodată despre incident. Gheața dintre noi s-a spart cu ocazia unui meci important de fotbal pe care iubita noastră echipă Austria urma să-l joace în acel weekend. Încă o dată, sportul – în special fotbalul – venea în ajutor în relația complexă dintre Markovits Lajos și András (pentru a folosi apelativele maghiare adecvate).

A mai fost un alt incident care l-a îmbunat pe tata în legătură cu la fiascoul Rolling Stones. În weekendul de după concert, într-unul dintre

ziarele de top din Viena a apărut o fotografie, înfăţişând trupa într-un restaurant în compania a două tinere atrăgătoare, ambele fiind – oroarea ororilor – fiice ale unor evrei ortodocşi din comunitatea vieneză. De fapt, mergeam săptămânal la cursuri de ebraică cu una dintre ele. Revolta în cadrul micii comunităţi evreieşti vieneze a fost imensă. Chiar dacă tinerele nu erau menţionate pe nume în legenda fotografiei, toată lumea din comunitate ştia cine sunt, şi a apărut din nou vechea întrebare despre cum va afecta acest incident comunitatea – dacă acest lucru era bun sau rău pentru evrei –, pe lângă defăimarea tinerelor pentru că şi-au făcut părinţii de ruşine.

Până în ziua de azi, le invidiez pe acele două femei pentru că i-au cunoscut pe Rolling Stones, lucru pe care eu, cel mai devotat fan al lor, nu am reuşit să-l fac, deşi i-am văzut în concert de 24 de ori, de la New York la Boston, de la Madrid la Berlin, de la San Francisco la Detroit. Acea fotografie îi transmitea tatălui meu faptul că Rolling Stones au fost cu adevărat vitali pentru generaţia mea şi că cele două fete, care, cu siguranţă, nu au primit niciodată permisiunea părinţilor lor mult mai conservatori, s-au furişat în tot felul de moduri ocolitoare, nu numai pentru a participa la concert, dar şi pentru a lua masa cu trupa într-un restaurant vienez rafinat.

Poate că femeile au petrecut timp cu trupa chiar şi după ce au luat cina împreună. Nu am îndrăznit niciodată să-o întreb pe cunoştinţa mea. Într-un anumit sens, era irelevant pentru mine dacă s-au culcat cu vreunul dintre membrii trupei sau nu, pentru că şi dacă cei de la Rolling Stones nu erau interesaţi din punct de vedere sexual de aceste două femei atractive, şi dacă membrii trupei voiau doar să petreacă o seară discutând cu fetele vieneze, ştiam că fetele nu ar fi ajuns niciodată să-i cunoască pe cei de la Rolling Stones dacă nu se foloseau de frumuseţea lor fizică. Faptul că nu dispuneam de un astfel de atu m-a făcut să mă simt neputincios din acest punct de vedere.

Toate acestea s-au întâmplat într-o lume în care nu ştiam nimic despre ceea ce se numeşte „feminism” şi habar n-aveam că sexualitatea femeilor era adesea considerată a fi un obiect de către bărbaţi, care se

foloseau de atractivitatea femeilor, ceea ce eu vedeam ca o sursă de mare putere, pentru a le face rău. Pentru a complica şi mai mult lucrurile, de fapt, mintea şi educaţia femeilor – nu doar aspectul lor – chiar s-au dovedit a fi importante pentru trupă. Pentru că petrecuseră multe veri în taberele de tineret din Anglia – tabere care pur şi simplu nu existau pentru evreii ortodocşi din Austria la acea vreme – tinerele dobândiseră o profundă cunoaştere a limbii engleze, ceea ce le-a permis să comunice cu trupa şi să acţioneze ca traducători pentru jurnaliştii vienezi care luau parte la cină şi a căror engleză era fie inexistentă, fie inadecvată.

Privind retrospectiv, mă întreb dacă cei de la Rolling Stones ştiau măcar că aceste două tinere femei erau fiice ale refugiaţilor evrei din Europa de Est, toţi victime ale Şoahului. Le-au întrebat pe fete cine sunt cu adevărat? Ştiau oare despre istoria brutală antisemită a Vienei, care a făcut, probabil, ca sosirea lui Hitler în oraş, la 13 martie 1938, să fie cel mai triumfător moment al vieţii sale politice (la urma urmei, băiatul care avusese succes în Germania se întorsese în sfârşit acasă, în Austria)? Ştiau cei de la Rolling Stones ceva despre antisemitismul austriac? Sau orice alt antisemitism, de altfel? Erau cei de la Rolling Stones conştienţi că, la doar câţiva kilometri de unde stăteau cu aceste tinere femei, un extremist de dreapta dintr-o gloată antisemită îl ucisese, cu cinci luni mai devreme, pe pensionarul austriac Ernst Kirchweger, făcând din el prima victimă politică a celei de-a Doua Republici Austriece? Nu vom şti niciodată. Ceea ce ştim este că tatăl tinerei a pălmuit-o după ce a văzut-o în fotografie în ziar, la fel cum tatăl meu m-a plesnit pe mine. Ea mi-a spus asta atunci când am întâlnit-o la următorul nostru curs de ebraică, dovedind astfel că prima vizită a trupei Rolling Stones la Viena a provocat într-adevăr vătămări în rândul comunităţii evreieşti din acel oraş!

Totuşi, vederea acelei fotografii în ziar i-au înmuiat şi antipatia tatălui meu faţă de Rolling Stones şi furia faţă de fiul său. Până în vara lui 1982, când am mers împreună la Cupa Mondială de la Madrid, ambele atitudini au evoluat şi mai mult. În metrou, pe drumul de la

hotel la un meci, tata s-a întors brusc spre mine și m-a întrebat – *sotto voce*, aproape copilăresc – dacă ar fi în regulă să mă însoțească la concertul Rolling Stones mai târziu în acea săptămână. La urma urmei, spunea el, era un bătrân (71 de ani la acea vreme) care nu știa nici măcar una din melodiile trupei Rolling Stones și voia să se asigure că nu mă voi simți jenat de prezența lui. Abia mi-am crezut urechilor și i-am răspuns cu bucurie că ar fi onoarea mea să-mi duc tatăl la un concert Rolling Stones pe unul dintre uriașele stadioane de fotbal din Madrid.

Relația noastră se schimbase profund în ultimii 17 ani. Tocmai terminasem cinci ani de predare ca lector universitar la Universitatea Wesleyan, unde tatăl meu m-a vizitat în repetate rânduri, și mă îndreptam spre Universitatea din Boston, cu gradul de conferențiar universitar. Rolling Stones nu mai erau o amenințare pentru cariera mea academică; nu aveau cum să-l îndepărteze pe fiul tatălui meu de existența sa solidă ca membru al clasei mijlocii, având în vedere că era un tânăr profesor respectat; membrii trupei erau acum doar cinci tipi ce cântau o muzică superbă care îmi plăcea și pe care tata voia să o asculte într-o seară frumoasă. De asemenea, cei de la Rolling Stones deja deveniseră miliardari de vârstă mijlocie care se prefăceau a fi rebeli uneori, dar era din ce în ce mai puțin probabil să mai facă uz de bufoneriile lor îndrăznețe și provocatoare din tinerețe.

Capitolul șase

Sosirea la New York: Visul întâlnește realitatea

Chiar dacă tatăl meu şi cu mine ne stabiliserăm la Viena, ca subchiriaşi în apartamentul lui Frau Kohler, şi chiar dacă fusesem acceptat la Gymnasiumul visat de tata, Theresianische Akademie, şi am terminat primul an acolo, am simţit întotdeauna că Viena nu era altceva decât o staţie pe drumul spre un loc permanent şi mai bun. Era clar din caracterul temporar al vieţii noastre acolo că asta nu era doar o iluzie: locuiam în apartamentul altcuiva; tata nu-şi găsise încă un loc de muncă permanent; iar noi mergeam fie la Consulatul Statelor Unite, fie la biroul Comitetului Internaţional de Salvare (IRC), din două în două zile, pentru a fi amprentaţi şi a completa formulare. America ne chema clar.

Emigrarea presupune o atracţie puternică, dar şi o respingere puternică. Atracţia este reprezentată de visul, speranţa, ajutorul şi siguranţa oferite de noul loc, ceea ce vechiul loc nu a putut face niciodată. Totuşi, fără respingere, fără vreun motiv teribil, fără greutăţi insuportabile, majoritatea oamenilor nu şi-ar părăsi casele. O astfel de plecare este extrem de solicitantă pentru fiecare aspect al existenţei umane. Claritatea conceptuală a acestei diade nu are practic nicio

legătură cu actualitatea sa ca experienţă trăită, ceea ce este şi mai uimitor. Atracţia devine mai puţin strălucitoare de aproape decât părea de la distanţă, iar respingerea capătă o dimensiune mai puţin prevestitoare decât era iniţial. După cum se întâmplă atât de des, realitatea devine o soluţie de compromis, plină de sacrificii şi concesii.

Mutarea în Statele Unite a fost întotdeauna un vis de-al meu, mai ales de la acel fatidic 4 iulie 1954, când tatăl meu m-a informat, în timpul finalei Cupei Mondiale Germania de Vest-Ungaria de la Berna, pe care o ascultam în apartamentul nostru din Timişoara, că singura semnificaţie a jocului era că avea loc în ziua aniversării acestui măreţ şi îndepărtat pământ, locul a tot ce e bun. Această fantezie nu se baza pe nimic concret despre adevăratele State Unite ale Americii, în afară de maşina de jucărie pe care o primeam ocazional de la unchiul meu Alex, acea figură îndepărtată şi mitică din New York, care supravieţuise Holocaustului şi apoi emigrase la New York undeva la sfârşitul anilor ’40, înainte de coborârea Cortinei de Fier la mijlocul Europei, sigilând ermetic jumătatea sa de est de restul lumii.

Pentru tata, nu erau atât vorba de Statele Unite anume, cât de un amestec de America, Marea Britanie, Canada, Australia – cu alte cuvinte, democraţiile vorbitoare de limbă engleză, anglo-saxonii, ca să folosesc limbajul franco-german – singurul far de speranţă pentru cei ca noi. Lumea *Mitteleuropa* dominată de germani în care cultura evreiască jucase un rol atât de proeminent dispăruse, iar conceptul însuşi şi tot ceea ce presupunea deveniseră lucruri insuportabile pentru un evreu în perioada care a urmat după Al Doilea Război Mondial. Tot ce mai rămăsese erau muzica, literatura şi limba, pe care tata mi-a cerut să le învăţ, nu pentru că ar fi păstrat vreo afecţiune pentru lucrurile germane, ci pentru că stăpânirea unei limbi occidentale putea fi utilă.

Chiar dacă tata nu a menţionat Holocaustul şi nici nu i-a vorbit pe germani de rău în mod deschis, i-am simţit profund antipatia faţă de ei în multe cazuri din viaţa noastră de zi cu zi. Ori de câte ori vedea un articol ştampilat cu „Made in Germany”, menţiona cu un fel de resemnare care se limita la ostilitate că, oricât de mult ar fi încercat

cineva să se debaraseze de lucrurile germane, ele îl ajungeau din urmă, nu în ultimul rând pentru calitatea produselor lor. Chiar dacă respecta punctualitatea germană, o comenta mereu nefavorabil, ca şi cum o asemenea obsesie de a fi la timp undeva era inumană; pentru tatăl meu, o persoană cu pretenţii burgheze, pentru care punctualitatea conta de fapt foarte mult, presupusele laxitate şi spontaneitate a italienilor păreau mult mai simpatice decât tristeţea disciplinei germane.

Care era viziunea tatălui meu despre lumea sovietică? Opinia lui despre socialism sau comunism? Total exclus. Dispreţuia orice era din Est, care, pentru tatăl meu, nu însemna ceva european, deci era sălbatic. De-a lungul vieţii, tata repeta cu plăcere celebrul dicton al contelui Metternich, potrivit căruia Asia – o entitate dispreţuită – începea la capătul străzii Landstrasser Hauptstrasse din Viena, care ducea la suburbiile de est ale oraşului. Tatăl meu ura şi se temea de comunism, care, la urma urmei, i-a devastat cu cinism pe unii dintre prietenii săi evrei care îmbrăţişaseră din inimă mişcarea şi plecaseră să lucreze pentru noile regimuri comuniste de la Bucureşti şi Budapesta imediat după război şi care au fost mai apoi închişi, chiar mutilaţi într-un caz sau cel mai sigur umiliţi de epurările antievreieşti din procesele Pauker şi, respectiv, Rajk. Social-democraţia, cealaltă opţiune a stângii politice, era prea slabă şi prea neputincioasă în viaţa tatălui meu pentru a reprezenta vreo opoziţie reală faţă de cele două orori ale lumii lui, fascismul şi comunismul, pe care le vedea pe bună dreptate ca fiind fenomene legate dialectic.

Aşadar, singura speranţă rămasă erau democraţiile liberale de lungă durată din lumea vorbitoare de limba engleză. Anglia, pe care tatăl meu a adorat-o şi a respectat-o dincolo de cuvinte, nu prea era luată în calcul. Prea elitistă? Prea neevreiască? Prea dificil să asimileze pe cineva? Pur şi simplu nu ştiu. Canada ar fi fost o posibilitate, dacă tata ar fi cunoscut acolo pe cineva din vechea ţară. Australia era prea departe, chiar dacă cel mai iubit prieten al său, Steven „Pista" Erdélyi, emigrase la Melbourne împreună cu soţia sa. (Tatăl meu nu a apucat să-l vadă niciodată pe Erdélyi în Australia, dar, când erau mai în vârstă, se

întâlneau în mod regulat în locuri precum Hawaii, Thailanda şi Bali.) Aşa că hotărârea era America şi avea un motiv întemeiat pentru asta: fratele său locuia în New York, iar cota lui românească nu fusese completată, adică puteam depune actele pentru a merge în Statele Unite şi a deveni cetăţeni naturalizaţi.

Îmi amintesc că mi-am luat rămas-bun de la prietenii mei din 1B Klasse în ultima zi de şcoală, la sfârşitul lunii iunie 1960, aşteptându-mă să nu-i mai văd niciodată.

Acest lucru nu era îngrozitor de greu pentru mine. Deşi popular la un nivel superficial printre cei treizeci şi ceva de colegi mei de clasă, în principal din cauza gregarităţii mele – şi, mai important într-o populaţie formată exclusiv din persoane de gen masculin, pentru cunoştinţele mele magistrale, spre deosebire de performanţa mea mediocră în majoritatea sporturilor, în special în fotbal – nu m-am simţit acceptat, mai ales de şmecheri, de liderii haitei. Desigur, nu am resimţit niciun antisemitism vădit în această etapă, însă într-un mod intangibil, dar palpabil, în mod clar nu făceam parte din colectiv.

Tata, mătuşa Manci şi unchiul Richard, care părăsiseră cu toţii Timişoara şi ni se alăturaseră la Viena, împreună cu un prieten apropiat al tatălui meu – încă un timişorean – s-au urcat în trenul spre Salzburg, unde, din motive pe care nu le-am aflat niciodată, IRC-ul ne-a pus să începem lunga noastră călătorie la New York. Apoi au urmat urările de rămas-bun, la urcarea în autobuzul spre München. Emoţiile au crescut din nou, aşa cum se întâmplase cu abia doi ani în urmă, când eu şi tata am plecat din Timişoara, iar toţi prietenii lui şi puţinele rude rămase au venit să-şi ia rămas-bun. Începuse a doua etapă a unui proces de emigrare fără sfârşit: drumul nostru spre vest.

Şi totuşi, am resimţit altfel această plecare. Eu şi tata plecam în America îndepărtată. Dar oricât de vast părea Oceanul Atlantic şi oricât de departe era New Yorkul pentru noi toţi, nu treceam Cortina de Fier: nu părăseam o lume în care nu ne puteam întoarce niciodată. În timp ce plecarea din Timişoara în septembrie 1958 părea definitivă, părăsirea Salzburgului şi a Austriei la începutul lui iulie 1960, oricât de uriaşă şi

de prevestitoare părea această călătorie, nu a venit ca o ruptură completă de viaţa noastră anterioară. Mătuşa Manci a plâns, dar nu cu amărăciunea şi disperarea pe care le manifestase cu doi ani mai devreme la plecarea noastră în Occident, de la Timişoara. Mai devreme sau mai târziu, avea să vină să ne viziteze pe tata, pe mine şi pe fratele ei mai mare, Alex, pe care nu-l mai văzuse de aproape 15 ani.

Singurul rămas-bun care a părut definitiv a fost cel pe care trebuia să i-l spun lui Frau Kohler, iubita mea „Tante Trude", proprietara apartamentului în care am locuit, tata şi cu mine, ca subchiriaşi. Îmbrăţişarea pe care mi-a dat-o în gara din Viena înainte să ne urcăm în trenul spre Salzburg a fost una dintre cele mai sincere pe care le-am trăit vreodată în viaţa mea. În mai puţin de doi ani, ajunsese să mă iubească profund – spre supărarea şi durerea fiicei ei, Birgit. Dezrădăcinarea acestei generaţii de evrei europeni m-a ajutat întotdeauna când trebuia să-mi iau la revedere, pentru că în adâncul sufletului ştiam că şansele de a-i întâlni din nou sunt reale. Nu la fel stăteau lucrurile cu cei dragi mie care nu erau evrei, a căror înrădăcinare în Viena părea un adevărat impediment pentru reîntâlnirea noastră. În timp ce simţeam că mătuşa Manci avea motive întemeiate să vină în America, nu am simţit un optimism asemănător în privinţa lui Frau Kohler. Încă nu eram în epoca turismului transatlantic, iar America nu se afla în circuitul regulat de vacanţă al burgheziei vest-europene. Vienezii de statutul social al doamnei Kohler plecau în vacanţă în Austria sau, în cel mai bun caz, călătoreau la Lido di Jesolo, Caorle sau Bibione, staţiuni balneare de pe plajele Adriatice de lângă Veneţia. America încă era o entitate de neatins, unde se mergea definitiv, nu doar pentru câteva săptămâni de soare şi relaxare.

Tata şi cu mine ne-am urcat într-un avion cu elice cu patru motoare la München-Riehm, chiar pe aeroportul unde, pe 6 februarie 1958, avionul lui Manchester United se prăbuşise în timpul încercării de decolare de pe o pistă nămoloasă. Acea tragedie, în care au murit 23 de pasageri, inclusiv membri ai echipei, alături de reporteri şi fani, m-a făcut să devin fan United pe viaţă. Tot din cauza acestei tragedii, ideea

zborului ne neliniștea, neliniște care nu a dispărut niciodată. Nu zburasem până atunci, și nici tata, în afară de o călătorie făcută de mult alături de câțiva dintre colegii lui de la filiala din Timișoara a Băncii de Stat Române către sediul din București. La intrarea în avion, eram extrem de nervos, dar entuziasmat. Fuzelajul avionului purta numele „Flying Tiger Line", despre care am aflat mai târziu că a fost prima companie aeriană de mărfuri din Statele Unite și un important operator militar de chartere în perioada Războiului Rece, atât pentru mărfuri, cât și pentru personal. Aveam loc la geam și abia așteptam să decoleze avionul.

Și în cele din urmă a făcut-o. L-am apucat pe tata de mână, iar căldura și moliciunea ei m-au liniștit. Avionul a zburat spre Londra, unde am aterizat și am petrecut ceva timp la sol înainte de a călători spre Shannon, în Irlanda, unde făcut o altă escală și am petrecut mai mult timp. Habar n-am de ce am oprit la Londra (poate am luat pasageri pe care IRC îi programase pentru emigrarea în Statele Unite?); oprirea la Shannon avea mai mult sens, deoarece nu toate avioanele angajate în călătoriile transatlantice la acea vreme aveau capacitatea de a zbura fără escală din Europa continentală până la New York.

Rezervoarele limitate ale avionului au fost alimentate la aterizarea pe aeroportul Gander din Newfoundland, prima noastră intrare în America de Nord. Am vrut să cobor și să rămân acolo, călătoria peste Atlantic a fost terifiantă pentru că stăteam lângă motoare și la amurg vedeam gazele de eșapament precum o flacără. Era ceva normal, dar nu pentru cineva care zboară pentru prima oară și care își părăsește casa pentru a doua oară în mai puțin de doi ani. În zorii acelei zile răcoroase și umede, Gander părea pustiu, cu doar câteva avioane militare în depărtare. Doream să cobor din avion, ceea ce, desigur, nu am făcut. Această scurtă experiență la Gander, prima mea oprire în viața pe pământul nord-american, m-a făcut să iubesc muzicalul *Come From Away*, care celebra primirea eroică de către acest aeroport și mic oraș a mii de pasageri blocați care, au fost reținuți acolo în urma tragediei din 9/11, neputând ajunge la destinațiile lor finale din zeci de orașe americane.

New York, New York

Şi apoi, în cele din urmă, la începutul după-amiezii, am aterizat pe aeroportul Idlewild din New York. Nu voi uita niciodată momentul apropierii: silueta Manhattanului, coasta Long Island, toate în soarele strălucitor al unei zile fără nori. Parcă nu mi-a părut atât de rău, până la urmă, că nu am debarcat în Gander. Am coborât treptele şi am intrat într-o clădire fără însemne, unde tatăl meu m-a prins din nou de mână:

— Asta este! a spus. Aceasta este America! Aceasta este destinaţia noastră finală. Am ajuns.

Şi apoi ne-am întâlnit cu ofiţerul Serviciului de Imigrare şi Naturalizare, a cărui întreagă atitudine se putea traduce în BINE AŢI VENIT ÎN ACEST LOC COOL, cel puţin pentru mine aşa era. Era un bărbat de vârstă mijlocie, care stătea într-o cabină înaltă de sticlă şi se uita la noi şi la hârtiile noastre. Purta o cămaşă albă cu mâneci scurte, cu un guler deschis ce dezvăluia un tricou alb cu decolteu. În buzunarul din în partea stângă a cămăşii avea tot felul de pixuri şi poate chiar şi cartonaşe. Iar pe acest buzunar era o etichetă cu un nume italian, ceva de genul Mangione sau Marsala sau Mantoni, cu siguranţă începea cu litera M. Mi-a rămas înscris în memorie drept amabilul domn M. Autorităţile cu care avusesem de-a face înainte erau bărbaţi serioşi cu cravată, niciodată deschişi la cămaşă, purtând de multe ori uniforme înfricoşătoare, cu nasturi închişi până în gât. Şi plăcuţa de nume de pe cămaşa domnului M. era uimitoare! Niciun poliţist român, niciun ofiţer sovietic, niciun oficial vienez nu avea numele ataşat de cămaşă, la vedere.

Pe lângă toate acestea, bărbatul mesteca gumă. Tata şi cu mine ne uitam la el, iar ofiţerul a făcut nişte baloane roz, dezvăluindu-mi că mesteca gumă de mestecat Bazooka, exact lucrurile pe care Theresianische Akademie şi tatăl meu şi toată Viena îndrăgită şi Europa burgheză le condamnau ca fiind vulgare şi nepotrivite pentru un tânăr domn ca mine, fiind ceva atât de nesofisticat şi nerafinat – atât de AMERICAN – ceea ce însemna că mie şi prietenilor mei ne plăcea dincolo de cuvinte.

Şi apoi, în colţul cabinei lui era un radio cu tranzistor, emiţând cuvinte care proveneau în mod clar de la transmisiunea unui eveniment

sportiv în direct, care, ştiam deja, trebuie să fi fost un joc de baseball, deoarece americanii nu ascultau transmisiunile meciurilor de fotbal. Aş fi putut ateriza într-o ţară mai tare decât aceasta, unde un reprezentat al autorităţilor, care ţinea vieţile noastre în mâini, apărea şi se comporta într-un mod pe care aţi fi vrut să-l imitaţi, dar nu vi s-a permis niciodată?

Am apucat şi să-mi folosesc şi engleza – care era deja acceptabilă şi posibil mai bună decât a tatălui meu – cu acest bărbat, care m-a făcut să mă simt important şi realizat. În plus, când ne-a întâmpinat în Statele Unite şi ne-a spus unde să mergem să ne întâlnim cu colegii săi de la Vamă şi să ne ridicăm bagajele, el i-a dat cele mai multe documente tatălui meu, desigur. Dar mi-a întins şi mie câteva foi de hârtie, ca şi cum ar spune: şi tu, nu doar tatăl tău, eşti binevenit în acest nou loc. Din acel moment, toate experienţele mele cu reprezentanţi ai autorităţilor din Statele Unite – şi viaţa mea în această ţară, în general – au fost practic pozitive, în contrast notabil cu mulţi dintre colegii mei imigranţi, în special din ţările non-europene, ca să nu mai vorbim de afro-americani. Cât de cruciale sunt astfel de întâlniri întâmplătoare în viaţa foarte impresionabilă a unui copil! Mereu m-am întrebat care ar fi devenit relaţia mea cu America dacă l-am fi întâlnit pe ofiţerul care stătea lângă acest minunat newyorkez italo-american şi care, spre deosebire de domnul M., ar fi fost dur, neprietenos, nepoliticos, înfricoşător şi nu ar fi făcut baloane roz.

După ce ne-am luat bagajele şi ne-am întâlnit cu un angajat IRC din New York, care ne-a pus să completăm mai multe formulare, am putut în sfârşit să părăsim zona restricţionată şi să intrăm în zona de aşteptare, unde am fost întâmpinaţi de unchiul meu Alex. Mă aşteptam la un bărbat strălucitor şi plin de viaţă, care să ne întâmpine în această Lume Nouă strălucitoare şi plină de viaţă. În schimb, după câteva căutări, mi-am văzut tatăl îmbrăţişând un bărbat micuţ, cărunt şi chel, cu ochi trişti şi mers târât. Unchiul Alex – Sanyi pentru familia Markovits – m-a îmbrăţişat cu căldură, dar i-am simţit durerea. Abia mi-a zâmbit, deşi era clar încântat să mă cunoască. Părea un bărbat distrus, ceea ce şi era,

având in vedere că îşi pierduse ambii părinţi, cei patru fii şi prima soţie la Auschwitz şi acum vieţuia într-o căsnicie nefericită cu cea de-a doua soţie, care îşi pierduse şi ea primul soţ şi unicul fiu la Auschwitz. M-am întrebat mereu cum continuă să trăiască oameni ca ei.

După asemenea tragedii, multe victime ale unor astfel de crime nespuse nu îşi mai regăsesc nicio plăcere în viaţă; ei merg înainte, dar devin cochilii ale eului lor de odinioară, scobiţi de durerea pierderilor suferite. Deşi tata experimentase brutalităţile obişnuite ale războiului pe când locuia la Timişoara, a fost ferit de iadul Auschwitzului. Mătuşa mea Manci, care, la fel ca fratele ei Alex, a trecut prin Auschwitz, a supravieţuit marşurilor morţii şi abia a fost salvată de trupele britanice de la moartea de febră tifoidă la Bergen-Belsen, încă zâmbea şi era jovială, în ciuda faptului că a trăit ororile care au marcat-o profund. Cumva, tragediile colective atât de profunde precum Holocaustul încă se manifestă diferit de la un individ la altul.

Unchiul Alex şi a doua lui soţie, Lulu, deţineau un mic magazin de dulciuri în colţul de nord-est dintre Broadway şi strada 92, care nu îi îmbogăţea, dar îi ajuta să-şi plătească facturile. Locuiau în apartamentul 14J în clădirea de deasupra magazinului. Dar apartamentul lor de două camere, cu vedere frumoasă spre centrul Manhattanului, era mobilat doar cu două paturi de o singură persoană în dormitor şi o masă cu patru scaune în sufragerie/living. Aveau un radio cu ceas pe un suport în dormitor şi un ceas identic în sufragerie, care avea şi o saltea în colţ, pentru un oaspete ocazional. Fără poze pe pereţi, fără televizor, fără plante, fără decoraţiuni de orice fel, fără cărţi, fără o nişă în care să stai şi să citeşti seara, nimic timp de decenii întregi, până în 1972, când cei doi s-au mutat înapoi în Europa şi au renunţat la viaţa eşuată la New York.

Cu toate acestea, nu erau cu nimic mai fericiţi la Viena decât fuseseră în apartamentul lor modest mobilat din New York. Cuplul nu avea prieteni în niciunul dintre oraşe. Alex nu şi-a recăpătat niciodată statutul de care se bucura înainte de război. Zâmbea rar, iar singura lui bucurie era să meargă la sinagoga ortodoxă de pe strada West 91, între

Broadway şi Amsterdam Avenue, ceea ce, din păcate, nu făcea destul de des. Când vremea era frumoasă, el şi soţia lui îşi petreceau ocazional după-amiaza de duminică stând pe banca de pe mediana despărţitoare de pe Broadway, lângă bloc şi magazin, inhalând în tăcere fumul sutelor de maşini care treceau în ambele sensuri. Aceasta era distracţia lor, relaxarea lor, vacanţa lor!

După ce ne-am întâlnit cu unchiul Alex la Idlewild în Queens, am ieşit afară în soarele strălucitor din New York şi am chemat un taxi pentru a merge la casa lui din Manhattan. A oprit lângă noi un Chevy Impala uriaş, galben strălucitor, cu tot felul de numere şi cuvinte marcate pe lateral. Din maşină a coborât un tânăr de culoare, care ne-a aşezat bagajele în portbagaj şi apoi mi-a făcut semn să mă aşez lângă el, pe scaunul din dreapta, pentru ca tatăl meu şi fratele lui să aibă mai mult spaţiu în spate. După ce şoferul a pornit maşina, o muzică rock'n-roll uimitoare a răsunat de la radio, însoţită de comentariile unui DJ care suna ca un nebun, ale cărui cuvinte nu le-am putut înţelege pe deplin, dar al cărui entuziasm şi spectacol m-au uimit.

Toate geamurile erau deschise, iar tânărul şofer, la fel ca oficialul de la imigrare, mesteca gumă şi conducea maşina cu o singură mână, manevrând-o de-a lungul autostrăzii cu trei benzi – Van Wyck – şi schimbând benzile necontenit. Apoi ne-am trezit pe un pod masiv – Triborough – care, deşi impresionant în sine, a devenit şi mai revelator prin dezvăluirea orizontului Manhattanului în depărtare. Rock'n-roll, maşină mare galbenă mergând cu viteză pe o autostradă aglomerată, zgârie-nori colosali de-a lungul liniei orizontului, un tânăr de culoare şofer de taxi, dornic să mă implice în conversaţie – acesta chiar era un loc cool.

Pentru mine, persoanele de culoare însemnau figuri mitice precum marele Pelé şi câţiva dintre ceilalţi colegi ai lui fotbalişti din Brazilia, Didi şi Vava, pe care îi văzusem în cărţi, deşi niciodată la televizor, învingând cele mai bune naţiuni la fotbal în timpul Cupei Mondiale din 1958, când Brazilia a câştigat primul dintre cele cinci trofee ale sale. De culoare erau şi Louis Armstrong, Duke Ellington şi Count Basie, pe care

tatăl meu i-a plăcut şi i-a respectat din motive care nu mi-au fost niciodată clare, mai ales că nu-mi amintesc să fi ascultat vreodată muzica lor la Timişoara sau la Viena. Totuşi, tata îi menţiona adesea şi doar cu cel mai mare nivel de respect şi admiraţie; la fel şi pe Josephine Baker, la care atât mama, cât şi tata făceau trimitere uneori.

Îmi amintesc şi că tata era mulţumit că s-a întâmplat ceva bun pentru persoanele de culoare în îndepărtata Americă în 1954, deşi nu aveam cunoştinţe despre Curtea Supremă, cu atât mai puţin despre borna pe care a reprezentat-o cazul semnificativ de desegregare în care aceasta şi-a dat atunci sentinţa. Dar nimeni nu s-a apropiat de admiraţia, chiar afecţiunea tatălui meu pentru Ralph Bunche, unul dintre eroii săi prin eleganţa, elocvenţa şi strălucirea lui ca gânditor politic.

Cu toate acestea, cel mai important pentru tatăl meu a fost rolul de mediator al lui Bunche la întemeierea statului Israel şi la armistiţiul ulterior cu statele arabe, pentru care a primit Premiul Nobel pentru Pace în 1950.

Era tot ce ştiam despre oamenii de culoare, copil fiind, la 11 ani. Nu puteam sta cu mătuşa şi unchiul meu în apartamentul lor spartan, aşa că am ajuns la un hotel de pe strada West 47, chiar în mijlocul zonei Times Square. Habar n-am cine ne-a aranjat şederea acolo, fie unchiul meu, tatăl meu sau Comitetul Internaţional de Salvare, dar când am intrat în cameră, am citit pe chipul tatălui meu că nu era deloc mulţumit. Deşi, ca europeni, nu ştiam ce era aerul condiţionat şi nu ne aşteptam niciodată la un asemenea lux, ştiam totuşi unele lucruri despre băile dărăpănate şi abajururile urâte.

Căldura insuportabilă care ne-a întâmpinat în acea primă seară ne-a făcut să aflăm foarte repede despre instalaţiile americane cum este aerul condiţionat. Dar, mai important, căldura ne-a făcut să plecăm din cameră şi să ne plimbăm prin cartier, iar aceea a fost o experienţă care mi-a schimbat viaţa. La doar zece paşi de strada 47, Broadway-ul era iluminat în toată gloria sa. Am crezut că părăsisem planeta Pământ. Noaptea se transformase în zi – şi ce zi multicoloră era! Nu mai văzusem

aşa ceva până atunci. Da, Piccadilly Circus din Londra era strălucitor şi incitant, dar l-am văzut mai târziu, când aveam 13 sau 14 ani, aşa că avea să rămână mereu în umbra primei mele experienţe cu mult mai pline de viaţă şi mai strălucite în Times Square.

Ce contrast cu anunţul mizerabil „*OSRAM, hell wie der lichte Tag*" de la Viena, care mă uimise la sosirea noastră acolo din Timişoara întunecată, în 1958. În Manhattan, am fost copleşit de frontispiciile luminate care anunţau titlurile filmelor, de copertinele teatrelor, de masele de oameni de pe străzi, de femeile care fumau în public, spre consternarea tatei şi încântarea mea (mi se părea ceva teribil de sexy şi seducător). Şi apoi, undeva între străzile 43 şi 44, acolo pe Broadway, a apărut o uriaşă reclamă la CAMEL, în care bărbatul care fuma din ţigară scotea fum în aerul nopţii la fiecare zece secunde şi ceva. Ce ţară! Tata pur şi simplu nu m-a putut lua de lângă această construcţie uimitoare.

Înfometaţi, am intrat într-un Horn & Hardart care mirosea a ceapă veche şi a cafea rece, iar uimirea mea a continuat. Nu existau tăvi, nici chelneriţe sau chelneri, doar maşini care distribuiau mâncare. Slavă Domnului că tata a găsit un angajat al restaurantului şi i-a dat nişte bancnote în schimbul monedelor necesare pentru alimentarea maşinilor de mâncare. Dat peste cap total de diferenţa de fus ora şi cu siguranţă uimit de priveliştea New Yorkului de pe Podul Triborough, ca să nu mai zic de bărbatul de la CAMEL fumând pe peretele imens al unei clădiri iluminate cu neon, am mâncat primul sandviş cu salată de ouă din viaţa mea. A rămas unul dintre sandvişurile mele preferate până în ziua de azi.

A doua zi dimineaţă, tata şi cu mine ne-am început drumurile către diferite birouri pe care nu mi le amintesc, deoarece toate arătau la fel, deşi cu o diferenţă majoră faţă de omologii lor din România şi Austria: oamenii care lucrau în birourile americane nu erau înfricoşători. Toţi îmi aduceau aminte de minunatul ofiţer de imigraţie italiano-american care ne primise în ţară: informal, mestecând gumă, ireverenţioşi în unele privinţe. Într-unul dintre aceste birouri am întâlnit pentru prima dată un oficial afro-american, era prima dată când simţeam că o

persoană de culoare îmi era superior sau controla ceva ce îmi doream şi aveam nevoie. Sunt sigur că tata s-a simţit şi el mai puţin ameninţat de aceşti oficiali americani decât se simţea în Europa sub oricare dintre multele regimuri care i-au condus viaţa. Dar pentru el şi această informalitate americană indica o lipsă de competenţă şi autoritate, o temă care a devenit o constantă de-a lungul vieţii sale: America, *casual* şi informală; credulă şi naivă, toate acestea fiind trăsături minunate, dar periculoase prin faptul că indicau slăbiciune şi lipsă de hotărâre. Acest lucru era deosebit de îngrijorător pentru tatăl meu, deoarece se temea că duşmanii puternici ai Americii vor învinge, pentru că vor fi mult mai bine echipaţi pentru dislocarea corectă a puterii, în virtutea unei disciplinei fără compromisuri şi a ideologiilor convingătoare.

Ne petreceam zilele vizitând mulţi dintre prietenii imigranţi ai tatălui meu din patru dintre cele cinci mari zone – niciunul nu se mutase în Staten Island, pe care nu l-am vizitat decât mult mai târziu – făcând multe curse cu metroul către Queens, Brooklyn şi Bronx, ce durau adesea mai mult de o oră pe sens. În timp ce mie îmi plăcea să merg cu aceste trenuri şi ajunsesem să învăţ toate liniile BMT, IRT şi IND pe de rost, tata părea enervat de distanţele imense pe care acest oraş le impunea cetăţenilor săi. Majoritatea prietenilor lui, dintre care nu-l cunoşteam pe niciunul, păreau bine aşezaţi în noul lor mediu. Toţi bărbaţii aveau slujbe; toţi îşi câştigau un trai decent. Şi totuşi, chiar dacă cei mai mulţi locuiau în New York de la sfârşitul anilor ’40 şi nimeni nu dorea să se întoarcă în Europa pe care o părăsiseră cu dezgust şi disperare, niciunul nu părea cu adevărat fericit.

Îmi amintesc că observam îngândurarea şi preocuparea tatălui meu în cursele noastre lungi cu metroul spre Hotel Ashley, unde ne întorceam din diverse vizite la Rego Park şi Flushing în Queens; Borough Park din Brooklyn; şi regiunea Pelham din Bronx. Îi plăcea ceea ce considera el că este rolul binevoitor şi indispensabil al Americii în lume, dar părea din ce în ce mai plin de îndoială dacă acesta era locul potrivit pentru noi. Deşi era un om de o bunătate şi generozitate rară, tatăl meu a fost şi un om vanitos, pentru care statutul şi poziţia erau extrem de

importante. Nu pot exprima suficient de bine cât de mult preţuia să fie numit *Domnu' Doctor* sau *Tovarăşul Doctor*, *Doktor úr* (în maghiară) şi constantul *Herr Doktor* din Viena obsedată de statut, şi cvasifeudală, în care titlurile (cu cât mai multe, cu atât mai bine) înainte de orice nume erau obligatorii pentru a fi acceptat ca persoană de oarecare importanţă.

Ei bine, nu existau doctori în New York, în afară de cei din specialitatea medicală. Şi nimeni nu arăta nici cea mai mică deferenţă faţă de un imigrant a cărui engleză nu era prea strălucită, ceea ce l-a deranjat pe tatăl meu. Nu-l văzusem niciodată stânjenit până când am ajuns la New York. Furios, da; dezamăgit, da; dezolat, da, mai ales după ce am pierdut-o pe mama; dar niciodată stânjenit. Nu trecea nicio zi în care să nu fi simţit nesiguranţa profundă a tatălui meu în ceea ce priveşte faptul că nu ştia destulă engleză şi avea cunoştinţe limitate despre istoria, obiceiurile şi cultura americane. Se simţea total inconfortabil şi în afara elementului său.

Nimic nu a făcut acest lucru mai clar decât un incident a cărui povestire mă face mereu să mă cutremur. Tata a invitat la un restaurant din zona noastră din Times Square, nu îmi amintesc la care, un prieten drag pe care nu-l mai văzuse de când bărbatul plecase din România în Cuba în 1948. Se căsătorise cu o cubaneză, cu care a fugit mai întâi la Miami, apoi la New York, după Revoluţia cubaneză. Acest prieten a ajuns la restaurant cu soţia, amândoi îmbrăcaţi foarte elegant, aşa cum eram şi noi doi. Chiar dacă aveam rezervare, a trebuit să stăm la coadă. Întotdeauna un om nerăbdător, tata meu a fost cu siguranţă supărat că a fost pus să aştepte având oaspeţi după el, ceea ce i s-a părut nepoliticos şi înjositor. S-a apropiat de şeful de sală ca să-i strecoare în buzunar o bancnotă de zece dolari, astfel încât să fim conduşi la masă imediat.

Şi apoi a venit tragedia: probabil că tata a ratat buzunarul de la costumul bărbatului sau mâna lui, iar bancnota a aterizat pe podea, în văzul tuturor. Simt jena tatălui meu de fiecare dată când mă gândesc la acest eveniment, ceea ce se întâmplă adesea, pentru că îl consider momentul decisiv care i-a dezvăluit că, oricât de mult iubea Statele

Unite şi ce reprezenta America în propria sa istorie şi în istoria lumii, nu avea să se simtă niciodată complet confortabil în „adevărata" Americă.

Aşa ceva nu i s-ar fi întâmplat niciodată tatălui meu în Europa Centrală, unde îl văzusem cum mituia nenumăraţi chelneri şi şefi de sală cu mare succes, obţinând o masă mai bună în cel mai scurt timp, chiar şi dacă mai erau şi alţi oameni care aşteptau. Făcuse multe mişcări identice – şi înrudite – pe teren european şi le reuşea fără probleme şi cu autoritate şi brio. Nu în New York, unde pur şi simplu nu cunoştea codurile adecvate de mită. Şi chiar dacă ar fi ştiut, nesiguranţa lui profundă că nu le stăpânea a dus inevitabil la acest accident penibil.

Această umilire publică a lăsat o amprentă pe viaţă asupra tatălui meu, aşa cum a făcut-o şi asupra mea. Deşi nu am vorbit niciodată despre asta, ştiu că tata a suferit nu numai din cauza acestei umilinţe, ci şi pentru că s-a întâmplat în faţa mea, cel mai mare fan al lui, în faţa căruia – ca mulţi taţi pentru mulţi fii – a părut invincibil în copilărie, dar a devenit extrem de imperfect de-a lungul vieţii mele de adult.

Chiar dacă tata a fost un om extrem de manierat şi politicos, care nu înjura şi nu folosea niciodată un limbaj urât şi care purta întotdeauna costum şi cravată, avea o oarecare mândrie în ceea ce-l privea, o atitudine masculină hotărâtă care l-a ajutat cu femeile şi cu toată lumea în Europa, dar pe care pur şi simplu nu o putea controla la New York. Mult mai târziu, în timpul uneia dintre numeroasele sale vizite pentru a mă vedea la Universitatea Columbia, a recunoscut cu sfială, ruşine şi regret imens că banalul său *Schmäh* central-european – un minunat cuvânt vienez pentru farmec, dibăcie, poznă, vrăjire, toate aflate sub deplina comandă a utilizatorului său – nu se potrivea cu puterea şi forţa New Yorkului. Germana lui, deşi niciodată bună şi vorbită cu multe greşeli gramaticale şi accent maghiar, era totuşi mult mai bună – cu siguranţă în 1960 – decât engleza; se baza adesea pe mine ca traducătorul lui, chiar şi când aveam 11 ani.

În acea vară ne-am primit cărţile verzi, ceea ce însemna că deveneam străini rezidenţi ai Statelor Unite ale Americii. Ah, cărţile verzi: drumul către beatitudine şi fericire! Visul a milioane de oameni

din întreaga lume! În acea perioadă, Serviciul de Imigrare şi Naturalizare al Statelor Unite le distribuia mult mai devreme pe parcursul îndelungatului proces de imigrare, faţă de cum avea să facă mai târziu. Prin urmare, le-am primit pe ale noastre la câteva săptămâni după sosirea în Statele Unite. Acest lucru însemna că drumul către cetăţenia Statelor Unite devenise o realitate, aşa cum a fost pentru mine în 1971. Pentru tatăl meu, cartea verde era în esenţă o viză de turist permanentă a Statelor Unite, care îi permitea să viziteze ţara anual, cu condiţia să nu treacă niciodată mai mult de 365 de zile între vizite. Şi a făcut asta în mod regulat între ’60 şi ’90. Timp de treizeci de ani, tata a urmat litera legii, dar a abuzat de spiritul ei, intenţia fiind ca posesorul cărţii verzi să trăiască în primul rând în Statele Unite pe drumul de a deveni cetăţean al Statelor Unite: cu alte cuvinte, ca Statele Unite să fie casa principală a persoanei, nu destinaţia turistică anuală.

Apoi, în martie 1990, în ceea ce s-a dovedit a fi ultima vizită a tatălui meu în Statele Unite, l-am aşteptat pe aeroportul Logan din Boston, să iasă din zona vamală, cu zâmbetul strălucitor şi privirea călduroasă pe care le afişa mereu când mă zărea în diferitele aeroporturi de unde îl luam de-a lungul anilor. Dar acum, venind spre mine în zona de aşteptare, plângea la propriu.

— Mi-au luat cartea verde, a spus el abătut. Au spus că nu am arătat niciodată clar că intenţionez să trăiesc vreodată în această ţară şi că pot veni oricând în vizită ca cetăţean austriac, solicitând şi primind o viză turistică permanentă, aproape gratis şi foarte uşor. Şi că pot veni oricând în America în virtutea faptului că fiul meu este aici ca cetăţean.

Dar asta nu era o consolare pentru tatăl meu. Îşi pierduse calea de acces către permanenţa în America; îşi pierduse opţiunea de ieşire din Europa. Îşi pierduse o parte din identitatea sa în care o Americă imaginată şi accesibilă primise locul de cinste! A murit la nici trei săptămâni mai târziu.

Pe la mijlocul lui august 1960, tata ajunsese să ia în considerare foarte serios întoarcerea noastră la Viena. O componentă crucială care a influenţat această decizie a fost statutul meu de student la

Theresianische Akademie, care, pentru tata, era echivalent cu Lycée Henri IV din Franţa sau cu o şcoală publică în stil Eton-Harrow din Anglia. Am căutat şcoli asemănătoare în New York în timpul şederii noastre de două luni în acea vară, dar tata nu a găsit nimic de un asemenea calibru pe care să şi-l poată permite. A decis să sintetizeze tot ce era mai bun din ambele lumi: să se asigure că voi obţine o superbă educaţie gimnazială la Viena, dar îmi voi păstra şi accesul în America, fără a-mi pierde niciodată cartea verde. Nu trebuia să las niciodată să treacă un an fără să mă întorc în Statele Unite, ceea ce făceam petrecând fiecare vară până la absolvirea liceului cu unchiul sau prietenii mei în New York.

Decizia tatălui meu de a pleca din America reală, dar de a păstra America imaginată, făcând din ea lumea în care trebuia să prosper, confirmă faptul că aderenţa şi puterea culturii, limbii şi obiceiurilor – aspectele vieţii cuiva, care includ comoditate şi securitate – au aproape întotdeauna câştig de cauză asupra dorinţei, dorului şi idealismului, toate acestea fiind extrem de riscante şi nesigure. Nimeni care a interacţionat vreodată cu tatăl meu nu s-a îndoit de faptul că nu-i place cu adevărat Europa Centrală şi că nu a considerat-o niciodată casa lui sau locul viitorului său. Adora Statele Unite şi atribuia tot binele lumii – cu siguranţă al lui – existenţei Americii. Dacă ar fi trebuit să ţină cont de preferinţele afective, tata ar fi rămas în Statele Unite şi New York, pe care le iubea, şi nu s-ar fi întors în Europa Centrală şi Viena, care îi displăceau, şi pe care probabil le ura.

Şi totuşi, liniştea completă conferită de codurile culturale ale celor din urmă şi de cunoaşterea acestora, precum şi nesiguranţa şi teama faţă de cele ale primelor, au făcut să fie logică alegerea de a se întoarce la Viena, unde a trăit ca un pasager fără rădăcini pentru următorii treizeci de ani. Viena era cea mai apropiată replică a Budapestei, în care tata prosperase ca student în anii ’30 şi în a cărei cultură, în special în manifestările evreieşti urbane ale acesteia, se simţea atât de în largul său. Nu întâmplător toţi prietenii tatălui meu din viaţa lui de treizeci de ani la Viena au fost la fel ca el, evrei maghiari de un anumit

cosmopolitism urban infuzat de Budapesta.

În cursul acelei veri, am ajuns să cunosc bine New Yorkul. Tata şi cu mine am vizitat toate locurile obişnuite – Empire State Building, Statuia Libertăţii, Met Cloisters, Fifth Avenue, Central Park, călătoria Circle Line cu barca în jurul insulei Manhattan, Coney Island, Grădina zoologică din Bronx – şi îmi plăcea mult să călătoresc cu metroul oricând şi oriunde puteam.

Tata, poate total nesăbuit, avea atâta încredere în mine, încât, atunci când nu am vrut să stau în holul hotelului Ashley la încă o întâlnire a lui cu un refugiat evreu vorbitor de maghiară din România, m-a adus în staţia Times Square şi mi-a permis să merg cu trenul local IRT (care mai târziu se va numi numărul 1) după Broadway, până la capătul liniei sale, pe lângă Washington Heights, spre Bronx şi apoi să mă întorc în Times Square. Am memorat toate opririle trenului, ceea ce mi-a fost la îndemână şapte ani mai târziu, când mi-am început studiile la Columbia şi am locuit în Furnald Hall, cu o fereastră care se deschidea direct către staţia strada 116 a trenului numărul 1.

Printr-un aranjament – poate al IRC sau al unui prieten – tata şi cu mine am petrecut câteva weekenduri în afara oraşului, cu familii drăguţe, care toate aveau două trăsături comune: nu erau evrei şi toţi vorbeau măcar puţin germană. Îmi amintesc de căldura cu care ne-au întâmpinat pentru un sejur de una sau două nopţi şi voi preţui mereu ocazia pe care mi-au oferit-o, aceea de a experimenta viaţa în suburbiile americane. În primul meu weekend de acest fel, undeva lângă Montclair, New Jersey, mi-am petrecut prima noapte din viaţă într-o casă privată locuită de o familie care avea un câine şi un garaj pentru două maşini. Erau aici toate simbolurile vieţii suburbane ale clasei de mijloc. De la Timişoara prin Viena şi tocmai până la New York, nu locuisem niciodată într-o casă, doar în apartamente.

Până când am ajuns la Universitatea din Michigan, în toamna anului 1999, am locuit într-o casă dintr-un cartier care ar putea fi clasificat ca vag suburban, deşi eram mândri că aveam trotuare şi, prin urmare, ne simţeam îndreptăţiţi să considerăm că locuiam în ceva ce semăna cu

oraş adevărat. Aceste sejururi de weekend nu m-au făcut să iubesc suburbiile americane, dar nu m-au făcut nici să le urăsc, aşa cum o făceau, cu o asemenea pasiune, contemporanii mei de la Columbia şi practic toţi prietenii mei de-a lungul vieţii. Atitudinea de ură faţă de suburbii a devenit o rigoare pentru identitatea fiecărui prieten sau coleg american care se respectă şi care are o oarecare ambiţie intelectuală. Pentru cei mai mulţi dintre aceşti oameni, suburbiile americane – împreună cu Wonder Bread[1] – deveniseră simbolurile esenţiale ale vidului şi neautenticităţii vieţii burgheze americane, faţă de care orice altceva era de preferat, inclusiv viaţa burgheză europeană, care se bucura de liberă trecere, dacă nu chiar de admiraţie directă din partea prietenilor şi colegilor mei academicieni americani. Din motive pe care nu le-am înţeles niciodată şi le-am atribuit eurofiliei înnăscute a majorităţii intelectualilor americani liberali de stânga, aceste sentimente erau ancorate într-un sentiment profund înrădăcinat de nesiguranţă culturală în ceea ce priveşte educaţia lor americană.

Îmi amintesc cum câteva dintre aceste familii au fost date pe spate de germana mea cu accent vienez, pe care l-au simţit ca fiind deosebit de cult. Acest lucru era în contrast puternic cu ceea ce avea să se dezvolte la Viena la Theresianum, unde engleza mea, acum cu un accent american din ce în ce mai pronunţat, avea să fie luată în derâdere ca „dialect" nedorit ce trebuia respins în favoarea englezei reale, care, desigur, era doar cea britanică, deşi vorbită cu un patetic accent vienez, pe care instructorii de engleză născuţi la nivel local nu au reuşit niciodată să-l depăşească.

În weekendurile noastre ocazionale în suburbii, tata a descoperit un fenomen care, câţiva ani mai târziu, i-a asigurat un trai profitabil în Viena: supermarketurile. Asemenea minuni nu existau în Europa Centrală la acea vreme, iar tata a fost atât de impresionat de ele, încât ne-am petrecut ore întregi în mai multe magazine – îmi amintesc un A&P fie în New Jersey, fie în suburbiile Westchester –, luând numeroase notiţe asupra diferitelor culoare şi a mărfurilor expuse. Fără ca noi să

1. Marca primului sortiment de pâine prefeliată vândut în America (n.trad.).

ştim, un evreu maghiar care locuia la Viena în acea vreme şi care vizita New Yorkul frecvent pentru a-şi vedea fraţii din Brooklyn era şi el fascinat de supermarketuri şi urma să înfiinţeze primul astfel de magazin din toată Austria. Tatăl meu avea să i se alăture ca partener în 1963 şi împreună au creat un lanţ de supermarketuri de mare succes în Viena, numit LÖWA.

Spre meritul etern al tatălui meu, el este cel care m-a dus la un meci de baseball pe Yankee Stadium, unde echipa oraşului juca cu rivala sa din Boston, Red Sox, deşi nu ştiam nimic despre această rivalitate la acea vreme. Două aspecte ale acestei expediţii arată dragostea profundă a tatălui meu pentru mine şi dorinţa lui de a deveni american, chiar dacă nu a reuşit asta niciodată. În primul rând, tata a înţeles însemnătatea monezii de schimb culturale a baseballului pentru un băiat din America; şi în al doilea rând, era dispus să mă ducă la un joc şi să stea cu mine ore întregi, deşi nu cunoştea regulile jocului, jucătorii sau istoria lui. Era hotărât să nu permită ca ignoranţa să fie un impediment în calea aculturării mele în viaţa americană.

Într-adevăr, în fiecare din următoarele veri petrecute cu tata la New York vedeam un meci cu Yankees. Ultimul pe care mi-l amintesc a fost în 1976, după ce mi-am luat doctoratul de la Columbia. Ajunsese să cunoască unele dintre reguli până atunci şi chiar cunoştea poziţiile jucătorilor, deşi nuanţele jocului îl scăpau. Totuşi, îi plăcea să stea lângă mine, bucurându-se de atmosferă.

Având în vedere că şcoala la Viena era pe cale să înceapă la începutul lunii septembrie, la sfârşitul lui august era din ce în ce mai sigur că ne vom întoarce în Europa. În loc de zbor cu avionul, tata a ales să călătorim cu *SS United States* astfel încât să pot experimenta călătoria cu un vas imens de croazieră transatlantic şi să petrec patru zile glorioase la bordul unui astfel de oraş plutitor. Dar când a venit timpul să-mi iau rămas-bun de la New York şi să mă îmbarc pe vasul spre Le Havre, am avut un acces copilăresc de furie, cum rar făceam în copilărie. Dădeam din picioare şi ţipam că nu vreau să mă întorc la Viena, că urăsc să fiu acolo, că vreau să rămân la New York şi să merg la şcoală acolo şi

să-mi trăiesc viaţa în Manhattan, probabil în mijlocul Times Square, chiar în hotelul Ashley.

Atunci tatăl meu a anunţat un pact pe care l-a respectat tot restul vieţii: trebuia să merg cu el la Viena şi urma să merg în continuare la Theresianum în fiecare an, din septembrie până în iunie, dar aveam să mă întorc în fiecare vară la New York şi să stau fie cu unchiul meu, fie cu altcineva. Trebuia să petrec câteva săptămâni în New York în fiecare vară până când voi absolvi Theresianum şi venea timpul să merg la universitate, pe care, din nou, conform asigurărilor tatălui meu, făcute în vecinătatea *SS United States*, ancorat alături, aveam să o frecventez fără niciun dubiu în America. Această înţelegere a devenit realitate până la ultimul cuvânt. Pe patul de moarte la Viena, în aprilie 1990, tatăl meu a invocat ceea ce ajunseserăm să numim „pactul *SS United States*". M-a asigurat că a fost cel mai bun pact sau înţelegere pe care a făcut-o vreodată, pentru că m-a pus pe calea invariabilă de a face din America adevăratul meu nou cămin.

Capitolul șapte

Columbia 1968: Cum s-au schimbat lumea – și Andy – în doar un an

În septembrie 1967, am plecat din Viena spre New York pentru a-mi începe studiile superioare. Spre deosebire de excursiile de vară din anii trecuți, această călătorie era reală și definitivă. După ce am ascultat discursul de despărțire al tatălui meu la Schwechat, aeroportul din Viena, m-am urcat în avionul care urma să mă ducă la aeroportul Heathrow din Londra, de unde m-am îmbarcat spre aeroportul JFK. Călătoria devenise o rutină pentru mine, pentru că o făcusem în fiecare vară între ’60 și ’67, deși din când în când făceam oprirea intermediară în Frankfurt sau Paris, în loc de Londra.

Datorită faptului că unchiul meu stătea în apropiere de Morningside Heights – la doar zece minute de mers cu autobuzul de la strada 92, direct pe Broadway până la strada 116 – am ajuns să cunosc bine campusul Columbia în timpul șederii mele de vară. Intrasem chiar în spațiul sacru al Hamilton Hall, unde își avea sediul Columbia College și

unde, la primul etaj, se afla decanul. Aici, a avut loc interviul meu cu un tânăr adjunct elegant al decanului, cu care am discutat pe larg despre meciul de tenis imaginar din filmul provocator *Blow-Up* al lui Michelangelo Antonioni, care apăruse în 1966 şi avea mult succes în cercurile intelectuale. Adjunctul decanului trebuie să fi fost impresionat de ce aveam de spus, pentru că au decis să mă admită Columbia. Pe multe planuri, călătoria mea din îndepărtata Vienă până la Columbia a implicat mai puţine obstacole şi necunoscute decât călătoria pe care au făcut-o cea mai mare partea colegilor mei, chiar şi cei din marea zonă metropolitană a New Yorkului, să nu mai vorbim de Idaho sau Michigan, pentru că eu chiar cunoşteam locul, cel puţin aspectul clădirilor şi forma campusului.

Dar să lăsăm în seama elitismului european capacitatea de a ridica obstacole acolo unde nu ar fi trebuit să existe. Pentru tatăl meu şi pentru mine, colegiul nu era altceva decât o povară neplăcută pe care cineva trebuia să o depăşească în drumul către o universitate adevărată, unde studentul studiază discipline reale şi se pregăteşte pentru profesii atât de importante ca medicina şi dreptul. Colegiul oferea doar o educaţie ce ţinea de arte liberale, care nu însemna nimic altceva decât *Allgemeinbildung*, educaţie generală, pe care un Gymnasium de calitate precum Theresianum o asigura din plin. Nu trebuia să mergi la universitate pentru a învăţa filozofia greacă, poezia germană şi istoria Europei Centrale! Acestea erau deja cunoscute în virtutea educaţiei primite la Gymnasium şi pur şi simplu prin faptul că erai o persoană cultă.

Dacă aş putea reface un aspect al vieţii mele, aş scăpa de această preţiozitate arogantă care m-a lipsit nu numai de o experienţă excelentă la colegiu, ci şi de posibilitatea de a învăţa subiecte importante în profunzimea şi amploarea pe care le meritau. Întrucât ştiam din scrisoarea mea de admitere că voi câştiga o poziţie avansată la Columbia pentru că aveam diploma de *Matura*, m-am declarat student în doi ani şi nu boboc. Prin urmare, orientarea destinată unui student din primul an nu mi se aplica! Cine avea nevoie de asemenea prostii inutile despre

ce cursuri să urmeze şi unde să mănânce şi ce să facă! Ştiam toate astea deja în virtutea faptului că eram un băiat european educat. Fără chestii de boboci pentru mine, mulţumesc foarte mult, mai ales ceva numit „orientare". Acestea erau chestii de grădiniţă, nu de universitate.

Am zburat la New York într-o marţi, ca să mă pot înscrie la cursuri miercurea şi să le încep joi, ziua în care începeau semestrele la Columbia. Aveam la mine 1.500 de dolari în numerar, deoarece trebuia să-mi plătesc şcolarizarea, cazarea şi masa, iar tata nu avea un cont curent în Statele Unite. (Conturile curente abia existau în Europa continentală la acea vreme; salariile săptămânale şi lunare erau plătite în plicuri pline cu numerar, iar tatăl meu şi ceilalţi angajaţi se plimbau în mod constant cu teancuri mari de bancnote în buzunare. La sfârşitul anilor '90, primeam de la gazdele mele germane sau austriece de la universităţi şi alte instituţii sume mari de numerar pentru toate cheltuielile plus onorarii.)

Unchiul meu Alex avea un cont curent la filiala Chemical Bank de pe Broadway, între străzile 91 şi 92, dar nici tatăl meu şi nici eu nu voiam să-l deranjăm. Ultimele mele două perioade de vară în care am stat cu unchiul deveniseră din ce în ce mai greoaie. Nu mai eram băiat, ci un tânăr adolescent care dorea să exploreze New Yorkul la orice oră, mai ales noaptea, lucru pe care unchiul meu l-a făcut aproape imposibil. Iar lipsa de mobilier din apartament a făcut ca locul să fie trist, dacă nu chiar deprimant. L-am iertat pe unchiul meu pentru tot din cauza ororilor pe care le trăise în timpul Şoahului, dar la un moment dat a devenit tensionat şi neplăcut să stau cu el şase săptămâni. Nici măcar nu i-am cerut să mă întâmpine la sosirea pe aeroportul care acum se numea JFK în loc de Idlewild, aşa cum o făcusem prima oară, în urmă cu şapte ani.

Am luat un taxi şi am ajuns la intersecţia dintre strada 116 şi Broadway, intrarea principală în Universitatea Columbia. În timp ce îmi căram cele două valize uriaşe pe College Walk[1], am făcut dreapta pe la Facultatea de Jurnalism şi am coborât treptele pe lângă statuia lui

1. Artera principală a campusului de la Columbia (n.trad.).

Thomas Jefferson pentru a ajunge la Furnald Hall, unde mi s-a atribuit camera 214, noua mea casă. Am intrat în frumosul atrium al căminului prin uşa mare de sticlă şi am primit cheia camerei de la cel care lucra la recepţie, care mi-a spus că nu mergea liftul şi trebuia să o iau pe scări, dar că nu mă putea ajuta, fiind nevoie să rămână la postul lui.

M-am uitat prin hol şi am văzut o singură persoană, care stătea pe o canapea şi citea *The New York Times*. Am observat că purta un tricou pe care era scris MICHIGAN cu albastru – o coincidenţă minunată, având în vedere locul în care am ajuns să mă stabilesc multe decenii mai târziu – şi l-am întrebat dacă putea să-mi dea o mână de ajutor cu cele două valize. A spus da, iar acesta a fost începutul prieteniei mele de o viaţă cu Allen Drescher, care tocmai intra în ultimul an la Columbia. Originar dintr-o familie de evrei din Port Huron, Michigan, Allen a urmat mai târziu cursurile Facultăţii de Drept la Columbia. După aceea, a ajuns în Oregon, unde a devenit avocat de succes şi judecător respectat.

La două luni după întâlnirea noastră în atriumul de la Furnald Hall, Allen m-a invitat să petrec Ziua Recunoştinţei cu familia lui în Port Huron, care a devenit prima Zi a Recunoştinţei din viaţa mea. În timpul acelei vizite, Allen m-a dus la Congregation Mount Sinai, sinagoga familiei sale din Port Huron, să mă prezinte rabinului său, Charles Rosenzveig. Supravieţuitor al Holocaustului din Polonia, rabinul Rosenzveig m-a impresionat pe mai multe planuri. Coincidenţa face ca, aproape 30 de ani mai târziu, să fiu autorul capitolului „Germania de Vest" din antologia intitulată *The World Reacts to the Holocaust*, pe care rabinul a editat-o împreună cu renumitul istoric al Holocaustului David Wyman, publicată de Johns Hopkins University Press în 1996.

Când m-am mutat la Ann Arbor, în toamna lui 1999, am devenit foarte activ în cadrul Centrului Memorial al Holocaustului pe care rabinul l-a fondat şi condus într-o clădire frumoasă din Farmington Hills. Centrul şi-a continuat rolul esenţial de nucleu bun de educaţie şi sensibilizare mult după moartea subită a rabinului Rosenzveig, în decembrie 2008.

Cursuri și chinuri

După ce am plătit toți acei bani la registratură şi mi-am obținut legitimația de student al Universității Columbia miercuri dimineață, m-am dus la Biroul pentru Studenți Străini, unde am avut o întâlnire cu un funcționar care trebuia să stabilească cât de avansat era nivelul meu în cadrul Facultății, pe baza *Matura* şi în ce domeniu. Om cumsecade, foarte familiarizat cu sistemele străine de învățământ secundar, inclusiv cu cel al Gymnasiumului austriac, a procedat la bifarea tuturor cerinţelor lingvistice, plus a cerinţelor de ştiinţe naturale, obţinându-mi credite care însumau aproape trei semestre pe care Columbia urma să-mi le acorde ca nivel avansat.

Când am observat că nu a bifat celebrele cerințe legate de Civilizație contemporană și Ştiinţe umaniste, m-am enervat.

— Domnule, am spus, nu trebuie să-l citesc pe Homer! Ştiu asta deja!

Nu voi uita niciodată răspunsul lui nepreţuit:

— Domnule Markovits, poți să fii şi Homer însuşi! Fiecare student de la Columbia College trebuie să urmeze aceşti doi piloni ai programei noastre. Fără comentariu!

Mulţumesc lui Dumnezeu pentru decizia fermă a acestui om, de a nu renunța la aceste două cursuri grozave, care au stat la baza întregii mele cariere academice.

Dar perspectivele mele nu păreau promițătoare în acea joi, prima zi de cursuri, în toamna lui 1967. La 10 dimineaţa, am intrat într-o sală de clasă de la unul dintre etajele superioare ale Hamilton Hall pentru a-mi începe cariera la facultate cu un curs despre microeconomie. Profesorul, un tânăr de origine indiană, mi-a înmânat câteva informații despre care un student de lângă mine m-a informat că se numesc „programă”. M-am uitat la acest document şi am început să transpir.

Elevii trebuia să predea seturi de probleme în fiecare marți, pe care le primeau înapoi joia, cu corecturile profesorului, pe care trebuia să le predea din nou marţea următoare împreună cu noul set. Seturi de probleme ca temă? Şi într-un ritm atât de alert? Cu siguranță, trebuie să

fi fost o eroare sau o neînțelegere.

Profesorul ne-a explicat apoi esența microeconomiei și modul în care această materie diferă de macroeconomie, despre care nu aveam să aud vorbindu-se decât în ziua următoare. Apoi a discutat despre câteva concepte de bază de programare liniară, care urma să constituie baza cursului, ce aborda chestiunea maximizării producției sau a veniturilor dorite de o firmă, în condițiile unor constrângeri anume. A încheiat cursul înmânându-ne un set de probleme pe care trebuia să le completăm și să le aducem înapoi până marțea următoare.

Oh, Doamne! Nu știam ce m-a lovit. Mă așteptam ca la colegiu activitatea să se desfășoare pe îndelete, cu timp pe care să-l petrec în cafenele drăguțe, cochetând cu fetele, jucând șah și dezbătând idei mărețe până la primele ore ale dimineții. În fantezia mea, participarea la cursuri era opțională, dar descurajată, pentru că doar cei înțepați se deranjau să apară la prelegeri. La un moment dat, un examen sau două ar fi fost promovate prin îndesarea de către student a întregului material cuvânt cu cuvânt și redarea lui orală în fața unui profesor pe care nu-l cunoștea și căruia îi păsa prea puțin de studenții săi. Tot materialul necesar pentru aceste examene avea să fie dobândit prin diverse fițuici sau materiale suplimentare din cursuri intensive care erau publicate pe lângă universități, cu unicul scop de a-i ajuta pe studenți să stăpânească aceste examene. Cu alte cuvinte, aveam în minte modelul continental european.

De la ora de microeconomie m-am grăbit să ajung la primul meu curs de Științe Umaniste A, unde ne aștepta încă o programă cu tone de detalii meticuloase. Măcar primele cursuri păreau a fi dedicate *Iliadei* lui Homer, domeniul meu, dacă am avut vreodată unul – eram un *Bildungsbürger* central-european cu o diplomă *Matura* de la Theresianum ce stătea ca dovadă pentru asta, ca să nu mai zic că mama îmi citise în mod repetat această carte la Timișoara. Întrucât clasa mea de Științe umaniste A se reunea cinci zile pe săptămână, ni s-a cerut să scriem o lucrare de o pagină pentru vineri despre tensiunile din armata greacă pe măsură ce aceasta se îmbarca pentru Troia. Au existat astfel de

conflicte? Toată lumea știa că Paris era un idiot arogant pentru că fugise cu regina Elena a Spartei și astfel provocase mânia grecilor, dar ce diviziune exista între greci în această etapă timpurie a conflictului de zece ani? Nu discutasem niciodată despre astfel de conflicte la Theresianum. Nici nu-mi aminteam ca mama să-mi fi spus vreodată ceva în acest sens.

Mai rău: mi s-a cerut să scriu peste noapte o lucrare de o pagină pe acest subiect. Cine auzise vreodată de o asemenea temă? Și apoi a venit și lovitura finală: lucrarea trebuia dactilografiată! Dactilografierea era ceva ce făceau secretarele, nu băieții cerebrali ca mine! Nu dactilografiasem nicio scrisoare în viața mea, și nici tatăl meu. Șocul meu s-a intensificat după-amiaza, când, la prima mea oră de Civilizație contemporană (numită De la Platon la NATO), am discutat despre pasaje din *Republica* lui Platon, despre care ni s-a cerut să scriem o lucrare de trei pagini, pe care să o aducem la întâlnirea de luni. Și această lucrare trebuia dactilografiată.

Intrasem în panică. Chiar dacă la Viena era destul de târziu, l-am sunat disperat pe tata. Primul lui răspuns a fost:

— Cu siguranță că trebuie să fie niște fete acolo care pot să-ți scrie la mașină aceste două lucrări.

(Baza gândirii lui: dactilografierea era pentru fetele care frecventau școala de secretariat, nu pentru bărbații tineri care frecventaseră Theresianum.) Răspunsul meu:

— Tată, la Columbia nu sunt studente!

(Pe atunci, nici el, nici eu nu știam nimic despre Colegiul Barnard de vizavi.) Nu era un semn bun: contribuția tatei, atât de strălucită toată viața mea, s-a dovedit ineficientă în această situație.

Am alergat la Librăria Columbia și am achiziționat o mașină de scris portabilă obișnuită Smith Corona, precum și prima carte pe care am găsit-o cu instrucțiuni de dactilografiere. În acea seară, m-am dus la sala de lectură Furnald Hall, preferând-o singurătății din camera mea de cămin și sperând să găsesc ceva inspirație și ajutor în prezența altor studenți. S-a întâmplat chiar opusul, pentru că am observat vreo duzină

de studenți care scriau la mașină cu ușurință, viteză și pricepere. Evident, absolvenții americani de liceu știau să tasteze, în timp ce omologii lor europeni clar nu puteau face asta, deoarece această ignoranță și incapacitatea studiată le subliniau statutul de elite pentru care cunoașterea subiectelor utile era inutilă și nedorită.

Am stat treaz toată noaptea încercând să-mi tastez lucrarea pentru Științe umaniste, dar am devenit atât de frustrat, încât am decis să-mi imprim lucrarea cu majuscule, rugându-mă ca profesorul să o accepte. Când a venit timpul să o înmânez, i-am explicat cu sfială acestuia că nu știam să dactilografiez și că, prin urmare, îi înmânam lucrarea scrisă de mână, dar că de atunci înainte intenționam să mă familiarizez cu arta dactilografierii. Spre surprinderea mea, profesorul a fost înțelegător și mi-a acceptat lucrarea, singura hârtie din douăzeci și ceva care nu a fost dactilografiată. Ce *mensch*! Profesorii să fie oameni înțelegători și binevoitor,i și nu căpcăuni ca în Theresianum, care împărțeau pedepse cu bucurie atunci când lucrurile erau neconforme și nu respectau reglementările. Uimitor!

Dar încă mai aveam de făcut lucrarea mai elaborată despre Platon, pentru cursul CC[1] de luni, care trebuia scrisă și dactilografiată în weekend. Duminică dimineață a sunat telefonul. Era tatăl meu, din Viena, care îl mobilizase cumva pe unchiul meu să-mi găsească o dactilografă, aceasta fiind una dintre fiicele vecinului său și care avea să-mi dactilografieze lucrarea contra cost. Am terminat de scris la sfârșitul după-amiezii, apoi am luat autobuzul până la unchiul meu, iar el m-a condus din apartamentul lui de la 14J la 14B sau 14C, unde locuia o familie drăguță, care mi-a prezentat-o pe fiica ce urma să-mi scrie lucrarea la mașina de scris.

Așadar, bătrâna Europă mi-a sărit în ajutor chiar și la Columbia, în combinația dintre mașinațiunile tatălui meu și abilitățile de dactilografiere ale unei tinere! În timp ce scria, am alergat la magazinul de dulciuri al unchiului meu și am cumpărat o cutie de ciocolată Lindt pe care urma să i-o dau în plus față de dublul sumei de bani la care se aștepta. La final,

1. Civilizație contemporană (n.trad.).

toată lumea a fost încântată şi am plecat înapoi la Columbia, cu zâmbetul pe buze pe toată durata călătoriei pe Broadway cu autobuzul 104.

Cu toate acestea, zâmbetele mele s-au transformat curând în încruntări, când am primit primele note la aceste teme: C minus pe lucrarea despre Platon şi C pe lucrarea despre Homer, cu comentarii devastatoare la ambele. Columbia nu avusese nevoie decât de două zile şi un weekend pentru a-l pune cu botul pe labe pe arogantul Andy – el, care nu crezuse că e necesar să participe la cursurile de orientare pentru studenţii din primul an, el, care dorea să nu facă CC şi ştiinţe umaniste, în baza formidabilului său *Bildung*. Toate sentimentele mele de superioritate datorate educaţiei şi capitalului meu cultural din Europa Centrală au zburat pe fereastră şi atunci am realizat: aceasta era o lume cu totul diferită, la care ar fi mai bine să mă adaptez cât de curând dacă voiam să supravieţuiesc, darămite să reuşesc. Munca avea să fie singura mea mântuire aici, şi nu aroganţa europeană bazată pe o noţiune exclusivistă de *Bildung*, şi nici vreo cantitate din acel amestec vienez de farmec şi viclenie pe care îl numeam *Schmäh*.

M-am simţit aşa cum trebuie să se fi simţit tata atunci când şi-a dat seama, în vara anului 1960, că nimeni din America nu avea să-l numească *Herr Doktor* în viaţa de zi cu zi, că titlurile şi conduita din lumea veche nu însemnau nimic aici în ceea ce priveşte obţinerea accesului la bunurile vieţii. Dar, spre deosebire de tatăl meu, care se predase în faţa ignoranţei sale cu privire la codurile culturale ale Americii în momentul în care a fost atât de umilit de incapacitatea de a-l mitui pe şeful de sală din acel restaurant, eu eram hotărât să învinG. Recunosc, eram mult mai tânăr decât el şi mult mai bine echipat cu toate resursele necesare succesului şi, nu în ultimul rând, eram fluent în engleză. Ori de câte ori am fost întrebat în ultimii cincizeci de ani ce m-a învăţat Universitatea Columbia, menţionez întotdeauna în primul rând şi cel mai proeminent, cu mult înaintea celor cinci diplome ale mele: Cum să scriu la maşina de scris!

Chiar dacă lucram în fiecare moment în care eram treaz la cele cinci cursuri ale mele (majoritatea colegilor mei având doar patru) şi

îmi îmbunătățeam abilitățile de tastare, nedormind niciodată mai mult de cinci ore pe noapte, poate și mai puțin, am decis să-mi sărbătoresc ziua de naștere făcând ceva cu adevărat colegial: mersul la un meci de fotbal (nu al Asociației, adică fotbal european, ci la vărul său american). A nouăsprezecea aniversare a mea era vineri, 6 octombrie, așa că am decis să călătoresc la Baker Field, în secțiunea Inwood din Manhattan, sâmbătă după-amiază, pentru a vedea Columbia jucând cu Princeton.

Am urmărit o mulțime de partide de baseball în timpul ședерii mele pe timpul verii la unchiul meu, dar aceasta era prima mea ocazie să mă uit la fotbal american, deoarece nu petrecusem niciodată celelalte anotimpuri în Statele Unite. În mod ciudat, aceasta a fost și prima dată când am simțit o dezbinare în campusul Columbia. Nu puteam să spun exact la acea vreme despre ce era vorba, dar această divizare a devenit evidentă atunci când l-am întrebat pe Allen Drescher, cel care mi-a fost atât de mare ajutor la sosirea mea la Furnald Hall, dacă vrea să mă însoțească la acest meci de fotbal și răspunsul lui a fost un „nu" brusc. La fel au stat lucrurile și în cazul câtorva studenți pe care începusem să-i cunosc la cursuri și prin camera de relaxare a căminului meu. În mod clar nu s-au arătat interesați. Mai rău, din motive pe care aveam să le descopăr abia mai târziu, am simțit că erau, de fapt, puțin ostili față de fotbal.

Așa că am plecat singur, luând IRT-ul cu numărul 1 până în capătul insulei Manhattan. Chiar dacă fotbalul de la Columbia nu se apropia nici măcar un pic de sportul universitar de succes, mi-a plăcut totul: atmosfera colegială dintre spectatori; atitudinea școlărească în haine și comportament; culorile; muzica; mascotele – Leul de la Columbia și Tigrul de la Princeton. Găseam că e ceva sănătos în această atmosferă jucăușă, competitivă, dar neamenințătoare, mai ales în contrast cu mulțimile de fotbal vulgare și adesea violente din Viena, cu care eram obișnuit. Princeton a câștigat cu ușurință, 28–14, ca o prefigurare a faptului că echipa de fotbal a universității noastre avea să piardă mult mai mult decât avea să câștige în timpul celor opt ani pe care i-am petrecut la universitate și că fotbalul de la Columbia își va câștiga

distincţia mai degrabă prin lungimea şi frecvenţa şirului de înfrângeri decât prin succesele sale.

Dar, în acea după-amiază, am fost încântat de jocul superb al lui Marty Domres, fundaşul de la Columbia. Domres şi-a etalat talentele imense chiar şi în faţa apărării puternice de la Princeton, arătând de ce a ajuns mai târziu să fie ales în prima rundă pentru Liga Naţională de Fotbal, unde a prosperat timp de nouă ani. Cunoscut mai ales pentru că l-a înlocuit pe puternicul Johnny Unitas ca fundaş titular al Baltimore Colts în sezonul 1972, Domres a fost unul dintre puţinii jucători de fotbal de la Columbia care au atras atenţia naţională la nivel de colegiu şi profesionişti. Iar eu m-am bucurat de felicitările pe care le-am primit în legătură cu asimilarea şi cunoştinţele mele americane de la un fan în vârstă al Columbiei, care stătea lângă mine. În conversaţia noastră despre fotbalul de la Columbia şi Marty Domres, mi-am expus părerea că era ceva special să joci pe poziţia de fundaş la Columbia, în timp ce legendarul Sid Luckman, care i-a condus pe Chicago Bears spre câştigarea a patru titluri NFL în anii ’40, jucase şi el ca fundaş pentru Lions. Bărbatul m-a complimentat pentru cunoştinţele despre istoria fotbalului, care l-au surprins, având în vedere vârsta mea. Mai mult decât atât, nu a ghicit nicio secundă că nu eram un tânăr american neaoş, ci, de fapt, un adolescent european care sosise la Universitatea Columbia cu doar trei săptămâni înainte de meci.

Câteva săptămâni mai târziu, au avut loc examenele parţiale. Am studiat din greu pentru toate cele cinci examene, dar poate la niciunul mai mult decât la cursul de microeconomie, la care mă simţeam cel mai nesigur. Am intrat în clasă agitat şi am aşteptat ca profesorul să ne dea subiectele. După ce a făcut asta, a mai zăbovit câteva minute în timp ce studenţii îşi începeau treaba – apoi a ieşit din clasă! Nu-mi venea să-mi cred ochilor. La Theresianum, eram obişnuit ca fiecare test scris să fie supravegheat de profesori suplimentari, în plus faţă de profesorul obişnuit al materiei, studenţii fiind percheziţionaţi ocazional înainte de examen şi făcuţi să stea departe unul de celălalt pentru a reduce posibilitatea copiatului. La urma urmei, copiatul în şcolile austriece

întruchipa probabil una dintre cele mai onorabile activităţi pe care le putea desfăşura un elev, deoarece nu era niciodată doar în beneficiul personal, ci şi un serviciu în slujba binelui comun. Nu copiam doar pentru a câştiga un avantaj individual, ci şi pentru a ne ajuta colegii de clasă care nu erau prea pregătiţi pentru examen. Iar la Columbia profesorul tocmai a ieşit din clasă?

M-am uitat în jur şi am observat că studenţii nu vorbeau între ei şi nici nu încercau să copieze prin schimb de informaţii. Ce fel de lume era asta? După aproximativ 10 minute de tăcere, fiind confruntat cu un obstacol la unul dintre seturile de probleme de la examen, am recurs la cei 12 ani de şcoală primară şi gimnazială europeană şi m-am îndreptat spre elevul din dreapta mea, şoptind după ajutor. Privirea pe care am primit-o a fost un amestec de dezgust total, care îmi zicea „nemernicule, ticălosule, cum poţi face asta?" şi dispreţ total, ca în „idiotule, imbecilule, nu eşti la Columbia acum?". Ruşinea şi jena mea au fost dincolo de cuvinte.

Într-adevăr, acesta a fost singurul examen pe care l-am picat în cei opt ani de la Columbia. Când, la sfârşitul orei, profesorul s-a întors şi i-am întins lucrările, am observat că tânărul care mă mustrase că încercam să copiez avea o insignă mare SDS[1] pe cămaşă, mărgele la gât şi păr lung. Cel puţin din înfăţişarea sa exterioară, era un om de stânga, cineva care, probabil, era simpatizant al socialismului, o formă de justiţie redistributivă şi o corecţie colectivistă a capitalismului competitiv, bazată pe efortul şi realizările individuale.

Dar în mod clar sentimentul socialismului plin de compasiune nu se extindea şi la atmosfera competitivă a învăţământului universitar, în care fiecare om era singur, câştigând recompense şi recunoaştere sub formă de note bazate pe realizările individuale. În timp ce, în şcolile europene, lupta era întotdeauna între studenţi ca personaj colectiv şi profesor, în America lupta era în rândul studenţilor, pentru judecata şi

1. Students for a Democratic Society, organizaţie activistă studenţească la nivel naţional în statele unite în anii '60, una dintre principalele reprezentante ale Noii Stângi (n.trad.).

recompensa binevoitoare a profesorului. (Ca nu cumva să mă concentrez doar asupra individualismului și competitivității studenților americani, în contrast cu înclinația colectivistă a omologilor lor europeni, ar trebui să menționez, de asemenea, importanța primordială a corectitudinii, ce constituie o categorie morală pentru mulți studenți americani. Dacă tu primești două bomboane, atunci și eu ar trebui să primesc două bomboane, iar dacă eu primesc două, tu ar trebui să primești două. Dacă eu primesc două și tu primești doar una, nu este corect! Pe lângă acest devotament pentru corectitudine, onoarea joacă și ea rolul său. Copiind, te dezonorezi efectiv!)

Primul semestru s-a încheiat cu călătoria mea la Viena în vacanța de Crăciun, pentru a-mi vizita tatăl și familia, și unde am întâlnit o tânără care – 23 de ani mai târziu – avea să devină draga mea parteneră pe viață. După această călătorie, m-am întors în Columbia pentru examenele finale. Am studiat zi și noapte pentru a obține note decente, știind că notele grozave nu îmi erau la îndemână. Perioada de studiu a fost îngreunată de faptul că mă îndrăgostisem de o femeie drăguță din Viena, căreia îi scriam multe scrisori la acea vreme. Singura mea consolare în acele săptămâni grele era să aud vocea liniștitoare și sexy a lui Alison Steele, alias Nightbird, la WNEW-FM, pe care o ascultam practic în fiecare seară, în speranța că va pune la radio niște melodii drăguțe ale trupei Grateful Dead. De cele mai multe ori, ea mi-a îndeplinit dorințele. Cu trei note de B minus și două de B, primul meu semestru la Columbia s-a încheiat, din fericire, nu prea devreme.

După ce am îndeplinit cerințele înrudite, mă puteam înscrie la cursurile de științe politice, care aveau să constituie specializarea mea. Mi-a plăcut oferta bogată, din care am ales trei cursuri la rubrica „comparativă" a departamentului guvernamental, unul predat de Dorothy Guyot, care avea să fie singura mea profesoară femeie, după doamna Kleefass de la școala primară din Timișoara și după buna femeie care mi-a fost profesoară în clasa a patra, în primul meu an la Viena. La Theresianum nu existau cadre didactice femei. CC și Științele umaniste continuau nestingherite, deoarece fiecare presupunea un curs de un an.

Întors la Viena, unul dintre prietenii tatălui meu mi-a sugerat să iau legătura cu un anume Robert Austerlitz, un lingvist specializat în limbile uralice și altaice care, credea această persoană, era președintele programului de lingvistică la Columbia și un om minunat, căruia i-ar plăcea să știe de mine. La începutul lui februarie 1968, am sunat la Lingvistică, din camera mea de cămin, și am cerut să mi se facă legătura cu profesorul Austerlitz.

Robert Austerlitz, profesor poliglot și prieten

— Horselips[1] aici, cu ce vă pot ajuta? am auzit la telefon.

Horselips? Nu aveam de gând să pun la îndoială acest lucru, pentru că am crezut că pur și simplu am auzit greșit cuvântul „Austerlitz". Am început să vorbim și, deodată, Austerlitz mi-a spus că a primit un bilet de la prietenul său din Viena că avea să fie contactat de un puști vienez, dar eu nu sunam vienez nici pe departe, mai degrabă ca cineva din Upper West Side din New York. L-am îndrăgit imediat! Nu, am spus, chiar eu eram băiatul ăsta de la Viena, după care – ca să mă testeze, poate – a trecut la un dialect vienez greoi, la care am răspuns în același fel. Conexiune făcută!

— Vino în biroul meu de la etajul al doilea al Philosophy Hall miercurea viitoare, la ora 17:00, ca să putem vorbi puțin și apoi să ieșim la cină, a spus el și a închis.

Miercurea următoare, am ajuns în biroul lui îmbrăcat la cravată și costum, așa cum ar trebui să facă cineva invitat să întâlnească un profesor cu care apoi să meargă la cină. Am fost întâmpinat de un pachet de energie de 1,7 metri, cu barbă cenușie, cămașă de blugi deschisă până la buric și șlapi în picioarele goale și care fuma o țigară fără filtru – Chesterfield, desigur. Când i-am spus ce limbi vorbeam, mi-a răspuns în fiecare: maghiară, fără cusur; română, ibidem; germană,

1. Buze de cal (n.trad.).

superb; dialect vienez, autentic; engleză americană standard, excelent. Nu numai că a fost impresionat de faptul că stăpâneam aceste limbi, dar m-a văzut în mod clar ca un suflet pereche cu care putea aborda toate aceste limbi la un nivel sofisticat. Chiar și franceza mea de om muncitor a trecut de controlul lui.

Austerlitz era fiul unei mame americane cu rădăcini boeme și al unui tată austriac provenit din Moravia, ceea ce îi întărea genealogia habsburgică. Deși s-a născut în București în 1923, a crescut în Brașov (în română, Brassó în maghiară și Kronstadt în germană), un oraș foarte asemănător cu locul meu natal, Timișoara, în compoziția sa multilingvistică, multireligioasă și multiculturală. Austerlitz s-a „întors" în Statele Unite în 1938, la vârsta de 15 ani, atunci când a văzut țara pentru prima dată în viața sa. Având o dădacă vorbitoare de maghiară, vorbea și acea limbă, precum și româna, germana și engleza perfect, fiind pur și simplu o chestiune de creștere. A urmat o școală primară germană și o școală gimnazială românească, unde a învățat o franceză perfectă, pe lângă latină.

Nu am aflat niciodată dacă Austerlitz era rudă cu Fred Astaire, care, așa cum bine se știe, s-a născut Frederick Austerlitz, și ai cărui părinți și-au schimbat numele în Astaire, temându-se că „Austerlitz" amintea prea mult de celebra bătălie. Tatăl lui Fred Astaire se numea Fritz, așa cum se numea și renumitul redactor-șef al cotidianului *Arbeiter-Zeitung* al social-democraților austrieci. Această publicație era baza zilnică a lecturii noastre la Viena, datorită nu numai conținutului său intelectual ridicat, ci și pentru că, spre deosebire de altele, cine o citea putea evita antisemitismul presei austriece. Chiar dacă tata nu era socialist, se simțea cel mai confortabil să citească ziarul social-democrat și, după ce a devenit cetățean austriac, a votat cu partidul socialist al țării, pentru că le vedea pe cele două partide burgheze existente ca fiind pur și simplu de neatins pentru un evreu. Acest Fritz Austerlitz, spre deosebire de tatăl lui Fred Astaire, chiar era înrudit cu Robert Austerlitz, deși nu îmi amintesc în ce fel. Robert nu l-a întâlnit niciodată pe Fritz. Dar, evident, a fost încântat și entuziasmat să audă că îl cunoșteam pe Fritz și

nutream o mare stimă pentru el, fiind una dintre marile figuri ale ceea ce a devenit cunoscut ca austro-marxism.

Deja de la prima noastră întâlnire, Robert m-a rugat să-i fac un rezumat a ceea ce făcea ca austro-marxismul să fie „austro". Trebuia să fac acest lucru în dialect vienez şi m-am conformat imediat. Acum era rândul meu să servesc în acest meci rapid de ping-pong:

— Care e treaba cu Buze de cal? l-am întrebat.

— Ah, a spus el.

Unul dintre colegii săi din Berkeley i-a zis odată că secretara îi lăsase un mesaj că un anume profesor Horselips de la Universitatea Columbia dorea să-i vorbească. Aşa că presupunerea mea de la primul nostru telefon a fost corectă: „Austerlitz", dacă era pronunţat rapid, într-adevăr suna ca „Horselips", probabil pentru mult mai mulţi oameni, nu doar pentru această secretară de la Berkeley şi pentru mine. Lui Austerlitz îi plăcea să se joace cu numele său. Odată, în timp ce stăteam în biroul lui, aşteptând să plecăm la cină, a apărut şi s-a prezentat un tânăr francez pe care Austerlitz nu-l cunoştea. Austerlitz a răspuns:

— *Enchanté! Et moi, je m'appelle Robert Austerlitz, comme la bataille*.

La care francezul a răspuns memorabil:

— *Mais non, monsieur le Professeur, comme la victoire!*

Austerlitz încă purta şlapi, când am traversat campusul Columbia spre Broadway, în drum spre un restaurant cubanez numit Ideal, în colţul de sud-vest dintre strada 108 şi Broadway. Când i-am reamintit acest lucru – totuşi, era început de februarie în New York City – el m-a informat că nu i-a mai fost niciodată frig după ce a petrecut doi ani la Universitatea din Helsinki la începutul anilor '50. A studiat limbile uralice (cum ar fi finlandeză şi maghiară) la Helsinki şi limbile altaice (turcă şi mongolă) în mai multe locuri, devenind ulterior profesor de limbi uralice şi altaice şi unul dintre cei mai importanţi experţi lingvistici din lume în acest domeniu. La Helsinki, s-a îndrăgostit de o fată finlandeză care mai târziu i-a devenit soţie şi cu care a avut doi copii. Familia locuia lângă Teachers College de pe strada 120 şi am fost

acolo de multe ori la masă, în timpul zilelor mele la Columbia.

Pentru prima dintre multele dăţi când am luat masa la Restaurantul Ideal, am comandat fasole neagră şi orez pentru felul principal şi guava cu cremă de brânză la desert. Austerlitz era sufletul petrecerii în acest mic local asemănător unei bodegi, unde toată lumea îl cunoştea şi îl iubea, în special proprietarul cubanez prietenos, cu care cânta câteva cântece după cină într-o spaniolă cubaneză perfectă. Austerlitz vorbea toate aceste limbi fără niciun accent străin, în virtutea faptului că avea un ton perfect. Muzicalitatea lui era mai mult decât impresionantă. M-a dus să ascult Filarmonica din New York la Avery Fischer Hall la Lincoln Center mai târziu în acel semestru, primul meu concert clasic ca student la Columbia. Concertul includea Simfonia nr. 9 a lui Antonín Dvořák, *Din lumea nouă*, una dintre piesele mele muzicale preferate din toate timpurile. Pe drumul înapoi spre Columbia, mergând spre nord pe Broadway, Austerlitz a început să fluiere şi să cânte lungi linii melodice ale fagoţilor, oboaielor, clarinetelor şi violoncelului. Nu auzisem niciodată aşa ceva şi credeam că era ceva ce doar dirijorii de talie mondială puteau face.

După ce Austerlitz a aflat că îmi place jazzul, ne-am dus într-o seară la un local de pe celebra Stradă 52 din New York, aproximativ între Seventh şi Fifth Avenue, care fusese mecca mondială a jazz-ului din anii ’30 până la sfârşitul anilor ’50. Zei ai jazzului precum Miles Davis, Thelonious Monk, Charlie Parker, Art Tatum, Fats Waller şi Billie Holiday, printre mulţi alţii, au cântat adesea acolo. Deşi această concentrare de genii dispăruse deja în primăvara lui 1968, când Austerlitz şi cu mine am mers acolo, am auzit două trupe superbe cântând muzică de primă clasă. Şi de această dată, în drum spre metrou pentru călătoria noastră până în Columbia, Austerlitz a reluat o parte din solourile de trompetă şi saxofon într-o manieră neobişnuit de precisă. În timpul acestei călătorii cu metroul înapoi la Morningside Heights, mi-a spus că fusese cântăreţ la orgă în Texas şi la pian de jazz în New Orleans, în timp ce îşi satisfăcea stagiul militar în armata SUA, în anii ’40.

Ultima dată când l-am văzut pe Austerlitz în acel semestru de

primăvară a fost în seara zilei de luni, 29 aprilie, când am fost la cină la Ideal. După aceea, l-am dus înapoi, nu la casa lui de pe strada 120, ci la Fayerweather Hall din campusul Columbia, unde a luat poziție între clădire și studenții care o ocupau, pe de o parte, și oponenții lor, Coaliția Morală conservatoare, pe de altă parte. Nu vorbisem prea mult despre politică, fiind prea ocupați să discutăm despre istorie, muzică, limbi și accente, dar știam că lui Austerlitz îi pasă profund de Columbia și de studenții săi și își dorea să fie un mediator cât mai bun. Mi-am luat rămas-bun de la el în jurul orei 22:30 și, după ce am făcut turul celor cinci clădiri ocupate, m-am întors în camera mea de cămin. Nu aveam o presimțire bună. Până să mă dumiresc prea bine, m-au trezit țipetele că polițiștii începuseră asaltul asupra celor cinci clădiri ocupate.

Voi discuta despre aceste evenimente monumentale puțin mai încolo în acest capitol.

Permiteți-mi să observ că prietenia mea cu Austerlitz a fost punctul culminant al celui de-al doilea semestru la Columbia. Eram cu adevărat fericit că l-am cunoscut și chiar mândru că un profesor de 45 de ani de renume mondial se bucura de compania unui student de 19 ani căruia nu îi datora nimic mai mult de 20 de minute civilizate în timpul orelor de lucru. Poate că, undeva, Austerlitz a ajuns să vadă anumite paralele între educația sa habsburgică la Brașov și viața sa academică la Columbia și călătoria mea de la Timișoara prin Viena la New York.

Ce mă atrăsese la acest om nu era doar geniul lui evident privind abilitățile auditive legate de limbi și muzică. Încântarea lui față de cultura populară americană și cunoașterea acesteia, grefate incontestabil asupra impresionantei *Bildung* europene, au constituit și pentru mine o combinație atractivă, care era și mai specială datorită rarității sale în rândul cadrelor didactice și intelectualilor.

Aclimatizarea la Columbia

În al doilea semestru la Columbia, am descoperit o altă sursă de bucurie durabilă: baschetul de la Columbia! Conduși de doi jucători senzaționali, Jim Mc-Millian și Heyward Dotson, ambii afro-americani, și

de un central bun pe nume Dave Newmark, care era evreu – toți trei provenind din liceele publice din New York, Dotson fiind absolvent Stuyvesant, care a continuat cariera de la Columbia cu o bursă Rhodes la Oxford înainte de a deveni un proeminent avocat din New York – Lions au captivat campusul cu jocul lor excepțional și au câștigat singurul campionat Ivy League[1] pentru Columbia la baschet masculin. Echipa a avut un record de 20-4, incluzând victorii majore împotriva unor puteri naționale precum Louisville, St. John's și West Virginia, ultimul într-un turneu disputat la Madison Square Garden. Unul dintre colegii mei de clasă m-a invitat să îl însoțesc pentru a-i vedea pe Lions care înfruntau cel mai înverșunat rival al lor, Princeton Tigers. Ceea ce a făcut ca atmosfera din University Gym să fie atât de electrică, chiar extatică, a fost dimensiunea mică a acestei locații. Mi se părea o sală de liceu glorificată, nu un stadion de baschet al unei universități importante, iar Columbia a învins Princeton cu 69-60.

Am mai jucat cu Princeton de două ori în acel an, iar în ultima zi a sezonului am pierdut, între cele două școli ajungându-se la baraj pentru primul loc. Acest lucru însemna un baraj de tipul câștigătorul ia totul, care a avut loc la Universitatea St. John. Întregul campus Columbia – facultate și studenți – s-a concentrat pe acest mare joc. Ascultam la radio în Furnald Hall, împreună cu zeci de studenți. Am înnebunit când Columbia a demolat Princeton 92–74 și, pentru prima dată, am experimentat imensa putere colectivă a mândriei și bucuriei conferite de sporturile americane la nivel de colegiu, care, treizeci de ani mai târziu, au devenit un element de bază al vieții mele la Universitatea din Michigan. Întotdeauna voi prețui faptul că m-am aflat în campus în singurul sezon din istoria Columbia când școala a câștigat un campionat Ivy League la baschet masculin, s-a clasat la nivel național și a ajuns în runda a doua a post-sezonului NCAA[2], cunoscută mai târziu ca Marele dans.

1. Liga de fotbal american formată din cele mai importante opt universități americane: Harvard, Yale, Princeton, Columbia, Brown, Cornell, Pennsylvania si Colegiul Dartmouth (n.trad.).

2. National College Athletic Association (n.trad.).

Dotson, Newmark şi McMillian au intrat cu toţii în NBA după ce şi-au luat diploma de la Columbia. Dar numai McMillian a avut succes. Alăturându-se celebrilor Los Angeles Lakers în 1970, l-a înlocuit pe legendarul Elgin Baylor. Cu McMillian care a început ca extremă a echipei, Lakers s-au angajat într-o serie de 33 de victorii consecutive în sezonul 1971-1972, stabilind un record pe care nicio echipă nu l-a realizat vreodată în ligă. Ca o încununare, Lakers au câştigat campionatul NBA în acel sezon, făcându-l pe Jimmy Mac nu doar un campion Ivy, ci şi unul NBA.

În 1973, Lakers l-au schimbat pe McMillian la Buffalo Braves, unde a jucat până în 1976. În acel moment, locuiam în Boston şi am aflat unde vor sta Braves în timpul vizitei lor pentru a juca cu Celtics. I-am scris un bilet lui Jim, sperând că va răspunde. A făcut-o, iar noi am mâncat ceva la bufetul hotelului său, care era aproape de Boston Garden, unde Buffalo Braves pierduseră în faţa celor de la Celtics. Ne-am amintit despre Columbia şi am fost surprins când Jim mi-a împărtăşit din senin dezamăgirea profundă că fusese schimbat de Lakers cu Braves. Niciodată nu mi-a fost mai clar că, în ciuda pretenţiilor că aceste sporturi nu sunt altceva decât afaceri, acţiunile echipelor afectează profund fiinţele umane reale care există în spatele vălului milioanelor de dolari pe care le câştigă. Jim a plătit consumaţia, ne-am luat la revedere şi nu ne-am mai văzut niciodată.

Jim McMillian a murit în 2016; Heyward Dotson a murit în 2020; din acest trio, doar Dave Newmark este încă în viaţă – locuieşte în Berkeley şi suntem prieteni pe Facebook.

În mod clar, cel mai semnificativ eveniment societal care avea să marcheze sfârşitul primului meu an la Columbia a fost revolta studenţilor de la sfârşitul lui aprilie 1968. Nu este locul aici să-mi împărtăşesc gândurile despre motivele revoltei şi consecinţele ei. Referitor la acesta din urmă, am scris în legătură cu efectele lui „1968” în Europa şi Statele Unite. Aici, voi reitera doar esenţa constatărilor şi analizelor mele: că anul acesta şi evenimentele sale din societăţile industriale avansate ale lumii, în care Columbia deţinea poziţia centrală

în Statele Unite, au pus capăt erei victoriene lungi de un secol a moralităţii, comportamentului şi habitusului burghez.

Aceste evenimente au constituit începutul a ceea ce eu am numit „discursul compasiunii şi incluziunii" care continuă neîncetat în lumea noastră contemporană, o jumătate de secol mai târziu. Totul s-a schimbat: felul în care ne raportăm la femei, la minorităţile etnice, la animale, la natură; cum vorbim; cum ne îmbrăcăm; cum vedem autoritatea; cum ne trăim viaţa de zi cu zi; ce mâncăm; ce bem; ce fumăm. Asta nu înseamnă că tot ce s-a făcut în 1968 este minunat şi fără probleme. Departe de asta! Însă pe *longue durée*-ul luptei democratice, 1968 – şi, odată cu el, evenimentele de la Columbia – reprezintă o majoră piatră de hotar a unei îmbunătăţiri palpabile.

Propriul meu eveniment „1968" a început pe 24 aprilie, în dimineaţa de după ocuparea primelor clădiri, când am primit un telefon de la dl. Blau, avocatul nostru pentru imigrare, cu care nu mai avusesem contact direct de la sosirea cu tata în Statele Unite ale Americii în vara anului 1960, când ne-am primit cărţile verzi în biroul lui din centrul Manhattanului. Îi informam angajaţii de la birou despre prezenţa în Statele Unite în fiecare vară şi am făcut-o din nou când m-am mutat la Columbia, în septembrie 1967, deşi nu am vorbit niciodată cu el personal în niciuna dintre aceste ocazii. Domnul avocatul Blau m-a informat direct că ar fi bine să nu ocup nicio clădire şi să nu fiu acuzat de pătrundere prin efracţie sau chiar mai rău, dacă ţin să-mi păstrez cartea verde şi să nu fiu deportat din Statele Unite. Nu voi uita niciodată cuvintele lui în finalul conversaţiei:

— Ţine minte, nu eşti încă cetăţean american! Odată ce vei fi, poţi să faci orice doreşti, chiar şi să petreci timp cu nenorociţii ăştia de comunişti. Dar nu încă, fiule, nu încă!

M-am întrebat adesea dacă acel apel telefonic m-a împiedicat să particip la ocuparea vreuneia dintre cele cinci clădiri. Avertismentul domnului Blau a servit pe post de obstacol masiv; dar un factor de descurajare şi mai puternic e posibil să fi fost sacrificiul, atât financiar, cât şi psihologic, pe care l-a făcut tatăl meu trimiţându-mă la Columbia.

Pur şi simplu, trebuia să reuşesc la Columbia şi să nu risc să fiu dat afară, indiferent cât de puternic am resimţit unele dintre problemele susţinute de protestatari. Expulzarea de la Columbia – şi, foarte probabil, din ţară – l-ar fi devastat pe tata într-un fel pe care nici nu mi-l puteam imagina!

Dar, ca să fiu sincer, am fost şi puţin sceptic cu privire la cultura protestatarilor. Participasem la câteva întâlniri SDS de-a lungul anului şi făcusem cunoştinţă cu câţiva membri SDS, pe lângă tânărul a cărui dezaprobare flagrantă faţă de încercarea mea de a copia la examenul parţial de microeconomie mă va bântui pentru tot restul vieţii. Pe majoritatea i-am găsit superficiali în cunoştinţele despre istorie şi evenimente din lumea noastră contemporană – de exemplu, practic niciunul dintre ei nu avea nicio idee despre ceea ce se întâmpla în Republica Cehă chiar în acel moment – şi chiar despre literatura relevantă.

Deşi nu eram în niciun caz un expert în scrierile lui Karl Marx, cu atât mai puţin cei mai mari autori marxişti, părea că ştiu mai multe decât mulţi dintre colegii mei simpatizanţi ai SDS. Nu mi-am putut scoate din cap impresia că unii tineri au participat la această mişcare pentru a socializa, pentru a se combina cu fete mişto cu fuste mini sexy, pentru a fi cool. Privind în urmă, la vremea respectivă nu am intuit că importanţa acestui eveniment stătea tocmai în demontarea culturală a valorilor şi moravurilor burgheze şi nu în cunoaşterea operelor lui Marx de către activişti. Tocmai provocările la adresa codurilor de comportament burgheze au contat cu adevărat atunci, mai degrabă decât acuitatea intuiţiilor intelectuale, şi i-au conferit momentului „1968" la Columbia şi în alte părţi importanţa şi moştenirea sa istorică.

Trebuie să adaug imediat că nu am cunoscut nici măcar unul dintre protestatarii şi radicalii afro-americani ale căror cultură şi motivaţii au fost cu mult diferite de ceea ce am experimentat în rândul studenţilor albi pe care i-am întâlnit. Şi nu m-am simţit niciodată confortabil cu glorificarea de către acest grup a unor dictatori precum Ho Chi Minh, ca să nu mai zic de Fidel Castro. Urăşti politica americană şi pledezi pentru

popoarele pe care aceasta le-a reprimat și ucis? Cu siguranță, sunt alături de tine. Dar glorificarea și înfățișarea într-o lumină romantică a liderilor dictatoriali doar pentru că se opuneau Statelor Unite era ceva la care aveam de obiectat pe atunci și am rămas la aceeași convingere în întâlnirile mele complicate cu o mare parte din Noua Stângă din Europa și din Statele Unite de-a lungul anilor. Înclinația stângii occidentale de a-i adopta, chiar de a-i glorifica pe dictatori nu provine doar din ura față de capitalism și liderul său, America, ci și din disprețul față de monotonia burgheză a democrației liberale. Această dimensiune, mai mult decât multe altele, este cea care a făcut ca extrema stângă și extrema dreaptă să fie atât de atractive pentru mulți intelectuali occidentali de-a lungul anilor. Printre multe lucruri rele, democrația burgheză este plictisitoare, ceea ce comunismul și fascismul categoric nu sunt, cu siguranță, în stadiile lor de mișcare.

Totuși, am întâlnit doi tipi pe nume Ted care au fost excepționali. În primul rând, Ted Kaptchuk, care a părăsit conducerea SDS în 1968 pentru că a terminat facultatea în acel an. Licențiat cu o diplomă în domeniul culturii est-asiatice, Kaptchuk înțelegea profund Viêt Cộngul, predecesorii lor Viêt Minh, corupția clanului Diệm din sud și multe alte aspecte ale conflictului. Faptul că am putut asculta unele dintre discursurile lui mi-a lămurit multe aspecte. Tipul ăsta avea gravitate; era un adevărat intelectual.

Și apoi, într-o seară, pe când mă întorceam la Furnald Hall de la Biblioteca Butler, unde îmi plăcea să lucrez în sala de lectură ornamentată, am auzit un bărbat vorbind elocvent despre represiune unui grup de aproximativ 15 studenți care stăteau în salonul căminului. Era prima dată când auzeam termenul „Școala de la Frankfurt” și nume precum Max Horkheimer, Theodor Adorno și, mai ales, Herbert Marcuse. De asemenea, l-am auzit pe bărbat vorbind despre cum acești emigranți germano-evrei și-au găsit un refugiu în Columbia în timpul războiului, deși cei mai mulți dintre ei nu și-au putut adapta interesele intelectuale la structura unei universități americane.

Pe 7 martie 1970, am aflat din *The New York Times* și din *Columbia*

Spectator că printre morţii din primăria oraşului din Greenwich Village care explodase cu o zi înainte, se număra un anume absolvent numit Ted Gold, absolvent al Liceului Stuyvesant şi al Colegiului Columbia şi un locatar al Furnald Hall. Din fotografii mi-am dat seama clar că era una şi aceeaşi persoană cu cel care mă familiarizase cu Şcoala de la Frankfurt în salonul Furnald Hall, cândva în primăvara anului 1968.

Acestea fiind spuse, preferam SDS-ul şi aliaţii săi Coaliţiei Majorităţii, formată din studenţi conservatori care erau hotărâţi să-i blocheze, poate chiar să le facă rău greviştilor. În acel moment, mi-am amintit observaţia anterioară conform căreia o serie de persoane nu au vrut să mă însoţească la meciul de fotbal împotriva lui Princeton. Am înţeles acum că prietenii mei care nu voiau să meargă la meciul de fotbal îşi imaginau o Americă diferită de cei care participau la astfel de jocuri, darămite jucau în ele.

Chiar dacă mi-ar trebui mult să explic de ce fotbalul este cel mai conservator, dintre cele patru sporturi de echipă hegemonice din punct de vedere cultural din Statele Unite (baseball, fotbal, baschet şi hochei pe gheaţă), aş putea face câteva remarci superficiale. În mod clar, natura marţială a sportului şi strânsa lui asociere cu războiul şi armata, în ceea ce priveşte istoria instituţională, strategiile şi terminologia, au ceva de-a face cu acest fenomen. Mai mult decât atât, rolul său central asemănător religiei în sudul şi sud-vestul ţării îi conferă o înclinaţie conservatoare, spre deosebire de baschet, care este ancorat în locurile de joacă din beton ale oraşelor mari din nord-est şi regiunile rurale din vestul mijlociu, precum Kentucky şi Indiana. Deşi sunt un vechi oponent al oricărui tip de legături caracterologice între gestaltul unui sport şi cel al societăţii sale – cum ar fi germanii joacă fotbal organizat pentru că sunt organizaţi; brazilienii joacă jogo bonito pentru că dansează samba; sau americanii au bombardat Vietnamul pentru că joacă fotbal – fiecare sport creează instituţii care au propria limbă şi tradiţii şi proiectează o anumită imagine.

Codul fotbalului american, ca şi codurile Rugby League, Rugby Union, Australian Rules Football şi Association Football (fotbal

european), subliniază o anumită corporalitate, care a favorizat o masculini-tate mai răspândită în cercurile conservatoare decât în cele liberale. Dar, pentru că în toate societăţile hegemonice, sporturile au fost în mod disproporţionat un apanaj al bărbaţilor, sportul a fost întotdeauna disproporţionat de conservator, jingoist şi, ca şi în cazul fotbalului european, adesea de-a dreptul fascist şi nazist.

Aceste două Americi se confruntau în jurul a patru dintre clădirile ocupate (Hamilton Hall, ocupată de studenţi afro-americani, creându-şi propria lume separată). În interiorul clădirilor se afla noua Americă, America nebunilor şi a criticilor care doreau sfârşitul Americii reprezentată de outsiderii adunaţi sub forma Coaliţiei Majoritare: America anilor ’50, America ce încă se bucura de valorile şi codurile epocii victoriene. Neavând curajul şi îndrăzneala lui Robert Austerlitz, dar şi statura sa de profesor titular şi, mai presus de toate, siguranţa de a fi cetăţean american, nu am putut interveni ca mediator între aceste două grupuri.

Poate că toate acestea erau de bine. Cel puţin în cazul Fayerweather Hall – unde Austerlitz a preluat funcţia de mediator şi unde mi-am luat rămas-bun de la el în acea noapte – majoritatea victimelor raidului poliţiei erau oameni care aflaţi în afara clădirii, şi nu ocupanţi ai acesteia.

Mulţi dintre ocupanţi au evitat blocajele recurgând la pasaje subterane. Din fericire, Austerlitz a supravieţuit nevătămat raidului poliţiei şi l-am întâlnit constant în următorii şase ani de studii la Columbia. A ajuns să-l cunoască bine pe tata, cu care vorbea ore în şir în maghiară şi română, sub privirile mele încântate.

Semestrul de primăvară 1968 s-a încheiat după 30 aprilie. Studenţii au decretat o grevă la nivelul universităţii, în semn de protest împotriva raidului poliţiei şi a brutalităţii metodelor acesteia. Aceasta însemna că intrarea în oricare dintre clădirile universităţii – în afară de cămine şi biblioteci – însemna spargerea grevei. Nu aveam de gând să fac asta sub nicio formă. Dar, de asemenea, nici nu aveam de gând să iau un calificativ incomplet la cele cinci cursuri şi să-mi fac griji cu privire la examene şi note pe timpul verii şi în toamnă.

Tata nu ar fi înţeles dacă fiul său s-ar fi întors acasă la Viena fără să-şi termine cursurile cu examenele cerute. Aşa că mi-am propus să-i contactez pe toţi cei cinci profesori ai mei pentru a aranja susţinerea examenelor fără a face acest lucru într-o clădire de la Columbia. Spre plăcuta mea surpriză, toţi au fost extrem de amabili şi am făcut aranjamente alternative. Am susţinut două dintre examene în două dimineţi diferite la unul dintre restaurantele mele preferate de lângă Columbia, Tom's Restaurant, deţinut de o familie greco-americană încă din anii '40. Acest sediu de la colţul de nord-est, dintre strada 112 şi Broadway, a devenit celebru prin minunata melodie a lui Suzanne Vega, „Tom's Diner" şi, poate şi mai important, prin faptul că exteriorul său reprezintă cafeneaua imaginară Monk's Café, o locaţie atât de centrală pentru sitcomul *Seinfeld*, unde protagonistul omonim şi prietenii săi se întâlneau să ia masă.

Am mai dat două examene finale pe parcursul a două după-amiezi la West End, un bar de la Columbia preferat de ciudaţi, sportivii adunându-se la Gold Rail. Aceasta a fost singura dată când am intrat vreodată în West End înainte de ora 22:00. Ultimul examen, cel pe care l-am dat cu dr. Guyot, l-am scris în camera de cămin şi i l-am trimis prin poştă în drum spre aeroportul Kennedy, de unde zburam spre Viena. Rezultatele acestor examene şi notele cursului au fost: doi de A; un A minus; şi două B plus. Mă refăceam după un prim semestru dezastruos. Primul meu an turbulent la Columbia College luase sfârşit.

Al doilea an la Columbia, care de facto a devenit ultimul an, a început foarte bine, cu vestea primită cu puţin timp înainte de a mă întoarce în campus, într-o scrisoare de la biroul decanului, în care spunea că universitatea îmi va plăti jumătate din şcolarizare. Şi mai reconfortant a fost că mi s-a repartizat din nou camera 214 din Furnald Hall, un loc în care ajunsesem să mă simt confortabil în primul an de facultate. În afară de obligaţia de a urma Ştiinţe umaniste B, eram liber să aleg orice curs în departamentul guvernamental care îmi completa specializarea. Selecţia a fost mai mult decât excelentă în ceea ce priveşte cursurile disponibile, la fel ca şi profesorii: Roger Hilsman, Mark Kesselman, Ira

Katznelson, Lewis Edinger, Alexander Dallin și Joseph Rothschild au fost nu numai profesori senzaționali, ci și ființe umane minunate pe care îmi făcea cu adevărat plăcere să-i întâlnesc în timpul orelor de serviciu și cu care, cum a fost cazul cu Kesselman și Katznelson, am legat prietenii pe viață.

Prin aceste întâlniri am ajuns să aflu valoarea imensă de a-i cunoaște pe profesori la un nivel mai apropiat decât este posibil prin faptul că îi urmăream stând în fața unui pupitru și ținând prelegeri despre domeniul lor de expertiză. În cei aproape cincizeci de ani de existență profesorală în multe universități, mi-am îndemnat studenții să profite de această experiență și să-și cunoască profesorii ca oameni, nu pentru a obține note mai bune, ci pentru a-și extinde orizonturile. Dar cursurile de doi ani au fost în special unele de care mi-au modelat viața. Primul a fost cursul de istoria artei al lui Eugene Santomasso, care îmi îndeplinea cerințele de la Științe Umaniste B. Deși cursul avea loc la ora ticăloasă de nouă dimineața de trei ori pe săptămână, nu am ratat nicio prelegere, pentru că omul făcea ca fiecare pictură și sculptură despre care discuta să prindă viață și să sclipească. Acest curs mi-a schimbat modul în care am ajuns să vizitez orice muzeu de artă de oriunde în lume, precum și felul în care am ajuns să înțeleg, chiar dacă nu apreciez întotdeauna, valoarea artistică a celei mai abstracte picturi.

Al doilea astfel de curs a fost sociologia politică a lui Allan Silver, care, deși era inclus la Departamentul de Sociologie, a contat pentru specializarea mea în științe politice/guvernare. Aici am ajuns să-i învăț pe Marx, pe Weber, pe Durkheim, pe Tocqueville și alți autori care au format nucleul existenței mele intelectuale și au modelat contururile teoretice ale unei bune părți din munca mea savantă. Ca și Kesselman și Katznelson, Silver mi-a devenit un prieten pe viață. Nu am întâlnit niciodată un bărbat care să întrupeze categoria „intelectual" mai deplin și mai bine decât Allan Silver.

Până la sfârșitul primului semestru, mi-am dat seama că după absolvire vreau să studiez științe politice. Totuși, nu m-am putut decide dacă asta va fi pentru doctorat, și deci pentru o carieră academică, sau

pentru un master, cu posibilitatea de a valorifica acea diplomă în lumea „reală" cu un loc de muncă „adevărat". Aici intră în scenă tatăl meu. Deşi era extrem de impresionat de cursurile pe care le urmasem şi de profesorii mei, cât ajunsese să cunoască în timpul vizitelor sale frecvente la New York, unde mergea mereu la prelegeri cu mine, nu-şi putea imagina cum mi-aş putea câştiga existenţa dacă aş fi un „politolog". El voia să cunosc o materie mai concretă înainte de a pleca de la universitate, chiar şi doar ca rezervă sigură dacă lucrurile mergeau prost după preferinţa mea reală, opţiunea abstractă mai puţin comercializabilă. Tata mi-a reamintit, de asemenea, că faptul că am trecut prin Columbia College în doi ani şi am absolvit la vârsta de douăzeci de ani mi-a dat doi ani în plus pe care, în circumstanţe normale, ar fi trebuit să-i „irosesc" pentru a obţine o educaţie în arte liberale. Nu avea Columbia o şcoală de afaceri excelentă care oferea un masterat de doi ani, poate cea mai tare diplomă americană de pe scena internaţională, căutată de companiile din întreaga lume? Ce zici să aplici şi să vezi ce s-ar întâmpla?

Am făcut-o şi am fost acceptat. Dar am refuzat să particip la ceremoniile de absolvire. Prea burghez, prea convenţional; mi-au trimis diploma prin poştă. Tata era mai mult decât furios şi avea inima frântă. Nu a înţeles niciodată acest comportament şi m-a certat pentru el mulţi ani după aceea. Abia când am devenit profesor asistent la Universitatea Wesleyan în 1977 şi am fost rugat să particip la ceremoniile de absolvire în anul următor, mi-am dat seama de valoarea şi frumuseţea acestei ceremonii de încheiere, dar şi de început. Mi-am cumpărat propria mea ţinută de doctorat de la Universitatea Columbia, pe care am dat o mulţime de dolari, doar ca să o pot purta la numeroasele ceremonii de absolvire la care speram să particip în cariera mea academică. Într-adevăr, am făcut-o cu mare plăcere în multe ocazii şi mă cert pentru că nu am participat la propriul meu început din orgoliu şi ciudă.

Din punct de vedere intelectual, cele patru semestre ale mele la facultatea de afaceri au fost o pierdere de timp. Acest lucru nu înseamnă că, din punct de vedere intelectual, darămite din punct de vedere moral,

consider studiul ştiinţelor politice şi al sociologiei superior studiului finanţelor şi marketingului, aşa cum fac mulţi dintre colegii mei de la artele liberale. Detest faptul că majoritatea intelectualilor disprețuiesc tot ce ţine de bani şi comerţ, domeniu pe care îl consideră mediocru în cel mai bun caz şi demonic în cel mai rău. Nu pot număra cazurile în care am auzit remarci disprețuitoare despre Facultatea de Afaceri a Harvard de pe malul râului Charles din Cambridge, despre cum acel râu era adânc şi lat, cunoştinţele reale despre valoarea morală şi scopul produs fiind doar pe malurile sale din Cambridge şi niciodată cele din Boston. Dimpotrivă! Am fost uimit de complexitatea unora dintre subiectele cu care m-am confruntat la Facultatea de Afaceri de la Columbia, ca să nu mai zic de cercetarea operaţională, statistica şi finanţele.

Dar afacerile nu erau limba mea. Nu este la modă în zilele noastre să vorbim despre talente şi înclinaţii, presupunerea fiind că toţi suntem la fel de talentaţi în toate lucrurile, chestiunea de acces la resurse fiind cea care le determină cele în care excelăm. Dar niciodată nu am dezvoltat pasiunea şi interesul pentru disciplinele predate în şcoala de afaceri cum am făcut pentru cele predate în departamentele de ştiinţe sociale. Am promovat examenele necesare, dar nu am avut niciodată dorinţa de a citi mai mult decât materialul necesar, aşa cum am făcut-o în mod constant la colegiu şi apoi la facultate. Mi-a plăcut să citesc Weber şi Durkheim; nu mi-a plăcut niciodată să studiez marketing şi finanţe.

Cu toate acestea, mai multe persoane au făcut ca cei doi ani de la Facultatea de Afaceri de la Columbia să fie plăcuţi, chiar memorabili. Mai întâi a fost Yitzhak Weinstock din Israel, cu care împărtăşeam dragostea pentru baschet aşa cum nu am mai făcut-o cu nimeni înainte, şi poate cu nimeni de atunci.

Am dansat amândoi de bucurie, posibil în lacrimi, când iubiţii noştri Knickerbockers din New York şi-au câştigat primul titlu NBA pe 8 mai 1970, în acel legendar al şaptelea joc de la Madison Square Garden. Căpitanul nostru, Willis Reed, a intrat pe teren şchiopătând într-un picior şi, împreună cu coechipierii săi, i-a învins în mod miraculos pe

puternicii Lakers ai lui Wilt Chamberlain, Jerry West şi Elgin Baylor şi au câştigat campionatul. Yitzhak şi cu mine am fost forţaţi să ascultăm meciul la radio pentru că – incredibil – nu a fost televizat în zona New Yorkului.

Cum am învățat, în sfârșit, ceva idiș și cum am prosperat la universitate

Apoi a fost Jerrold Katz, care nu era unul dintre colegii mei de clasă, ci asistentul didactic al secţiunii mele din cursul nostru mare de statistică. Jerry a insistat ca numele său să fie pronunţat „Cates", spre deosebire de convenţionalul „Cats". Era originar din Winnipeg, provincia Manitoba, Canada, şi intrase în programul de doctorat în cercetare operaţională la Facultatea de Afaceri de la Columbia în toamna anului 1969, tocmai când îmi începeam studiile pentru masterat. Un bărbat îndrăzneţ, cu o faţă binevoitoare, barbă neagră plină, cap chel, Jerry avea o înfăţişare rabinică pe care manierele lui doar o accentuau.

Ajutându-mă cu un set de probleme, Jerry a început o conversaţie pe subiecte generale de interes pentru el şi pentru mine şi, timp de mai bine de douăzeci de ani, nu am încetat să vorbim. Am devenit evreu nord-american doar datorită influenţei lui Jerry. Tot idişul pe care nu-l învăţasem niciodată de la familia mea burgheză vorbitoare de maghiară, cu aspiraţii cvasiaristocratice, din Timişoara şi Viena, toate manierismele pe care acest mediu le-a respins ca fiind „prea evreieşti", tot *yiddishkeit*-ul[1] care a devenit atât de integrat în personajul meu, toate acestea veneau de la Jerry Katz. Când prietena mea Eileen Pollack şi-a exprimat surprinderea că un evreu burghez, secular, maghiaro-vienez, ca mine, cunoştea şi folosea în mod constant cuvinte idiş, am informat-o că toate acestea provin din faptul că am devenit rapid prieten cu un evreu din tundra canadiană. La fel şi cu învăţarea *bentsch*-ului,

1. A trăi evreieşte (n.trad.).

adică rostirea binecuvântărilor de la masă, și bucuria de a mânca, care era privită în mod obișnuit în cultura americană ca fiind ceva evreiesc – piept de pui, *gefiltefish*, *kugel*, *kishke*, pastrama, carnea de vită la conservă, *kreplach*, *hamentashen* și *kneidlach*, pentru a numi doar câteva!

În mod ciudat, dar de înțeles, cele mai esențiale trăsături pe care americanii continuă să le asocieze cu faptul de a fi evreu provin din Europa de Est, locul în care am copilărit. Cu toate acestea, mediul evreiesc din tinerețea și educația mea nu purta practic niciuna dintre caracteristicile pe care americanii le identifică ca repere-cheie pentru a fi evreu, demonstrând originile legate de clasă ale acestor modele comportamentale și culturale. Timișoara mea evreiască și Viena evreiască nu aveau practic nimic în comun cu lumea străzii Delancey și Lower East Side, descrise atât de strălucit în *World of Our Fathers: The Journey of the East European Jews to America and the Life They Found and Made* a lui Irving Howe. Atributele pe care cultura americană din curentul principal de gândire le interpretează ca fiind tipic evreiești nu includ felul de a fi al evreilor germanizați din *Bildungsbürgertum*. Abundența constantă a idișismelor în prelegerile mele – în mod grăitor, doar în America și niciodată în Europa – provine în întregime din influența de durată a lui Jerry Katz și nu are nimic de-a face cu cea a părinților mei. Într-un fel, am devenit evreu est-european la New York la douăzeci de ani, prin intermediul lui Jerry Katz din Winnipeg, Manitoba, nu datorită faptului că am trăit primii nouă ani ai vieții mele în România. La scurt timp după ce ne-am întâlnit, Jerry m-a invitat la cina de vineri seara în apartamentul său. Acolo am cunoscut-o pe soția lui, Brenda, care lucra pentru o companie din oraș, în timp ce Jerry își urma studiile doctorale la facultatea de afaceri. Am devenit un obișnuit al casei în fiecare vineri seară, chiar și după ce soții Katz s-au mutat în centrul orașului în Washington Heights și au făcut primul lor copil, Rena, căreia i-am devenit naș.

Jerry și Brenda l-au cunoscut pe tata în timpul uneia dintre vizitele lui la New York, iar el a devenit un oaspete obișnuit la ei acasă vineri

seara ori de câte ori mă vizita, fie la New York, fie mai târziu la Boston.

I-am cunoscut pe părinții Brendei și pe mama lui Jerry (tatăl său a fost ucis de un autobuz când Jerry avea nouă ani) în timpul unei vizite la Winnipeg în 1970. Jerry nu era un fan al muzicii; nu-i plăcea sportul; nu era interesat de muzee, artă sau teatru, nici de cultura populară. Împărtășeam un interes comun în politică, deși de multe ori ne-am aflat în tabere opuse, el, conservator, iar eu, liberal. Cu toate acestea, am împărtășit o legătură profundă bazată pe iudaism, nu la nivel cerebral, în ceea ce privește cunoașterea textelor sau teologiei, ci la un nivel emoțional pe care nu l-am articulat niciodată, omniprezent într-un mod inefabil, dar puternic.

După ce Jerry și-a luat doctoratul în 1974, el și Brenda și fiica lor au plecat din New York la Cincinnati, unde Jerry a început să lucreze la Procter & Gamble. La mai puțin de un an după, s-a născut cea de-a doua fiică a lui Jerry și Brenda, iar la scurt timp după aceea, Jerry a primit o ofertă pentru un post de lector universitar în studii de afaceri la Simmons College din Boston. Familia s-a mutat la Brookline aproape în același timp cu plecarea mea din New York la Cambridge. Mi-am reluat prezența la cinele de vineri seara la ei acasă și la marile sărbători evreiești, deși preferam să merg la slujbele de la Hillel din Harvard și nu la sinagogile ortodoxe la care mergea familia Katz. Am fost vorbitorul principal la Bat-Mițvaurile celor trei fiice Katz și un membru apropiat și prețuit al familiei, bucurându-mă că sunt atât de diferit de ei pe de o parte, dar atât de asemănător lor, pe de altă parte. Din păcate, un dezacord între mine și Jerry cu privire la un împrumut pe care i l-am oferit a pus capăt prieteniei noastre. Consider că aceasta este cea mai mare pierdere din viața mea, în afară de pierderea mamei, a tatălui și a mătușii Manci.

Programa de masterat le permitea studenților să ia câteva credite în oricare dintre celelalte programe de absolvire ale universității. În mod firesc, mi-am îndreptat atenția spre ofertele din departamentele de sociologie și guvernare, cea din urmă fiind în plin proces de a fi redenumită Științe Politice. Și iată: un curs de sociologie politică de un an,

oferit de Robert Alford, un profesor invitat de la Universitatea din Wisconsin, Madison. Alături de cursul predat de Allan Silver, acest curs mi-a întărit convingerea că trebuia să devin un sociolog politic și să predau la o universitate americană. Termină facultatea de afaceri, mi-am spus, ia-ți masterul, apoi fă ceea ce vrei cu adevărat să faci: să studiezi modul în care societățile construiesc sisteme politice și să faci acest lucru într-o manieră comparativă.

În ultimul semestru al masterului, am aflat că Departamentul de Științe Politice mi-a acordat Bursa Președintelui pentru a-mi începe studiile doctorale acolo, în septembrie 1971. Tatăl meu era mândru, dar încă îngrijorat că voi obține un doctorat în științe politice.

— Ce poți face cu această diplomă, mai ales în afara zidurilor academiei? se întreba adesea cu voce tare.

Dar, când am început să primesc oferte de la o serie de firme de top datorită masterului, s-a schimbat. Prin faptul că Andy primea oferte de muncă de la firme bune din lumea reală, problema securității materiale era rezolvată. Dacă treaba asta cu științele politice, academice și doctorale nu avea să meargă, era în regulă, pentru că Andy avea masterul. Va supraviețui! Din acel moment, tata a devenit cel mai mare susținător al meu în ceea ce privește cariera academică, implorându-mă adesea să nu mă grăbesc, să-mi dau timp, să citesc, să pun în balanță, să învăț și să meditez.

— Avem o diviziune clară a muncii în această mică familie de doi Markovits! zicea. Tu gândești, citești și scrii; iar eu fac banii, care sunt toți ai tăi. Sfârșitul poveștii!

Astfel mi-am început cei patru ani de studii doctorale la Departamentul de Științe Politice din Columbia. Cohorta mea cuprindea primii participanți la un program fundamental revizuit care punea accent pe examene și minimizarea cursurilor necesare. Ideea era de a accelera procesul pre-disertație, pentru ca studenții să se concentreze pe scrierea unei disertații ce urma să-i propulseze cu succes pe piața academică din ce în ce mai competitivă a muncii. Am intrat plin de încredere în acest program. Cu îndrăzneală totală, am programat primul dintre cele

trei așa-numite examene divizionare pentru luna decembrie a primului trimestru. Bine înarmat cu cursurile de sociologie politică ale profesorilor Silver și Alford, eram sigur că, prin niște studii serioase, puteam îndeplini această sarcină. Pentru a-mi maximiza disciplina, am format un grup de studiu cu alți trei studenți, asigurându-ne că vom citi cu toții textele pe care le-am ales, de la săptămână la săptămână și apoi vom discuta lecturile unul cu celălalt, obținând perspective și interpretări.

Trecând cu distincție primul examen, am trecut fluierând de al doilea examen – în politică americană – la sfârșitul primului meu an complet în program, cu un succes datorat faptului că m-am pregătit atât de bine cu un alt grup de studiu. În vara lui 1972, citeam pe larg despre politica referitoare la studenți în Statele Unite și Europa de Vest, în speranța că voi formula un subiect de disertație. În acel moment, am devenit din ce în ce mai interesat de bursa lui Seymour Martin Lipset, a cărui activitate fenomenală în domeniul socialismului, sindicatelor, votului de clasă și societății americane într-un context comparativ am întâlnit-o la ambele cursuri de sociologie politică.

Lipset și colaboratorii săi au scris studii fascinante despre politica referitoare la studenți, pe care le-am devorat în acea vară, pe lângă studiul pentru cel de-al treilea examen divizional și așa-numitul examen cuprinzător pe care fiecare student trebuia să îl dea în domeniul său principal. În cazul meu, acesta era politici comparate. Am promovat cu brio ambele examene, partea orală a acestuia din urmă având loc chiar vineri dimineața – 11 mai 1973 – după ce ai mei Knickerbockers de la New York câștigaseră cel de-al doilea campionat NBA învingând – la fel ca în 1970 – pe Los Angeles Lakers. Unul dintre examinatorii mei, Ira Katznelson, nu și-a putut stăpâni bucuria, zâmbindu-mi și făcându-mi cu ochiul, în timp ce cei doi colegi ai săi din comisie îmi puneau pe rând întrebări. Când a venit rândul lui Ira, mi-a cerut să detaliez un eseu pe care l-am furnizat în partea scrisă a examenului. Mulțumit de răspunsul meu, s-a întors către colegii săi și a spus:

— Ajunge! Andy trece cu brio. Să-i celebrăm pe el și pe Knicks în cele câteva minute rămase.

Şi asta am făcut!

Un curs din program care a avut un impact profund asupra mea a fost sociologia comparată a elitelor politice al lui Seweryn Bialer, cu accent pe Uniunea Sovietică şi Europa de Est. Şi în acest caz, subiectul cursului a contat mai puţin decât profesorul său. Bialer era un evreu polonez născut în Berlin, care s-a alăturat activităţii clandestine poloneze antifasciste din Łódź în 1942. A fost capturat de nazişti şi închis la Auschwitz din 1944 până la sfârşitul războiului. S-a alăturat Partidului Comunist Polonez şi a avut o ascensiune în rândurile acestuia, devenind membru al Comitetului Central. De asemenea, a devenit profesor de sociologie la Academia Poloneză de Ştiinţe. Dar, în 1956, Bialer a dezertat în Berlinul de Vest şi a plecat spre Statele Unite, unde şi-a luat doctoratul la departamentul guvernamental de la Columbia. Datorită strălucirii sale, a devenit lector universitar în cadrul aceleiaşi catedre şi, în cele din urmă, titular al unei catedre, precum şi câştigătorul unei „geniale" burse MacArthur.

Bialer şi cu mine ne-am legat profund unul de altul şi am petrecut multe ore în biroul lui discutând despre marxism, comunism, politica sovietică şi evoluţiile din Europa de Est. În acest context, am ajuns să analizăm pe larg campania „cosmopolit dezrădăcinat" a lui Stalin de la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50 şi ramificaţiile ei pentru comunismul sovietic şi est-european, în special în Ungaria şi Cehoslovacia. În ceea ce priveşte antisemitismul şi autoritarismul de stânga, Bialer m-a lămurit cu privire la infama afacere Moczar de la mijlocul spre sfârşitul anilor '60,în legătură cu care eram jalnic de ignorant în acel moment.

În calitate de ministru de Interne, Mieczysław Moczar a devenit liderul unei facţiuni puternice a partidului care aborda politici ultranaţionaliste, xenofobe şi antisemite împotriva evreilor polonezi, în special a membrilor partidului şi a altor persoane de stânga şi intelectuali. În 1968, acest lucru a culminat cu expulzări, deoarece Moczar s-a folosit de protestele studenţilor din Polonia pentru a-i epura pe evreii din partid şi din guvern, folosind un limbaj şi îndemnuri în

mod deschis antisemite. Această campanie a dus la o emigrare serioasă a evreilor din Polonia, inclusiv medici, avocaţi şi ingineri care erau departe de a fi activi în Partidul Comunist. Am scris o lucrare pentru profesorul Bialer despre antisemitismul de stânga, bazată pe un corpus de literatură pe care am continuat să mă bazez pe parcursul disputelor mele de decenii cu multe persoane de stânga, cu privire la această ideologie dispreţuitoare care rămâne vie în rândul stângii, pe ambele maluri ale Atlanticului. Pe când îmi derulam cercetarea pentru această lucrare pentru profesorul Bialer, am dat pentru prima dată peste fenomenul bolşevismului naţional în Republica Weimar. Acesta a reprezentat o mişcare semnificativă pe eşichierul de stânga al ţării, profund antisemită, xenofobă, naţionalistă şi autoritară. Deşi nu s-a numit niciodată aşa, fenomenul bolşevismului naţional a existat şi în alte ţări în afară de Germania, cum ar fi în Polonia, în perioada lui Moczar şi a urii sale faţă de evrei şi cosmopoliţi. Cel mai important, caracteristicile sale au rămas vii şi în lumea noastră contemporană.

A fi de stânga nu înseamnă automat că cineva este tolerant, incluziv, înţelegător şi susţinător faţă de cei din afară şi de cei slabi. Am descoperit că identificarea cu „stânga" a devenit *de rigueur* pentru orice cadru didactic care se respectă în ştiinţele sociale şi, cu atât mai mult, în ştiinţele umaniste ale oricărei universităţi de top din Occident. A devenit adesea o declaraţie la modă a conformităţii intelectuale mai degrabă decât a unui angajament profund faţă de compasiune şi empatie. Din păcate, o anumită negativitate faţă de evrei, ca reprezentanţi ipso facto ai celor puternici, a făcut deseori parte din această cultură. Mi-am petrecut o mare parte din energia mea intelectuală luptând cu mantra răspândită potrivit căreia antisemitismul poate exista doar la dreapta şi niciodată la stânga.

Vara lui 1973 a fost momentul meu pentru a explora America. Din 1960, când tata şi cu mine am ajuns pentru prima dată în Statele Unite, şi din 1967, când mi-am început studiile la Columbia, nu văzusem practic mai nimic din această ţară în afară de zona metropolitană a oraşului New York. Îl vizitasem pe Bill Gillespie la Washington, DC, în

august 1965, când am stat la el o săptămână și am vizitat toate locurile din capitala națiunii noastre. Petrecusem Ziua Recunoștinței din anul 1967 cu familia Drescher în Port Huron, Michigan și Ziua Recunoștinței din 1968 cu familia Gillespie în Annandale, Virginia. Asta era tot!

Din fericire, unul dintre prietenii tatălui meu din Westchester County avea un VW Beetle în plus, pe care nimeni din familie nu îl folosea, așa că am întrebat dacă îl pot împrumuta pe perioada verii, intenționând să plătesc pentru utilizarea mașinii. Răspunsul său afirmativ a fost și generos, și rapid. Chiar dacă aveam permis de conducere austriac, însoțit de un document care îl valida ca certificat internațional, am decis să obțin primul meu permis american. Cu acel document eliberat de statul New York în posesia mea, eram pe drumul spre prima mea excursie prin țară, la începutul lunii iunie.

Mulți oameni au întreprins o astfel de călătorie atât de transformatoare. Sunt unul dintre ei. Bineînțeles, aveam toată predispoziția de a iubi călătoria, pentru că îmi plăcea să conduc și iubeam America. De la primul viraj pe I-90 spre vest, am ascultat necontenit radioul și pe banda AM și pe cea FM, învățând în două luni mai multe despre cultura americană de toate felurile decât mi-ar fi putut transmite ani de cursuri de colegiu. Eram obligat să merg la Chicago din două motive: în primul rând, pentru că voiam să văd acest oraș important și să-i consum arhitectura și blues-ul unic, ceea ce am și făcut la faimosul său Checkerboard Lounge din partea de sud a orașului, unde unul dintre proprietarii și fondatorii săi, legendarul Buddy Guy, cânta magistral la chitara sa; și în al doilea rând, pentru că Chicago era important fiind începutul Rutei 66, făcută celebră în întreaga lume prin cântecul lui Bobby Troup „Get your Kicks on Route 66". Am ajuns să cunosc și să iubesc această melodie ascultând interpretarea minunată a celor de la Rolling Stones pe primul lor album, în Viena, la începutul anilor '60. Chiar dacă o mare parte a Rutei americane originale 66 (Autostrada Will Rogers; Strada Principală a Americii; Drumul Mamă; artera principală a migrației Dust Bowl spre vest; drumul invocat în *Fructele mâniei* de Steinbeck) fusese depășită de autostrăzile din Sistemul de autostrăzi

interstatale; încă am apucat să văd şi să călătoresc pe rămăşiţe din ea în diverse etape ale parcursului meu.

Cel mai mult, am călătorit prin Illinois, Missouri, Kansas, Oklahoma, Texas, New Mexico, Arizona şi California, ca să nu mai spun de statele pe care le-am traversat în drumul meu de la New York la Chicago, pentru a cunoaşte America. Având în permanenţă în urechi melodia genială a lui Simon şi Garfunkel „America" (chiar dacă nu aveam încă să călătoresc pe New Jersey Turnpike şi/sau să ajung la Saginaw sau Pittsburgh), această călătorie a fost o experienţă cvasireligioasă pentru mine. Să mănânci în restaurante dărăpănate de-a lungul drumului şi să dormi în moteluri ieftine poate să nu e o bucurie pentru toată lumea, dar cu siguranţă era a mea. După ce am vizitat obiectivele turistice din Los Angeles, am condus pe coasta Pacificului, pe California Highway 1, până în zona Bay. Ajuns acolo, am vizitat Berkeley şi Stanford, unde m-am dus la Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences în căutarea lui Seymour Martin Lipset, care în acel moment era bursier la acest prestigios institut. Din păcate, Lipset nu era prin preajmă în ziua în care am fost în vizită, dar am făcut cunoştinţă cu Hanan C. Selvin, renumitul sociolog SUNY Stony Brook, care nu numai că m-a invitat să iau prânzul cu el şi cu toţi semenii lui pe terasa uimitor de frumos drapată a Centrului, dar şi-a petrecut după-amiaza cu mine discutând despre interesele mele academice. Nici măcar nu am îndrăznit să visez că şi eu voi deveni bursier CASBS la Stanford, exact 35 de ani mai târziu. Apoi am mers cu maşina în Oregon pentru a petrece timp cu fostul meu prieten din Columbia, Allen Drescher, care tocmai terminase facultatea de drept şi îşi începuse noua viaţă în Ashland, unde a devenit un avocat de succes. După un ocol în Nevada, unde am vrut să vizitez Reno (a fost poate din cauza menţionării sale în genialul „Folsom Prison Blues" al lui Johnny Cash sau în clasicul „Friend of the Devil" al lui Grateful Dead?), am luat-o direct înapoi spre casă, la New York City, pe I-80, autostrada care leagă două poduri emblematice din părţi opuse ale acestui continent maiestuos: Golden Gate şi George Washington. Întrucât unchiul şi mătuşa îşi vânduseră magazinul de

dulciuri în 1972, înainte de a se muta la Viena pentru a fi mai aproape de tatăl meu şi sperând la o viaţă mai bună decât au avut ei în New York, am părăsit căminul de la Columbia şi mi-am stabilit reşedinţa în vechiul apartament al unchiului meu, 14J, pe Strada 92, la numărul 215.

În ultimii doi ani la Departamentul de Ştiinţe Politice din Columbia, am lucrat la disertaţia mea şi, din toamna lui 1974, am început să predau la Universitatea din New York şi la Colegiul John Jay de Justiţie Penală de la Universitatea din New York. Acestea erau singurele opţiuni pentru ca cineva ca mine să obţină orice experienţă de predare la nivel de facultate, acesta fiind în mod clar un ingredient important în CV-ul oricărui cadru didactic aspirant. Deoarece Columbia era cea mai mică universitate din Ivy League, cu doar 2.800 de studenţi, şi din cauza unei anumite culturi educaţionale, studenţii absolvenţi în ştiinţe sociale aveau puţine, poate chiar deloc, oportunităţi de a le preda studenţilor de la Columbia, dacă nu îşi scriau dizertaţiile în politică şi teoria socială sau istoria intelectuală, disciplinele cele mai asemănătoare subiectelor din programa CC. Deoarece nu făceam obiectul acelei cerinţe, a trebuit să caut alt loc pentru a-mi câştiga experienţa didactică.

Mi-a plăcut să predau în ambele şcoli, şi mi-a plăcut în special ocazia care mi s-a ivit, de a oferi un curs introductiv în politica americană la John Jay, unde a trebuit să susţin prelegeri identice studenţilor „obişnuiţi" dimineaţa şi ofiţerilor de poliţie din New York seara. Faptul că primeam interpretări diametral opuse ale aceluiaşi material de la aceste două domenii foarte diferite s-a dovedit o experienţă pedagogică excelentă pentru perfecţionarea abilităţilor mele de predare. Până la sfârşitul semestrului, ştiam că îmi plăcea cu adevărat să predau, să vorbesc şi să-i ascult pe studenţi. În cei aproape cincizeci de ani ai mei ca profesor, departe cel mai mândru am fost că eram un profesor bun pentru mii de studenţi în multe universităţi din Statele Unite şi din străinătate. Mi-am petrecut vara anului 1975 închis în apartament, scriindu-mi frenetic disertaţia pe care voiam să o susţin până la sfârşitul lunii octombrie. În afară de a merge la film sâmbăta seara, nu plecam niciodată de acasă, supravieţuind cu semipreparate

mâncate în fața televizorului și multă cafea. De fapt, am jurat că ultima ceașcă din această băutură îmi va atinge buzele în dimineața susținerii disertației și niciodată după aceea.

Vineri dimineața, 24 octombrie, am luat autobuzul 104 spre Columbia și mi-am susținut teza de doctorat. După aceea, consilierul meu și, până atunci, prietenul Mark Kesselman m-a luat la prânz la… da, la Tom's! Voia să mă ducă într-un loc mai elegant, dar am insistat că în această zi solemnă, în care îmi încheiam viața de opt ani în Columbia, voiam să mai mănânc încă o omletă cu caşcaval american și pâine prăjită la Tom's. Când ospătarul m-a întrebat dacă vreau cafeaua fără zahăr, așa cum făceam adesea la prânz, sau cu lapte, cum făceam la cină, i-am răspuns că nici una, nici alta, și că un pahar cu apă e de ajuns. Cina festivă trebuia să aibă loc cu Robert Austerlitz la Ideal. Ambele ocazii au fost ultima dată când am mâncat la aceste două localuri atât de importante pentru mine în anii în care am fost la Columbia.

A trebuit să fac câteva corecturi minore tezei mele înainte de a o preda și a-mi primi titlul de doctor, în mai 1976. Spre deosebire de momentul de cu șapte ani înainte, când faptul că nu am participat la absolvirea facultății m-a făcut să simt dezgust și furie față de mine, acest eveniment pur și simplu nu a fost niciodată marcat. Obținerea unei diplome de licență este o experiență colectivă, obținerea unui doctorat este una solitară și singuratică.

Voi iubi pentru totdeauna Columbia din trei motive. În primul rând, profesorii de la facultate și-au îndeplinit misiunea cea mai de bază a unei universități, aceea de a îmbunătăți cunoștințele unui student. Aceasta este o realizare deloc ușoară și nu am luat-o niciodată de bună ca pedagog. Dar o instituție de învățare este, de asemenea, obligată să le ofere studenților săi abilități pe care le pot folosi în viața lor profesională. Columbia a făcut bine acest lucru la două niveluri și în două școli. Școala de afaceri mi-a conferit abilități pe care nu le-aș fi învățat niciodată altundeva. E-adevărat, nu mi-a plăcut foarte mult să dobândesc acele abilități și apoi nu le-am mai cultivat. Dar să oferi cuiva un set de abilități pe care este reticent să le dobândească înseamnă un

grad mai mare de realizare pedagogică decât să predai doar celor mai dornici dintre studenți.

Cât despre pregătirea oferită mie ca profesor politolog de către Universitatea Columbia, bilanțul este superb. Din nou, nu era vina departamentului că, la un moment dat în cariera mea, am decis să ies de pe drumul unui politolog convențional – sociolog politic, mai precis – și să studiez un amalgam de subiecte care necesitau utilizarea epistemologiilor și metodologiilor pe care politologii convenționali nu le folosesc de obicei. La cele mai elementare niveluri de transmitere a cunoștințelor și furnizare de abilități și instruire utilă, cei opt ani ai mei la Columbia trebuie evaluați ca fiind un succes.

În al doilea rând, nivelul de educație depășește cu mult acumularea de cunoștințe și abilități. Nu vreau să mă angajez într-o discuție despre ce înseamnă educația, spre deosebire de formare, pentru că mi se pare un inutil exercițiu de definiții arbitrare. Fără îndoială, educația presupune capacitatea de a gândi critic, de a fi o persoană morală, de a fi un cetățean bun, de a avea *Bildung*. Dacă pregătirea ține de tactică, educația implică strategie. Mai degrabă, ceea ce vreau să spun aici este că Universitatea Columbia mi-a oferit un mediu bogat dincolo de orele și sălile de clasă, sub forma dorinței profesorilor de a se implica în relația cu mine și de a se angaja în educația, progresul, dezvoltarea mea ca persoană. Dincolo de asta, s-a întâmplat să am norocul de a fi beneficiat de un spirit al vremurilor, care a constituit o schimbare critică în aproape tot ceea ce ne-a afectat viețile. Oricare ar fi opinia despre revolta studenților – și a mea era de susținere echilibrată, în general, a cauzelor ei, deși uneori mai puțin a participanților săi, aceasta a făcut în mod clar parte dintr-o mișcare mai largă care a schimbat lumea. Am fost norocos să mă aflu la o universitate de excelența intelectuală a Columbiei, experimentând acest eveniment în timp real.

În al treilea rând, pentru mine, Columbia a reprezentat o adevărată sinteză între Europa și Statele Unite. La cel mai banal nivel, Columbia este o universitate americană. Totuși, de la început, am ales subiecte de studiu care erau legate de Europa, multe dintre acestea fiind predate de

imigranți europeni sau de discipolii lor americani. Columbia mi-a permis să studiez Europa în timp ce eram în siguranță în Statele Unite. La Columbia, am ajuns să cunosc cu adevărat scrierile unor giganți precum Marx, Weber, Durkheim, Tocqueville, Schumpeter și Sombart, ca să nu mai vorbesc de personaje literare precum Homer, Dante, Goethe și Shakespeare. Având în vedere istoria mea personală, sunt convins că nu aș fi apucat să cunosc niciunul dintre gândurile acestor personalități așa cum le-am cunoscut la Columbia, dacă le-aș fi studiat în Europa.

Sună ridicol, dar e adevărat. Diferența nu ar fi stat în pedagogia mai bună a Columbiei în comparație cu orice universitate europeană, e o presupunere nesigură. Mai degrabă ar fi depins de cât de receptiv, cât de dornic aș fi fost să învăț la aceste universități în comparație cu Columbia. Știu că aș fi eșuat la ei din simplul motiv că nu m-aș fi bucurat niciodată de confortul psihic și mental de care m-am bucurat la Columbia, în ciuda obstacolelor inițiale cu care m-am confruntat, cum ar fi incapacitatea mea de a scrie. În cele din urmă, Columbia a reprezentat pentru mine *Goldene Medine*[1], Țara de Aur. Am ajuns la poarta ei ca băiat european nesigur și arogant. Am plecat ca american bine pregătit și educat, pe deplin încrezător în abilitățile sale și în cunoștințele sale despre gânditorii, politica și mișcările sociale din Europa.

1. În concepția evreilor est-europeni, America era tărâmul de aur al libertății și oportunităților (idiș) (n.trad.).

Capitolul opt

Kiki: Politica cea mare și Andy cel mic

În prima mea vacanţă de două săptămâni la Columbia, cu câteva zile înainte de Crăciunul anului 1967, am călătorit la Viena să-mi văd tatăl. Făceam asta ca student mândru al uneia dintre cele mai importante instituţii de învăţământ superior din lume, pe care o preţuiam de mult timp şi acum o promovam, purtând bluze, hanorace, tricouri şi abţibilduri cu numele său.

După cum era obiceiul în micuţa comunitate evreiască vieneză la acea vreme, tatăl meu plănuia să petreacă câteva zile în vacanţa de Crăciun la Hotel Panhans, într-un orăşel numit Semmering, aflat la sud de Viena, la o oră de mers cu maşina. Aici era cel mai apropiat loc unde se putea practica schi alpin, scutindu-ne de călătoria mai lungă către lăudatele Mecca austriece ale schiului din Salzburg şi Tirol. Eu şi tata cunoşteam bine acest hotel, pentru că făceam excursii de o zi acolo, mai ales în weekend, pentru a învăţa să schiez. Dar locul era încântător şi vara, cu dealuri verzi pline de păduri, alura lui fiind foarte asemănătoare cu frumuseţea Vermontului.

Hotelul Panhans şi oraşul Semmering erau echivalentul lui Grossinger sau Kutsher şi Catskills pentru evreii din New York, dar fără umorul excepţional şi sclipirea genială a comedianţilor de pe Borscht Belt[1]. Spre deosebire de semenii lor din New York, evreii din Viena erau mult prea puţini la număr, mult prea nesiguri şi – mai presus de toate – mult prea prost echipaţi în orice limbă (inclusiv idiş) pentru a crea o expresie culturală asemănătoare cu ceea ce au realizat atât de impresionant în Catskills evreii din New York, care aveau să modeleze umorul american până în ziua de azi.

De Revelion, ne-am dus la sala mare de bal a familiei Panhan, pentru a întâmpina anul 1968, şi am văzut o femeie superbă, minionă, cu pielea în tonuri maronii, părul scurt negru ca abanosul, ochii strălucitori. Când afişa un zâmbet radiant, pe ambii obraji îi apăreau gropiţe. Fusta ei mini era cochetă, dar nu neplăcută – eram uimit! Am reuşit cumva să o cunosc şi ea s-a prezentat drept Kiki Feder. Mi-am dat seama că era dată cu Diorissimo, o întoarcere minunată la anii ’50, unul dintre parfumurile mele preferate, poate pentru că am continuat să-l asociez cu femeile care veneau la petrecerile din Timişoara ale mamei mele. Kiki avea să devină dragostea vieţii mele şi partenera care mi-a îmbogăţit fiecare minut al existenţei, începând cu toamna lui 1991.

Ce s-a întâmplat între 1968 şi 1991? Dacă am fost atât de atras de Kiki de când ne-am cunoscut, de ce mi-au trebuit 23 de ani să-mi declar dragostea şi să mă căsătoresc cu ea? De ce, în toţi anii în care am fost despărţiţi, nu m-am logodit şi nu m-am căsătorit cu altcineva? Pentru a rezolva acest mister, trebuie să mă întorc la începuturi şi să regăsesc nu numai natura intermitentă a poveştii noastre de dragoste, ci şi reţeaua complexă de influenţe – istorice, politice, culturale şi familiale – în care şi Kiki, şi eu am crescut şi am atins vârsta adultă şi vârsta mijlocie.

În acea noapte, la Hotel Panhans din Semmering, am dansat pe o interpretarea proastă a melodiei „Eight Days a Week” a trupei Beatles, în

1. Centura borşului sau Alpii evreieşti, denumire colocvială atribuită staţiunilor montane aproape dispărute din Munţii Catskill, aflaţi la nord de New York, care erau foarte frecventate de evreii americani (n.trad.).

care cântăreaţa, aşa cum era adesea cazul înainte ca versurile să devină uşor accesibile, a mimat cuvintele în engleză fără a le fi învăţat sau înţeles în mod corespunzător. Am întrebat de ce nu auzisem niciodată de ea, darămite să o întâlnesc, înainte de acea seară. La urma urmei, comunitatea de copii evrei vienezi de vârsta mea cuprindea mai puţin de o sută de persoane şi eram cu toţii adunaţi în trei organizaţii de tineret care erau rivale, dar făceau şi parte din acelaşi grup strâns. Plecasem definitiv în Statele Unite cu doar patru luni mai devreme, aşa că încă îi cunoşteam pe cei mai mulţi dintre colegii mei, sau cel puţin ştiam de ei. Dar nu de Kiki Feder!

Mi-a răspuns că ea şi mama ei au trăit o viaţă retrasă, practic fără nicio relaţie cu comunitatea evreiască şi că singurul motiv pentru care era la Panhans pentru Revelion era că fusese invitată de un prieten. Spre imensa mea mulţumire, mi-a dat numărul ei de telefon şi am sunat-o imediat ce tata şi cu mine ne-am întors la Viena, după două zile de schi în Semmering.

Din fericire, Kiki a acceptat să iasă la o întâlnire cu mine cu două zile înainte de a mă întoarce la New York pentru a termina semestrul de toamnă la Columbia. După cum se cuvenea, trebuia s-o iau de acasă şi apoi puteam merge la un film sau la una dintre cafenelele minunate din apropierea apartamentului ei, pentru a sta de vorbă.

Niciuna dintre aceste posibilităţi nu s-a întâmplat. Când am ajuns la apartamentul lui Kiki – la etajul patru al unui bloc de apartamente tipic vienez, din fericire cu lift – am fost întâmpinat de trei personaje, dintre care niciunul nu era Kiki. Mai întâi, mi-a deschis uşa o femeie drăguţă de vârstă mijlocie, cu părul roşcat, care, înainte de a se prezenta, mi-a cerut să mă grăbesc să intru, ca nu cumva peruşul ei Burli să scape din incintă. Apoi, un câine Samoied drăgălaş, pe nume Mischu, a venit alergând pe hol, sărind pe mine şi lătrând de bucurie. În cele din urmă, femeia a întins mâna şi a spus:

— Bine aţi venit la noi acasă. Eu sunt mama lui Kiki, Erika!

Am detectat un uşor accent maghiar în germana ei şi i-am răspuns în maghiară că eram încântat să mă aflu acolo şi bucuros să cunosc

această casă. Faptul că am vorbit în maghiară cu mama lui Kiki a spart gheața instantaneu și a creat o legătură imediată între noi doi.

— Oh, vorbești maghiară? întrebă ea, sincer surprinsă. Cum așa? Nu ești student la o universitate americană?

I-am spus că m-am născut la Timișoara din părinți evrei vorbitori de limbă maghiară și că tatăl meu și cu mine am continuat să vorbim limba maghiară. Erika m-a condus în sufrageria mică unde Kiki stătea lângă o masă plină cu produse de patiserie în stil maghiar.

— Stai jos, servește-te, spuse Erika. Vrei ceai sau cafea?

Am purtat o conversație minunată, trecând acum la germană, deoarece Kiki nu vorbea maghiară, deși, mi-a spus mândră Erika, înțelegea bine limba. Gata cu planurile mele de a fi singur cu Kiki la un film! Spre ușoara mea nemulțumire, Erika, așa cum a fost cazul cu mai multe mame ale prietenelor mele, părea să mă placă mai mult decât fiica ei. Erika era locvace, fermecătoare, stilată, fuma țigară de la țigară și îi plăcea puțin să flirteze. Mi s-a părut tipică pentru un anumit gen de evreice maghiare care au ajuns să populeze industria frumuseții în locuri precum Los Angeles și New York. Nu pot să le descriu corect, dar erau în genul pentru care surorile Gábor deveniseră bine-cunoscute.

Mama lui Kiki, Frederika Talmud, s-a născut în 1919 într-o familie de evrei din clasa mijlocie, în Budapesta. Tatăl ei murise din cauze naturale când ea era tânără, iar mama ei a supraviețuit războiului. Fratele ei a fost singurul membru al familiei Talmud care a fost deportat la Auschwitz, unde a și murit. Erika și-a petrecut ultimii doi ani ai războiului parțial ascunsă în oraș, dar lucrând și pentru faimosul diplomat suedez Raoul Wallenberg[1].

1. Originar din una dintre cele mai apreciate familii aristocratice din Suedia, Wallenberg s-a înscris la Școala de Arhitectură a Universității din Michigan în 1931 și a absolvit în 1935. Institutul American de Arhitecți i-a acordat medalia de argint ca student remarcabil al Michigan în acel an. Este dincolo de puterea mea de înțelegere cum a putut să rămână practic invizibil pentru comunitatea universitară, la acel moment și decenii după aceea. Universitatea din Michigan a organizat o prelegere anuală numită în onoarea sa, susținută de un vorbitor onorat cu medalia Raoul Wallenberg pentru

În anii războiului, Wallenberg se afla la Budapesta, unde a eliberat în mod eroic certificate de protecţie suedeze pentru mii de evrei din oraş, salvându-i de la moarte sigură la Auschwitz (estimarea conservatoare este că Wallenberg a salvat 60.000 de vieţi, dar numărul ar putea fi chiar de 100.000). În acest demers uimitor, Wallenberg a avut mult ajutor din partea localnicilor, printre care era şi Erika Talmud, mama lui Kiki. Autorităţile naziste şi maghiare nu l-au prins niciodată pe Wallenberg, dar au făcut-o sovieticii. În ianuarie 1945, l-au dus în Uniunea Sovietică, unde a murit în împrejurări secrete; nici astăzi nu ştim unde, când sau cum. Pentru faptele sale umanitare unice, Wallenberg a fost declarat postum cetăţean al Statelor Unite, o onoare acordată doar lui Sir Winston Churchill. El este onorat de Yad Vashem la Ierusalim ca Drept între popoare[1].

În iarna lui 1945, după ce Armata Roşie a eliberat Pesta, dar în timp ce încă mai trebuia să cucerească districtul nordic Buda, care rămăsese ocupat de Wehrmacht, Erika lucra într-un spital. Unul dintre pacienţii ei era un tânăr evreu rus pe nume Isaac Julius Fedorov, care vorbea un idiş excelent, precum şi o germană impecabilă, ceea ce era, cel puţin, destul de ciudat. Erika nu i-a spus niciodată lui Kiki cum a ajuns acest bărbat la Budapesta, dacă era soldat (sau ofiţer) în Armata Roşie sau dacă, poate, era unul dintre partizanii care îşi petrecuseră ani de zile în pădurile din Belarus şi alte locuri luptând cu germanii, şi se alăturaseră Armatei Roşii în marşul acesteia spre vest[2]. De asemenea,

contribuţii curajoase la cauze ce ţin de drepturile omului. Există, de asemenea, o sculptură modestă în cinstea sa la intrarea în Şcoala de Arhitectură, adecvat intitulată *Köszönöm*, care înseamnă „mulţumesc" în limba maghiară. Totuşi, prezenţa lui Wallenberg la Universitatea din Michigan este în cel mai bun caz minimă, el rămânând practic necunoscut studenţilor şi profesorilor deopotrivă (n.aut.).

1. Titlu acordat de statul Israel martirilor şi eroilor neevrei care, în condiţiile cumplite ale Holocaustului, şi-au riscat viaţa şi familia pentru a-i ajuta şi a-i salva pe evreii prigoniţi (n.trad.).

2. La fel ca milioane de oameni din întreaga lume, Kiki şi cu mine ne-am petrecut

Erika nu i-a spus niciodată lui Kiki care era profesia acestui bărbat şi chiar dacă era evreu în acte. După război, cei doi s-au căsătorit şi s-au îndreptat spre Viena, unde s-au stabilit, intenţionând, la fel ca mulţi alţi refugiaţi evrei, să-şi continue drumul spre vest spre America de Nord.

Când s-a născut Kiki, în noiembrie 1950, numele de familie se transformase în Feder. Numele oficial al lui Kiki este Irina, cel mai rusesc nume posibil. A fost numită aşa după una dintre cele două fiice ale lui Julius, ambele ucise în timpul războiului (poate în pădurea descrisă în „Defiance"?). Cu toate acestea, Julek, aşa cum a ajuns să fie cunoscut Julius, nu a strigat-o niciodată pe Kiki pe acel nume, ci i-a spus doar Kiki, cu care s-a ales pentru tot restul vieţii şi care este cea mai vie moştenire a tatălui ei. Julek a murit în 1956, când Kiki nu împlinise şase ani. De atunci, Erika a crescut-o singură pe Kiki, într-o situaţie asemănătoare cu cea a tatălui meu, care m-a crescut singur după ce mama a murit pe când aveam nouă ani.

Pentru a sprijini familia, Erika a lucrat ca manager de birou la sediul austriac al gigantului farmaceutic britanic Glaxo Laboratories (GlaxoSmithKline din 2000). Austria trebuia să fie o staţie convenabilă în drumul celor două şi a rămas temporară timp de decenii – de fapt, pentru tot restul vieţii lor, aşa cum s-a întâmplat cu tatăl meu şi cu mulţi

multe seri urmărind filme în timpul pandemiei de COVID-19. Vineri seara, 11 decembrie 2020, am ales filmul *Defiance*, un film regizat de Edward Zwick din 2008, care prezintă povestea adevărată a celor patru fraţi evrei Bielski care i-au salvat pe evrei ascunzându-i în pădurea Naliboki din Belarus şi luptând împotriva germanilor din 1941 până în 1943. Kiki, care nu este un fan al filmelor de război, a fost de acord să vizioneze acest film în special pentru că subiectul său era elocvent pentru ce ştia de la mama sa referitor la poveştile tatălui ei, care păreau relevante pentru film. Când am aflat că febra tifoidă le-a cauzat probleme majore evreilor din pădure, Kiki a exclamat că tatăl ei a contractat exact această boală într-o pădure. Apoi, când, în film, evreii fug din pădure de nemţii care se apropie şi trebuie să traverseze o mlaştină, Kiki a devenit atât de agitată, încât a trebuit să ne oprim o vreme, pentru că şi-a amintit că mama îi povestise despre o mlaştină pe care tatăl ei a trebuit să o parcurgă. Cine ar fi ştiut că acest film va atinge o coardă sensibilă atât de apropiată de povestea lui Kiki (n.aut.).

alţi evrei din Austria şi Germania în epoca postbelică. În prima seară, Erika mi-a arătat cu mândrie o viză canadiană de turist valabilă în paşaportul ei austriac, subliniind că aceasta era „doar ca măsură de precauţie, pentru că nu se ştie niciodată".

Kiki m-a informat că aveau întotdeauna o valiză gata pregătită, astfel încât să poată pleca într-o secundă, din nou „doar ca măsură de precauţie". La fel ca tatăl meu, la fel ca mătuşa şi unchiul meu, la fel ca mulţi evrei din Viena la acea vreme. (Din păcate, unii evrei vienezi şi germani au reluat acest obicei, poate nici nu l-au oprit vreodată.) Ca un alt semn al reticenţei Erikăi de a accepta Viena şi Austria ca adevărată ei casă, ea a pus-o pe Kiki să urmeze Lycée Français din Viena, liceul preferat de mulţi părinţi evrei vienezi, spre deosebire de şcolile publice obişnuite de vorbitori de germană.

Mi-am luat la revedere de la Erika şi Kiki în acea seară, încântat că am cunoscut-o pe Erika, căreia îi câştigasem afecţiunea, dar trist că nu am avut şansa să fiu singur cu Kiki. Întors la Columbia, am început o corespondenţă intensă cu Kiki, pe care am menţinut-o pe parcursul următoarelor cinci luni, chiar şi în timpul examenelor, când ar fi trebuit să-mi dedic toată energia pentru a avea performanţe la cursuri. Ea mi-a răspuns în aceeaşi manieră prolifică şi afectuoasă, aşa că eram sigur că mă plăcea cu adevărat. Din când în când o sunam la telefon, deşi nu am vorbit niciodată mai mult de câteva minute, deoarece apelul era costisitor la acea vreme.

După ceea ce s-a dovedit a fi o primăvară extrem de agitată în 1968 la Columbia, pe care am descris-o în capitolul anterior, m-am întors la Viena pe timpul verii, luându-mi o slujbă solicitantă din punct de vedere fizic, ca stivuitor de articole într-unul dintre supermarketurile tatălui meu. În orele libere, dragostea mea cu Kiki înflorea. Peruşul ei Burli şi-a dat duhul într-o dimineaţă în iunie, în timp ce Kiki şi mama ei luau micul dejun; tristeţea vizibilă a lui Kiki a durat zile întregi, în timp ce tristeţea ei interioară – sunt sigur – a durat luni de zile. Aceasta a fost prima dată când am văzut o persoană îndurerată pentru un animal. În cei nouă ani petrecuţi în Timişoara, urmaţi de cei nouă ani petrecuţi în

Viena, nu am cunoscut practic pe nimeni care să aibă un animal de companie, iar puținii care aveau – precum proprietara noastră, Frau Kohler – nu au afișat niciodată vreo durere nici măcar apropiată de cea a lui Kiki atunci când animalul lor a murit.

Durerea lui Kiki și a Erikăi a fost amplificată de moartea subită a lui Mischu, care nu se știe cum a ajuns în subsolul blocului lui Kiki, unde a mâncat otravă pentru șobolani. Bietele Kiki și Erika! Probabil am arătat o compasiune corespunzătoare, pentru că am simțit-o pe Kiki devenind mult mai apropiată de mine. Într-adevăr, mulți ani mai târziu, Kiki mi-a confirmat că empatia și tristețea mea autentică cu privire la moartea acelor două animale, ceva ce nu se potrivea cu felul în care erau privite astfel de lucruri în cultura vremii (un fel de: nu-i decât o pasăre/un câine, vino-ți în fire și ia-ți altul) mi-a adus multe puncte pozitive în evaluarea de către Kiki a alcătuirii mele emoționale.

La mijlocul lunii august, tatăl meu și partenera lui, Maria, și-au rezervat o vacanță de două săptămâni în Lido di Jesolo, la Marea Adriatică, o stațiune de litoral preferată de vienezi. Mi-au cerut să vin cu ei în a doua săptămână, apoi să ne întoarcem cu toții la Viena pentru a ajunge la timp la zborul meu către New York, unde mă aștepta al doilea an de facultate. Am fost de acord și apoi am întrebat dacă mă poate însoți Kiki. Tata o știa pe Kiki de la Revelion și o găsea fermecătoare. Acum tot ce trebuia să fac era să o rog pe Kiki și să o conving pe Erika să o lase pe Kiki să vină cu noi. (Din nou, acesta era capătul culturii victoriene, în care libertatea și mobilitatea tinerelor femei dintr-o anumită poziție socială erau strict limitate și erau încălcate doar cu riscul reputației lor.) I-am spus lui Kiki, care era sigură că mama ei nu i-ar acorda permisiunea să ni se alăture.

La următoarea noastră întâlnire, m-am gândit să iau liftul până la apartamentul de la etajul patru al familiei Feder pentru a o întâlni pe Kiki acolo, decât să aștept să apară ea la parter. Erika a deschis ușa și m-a invitat înăuntru. Inima îmi bătea năvalnic și de nicăieri i-am spus Erikăi în limba maghiară, în care nu mai vorbiserăm după prima noastră întâlnire, cu șapte luni înainte, că am o cerere importantă. Erika s-a uitat

la mine cu căldură și m-a întrebat ce este. I-am spus că aș vrea să vină cu mine Kiki în Italia să ne alăturăm tatălui meu și Mariei.

Deja Kiki venise din camera ei, gata de ieșirea cu mine. Am stat acolo nemișcați, așteptând reacția Erikăi, pe care nu o puteam anticipa. Un nu decisiv? Un nu supărat? Un nu indignat? Cu siguranță nu ne așteptam la un da. Dar minunea minunilor, Erika a fost de acord cu invitația mea, cu condiția ca mai întâi să aibă o lungă conversație telefonică cu tatăl meu.

Au vorbit. Se pare că discuția a mers conform dorințelor Erikăi, pentru că i-a permis fiicei ei să mi se alăture pentru o săptămână în Italia!

August 1968: Euforia Adriaticii, întreruptă de tragedia cehoslovacă

Kiki și cu mine ne distram de minune. Am petrecut o groază de timp pe plajă, făcând tot felul de lucruri de plajă – jucam volei, luam bărci cu vâsle până la lagună, făceam plimbări lungi desculți pe nisip. Am mâncat pește grozav, multe paste de diferite feluri, deserturi superbe și am călătorit de două ori cu Maria și tatăl meu pentru o zi întreagă în Veneția, aflată în apropiere, unde am admirat toate obiectivele turistice.

Kiki a stat în cameră cu Maria, iar eu cu tatăl meu. Pe lângă nevoia de cuviință, Kiki insista să-și sune mama cel puțin o dată pe zi, uneori de două ori. La vremea respectivă, încă mai trebuia să sunăm operatorul hotelier, care suna apoi un operator din Italia, care suna apoi operatorul echivalent din Austria, care apoi transmitea apelul mamei lui Kiki. Acest lucru nu doar că lua mult timp, ci era și plin de probleme tehnice care făceau ca succesul unui astfel de apel să fie cu greu o certitudine. Îmi amintesc că am petrecut ore întregi așteptând ca Kiki să vorbească cu mama ei!

Şi apoi, la micul-dejun de miercuri, 21 august, tatăl meu şi cu mine am auzit doi dintre ospătarii italieni spunând ceva despre o invazie sovietică a Cehoslovaciei. Chiar dacă nici tatăl meu şi nici eu nu vorbeam italiană, era o limbă romanică precum româna şi avea multe asemănări cu franceza, pe care eu o vorbeam destul de bine şi tatăl meu o vorbea puţin, astfel încât să putem înţelege esenţa conversaţiilor, ştirile de la televizor, şi chiar articole din publicaţiile generale. Ne-am grăbit la radiourile noastre cu tranzistori în speranţa de a primi nişte ştiri în germană sau engleză pentru a afla mai multe. Degeaba! Aşa că tatăl meu a decis să-şi sune prietenii din Viena, care erau pasionaţi de ştiri şi ştiau mai multe decât noi.

Ne-am repezit în camera noastră în timp ce Kiki şi Maria au mai rămas la masa de mic dejun. După câteva apeluri care, la fel ca cele ale lui Kiki către mama ei, au fost greoaie, am ştiut cu siguranţă că Uniunea Sovietică şi patru dintre aliaţii săi au invadat Cehoslovacia pe 20 august, cu o zi mai devreme. Tatăl meu s-a întors spre mine şi a spus:

— Trebuie să plecăm imediat şi să ne întoarcem la Viena!

Faptul că l-am informat pe tata că mai avem două nopţi de şedere plătită în avans nu l-a influenţat deloc. Le-am informat pe Maria şi Kiki de decizia noastră şi după nici două ore mai târziu eram pe drumul înapoi spre Viena.

Nici în ziua de azi nu înţeleg motivele deciziei neplăcute a tatălui meu. Acţiunea sa a fost atât de panicată şi de precipitată, încât părea hotărât să oprească de unul singur Armata Roşie la graniţa ceho-austriacă dacă aceasta ar invada Austria. Întrebat despre asta mai târziu, mi-a spus că nu a avut niciodată încredere în sovietici sau comunişti şi a fost convins că vor dori să cucerească toată Europa, o opinie împărtăşită pe scară largă de mulţi est-europeni care îi detestau şi care nu au avut niciodată încredere în sovietici. Viteza acţiunilor tatălui meu trăda teama că avea să fie expropriat din nou de către comunişti, aşa cum au făcut-o la Timişoara, în 1948, care vor ruina tot ce el şi partenerul său de afaceri au construit cu popularele lor supermarketuri din Viena. Tatăl meu era atât de nervos, încât nu era apt să se urce la

volan, aşa că Maria şi cu mine am împărţit timpul de opt ore de condus înapoi la Viena.

Şi eu am fost profund supărat de această invazie, dar din motive diferite. În aceasta, am avut un aliat clar în Kiki, care a manifestat toată vara un interes profund pentru evoluţiile de la Praga, acestea constituind cea mai importantă componentă a numeroaselor noastre discuţii despre politică şi relaţii internaţionale. Kiki nu era la fel de familiarizată ca mine cu literatura de stânga, dar îi păsa profund de acţiunile umane din toată viaţa politică şi socială. Preocuparea ei principală nu era modul în care Alexander Dubček şi echipa sa ar putea remodela marxismul, astfel încât reformele lor nu doar să fie compatibile cu laturile umană, incluzivă şi tolerantă ale acestei încarnări, şi astfel să furnizeze exemple reale a încarnărilor sale strălucitoare. Ci mai degrabă îi compătimea pe reformatorii cehi, pentru că ea credea cu adevărat că voiau să îmbunătăţească viaţa cetăţenilor ţării lor care, după cum ştia prea bine, a suferit nu numai din cauza staliniştilor, ci şi a naziştilor. În timp ce tata era speriat de puterea sovietică, Kiki şi cu mine ne speriam de pierderea demnităţii cehe.

Toată primăvara, urmărisem cât de atent s-a putut evoluţia primăverii de la Praga din căminul meu din Columbia. Dubček, şeful Partidului Comunist Cehoslovac şi grupul său fascinant de reformatori au provocat Uniunea Sovietică să permită Cehoslovaciei să urmeze ceva pe care ei l-au numit frumos „socialism cu chip uman". Kiki a făcut acelaşi lucru din Viena apropiată şi am discutat despre evenimentele din Cehoslovacia în scrisorile pe care le-am schimbat. Acum eram împreună într-o plimbare lungă cu maşina, declanşată de distrugerea fără îndoială a acestui experiment fascinant de mâinile brutalei Uniuni Sovietice, condusă de o gerontocraţie plictisitoare şi conservatoare.

Spre deosebire de omologii lor din Ungaria în 1956, Dubček şi reformatorii săi nu au vrut niciodată să renunţe la socialism şi să stabilească un sistem capitalist. Mai degrabă, ei sperau că reformele le vor permite un anumit nivel de libertate individuală într-un mediu în care orice abatere de la linia partidului era reprimată fără milă de

poliția secretă. De asemenea, ei sperau că reformele dorite vor permite nu numai o pluralitate de opinii, ci și un nou cadru de viață economică în care anumite segmente ale populației să aibă o oarecare autonomie față de rigiditatea planului central care domina toate sistemele de stil sovietic. Reformatorii nu au contestat niciodată existența Partidului Comunist și nici nu au dorit ca piața și proprietatea privată să conducă economia liberă.

Va rămâne pentru totdeauna un mister dacă aceste reforme ar fi funcționat sau nu, deoarece invazia din august a anulat toate aceste eforturi. Dubček și reformatorii săi au fost arestați, sute de cehi și slovaci au fost uciși, iar speranțele autentice ale Primăverii de la Praga au devenit victima brutalității și rigidității neiertătoare a ceea ce era cunoscut atunci sub numele de Doctrina Brejnev. Această politică a susținut că Uniunea Sovietică și aliații săi din Pactul de la Varșovia nu vor tolera niciodată vreo provocare la adresa monopolului continuu al puterii Partidului Comunist. Dacă ar apărea astfel de provocări – așa cum s-au întâmplat în Cehoslovacia sub conducerea lui Dubček – ar fi întâmpinate cu forța militară.

Abia un deceniu mai târziu am devenit pe deplin familiarizat cu scrierile unor actori importanți din mișcarea lui Dubček precum Ota Šik și Zdeněk Mlynář (cu care am avut discuții minunate când eram colegi la Departamentul de Științe Politice de la Universitatea din Innsbruck, când am fost profesor Fulbright acolo în 1996). Mi-a plăcut miezul ideilor lor despre o „a treia cale" între capitalismul nestăpânit și comunismul dogmatic. În 1968, pe drumul nostru în grabă înapoi la Viena, știam doar că un comunism în stil sovietic nu va permite niciodată vreo reformă semnificativă și singurul mod în care transformarea comunismului ar putea avea loc ar fi dacă s-ar prăbuși din interior, ceea ce s-a întâmplat exact douăzeci de ani mai târziu.

Departe de a intra în panică precum tatăl meu, mie mi-a fost doar milă de acești reformatori, precum și de stânga, în general, care primise încă o lovitură în încercarea ei de a se elibera de stăpânirea comunistă pe care o îndurase de la Revoluția bolșevică. Am fost supărat de cât de

puţin le păsa celor de stânga din Occident de reformatorii de la Praga; până în ziua de azi, discuţiile germanilor despre *Achtundsechziger* şi ale francezilor despre *soixante-huitards* – cei din Şaizeci şi opt – rămân totuşi înguste prin faptul că se gândesc doar la activiştii propriilor naţiuni în acele zile importante. În cel mai bun caz, s-ar putea să împărtăşească o privire reciprocă peste Rin, dar niciunul nu se uită la evenimentele de la Praga. În orice caz, menţiunea „1968", atât de epocală atât în Germania, cât şi în Franţa până în prezent, ar putea include o menţiune superficială a evenimentelor din Statele Unite, în special protestele de la Columbia şi asasinatele doctorului Martin Luther King Jr. şi Bobby Kennedy. Dar nu ar invoca niciodată reformele ample încercate în Cehoslovacia şi cu siguranţă nimic despre lupta studenţilor cehi de la Universitatea Carolină din Praga.

În martie al acelui an fatidic, un grup de membri germani ai SDS, conduşi de superstarul lor, Rudi Dutschke, au făcut o vizită la Praga pentru a-şi întâlni omologii cehi. Germanii s-au comportat abominabil. În loc să-i implice pe cehi şi să afle despre luptele lor într-un mod onest şi empatic, germanii le-au ţinut gazdelor prelegeri cu „aroganţă teutonă", aşa cum a numit-o un comentator, şi au demonstrat „o ignoranţă promovată de marxismul lor seminarist". Inevitabil, cele două grupuri au vorbit în direcţii diferite. Germanii şi-au prezentat toate punctele de vedere, cuprinzând nucleul Noii Stângi Occidentale: anti-autoritarism; antiimperialism; opoziţia faţă de Statele Unite, în special în ceea ce priveşte războiul din Vietnam; ura faţă de *establishment*-ul german, pe care l-au etichetat drept fascist; preaslăvirea mişcărilor de eliberare a Lumii a Treia precum Viêt Cộng şi, din ce în ce mai mult, a grupărilor palestiniene precum El Fatah. Cehii au pledat pentru valori liberale precum libertatea de exprimare, autonomia faţă de Uniunea Sovietică şi pluralismul în cadrul Partidului Comunist. Germanii au respins aceste dorinţe ca fiind doar o adaptare lentă a capitalismului şi o trădare a revoluţiei socialiste.

Într-un fel, cehii sperau să obţină tot ce germanii aveau deja, dar disprețuiau şi respingeau. Ceea ce a făcut acest eveniment atât de

problematic a fost nerespectarea de către germani a legitimității opiniilor cehilor și disprețul lor deschis față de cehii înșiși, ale căror revendicări germanii le-au văzut drept o dovadă a liberalismului burghez, propriul lor motiv de existență fiind opoziția față de acesta. Germanii nu și-au exprimat niciodată empatia pentru situația dificilă a cehilor, care se aflau sub un regim de dictatură strictă, care pedepsea oamenii pentru orice disidență cu pedepse grave de închisoare sau mai rău. Stânga studențească germană și-a menținut acest punct de vedere chiar și după ce sovieticii și aliații lor au înăbușit Primăvara de la Praga. În timp ce condamna această acțiune într-o manieră călduță, de formă, practic fără compasiune, SDS și mediul său au condamnat reformele conduse de Dubček ca fiind nimic altceva decât „social-democrație" (*Sozialdemokratismus*), pentru a folosi neologismul lui Hans-Jürgen Krahl, unul dintre membri importanți ai SDS; din această perspectivă, social-democrația nu era cu nimic mai bună decât imperialismul american.

Ceea ce m-a deranjat întotdeauna în această privință a fost tonul disprețuitor al relațiilor germanilor cu cehii, mai mult decât orice dezacorduri de fond pe care le-ar fi putut avea cu reformatorii cehi, lucru ce avea sens, având în vedere istoriile diferite ale acestor grupuri. Acel ton disprețuitor mi-a amintit de vechea trufie imperială germană, datând de la formarea celui de-al Doilea Reich german în 1871, când Germania vedea doar Rusia când privea spre est și ignora popoarele din mijloc. Această aroganță față de un vecin din Europa de Est a reapărut în stânga germană la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, când Solidarność și-a început revoluția epocală în Polonia. Și în acest caz, mulți membri ai stângii radicale vest-germane, și nu numai Partidul Social Democrat (SPD) de centru stânga, aflat la guvernare, i-au disprețuit pe polonezi, așa cum îi disprețuiseră pe cehi, cu aproximativ un deceniu înainte, reproșându-le comportamentul și atitudinile presupus reacționare. Când stângiștii germani au văzut imagini ale Fecioarei Maria pe pereții unora dintre muncitorii polonezi, disprețul lor față de această mișcare nu a mai avut nevoie de alte argumente.

Aceeaşi ignoranţă şi aceeaşi intoleranţă faţă de lupta cehă pentru reforme democratice le-am întâlnit ori de câte ori le-am menţionat subiectul prietenilor mei radicali de la Columbia. SDS-ul american, ca şi omologul său german, nu aveau nicio răbdare pentru vreo opoziţie faţă de dictaturile comuniste. Asocierea anticomunismului cu conservatorismul represiv din anii ’50 şi prima jumătate a anilor ’60 în Statele Unite şi în Republica Federală Germania era atât de încărcată, încât orice critică la adresa comunismului părea echivalentă cu o valorificare a forţelor conservatoare. Acest lucru a dus la o tăcerea efectivă a unei mari părţi a studenţilor de stânga din occident cu privire la evenimentele din blocul sovietic, în special Primăvara de la Praga. Asta nu însemna că vreuna dintre aceste mişcări de stânga îi admira pe sovietici. Ei considerau Uniunea Sovietică mai degrabă o gerontocraţie irelevantă, care era în mod clar un rău mai mic decât capitalismul şi liderul său, inamicul numărul unu, Statele Unite ale Americii! Ignoranţa şi dispreţul stângii studenţeşti occidentale faţă de evoluţiile din Europa de Est reprezintă motivul care a temperat întotdeauna asocierile mele cu ea. Mai presus de toate, m-a supărat faptul că şi stânga a practicat teoria relaţiilor intraeuropene de la Markovits: niciunul dintre vecini nu-ţi place, dar pe cei de la est îi disprețuieşti!

Astfel că, atunci când am auzit la radioul din maşină că Uniunea Sovietică nu era singură în invadarea Cehoslovaciei, că a fost ajutată şi încurajată de trupele militare ale patru dintre aliaţii săi din Pactul de la Varşovia – Polonia, Bulgaria, Ungaria şi Germania de Est – am fost nu doar trist şi dezamăgit, ci şi furios. Participarea Germaniei de Est m-a înfuriat, pentru că cetăţenii cehi îndurau din nou, aşa cum o făcuseră cu treizeci de ani mai devreme, ignominia trupelor germane care mărşăluiau în pas de gâscă[1] pe străzile din Praga în uniforme şi căşti ciudat de asemănătoare cu cele purtate de Wehrmacht în 1938. Acest aspect al invaziei nu a avut nimic de-a face cu zdrobirea unei mişcări sau ideologii ameninţătoare. A fost, mai degrabă, un act de umilire totală a cehilor de către sovietici. În anii ’90 şi în perioada de după, am

1. Stil special de marş în timpul paradelor militare şi al altor ceremonii (n.trad.).

întâlnit o serie de intelectuali est-germani cărora încă le era ruşine de ceea ce făcuse ţara lor în august 1968.

Întorşi la Viena, Kiki şi cu mine ne-am mai văzut de câteva ori înainte de a mă întoarce la Columbia pentru al doilea an universitar. Odată ajuns la New York, confruntat cu încărcătura suplimentară de a termina şcoala în patru semestre în loc de cinci, am fost copleşit de orele mele. Mi s-a cerut să scriu o lucrare lungă pentru seminarul de politică comparată, echivalentă cu o teză de specialitate; asta însemna că, pentru prima dată în viaţa mea, a trebuit să mă angajez într-o cercetare serioasă care implica materiale primare, ceva ce nu făcusem şi nici nu mă gândisem să fac. Relaţia mea cu Kiki s-a răcit considerabil. Am scris scrisori mai rar, la fel ca ea, şi până în noiembrie sau cam aşa ceva, corespondenţa noastră s-a stins. Niciodată nu ne-am despărţit oficial; niciunul dintre noi nu a făcut o scenă; relaţia pur şi simplu s-a încheiat.

De-a lungul anilor, tata mi-a tot spus că s-a întâlnit cu Kiki în centrul Vienei şi că arăta minunat, că îl considera simpatic, iar el era la fel de fericit să o vadă precum era ea să-l vadă pe el. De asemenea, ştiam că ea începuse să lucreze în cea mai importantă bancă din Austria şi era pe drumul spre o carieră de succes acolo. La mijlocul anilor ’70, am auzit că s-a căsătorit cu Alex Friedmann, o figură importantă din comunitatea evreiască din Viena, datorită aptitudinilor sale oratorice impresionante şi a inteligenţei sale. Alex a devenit unul dintre cei mai importanţi psihiatri din Viena, specializat în tratarea grupurilor marginalizate şi a refugiaţilor. Dar după despărţirea noastră din toamna lui 1968, Kiki şi cu mine nu am avut niciun contact direct.

Douăzeci și trei de ani fără Kiki

De cealaltă parte a Atlanticului, am dus viaţa unui burlac consumat de munca lui. Am avut multe prietene, dar nicio casă. Frumosul meu apartament din Cambridge era puţin mobilat, iar frigiderul era gol, cu

excepția multor sucuri și iaurturi dietetice. Nu am folosit niciodată aragazul și am folosit arzătoarele doar pentru a-mi încălzi apa pentru ceai. Nu am gătit niciodată cina pentru prietenele mele, ci le-am dus la restaurante. Am angajat un serviciu de încredere care nu numai că îmi făcea curățenie în apartament, ci îmi spăla și rufele, îmi schimba lenjeria de pat și îmi cumpăra iaurtul și sucul dietetic. Nu am mers niciodată la magazine alimentare decât pentru a-mi lua un exemplar al *The New York Times*, în cazul în care cel care mi se livra în cutia poștală de la parter era furat. Deoarece câteva dintre prietenele mele locuiau departe de Boston – în Montréal, Toronto, Philadelphia, New York, Albany, Washington, Miami, Londra și Frankfurt – rareori îmi petreceam mai mult de un weekend pe lună în apartamentul meu. În zilele lucrătoare, nu ajungeam acasă până la 23.00 sau chiar mai târziu, petrecându-mi tot timpul în depozitul dintr-un birou de lângă Centrul de Studii Europene, într-o veche cazarmă din al Doilea Război Mondial, un loc numit „Clădirea Vanserg", a cărei existență marginală în campusul Harvard era denotată de faptul că nu era etichetată oficial cu cuvântul „Hall" pe marcajul din exterior[1].

Acest loc, mai exact Camera 213, a devenit legendar printre prietenii și colegii mei sub numele de „Sălașul lui Andy", alias „Buncărul". (Un bărbat în vârstă din Asia chiar locuia în Vanserg, spălându-și vasele în toaleta bărbaților și spălându-se pe dinți acolo. Mi-am

1. Un articol din *The Harvard Crimson* din 14 octombrie 1982 prezenta clădirea Vanserg unui grup de studenți ce nu o cunoșteau deloc și avea purta titlul grăitor „Cea mai nebună clădire de la Harvard". Construită în grabă în 1943, Vanserg a devenit depozitul unei game variate de entități complet neînrudite, cum ar fi serviciul de acordare a pianelor de la Harvard, un centru de zi, Proiectul pentru studiile legate de chibuțuri și un sortiment de săli utilizate în principal pentru cursuri de limbi străine, precum cehă, poloneză, ebraică, chineză și scriere tehnică. Majoritatea ușilor birourilor aveau cuvinte scrise de mână, mâzgălite pe ele în loc de plăcuțe care, în mod normal, sunt destul de comune în instituții precum universitățile, inclusiv la Harvard. Numele este un acronim ai primilor destinatari ai clădirii de la Harvard: Veterans Affairs, Naval Science, Electronic Research, Graduate Sining Hall (n.aut.).

petrecut multe zile de Crăciun și Ziua Recunoștinței la birou și m-am lovit negreșit de acest bărbat la baie, noi doi fiind singurele ființe vii din această clădire, poate din tot Harvardul. Nu am idee unde și când făcea duș, dar m-am gândit că făcea într-una dintre sălile de sport de la Harvard din apropiere. L-am numit Fantoma din Vanserg.) Am ajuns să iubesc clădirea Vanserg și o voi asocia pentru totdeauna cu unii dintre cei mai productivi, dar și împliniți ani din viața mea. Reprezenta atât de perfect marginalitatea mea instituțională la Harvard, alături de centralitatea acelei universități pentru dezvoltarea mea intelectuală și cariera mea academică.

Un astfel de stil de viață era satisfăcător într-o privință. Am călătorit mult, am petrecut timp cu multe femei frumoase, le-am dus la film și la teatru și la restaurante bune, iar toate acestea mi-au hrănit egoul masculin și mi-au permis să mă mândresc că eram un bărbat de succes în rândul femeilor. În apărarea mea, această satisfacție era complet interioară: fidel dictonului tatălui meu că un domn nu vorbește niciodată despre viața sa privată și cu siguranță nu se laudă cu viața lui amoroasă, nu am împărtășit niciodată vreo informație despre aceste relații prietenilor mei de sex masculin. De fapt, eram încântat că unii dintre acei prieteni erau iritați de tăcerea mea, pentru că nu am dezvăluit niciodată numele niciuneia dintre femeile cu care mă vedeam. Ori de câte ori venea o prietenă să mă viziteze în Cambridge, mă asiguram că ne petreceam singuri weekendul și nu ne întâlneam cu prietenii sau colegii mei.

Desigur, nu era nevoie ca cineva să aibă o diplomă avansată în psihanaliză pentru a realiza că, în faptul că eram un afemeiat, eram în competiție directă cu tatăl meu. Avea două iubite la Viena? Bine, aveam să-i arăt cine era adevăratul Casanova. Aveam șase prietene în orașe din toate Statele Unite, chiar și din străinătate. Ce mai zici de asta, tată! Nu întâmplător fredonam constant „Travelin' Man" al lui Ricky Nelson. Totuși, știam și că, în adâncul sufletului său, tata îmi aproba comportamentul, poate chiar era încântat de el – fiul său colecționa femei la fel cum colecționa diplome. Așchia nu sare departe de trunchi!

Îmi dau seama că toate acestea sună îngrozitor pentru sensibilitățile actuale despre felul în care un bărbat decent ar trebui să trateze femeile. Dar erau vremuri diferite. L-am admirat pe tatăl meu pentru că jongla cu două femei – poate mai multe. Cu siguranță, în lumea macho din Europa Centrală, și sunt sigur că și în Statele Unite, băieții erau crescuți să vadă femeile ca pe trofee, cu cât mai multe, cu atât mai bine. Atâta timp cât le-am tratat pe fiecare dintre aceste femei cu respect, nu le-am mințit că nu mai aveam alte relații, le-am scos la masă și le-am luat bilet la film și – cel mai important, după dictonul tatălui meu – nu am vorbit niciodată despre ele cu nimeni, cu siguranță nu cu prieteni mei de sex masculin, totul era bine. Ceea ce făcea ca această omertà referitoare la aceste relații relativ trecătoare cu femeile să fie atât de ciudată ținea și de faptul că nu i-am spus niciodată despre ele tatălui meu, asta însemnând că trebuia să-mi celebrez triumfurile în tăcere. Fără să mă laud, fără să mă umflu în pene, fără să vorbesc murdar. Nu am împărtășit niciodată cu nimeni aceste isprăvi în afară de egoul meu, demonstrându-mi astfel buna credință nu prin includerea tatălui meu adevărat în isprăvile mele, ci cumva prin învingerea tatălui meu imaginar într-un ciudat joc macho al competiției dintre tată și fiu.

Deși feminismul intrase deja în lumea mea și deși citisem și susțineam din toată inima lucrările lui Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Kate Millett, Germaine Greer, Alice Schwarzer și Carol Hanisch, scrierile lor reprezentau politici îndepărtate, bune pentru baza ideologică a unei mișcări, dar puțin relevante pentru felul în care îmi duceam propria viață. Am devenit chiar un fel de erou al mișcării feministe germane odată cu publicarea unui articol în numărul din decembrie 1979 al revistei *Gewerkschaftliche Monatshefte*, principalul periodic academic și intelectual al Federației Sindicatelor Germane, Deutscher Gewerkschaftsbund (DGB). În acest articol, mă plângeam de sexismul pe care l-am observat în rândul sindicatelor germane, pe care le-am cercetat timp de opt luni în 1979. Încă mai am multe scrisori de la femei care îmi mulțumeau pentru această expunere, precum și denunțuri josnice ale multor germani de stânga, inclusiv femei, care au

considerat atacul meu asupra unuia dintre pilonii principali ai politicii progresiste germane ca fiind de-a dreptul blasfemie. Dar toată asta era politica cea „mare", iar eu eram Andy cel mic.

Acest comportament a continuat în cea mai mare parte a anilor '70. Începând cu 1979, însă, şi pe tot parcursul anilor '80, în loc să jonglez cu mai multe femei în acelaşi timp, am intrat într-o serie de relaţii monogame foarte semnificative pentru mine. Le-am iubit pe toate aceste patru femei şi le-am respectat ca intelectuale, ca oameni integri şi plini de compasiune, de un adevărat *Menschlichkeit*[1]. Le-am prezentat pe toate patru tatălui meu şi mătuşilor mele – de sânge, cum era Manci; dobândită, cum era Frau Kohler – şi le duceam să-l întâlnească pe tata ori de câte ori venea să mă vadă la Cambridge. De asemenea, am avut onoarea şi privilegiul să cunosc fiecare dintre familiile acestor femei şi să le vizitez casele. În primul caz, am fost părăsit în timp ce eram în Germania, făcând cercetare. Am fost devastat! În următoarele trei cazuri, relaţia a început să se destrame atunci când pe ordinea de zi apărea inevitabilul „următorul pas": convieţuirea, eventual chiar discuţii despre căsătorie.

Într-un caz, partenera mea şi-a mutat toate bunurile în condominiul meu din Cambridge şi, de îndată ce a început să locuiască acolo, practic m-am mutat şi am locuit în biroul meu din Vanserg, uneori chiar dormind pe o canapea proastă care fusese lăsată acolo cu zeci de ani în urmă. Apăream în apartament la 4 dimineaţa, ştiind că prietena mea trebuia să plece până la şapte pentru a merge să predea la liceul unde era angajată. După o lună de aşa ceva, am decis împreună că trebuia să plece, ceea ce a şi făcut.

Într-un alt caz, eu şi prietena mea chiar am mers la o primărie dintr-un orăşel mic din Vermont pentru a ridica formularele de aplicare pentru un certificat de căsătorie. Când am ajuns în parcarea primăriei, am refuzat să cobor din maşină, am explodat de transpiraţie şi am făcut o urticarie şi era cât pe ce să vomit. Nici această relaţie nu a supravieţuit. Şi totuşi, sunt fericit să spun că rămân prieten cu toate cele

1. Umanitate (germ.) (n.trad.).

patru femei. În cele mai multe cazuri, am ajuns să le cunosc noii parteneri, să merg la ceremoniile de Bat- și Bar-Mițva ale copiilor lor și să fiu la curent cu viețile lor. Niciuna dintre femei nu mi-a dat vreodată sentimentul că îmi dorea răul. Pur și simplu și-au dat seama că nu eram pregătit sau dispus să mă angajez într-o relație de lungă durată, fie că era vorba de o căsătorie oficială sau de o altă formă de coabitare.

Kiki reintră în viața mea

Apoi, într-o sâmbătă de la începutul lunii octombrie 1991, m-am întors în apartamentul meu de pe strada Harvard, de lângă Central Square din Cambridge, după jocul obișnuit de tenis de sâmbăta dimineața. Ca de obicei, mi-am verificat căsuța poștală înainte de a lua liftul către condominiul meu de la etajul șapte. De data aceasta am găsit în cutie un plic de poștă aeriană cu ștampile austriece, având o anume Irina Friedmann ca expeditor. Ei bine, încă o cerere de scrisoare de recomandare de la un student pe care îl uitasem de mult!

Am deschis scrisoarea, care începea, în germană: „Dragă Andy, sunt sigur că habar nu ai cine este Irina Friedmann, dar sper că poate îți vei aminti cine a fost Kiki Feder". Din scrisoare am aflat că ajunsese pe o funcție importantă la banca la care lucra și că avea sarcina de a instrui personal pentru noile birouri ale băncii sale vieneze din Varșovia, Praga, Budapesta, Zagreb și Ljubljana, printre alte orașe care erau pe cale să se alăture economiilor capitaliste în stil occidental după patru decenii de comunism sovietic. Kiki a continuat prin a-mi spune că mama ei murise în 1990 și că a auzit că tatăl meu a murit în același an. Ea s-a grăbit să adauge că i-a plăcut întotdeauna tatăl meu și nu a uitat niciodată timpul grozav pe care l-am petrecut cu el în Italia în august 1968 și cât de multă plăcere îi făcuse revederea cu el pe stradă de-a lungul celor două decenii și mai mult care au urmat.

Încheia spunându-mi că ea și o prietenă erau pe cale să plece într-o

vacanță de o săptămână la New York în ultima săptămână din octombrie, care urma să fie prima călătorie a lui Kiki în Statele Unite. PS-ul a fost deosebit de emoționant: „Știu că ai venit la Viena foarte rar în ultimii ani, și vei veni și mai rar acum de când tatăl tău nu mai este. Dar știu că încă mai ai o mătușă care locuiește în oraș și, dacă vei veni să o vezi la un moment dat în viitor și ai vrea să bei o ceașcă de cafea cu mine, iată numărul meu de telefon".

Am sunat-o imediat și am stat mai bine de două ore la telefon. Mi-a spus cum și când murise mama ei; mi-a explicat că a fost căsătorită cu Alex de zece ani, dar divorțase în 1985; mi-a spus cât de mult îi plăcea să călătorească în toată Europa de Est pentru munca ei. A încheiat conversația spunându-mi detaliile viitoarei ei călătorii la New York și m-a întrebat dacă aș putea să stau cu ele o zi sau două și să o cunosc pe prietena ei Gaby, cu care va călători. Am răspuns că îmi era imposibil, deoarece aveam o sarcină grea de predare la Universitatea din Boston în acel semestru și trebuia să termin o lucrare pentru o conferință viitoare la începutul lunii noiembrie. De asemenea, nu aveam cu cine să-mi las dragul meu câine golden retriever, Dovi.

— Ce? spuse Kiki. Am auzit bine? Ai un câine? Nu, acest lucru este imposibil.

Sunt sigur că aceasta a fost informația crucială care a făcut-o pe Kiki receptivă la sugestia mea de a-și rezerva călătoria de întoarcere de la New York la Viena zburând la Boston, pentru a petrece o zi cu mine în oraș și apoi să plece din Boston peste Atlantic.

Și exact asta s-a întâmplat. Kiki și Gaby și-au făcut planuri să ajungă în Boston, să rămână cu mine două nopți și apoi să plece la Viena duminică. M-am gândit: Ce poate merge prost aici? În cel mai bun caz, atracția noastră reciprocă s-ar putea reaprinde și am putea relua o relație care se estompase cu 23 de ani în urmă. În cele mai grave împrejurări, aș avea un weekend plictisitor sau chiar controversat cu două femei pe care nu le-aș mai vedea apoi niciodată.

Am pornit să mă întâlnesc cu Kiki și Gaby la caruselul de bagaje aferent zborului lor, care sosea pe aeroportul Logan. Eram emoționat și

plin de speranță, dar în mod clar nu suficient de emoționat și de plin de speranță încât să port ceva decent în locul hanoracului meu zdrențuit de la Yankees și unei perechi de pantaloni largi. (Acest lucru îmi amintește de un eseu al lui bell hooks[1], în care ea scrie atât de strălucit că un aspect reprezentativ pentru puterea masculină este acela că mulți profesori poartă fără nicio grijă aceleași haine schimonosite tot semestrul, fără repercusiuni, în timp ce profesoarele se bucură rareori de acest tip de libertate.) Cum arată Kiki după 23 de ani? Aș recunoaște-o? Dacă nu aș putea face asta, pentru că îmbătrânise atât de mult sau se îngrășase atât de mult?

Și iat-o – o femeie zveltă, atrăgătoare, extrem de stilată, cu păr negru ca abanosul și zâmbet strălucitor, la fel ca atunci când am întâlnit-o pentru prima dată în noaptea aceea de Revelion, când am întâmpinat anul 1968 la Hotelul Panhans din Semmering, și exact ca atunci când o văzusem ultima oară la începutul lui septembrie 1968 la Viena. Ne-am îmbrățișat îndelung, așa cum se face când întâlnești pe cineva drag și apropiat după ce nu l-ai mai văzut de zeci de ani, mai degrabă cum ai face cu un prieten decât cu un iubit. Kiki mi-a prezentat-o pe Gaby. Le-am luat bagajele, am urcat în Camry-ul meu și am plecat cu mașina la apartamentul meu din Cambridge.

Când am intrat în apartament, am fost întâmpinați de Dovi al meu, un golden retriever cu zâmbet larg și care dă din coadă. Kiki a îngenuncheat și a îmbrățișat câinele.

— Presupun că tatăl tău nu a întâlnit niciodată această creatură dragă, nu? a spus ea.

Și i-am răspuns că, cu trei săptămâni înainte de moartea sa, când m-a vizitat ultima dată în Statele Unite, în martie 1990, și când Serviciul de Imigrare și Naturalizare i-a luat prețuita carte verde, a petrecut o săptămână cu Dovi, pe care l-a tolerat la început fără tragere de inimă, dar pe care l-a mângâiat înainte de a pleca spre aeroport, fără să se mai întoarcă vreodată.

Kiki și cu mine am avut un weekend minunat. Le-am arătat ei și lui

1. Pseudonimul literar al scriitoarei Gloria Jean Watkins (n.trad.).

Gaby atracţiile din Boston şi din împrejurimi şi l-am dus pe Dovi în multe plimbări de-a lungul râului Charles. Le-am dus pe amândouă la două cine de lux şi am vorbit şi am tot vorbit despre ultimii 23 de ani, în care Kiki şi cu mine nu am avut niciun contact. Kiki mi-a povestit despre căsătoria ei şi divorţul de Alex, cu care a menţinut relaţii într-atât de cordiale, încât a devenit cea mai bună prietenă a celei de-a doua soţii a lui Alex şi, mai târziu, mătuşa de facto a celor trei copii ai săi.

Cunoscându-mi marele interes pentru soarta evreilor în Europa postbelică, Kiki mi-a povestit despre munca ei de voluntariat pentru legendarul Simon Wiesenthal, o personalitate evreiască fascinantă, în mare parte insultată în Austria ca urmare a deconspirării neobosite a criminalilor naziști care se ascundeau în întreaga lume. Deşi detesta supranumele de „Vânător de naziști" acordat lui de mass-media, Wiesenthal a compilat un set de arhive despre naziști care au devenit legendare. Neîngrijorat de accentele sale grele de poloneză şi idiş când vorbea germană, fără să ţină seama de aspectul său „tipic" evreiesc, Wiesenthal a intrat cu capul înainte în demersul său ca Şoahul să nu fie uitat niciodată şi de a-i face cel puţin pe unii dintre făptuitorii să plătească, ducându-i în spatele gratiilor. De asemenea, avea nevoie de protecţie nonstop de la poliţie. Dar nici asta nu a împiedicat o serie de atentate la adresa vieţii sale.

Kiki a început ca traducător al corespondenţei franceze a lui Wiesenthal, iar apoi a devenit unul dintre confidenţii săi. Îl cunoştea bine pe Wiesenthal şi familia lui şi m-a răsfăţat cu poveşti uimitoare despre viaţa lui, dintre care unele au fost clasificate, din cauza naturii lor sensibile, implicând guvernele mai multor ţări din Europa şi nu numai. La rândul meu, i-am povestit lui Kiki despre viaţa mea din ultimii 23 de ani: cum îmi terminasem studiile la Columbia; cum devenisem cadru didactic universitar, o profesie pe care acum o preţuiam; cum mă mutasem de la New York la Boston; cum predasem la Universitatea Wesleyan şi acum la Universitatea din Boston, dar consideram că Centrul de Studii Europene de la Harvard era casa mea spirituală; cum devenisem un expert în politica şi societatea germană; şi cum toate

acestea m-au readus în Europa în mod frecvent.

I-am mai spus că, spre deosebire de ea, nu m-am căsătorit niciodată. Întrebat dacă am avut astfel de ocazii, despre care Kiki presupunea că trebuie să fi fost din plin, i-am spus că da, am avut iubite serioase pe care le-am iubit şi care cred că m-au iubit la rându-le, dar cu care lucrurile pur şi simplu nu au mers până la urmă. Am adăugat că o mare parte din vină stătea în teama mea de a avea o relaţie serioasă cu o femeie, nu în ultimul rând pentru că întotdeauna mi-a fost teamă că ea mă va lăsa singur la un moment dat, aşa cum făcuse mama. Atunci Kiki mi-a zâmbit cu zâmbetul ei uimitor şi mi-a spus că mama ei m-a adorat întotdeauna, dar a avertizat-o să nu permită ca relaţia noastră să devină una serioasă, pentru că ea – Erika – ştia ce fel de bărbat este Andy: fermecător, generos şi bun, dar în niciun caz pregătit pentru căsătorie.

Într-o anumită măsură, eram flatat: să fiu judecat în acest fel de o femeie cu stilul şi cu eleganţa Erikăi arăta că dau dovadă de o anumită masculinitate lumească, aproape de felul în care îl vedeam pe tatăl meu şi de cum voiam să fiu văzut de el. Cu alte cuvinte, Andy, ca şi tatăl său, era un fermecător seducător, era distractiv să ieşi cu el, un tip minunat, dar cu care să nu te căsătoreşti. La un alt nivel, am fost iritat pentru că Erika nu a ştiut niciodată despre căsătoria tatei cu mama din Timişoara şi l-a evaluat doar pe baza zvonurilor din jurul vieţii sale la Viena. Şi din nou, cum rămâne cu tata care a dormit în camera mea în toţi aceşti ani, şi nu în dormitor cu mama? S-ar putea să fi existat un dram de adevăr în îndepărtatele aluzii de la mătuşa mea şi de la cea mai apropiată prietenă a mamei mele cu privire la posibilele aventuri ale tatălui meu la bancă? De asemenea, m-am gândit că era egoistă caracterizarea mea de către Erika ca fiind un tip nesigur în sensul că dorea să o aibă pe Kiki legată de ea şi nu voia nici măcar să se gândească la faptul că unicul ei copil ar fi putut să plece de la Viena în îndepărtata Americă.

Înainte să le conduc pe Kiki şi pe Gaby la aeroportul Logan duminică seara pentru zborul spre Frankfurt şi apoi Viena, Kiki şi-a luat rămas-bun de la Dovi. S-a aşezat pe podea lângă el şi l-a ţinut mult timp, sărutându-i întruna capul. Am fost mişcat dincolo de cuvinte. La

aeroport, Kiki şi cu mine ne-am îmbrăţişat din nou cu căldură şi dragoste, dar niciunul nu a rostit vreun cuvânt despre posibilitatea de a ne mai vedea vreodată.

Îmi amintesc că mă întorceam acasă pe Storrow Drive, partea din Boston a râului Charles, cu lacrimi în ochi. *Andy*, m-am gândit, *ce e în neregulă cu tine? Cum poţi lăsa această femeie minunată să-ţi scape printre degete aşa cum ai făcut-o cu atâtea altele? Nu poţi lăsa să se întâmple asta!* (Nici în ziua de azi nu ştiu niciodată în ce limbă vorbesc cu mine. Când subiectul este sportul american, limba este cu siguranţă în engleză. Când conversaţia mea interioară este despre fotbalul continental european, este în dialect vienez. Când este vorba despre Manchester United şi fotbalul englez, înapoi la engleză. Toate chestiunile profesionale şi academice valorifică limba engleză. În rarele ocazii în care îmi vorbesc despre părinţii mei, cu siguranţă folosesc maghiara.

Dar cum rămâne cu chestiunile personale, cum ar fi relaţiile? Pur şi simplu nu ştiu, deşi bănuiesc că depinde de limba pe care am folosit-o când am vorbit cu persoana în cauză. Deoarece cele mai multe dintre relaţiile mele serioase au fost cu femei care vorbeau engleză, cred că mi-am vorbit în engleză despre orice avea legătură cu oricare dintre ele. Dar în ceea ce o privea pe Kiki? Înapoi la germană? Dacă e germană, atunci e germană corectă superioară? Dialect vienez? Totuşi, sunt sigur că, în acea noapte, în drumul spre casă de la Logan, am vorbit cu mine în engleză pentru că mă auzeam întrebându-mă: *Ce e în neregulă cu tine?*)

Aceasta era o perioadă în care expertiza mea despre partidele politice, sindicatele, mişcările sociale şi alte ingrediente cruciale cunoscute sub numele „societate civilă” crease o cerere mare. Normale şi fireşti în democraţiile liberale, aceste instituţii nu existau în ţările care tocmai ieşiseră din patruzeci de ani de dominaţie sovietică. Totul era nou, totul trebuia construit *de novo*, experimentele abundau. Fundaţia Friedrich-Ebert, o instituţie germană emblematică prin faptul că era una din cele patru fundaţii strâns asociate cu un partid politic – social-democraţii, în acest caz – deşi independentă de acesta, mi-a cerut să susţin prelegeri despre partidele social-democrate şi sindicatele

aferente din toată Europa de Est. Fundaţia Ebert mi-a cerut să le vorbesc la Praga cehilor şi apoi la Bratislava slovacilor, undeva la sfârşitul lunii noiembrie. Acest lucru a fost total binevenit, deoarece invitaţia a coincis cu vacanţa de Ziua Recunoştinţei şi nu ar fi trebuit să pierd cursurile sau să le reprogramez. Am acceptat şi am plecat!

Amintindu-mi că ziua de naştere a lui Kiki era pe 30 noiembrie, care era într-o sâmbătă a acelui an, am sunat-o din Bratislava şi i-am spus că eram în zonă – la mai puţin de o oră cu trenul până la Viena – şi dacă nu avea planuri de ziua ei, îmi făcea plăcere să o scot la restaurantul ei preferat din Viena. Îmi amintesc că a rămas fără cuvinte. Apoi a spus că trebuie să rearanjeze ceva cu unele dintre prietenele ei, dar că se va putea întâlni cu mine şi să mă îndrept spre Viena, ceea ce am şi făcut vineri seara, după ultima mea prelegere. Am ajuns la fabulosul apartament penthouse al lui Kiki, într-unul dintre cele mai elegante cartiere din Viena, şi aşa a început un weekend magic care a reluat relaţia pe care o rupsesem fără menajamente în 1968.

În acea sâmbătă seara, aflaţi la cină la un restaurant fabulos de lângă casa lui Kiki, mi-a povestit cum i-a venit ideea să ia legătura cu mine după 23 de ani. După ce Erika a murit în noiembrie 1990, Kiki şi prietena ei Gaby au curăţat apartamentul de lucrurile sale. Într-unul dintre sertarele Erikăi, au găsit un plic deschis, care în mod clar provenea din străinătate, deoarece avea marginile distincte roşu-albastre atât de specifice poştei aeriene la acea vreme. Au observat şi ştampilele cu Statelor Unite. Scrisoarea s-a dovedit a fi una dintre ultimele pe care i le scrisesem lui Kiki în toamna aceea, după călătoria noastră în Italia. Erika nu interceptase corespondenţa lui Kiki – Kiki recunoscuse scrisoarea şi şi-a amintit că a citit-o. Acum, din motive care vor rămâne pentru totdeauna un mister, Erika a păstrat această scrisoare şi a păstrat-o în acest sertar. De ce această scrisoare şi nu altele? Şi asta va rămâne un mister.

Cele două femei au chicotit după ce au găsit scrisoarea în sertarul Erikăi, iar Kiki i-a spus lui Gaby despre relaţia noastră. Apoi, în luna mai a anului următor, Gaby a observat câteva oportunităţi ieftine de a vizita

New Yorkul în toamna aceea. Ea i-a sugerat să călătorească acolo, deoarece ar fi fost prima călătorie a lui Kiki în Statele Unite, şi Gaby era deja o veterană, mergând acolo des. Kiki a fost de acord, după care Gaby i-a amintit de scrisoare şi a încurajat-o să ia legătura cu mine, presupunând că încă locuiesc în New York. Kiki a mustrat-o pe Gaby, spunând că nu va face aşa ceva. La urma urmei, probabil că eram căsătorit, aveam patru copii şi locuiam în suburbii. Nu ştia nimic despre mine şi nu era dornică să afle mai multe.

Şi apoi, la sfârşitul lunii septembrie, cu patru săptămâni înainte de călătoria planificată cu Gaby la New York, invitată fiind la un mare eveniment evreiesc în oraş, Kiki s-a trezit aşezată la o masă cu unul dintre prietenii ei de la Lycée Français, Ariel Muzicant, care între timp devenise preşedintele comunităţii evreieşti din Viena. Cumva, Ari l-a menţionat pe „fostul său partener, dr. Markovits", care murise cu mai bine de un an în urmă. Kiki încremenise. Era vorba de dr. Markovits, tatăl lui Andy Markovits? Da, a venit răspunsul. Kiki l-a întrebat pe Ari dacă ştie ceva despre mine, unde sunt şi ce mi s-a întâmplat.

Ari i-a spus lui Kiki că nu ştia prea multe despre mine pentru că veneam rar la Viena, dar era destul de sigur că locuiam în Cambridge, Massachusetts şi că eram un fel de cadru didactic universitar implicat în Universitatea Harvard. Din câte ştia el, nu m-am căsătorit niciodată şi trăiam singur. Kiki l-a întrebat pe Ari dacă ar putea primi de la el adresa mea, pentru a-mi putea trimite condoleanţele întârziate pentru moartea tatălui meu. Şi în seara aceea Kiki s-a aşezat să scrie scrisoarea pe care am primit-o şase zile mai târziu, la apartamentul meu din Cambridge.

A doua zi după cina de aniversare a lui Kiki, într-o duminică, a insistat să mă ducă la aeroport, pentru a mă putea întoarce acasă şi să reiau luni predarea la Universitatea din Boston. În timp ce stăteam în taxi, pe bancheta din spate, Kiki s-a întors spre mine şi a spus că ştie că, dacă vrem ca relaţia noastră să înflorească şi să devină mai mult decât o aventură – lucru cu care, a adăugat, era perfect de acord – trebuia să vină să locuiască în Statele Unite, pentru că eu nu aveam de gând să mă întorc niciodată în Austria sau chiar în Europa, indiferent de jobul care

mi s-ar putea oferi. Am întrebat-o de unde ştia asta, pentru că nu discutasem niciodată despre sentimentele mele faţă de Statele Unite sau Europa. Ea a zâmbit cu căldură, aşa cum face adesea, şi a spus:

— Ştiu asta pentru că o simt.

Şi aşa au început cei şase ani de navetă între Cambridge şi Europa, iar mai târziu între Santa Cruz şi Europa. Am traversat Atlanticul de 26 de ori, Kiki de 23 de ori. (Ştim acest lucru pentru că a trebuit să depunem actele pentru fiecare călătorie la Serviciul de Imigrare şi Naturalizare, de unde am solicitat o viză de logodnă, astfel încât Kiki să poată veni definitiv în Statele Unite ale Americii.) De fiecare dată când călătoream în Europa pentru orice prelegere sau întâlnire, Kiki zbura spre mine de la Viena. Ne-am întâlnit la Hamburg, Köln, Frankfurt, Berlin, Bonn, Londra şi Paris. Kiki venea în weekenduri la Cambridge şi chiar a zburat de mai multe ori până pe Coasta de Vest pentru sejururi de trei zile.

De două ori ne-am răsfăţat în sejururi mai lungi, care ne-au fost de mare ajutor, pentru că voiam să ne asigurăm că nu eram doar ademeniţi de entuziasmul unor vizite scurte în locuri exotice. În ianuarie 1993, Kiki şi-a luat un concediu sabatic de trei luni de la slujba de la bancă, pentru a mă ajuta să mă mut în Santa Cruz şi să mă stabilesc acolo, oricât ar fi fost de provizoriu. Eu, la rândul meu, am fost de acord să mă mut în frumosul ei apartament din Viena timp de cinci luni în perioada în care am fost profesor Fulbright la Universitatea din Innsbruck; graţie minunilor sistemului feroviar austriac, Innsbruck era o navetă uşoară de la Viena.

Dar cum să-l duc pe Dovi la Viena? Pentru că deja îl transportasem pe Dovi de două ori pe an prin Statele Unite, de la Boston la San Francisco şi înapoi, văzusem cât de dificil era pentru el să zboare în cala unui avion timp de cinci ore; nu l-aş fi putut supune acestei torturi pentru mai mult timp. Am cercetat toate posibilităţile de a zbura cu un golden retriever de treizeci de kilograme peste Atlantic în cabină şi am găsit doar unul: supersonicul Concorde, care permitea ca un câine de asemenea dimensiune să călătorească într-o cabină, aşezat pe un scaun

la fereastră, cu însoţitorul alături de el, pe scaunul de la culoar. Am cumpărat două astfel de bilete dus-întors la un preţ care era aproape de salariul meu pe trei luni. (Apa Evian şi cornurile minunate pe care însoţitorii de bord i le-au adus lui Dovi aproape că mi-au compensat cheltuielile. Iar pe drumul de întoarcere de la Paris la New York am întâlnit-o pe Liza Minelli, care a fost înnebunită după Dovi.)

Am aplicat pentru viza K1 a lui Kiki în august 1997. Am iniţiat procesul la biroul INS pentru New England, care se afla în New Hampshire. Formularul de înscriere a ajuns apoi la Ambasada Statelor Unite la Viena, unde, după cum ni s-a spus, aşteptarea ar putea dura până la şase luni sau chiar mai mult. Am stabilit data nunţii noastre pentru Ziua Eroilor din 1998 şi am rezervat cea mai mare sală de la etajul doi al Harvard Faculty Club, aşteptând 150 de invitaţi. Dar, din motive necunoscute, Kiki a primit un apel telefonic de la ambasadă la sfârşitul lunii septembrie, prin care i s-a cerut să vină la interviu două zile mai târziu. A trecut cu brio şi acum era deţinătoarea unei vize de logodnă, cu care putea intra în Statele Unite. Odată ajunsă, trebuia să se căsătorească în termen de nouăzeci de zile, în caz contrar urmând a fi deportată, fără posibilitatea de a mai fi primită în Statele Unite timp de zece ani.

Kiki a sosit exact la timp pentru a-mi sărbători ziua de naştere pe 6 octombrie şi am stabilit ziua de vineri, 7 noiembrie, ca dată oficială a nunţii noastre. Aşa am ajuns să avem două ceremonii de nuntă: cea oficială, civilă, în noiembrie 1997 şi cea evreiască, la sfârşitul lui mai 1998. Unii dintre prietenii mei din Cambridge au aflat despre planurile noastre ascunse de a ne căsători la Primăria Cambridge şi ne-au convins pe Kiki şi pe mine să organizăm o mică festivitate cu 15 participanţi într-una din sălile de mese de la etaj ale Harvard Faculty Club. Judecătorul de pace şi-a îndeplinit îndatoririle cu farmec şi eficienţă, iar Kiki şi cu mine ne-am căsătorit oficial. Cina a fost minunată şi a durat până când personalul ne-a rugat să plecăm, în jurul orei 23:00.

Apoi, anul următor, în luna mai, eu şi Kiki am celebrat varianta evreiască a nunţii noastre, la care am invitat 150 de oameni din toată

lumea. Aproape treizeci de prieteni ai lui Kiki ni s-au alăturat din Viena, ceea ce a făcut ca evenimentul să fie cu adevărat special. În mod elocvent pentru relația marginală a lui Kiki, de-a lungul vieții ei și a Erikăi, cu comunitatea evreiască vieneză, cei mai mulți dintre acești oameni erau neamuri. Kiki și cu mine am avut o hupa[1] frumoasă, pe care au ținut-o patru dintre prietenii noștri apropiați.

Ca rabin l-am ales pe unul dintre cei mai dragi prieteni ai mei, David Karen, profesor de sociologie la Bryn Mawr. În loc să alegem un rabin pe care nici Kiki și nici eu nu-l cunoșteam și care ar fi ținut o predică generală, am vrut pe cineva care să-l cunoască pe unul dintre noi foarte bine și pe celălalt măcar într-o oarecare măsură. Deși născut în Brooklyn, David provine dintr-o familie de evrei din clasa muncitoare din Queens, fiind primul dintre ei care a mers la facultate. Acest lucru l-a făcut unic pentru mine, deoarece rareori întâlnisem evrei din clasa muncitoare.

Ceea ce îl făcea și mai special era educația sa ortodoxă, în care a urmat diverse *yeshive*[2] unde a dobândit nu numai o cunoaștere profundă a textelor iudaice, ci și o bună stăpânire a limbii ebraice. În cele din urmă, David arăta ca un rabin: în ceea ce privește aspectul fizic, purta o barbă minunată care îi încadra chipul amabil, accentuat de un zâmbet peren. Pentru a simboliza prezența rabinică, David a purtat un *tallis*[3] uimitor peste ținuta sa de doctor al Universității Harvard. Cuvintele calde ale lui David și minunatul lui *neshume* – idiș pentru suflet – au făcut ca această sărbătoare a nunții să fie cu adevărat specială pentru mine și Kiki.

Kiki și cu mine ne-am petrecut anul universitar următor la Wissenschaftskolleg zu Berlin – Institutul pentru Studii Avansate din Berlin – împreună cu noul nostru golden retriever, Kelly, care a fost cadoul nostru de nuntă reciproc după pierderea lui Dovi. În timp ce mă

1. Acoperământul sub care se oficiază slujba de căsătorie în sinagogă (n.trad.).
2. Școală religioasă evreiască (n.trad.).
3. Eșarfă mare și lată purtată de evrei la rugăciune (n.trad.).

aflam în acest loc ceresc, am primit o ofertă de a mă alătura facultății Universității din Michigan. Era timpul să renunț la viața mea de la Cambridge și să o iau de la început în Ann Arbor – cu Kiki, cu Kelly, cu o casă nouă, cu un nou loc de muncă la o universitate bună. Kiki și cu mine am cumpărat prima casă care ne-a fost arătată în timpul vizitelor noastre în care am fost la vânătoare de case timp de trei zile; fiind oameni din mediul urban, care au locuit în apartamente, aceasta a fost prima casă pentru amândoi din toată viața noastră.

La început, am fost îngrijorat de mutarea lui Kiki într-un orășel universitar din Vestul Mijlociu american, după ce și-a petrecut viața într-o metropolă mare precum Viena. Și ce viață a avut Kiki acolo: un apartament penthouse uimitor de frumos plătit în totalitate; un loc de muncă aducător de satisfacții la o companie în care a lucrat pentru toată viața sa de adult, un loc de muncă care se extindea în noi locuri în Europa de Est, ajutând la crearea unei lumi cu totul noi acolo; un grup de prieteni dragi, dintre care unii erau ca din familie; și Viena însăși, numărul unu clar dintre toate orașele lumii în ceea ce privește calitatea vieții pe care o oferea – sau, cel puțin, în primele zece pe toate astfel de liste.

Engleza lui Kiki, deși utilă, nu era nici pe departe de calitatea francezei ei. Într-adevăr, frecventarea Liceului Francez a condus-o într-o orbită culturală francofonă, care a împiedicat-o să dobândească întreaga apreciere a culturii populare anglo-americane pe care ar fi obținut-o dacă ar fi urmat o școală secundară austriacă. Kiki cunoștea și îi plăcea muzica lui Gilbert Bécaud, Charles Aznavour și Juliette Gréco, mai degrabă decât a celor de la Animals, Kinks sau Spencer Davis Group. Ea cunoștea filmele franceze mai bine decât cele americane, iar dintre acestea din urmă, doar cele dublate în germană. După cum știu sociologii, diferențele culturale dobândite la o vârstă fragedă ne însoțesc toată viața. Kiki a ajuns să aprecieze unele dintre versurile lui Bob Dylan, dar nu va leșina niciodată după ele așa cum am făcut și voi face eu întotdeauna.

Cu toate acestea, spre meritul imens al lui Kiki, și-a făcut rapid un

cămin din Ann Arbor. Ea a ajuns să prețuiască trei seturi de prieteni: din comunitatea evreiască, din comunitatea de salvare a câinilor și cinci femei din Europa cu care s-a întâlnit săptămânal de mulți ani. Viena continuă să joace un rol central în viața lui Kiki, prin faptul că vizitează orașul de cel puțin două ori pe an, pentru o ședere de două săptămâni și primește în mod regulat în vizită un număr de prieteni vienezi în Ann Arbor. De-a lungul anilor, engleza lui Kiki a devenit nu numai excelentă, ci chiar și elegantă. Engleza ei vorbită este plină de colocvialisme și arată un confort complet legat de limbă în ceea ce privește exprimarea tuturor lucrurilor, de la evenimente zilnice la gânduri complexe. Spre amuzamentul lui Kiki, engleza ei cu accent nu primește decât recenzii încântătoare într-un oraș precum Ann Arbor, unde oamenii îi cer să spună ceva doar ca să se poată bucura de felul ei sofisticat, exotic, autentic, atât de european de a vorbi!

Kiki a fost întotdeauna uimită că oamenii găsesc că tot ce este „european" e mai bun. Mulți americani din clasele de mijloc și superioară (adică cei ce consumă cultura de elită) percep cuvântul „european" ca însemnând ceva de calitate superioară, fie că era vorba de alcătuirea europeană, educația europeană, flerul european sau sofisticarea europeană. Judecând după felul în care cercul nostru de prieteni laudă tot ce este britanic ca fiind rafinat, sofisticat și cultivat, Kiki presupune că britanicii au câștigat Războiul de Independență.

De fapt, Kiki a ajuns să prefere să citească cărți în engleză, decât în germană. Ea consumă știrile în engleză și consultă rar site-uri web în limba germană. Întotdeauna va avea dificultăți în a înțelege anumite accente britanice, precum Cockney, ca să nu mai vorbim de pronunțiile scoțiene, dar asta nu a împiedicat-o niciodată să vizioneze cu voracitate tot felul de seriale BBC, precum și programe de televiziune la fel de variate precum *Friends* și *Shameless*. Pentru a ne păstra relația intactă, a trebuit să cumpărăm două televizoare și să le punem în camere separate, astfel încât Kiki să poată urmări emisiunile ei și eu sporturile mele!

Engleza lui Kiki a devenit suficient de bună pentru ca ea să scrie o

carte în care evidenţiază o metodă de mişcare menită să ajute în activităţile de zi cu zi. Ideea este că totul în corp este interconectat şi fiecare aspect fizic al activităţii umane, cum ar fi punerea unei pălării, poate avea efecte benefice asupra corpului şi sănătăţii cuiva, dacă este exploatat şi desfăşurat corespunzător. Bucurându-se de un succes modest cu cartea şi site-ul ei, Kiki a scris apoi o versiune în limba germană, special pentru mirese. Ambele cărţi i-au prilejuit prietenii pe care altfel nu le-ar fi avut.

Ne simţim bine unul în compania celuilalt, chiar dacă ne cultivăm şi interesele separate. Odată am convins-o pe Kiki să mă însoţească la un meci de fotbal pe Stadionul Michigan (adică The Big House) când erau 38 de grade afară şi – prompt, ca la un semnal – un fan beat a vomitat pe umărul ei. De atunci, pentru Kiki nu mai există Big House. Ea nu s-ar apropia niciodată de un meci de fotbal european, nici măcar pe linia de metrou care merge în direcţia stadionului, pentru că detestă rasismul josnic, antisemitismul şi violenţa latentă care însoţesc toate astfel de evenimente. Cu toate acestea, Kiki nu mi-a criticat niciodată mania sportivă. O tolerează cu generozitate, cu un zâmbet ca cel pe care îl au adulţii pentru distracţia copiilor.

Kiki mi-a mai spus că nu şi-ar fi părăsit viaţa în Viena dacă aş fi fost altceva decât profesor universitar, aceasta însemnând că îmi controlez aproape complet timpul şi pot să lucrez de acasă şi să-mi petrec timpul liber nu numai cu ea, ci şi cu câinii noştri, iubirea pentru ei fiind ceea ce ne leagă pe Kiki şi pe mine atât strâns, cât şi afectuos.

În timp ce ne plimbam cu golden retrieverul nostru Cody de-a lungul râului Huron în frumosul arboret din Ann Arbor, într-o seară de primăvară minunată, în urmă cu aproximativ zece ani, Kiki s-a întors brusc către mine şi mi-a spus:

— Sper că îţi dai seama că relaţia şi căsătoria noastră nu s-ar fi întâmplat niciodată dacă amândoi sau oricare dintre părinţii noştri ar mai fi fost în viaţă. În ce mă priveşte, ştiu că nu aş fi părăsit niciodată Viena pentru a fi cu tine dacă mama încă era acolo. Îţi aminteşti cum am petrecut mult timp în Lido di Jesolo sunând-o pe mama mea? Ei bine,

am făcut asta în fiecare zi din viață până când ea a murit, nu numai când eram o fată de 16 ani, așa cum eram atunci în Italia. Am sunat-o timp de zece ani din casa noastră din Viena, când eram căsătorită cu Alex, precum și în călătoriile noastre în Italia și Israel. Pe bună dreptate sau în mod greșit, aceasta a fost concluzia: dacă mama ar fi fost în viață, nu aș fi putut niciodată să părăsesc Viena și să încep o nouă viață cu tine în America. Și sunt sigur că asta e valabil și pentru relația ta cu tatăl tău.

Chiar așa! În mod clar, existau paralele fascinante între copilăria și felul în care am crescut Kiki și cu mine: amândoi eram doar copii; amândoi pierduserăm un părinte la începutul vieții noastre; Kiki și mama ei trăiau într-o lume complet feminină, eu și tatăl meu într-una masculină. Chiar dacă prezența lui Tante Trude în viața tatălui meu și a mea a fost mai mult decât semnificativă, într-un fel – spre veșnica mea rușine – contribuțiile ei au rămas marginale din punct de vedere psihic, în virtutea faptului că ea nu făcea parte din familie și era „doar" proprietara/servitorul nostru. Așa cum relația lui Kiki cu mama ei a fost încurcată cu o istorie care a făcut imposibilă o relație de durată cu oricine altcineva, a mea cu tatăl meu a fost și ea una plină. În toți acești ani înainte de vizita lui Kiki la Boston, nu m-am apropiat de ideea de căsătorie, deși eram implicat în relații serioase monogame cu o serie de femei minunate.

Afirmația lui Kiki era perfectă: dacă tatăl meu ar fi fost în viață când am reîntâlnit-o pe Kiki, nu aș fi putut să mă căsătoresc cu ea. Știam cât de greu i-a fost să emigreze cu un copil de zece ani, mai întâi la Viena și apoi la New York, toate în doi ani de la pierderea soției sale. Să găsească școli pentru mine, să-și găsească un loc de muncă într-o cultură care nu era a lui – acestea erau sarcini extrem de dificile. La scurt timp după sosirea noastră la Viena și mutarea în apartamentul lui Frau Kohler, tata a început să construiască un fel de altar pentru mama mea – un colț al sufrageriei noastre era decorat cu multe dintre fotografiile ei. Acest altar a inclus mai târziu toate diplomele și premiile mele, casete video cu toate aparițiile mele la televizor și casete audio cu toate interviurile mele la radio.

Mama devenise cumva o sfântă. Când tata dorea să-şi exprime aprobarea faţă de ceva ce am făcut – primirea unei note bune la un examen, obţinerea unei diplome, câştigarea unui premiu – spunea, fără greş, „Mama ta ar fi atât de mândră de tine!". Rareori spunea: „Sunt atât de mândru de tine", iar când o făcea, laudele erau într-un grad mai mic decât atunci când o invoca pe mama. Spunea în mod constant că nu se va recăsători niciodată, pentru că orice mamă vitregă ar fi o povară pentru mine, iar treaba lui în viaţă era să mă despovăreze cât mai mult posibil, să intervină pentru mine, să blocheze ce venea spre mine. Deşi cred că a fost cu adevărat convins de acest lucru, această convingere a devenit o scuză la îndemână pentru el să nu se căsătorească niciodată şi să rămână neangajat faţă de nicio femeie.

Desigur, la un moment dat, la începutul anilor '60, după ce a fost sigur că Viena şi nu New Yorkul va fi locul unde îşi va petrece restul vieţii, s-a implicat în relaţii cu două femei, ambele rămânându-i alături până în ziua în care a murit, în 1990. Niciuna dintre ele nu era evreică, una era văduvă, cealaltă era căsătorită; aceste două femei au îndeplinit nevoi diferite în viaţa lui. Maria, văduva, a devenit partenerul său oficial, cu care a călătorit în toată lumea şi pe care o ducea la concerte, opere, teatru, recepţii şi petreceri. Maria i-a devenit soţie în orice, numai cu numele nu. Helga, cea căsătorită, era amanta lui. Nu-mi amintesc să fi apărut vreodată cu tatăl meu în public. Când mi-a prezentat-o prima dată, părea ruşinat şi a vrut să o alunge cât de repede a putut. Şi totuşi, acest triunghi a servit bine tuturor celor trei părţi. Maria a ajuns să călătorească şi să trăiască o viaţă confortabilă, la limita luxului, pe care altfel nu ar fi putut-o experimenta. Helga s-a bucurat constant de momente de afecţiune şi bunătate pe care nu le-a primit niciodată de la soţul ei abuziv pe care, din motive pe care nu le-am înţeles, nu l-ar fi părăsit niciodată. Tatăl meu avea compania constantă a două femei atrăgătoare, cu puţine ataşamente emoţionale.

De când am început să mă întâlnesc cu prima mea iubită, Daphne Scheer, tata a încercat să mă avertizeze să nu mă implic prea serios în relaţii cu femeile. M-a avertizat mereu de pericolul pe care îl

reprezentau femeile pentru mine, de parcă aș fi fost o ființă credulă și neputincioasă de a cărei generozitate ele ar abuza și ar profita. În drum spre aeroportul din Viena, chiar înainte să mă îmbarc în zborul meu spre New York, pentru a-mi începe primul an la Columbia, tata nu m-a avertizat să nu las o femeie însărcinată. Nu, mi-a spus că trebuie să suporte o povară emoțională grea rămânând singur la Viena, dar plecarea mea merita răsplata. *Goldene Medine* – Țara de Aur a Americii – avea să-mi ofere un sentiment de apartenență și de securitate pe care nimic din Europa nu mi l-ar fi putut oferi vreodată.

Chiar dacă toți prietenii lui și sora lui, precum și Maria și Helga, l-au implorat să mă țină lângă el la Viena și să mă pregătească să preiau afacerea lui înfloritoare cu supermarketuri, el știa că singurul plan care ne-ar face pe el și pe mine fericiți era ca eu să reușesc în America. Cu toate acestea, era bine ca eu să nu cedez în fața unor diversiuni stupide care ar putea să-mi saboteze viitorul. Ultimele lui cuvinte către mine la poarta de îmbarcare au fost cam așa:

— Ține minte, povara mea va avea un rost și totul se va transforma în mândrie și bucurie dacă obții note bune și dacă reușești cu studiile la Columbia. Cu siguranță o vei face, dacă nu cazi pradă unei implicări emoționale cu o femeie care apoi te va deturna de la studii și te va duce la eșec. Nu lăsa atașamentul tău emoțional față de femei să-ți torpileze cariera!

Apoi a adăugat încă o propoziție care a ajuns să mă sperie în multe feluri pentru tot restul vieții mele:

— Și, amintește-ți, femeile te vor părăsi, dar realizările tale nu vor face asta niciodată!

Ceea ce nu a reușit să adauge, dar probabil că a fost în gândul lui a fost: „Femeile te vor părăsi, așa cum ne-a părăsit mama ta și soția mea!”.

Nu e de mirare că în toți anii pe care i-am petrecut la Columbia nu m-am întâlnit niciodată cu o tânără din Barnard sau cu cineva care trăia în Upper West Side, ca nu cumva această persoană să fie prea aproape geografic de mine, ceea ce înseamnă că ea și cu mine puteam petrece prea mult timp distrându-ne împreună, iar asta ar interfera cu studiile

mele. Nu e de mirare că prima mea iubită serioasă, după ce Kiki şi cu mine ne-am despărţit, locuia lângă Pelham Parkway din Bronx şi era studentă în campusul Colegiului Lehman din Bronx, ceea ce însemna că ne vedeam în fiecare sâmbătă seara şi, în cele mai rare circumstanţe, o dată în timpul săptămânii.

Dar apoi, după ce mi-am finalizat doctoratul şi odată cu integrarea mea cu succes în Centrul de Studii Europene de la Harvard şi obţinerea unui post de lector universitar la Wesleyan, tata a început să-şi schimbe tonul.

— Nu este chiar atât de grozav să rămâi singur, mi-a spus el. Nu mă înţelege greşit, ai mult timp şi mulţi ani înaintea ta. Dar, la un moment dat, încearcă să te gândeşti să te aşezi la casa ta, să fii cu o singură persoană. Pentru că dacă nu o faci, vei ajunge singur, iar asta nu este bine pentru nimeni, dar este mai ales rău pentru cineva ca tine, care urăşti atât de mult să fii singur.

Pentru prima dată în viaţă, ajunsesem să aud sentimentele tatălui meu despre propria sa mortalitate. Semnificativ în ceea ce priveşte dragostea lui pentru mine, singurul lucru de care părea să se teamă în legătură cu propria sa moarte era că aş putea rămâne singur.

Nu am putut niciodată să îndeplinesc aşteptările tatălui meu de a fi un bărbat cuceritor şi, în acelaşi timp, să-i îndeplinesc speranţa de a mă vedea stabilit într-o relaţie sigură dacă nu rezolvam această dilemă. Nu aş fi atins niciodată pacea interioară, autoritatea psihică, siguranţa solidă de a mă aşeza la casa mea cu Kiki dacă tata era în viaţă. Doar moartea lui a atenuat pentru mine torentul mării. După aceea, am navigat lin în braţele lui Kiki!

Capitolul nouă

The Grateful Dead: Familia mea americană

Am achiziționat albumul *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club* Band la mijlocul lunii iunie 1967 (la doar două săptămâni după lansarea sa oficială) și l-am ascultat atât de des, încât până la jumătatea lunii august discul era brăzdat de zgârieturi. M-am dus la magazinul meu vienez de încredere în materie de vânzare de discuri, Drei Viertel, pentru a cumpăra un alt exemplar al acestei capodopere, care avea să fie singurul album care să mă însoțească în câteva săptămâni, în primul semestru la Universitatea Columbia. Așa cum se întâmpla mereu, guru-ul permanent al muzicii, Edek Bartz, care mă familiarizase cu atât de mulți artiști și înregistrări grozave, a încercat să mă convingă să cumpăr ceva nou în schimb.

— Știu că îl iubești pe Dave Van Ronk, a spus el. S-ar putea să-l fi văzut și auzit cântând live în Village[1] în timpul uneia dintre numeroasele tale excursii de vară la New York. Ascultă acest disc al unui nou grup numit Grateful Dead. Chiar dacă acești tipi sunt total diferiți și

1. Greenwich Village, zonă din Manhattan (n.trad.).

cântă muzică electrică, în contrast cu muzica acustică a lui Van Ronk, vei întâlni pasaje în care îl veţi auzi pe chitaristul celor de la Grateful Dead, Jerry Garcia, cântând bucăţi care mi-au amintit de Van Ronk.

Am ascultat cu atenţie şi, să fiu sincer, nu prea am putut distinge aceste bucăţi. Am atribuit acest eşec deficienţelor mele şi nu interpretării posibil excentrice a lui Bartz. Am găsit că albumul, numit pur şi simplu *The Grateful Dead*, era atrăgător şi interesant. Cu toate acestea, o melodie anume, „Morning Dew", scrisă de muzicianul popular canadian Bonnie Dobson, m-a mişcat profund. Nu numai că melodia era bântuitoare, dar soloul lui Garcia era rafinat, iar chitara lui era precum un clopot, dar şi tânguitoare, exact aşa cum avea să cânte George Harrison în „While My Guitar Gently Weeps" de pe albumul *White Album* al trupei Beatles (cu numele oficial *The Beatles*), lansat un an mai târziu, în 1968.

În New York, legătura mea cu Grateful Dead a venit sub forma deja menţionatei realizatoare de la radio Alison Steele, care a devenit intermediarul meu feminin către lumea puternic masculină a rock'n-rollului. Aşa cum se obişnuieşte între studenţi, stăteam treaz până târziu în noapte, făcându-mi temele. Aşa am ajuns să ascult un post de muzică minunat numit WNEW-FM. Şi iat-o: the Nightbird, de care m-am îndrăgostit instantaneu în momentul în care i-am auzit vocea înfocată, moale, extrem de seducătoare, deşi îmi amintesc că am auzit-o şi mai devreme, în rare ocazii, după-amiezile, înainte ca ea să fie recompensată cu tura de noapte care îi permitea atât de multă libertate în cadrul programului. Vocea ei gravă era mai mult decât sexy: abia mai târziu am aflat că timbrul ei se datora parţial şi faptului că fuma ţigări de foi, ceea ce o făcea din ce în ce mai sexy.

Steele îşi începea întotdeauna emisiunea recitând poezie pe sunetul unui flaut andin. Întotdeauna îşi încheia introducerea cu cuvintele „Vino să zbori cu mine. Alison Steele, Pasărea de noapte, la WNEW-FM, până în zori". La această perfecţiune seducătoare s-a adăugat şi faptul că Steele era adesea însoţită la emisiune de pudelul ei, Genya, ceea ce adăuga un alt aspect extraordinar reprezentaţiei ei. În cele din urmă, trebuie să ne amintim că Alison Steele era probabil singura femeie DJ la

un post de rock serios din New York, poate chiar din țară, la acea vreme.

Pasărea de noapte îi iubea pe Grateful Dead și le oferea mult timp de antenă. Prin ea, am ajuns să le cunosc și să le iubesc muzica și am rămas un ascultător fidel și pasionat al „Măreței doamne a nopților new-yorkeze" până în toamna anului 1975, când am plecat de la New York la Cambridge. Dar chiar și atunci – și de-a lungul celor peste cincizeci de ani care au urmat – rock-ul a avut întotdeauna pentru mine o puternică rezonanță feminină. Nu am avut un partener mai loial și mai statornic de-a lungul celor opt ani petrecuți la Columbia decât vocea acestei femei. M-a întristat profund moartea ei în 1995.

Totuși, s-ar putea să nu fi devenit niciodată un Deadhead[1] dacă Departamentul de Poliție din New York nu ar fi inițiat, în miezul nopții de marți, 30 aprilie 1968, un atac asupra a cinci clădiri din Columbia ocupate de studenți. Studenții ocupatori, în special din Mathematics Hall, au fost evacuați cu multă brutalitate. Ca răspuns la violența cu care s-a realizat acest lucru, corpul studențesc a lansat un apel la grevă, închizând practic toate activitățile pe perioada întregului semestrului. Prietenii tatălui meu din Forest Hills m-au rugat să vin să petrec cu ei weekendul următor, în parte pentru a mă proteja de haosul care cuprinsese campusul. Auzisem zvonuri că o trupă rock – posibil Grateful Dead – urma să vină în campus pentru a le cânta studenților, a-și declara solidaritatea și a oferi câteva ore de destindere. Dar planul nu părea sigur, așa că am luat metroul de la Morningside Heights spre Queens.

Și, desigur, vineri după-amiază, 3 mai, Grateful Dead și-au făcut apariția la Columbia. Și-au instalat echipamentul în fața Ferris Booth Hall, care era de facto sindicatul studențesc, și au jucat cântat timp de două ore. Au făcut-o gratuit și pe cât de spontan posibil, având în vedere pregătirea presupusă de amenajarea instrumentelor electrice cu toate echipamentele necesare într-un loc neamenajat pentru un concert. Chiar dacă trupa se afla deja în New York și nu zbura de acasă de pe coasta de vest pentru acest concert gratuit, a câștigat multă popularitate morală și în ochii mei, și în ochii multor alți studenți de la Columbia.

1. Numele purtat de fanii trupei Grateful Dead (n.trad.).

Calitatea show-ului lor muzical, pe care nu l-am ascultat până la apariţia YouTube-ului, a fost în cel mai bun caz mediocră, dar nu mă voi ierta niciodată că i-am ratat pe Grateful Dead cântând la un concert la cincizeci de metri de intrarea în Furnald Hall, căminul meu în timpul celor doi ani de facultate la Columbia.

Chiar dacă muzica nu a fost excepţională, trupa a vrut să-şi demonstreze solidaritatea cu studenţii grevişti. Nu au spus niciun cuvânt despre cauzele studenţilor – trupa nu şi-a dezvăluit aproape niciodată vreo preferinţă politică la spectacole, lucru pentru care i-am îndrăgit, pentru că nu mi-a plăcut niciodată să văd că artiştii se bucurau de presupusele lor virtuţi morale spre încântarea publicului –, ci atunci când lăsau muzica să vorbească.

În anul următor, am cumpărat două bilete pentru a-i vedea la faimosul Fillmore East din East Village din Manhattan. Deşi nu este la fel de legendar ca precursorul său de pe Coasta de Vest din San Francisco, în septembrie 1969, Fillmore East devenise locul de desfăşurare a tuturor concertelor rock mari ale vremii. Jimi Hendrix, Kinks, Eric Burdon and Animals, Creedence Clearwater Revival, The Allman Brothers Band şi Pink Floyd au cântat acolo, adesea chiar de mai multe ori. (Numai cei doi giganţi de neegalat, Rolling Stones şi Beatles, nu au cântat niciodată la Fillmore East, acesta din urmă încetând să cânte în public ca trupă în august 1966.)

Grateful Dead cântau pe acelaşi afiş cu Country Joe and the Fish, precum şi cu Sha Na Na, un grup a cappella format din foşti şi actuali studenţi de la Columbia, care purtau coafuri à la Elvis Presley date cu mult gel, erau îmbrăcaţi în ţinute lamé aurii şi cântau rockul clasic al anilor ’50. (Unul dintre membrii trupei, Alan Cooper, a absolvit Columbia în 1971 şi a devenit mai târziu rectorul Seminarului Teologic Evreiesc din America.) Toate aceste trei trupe cântaseră la Woodstock, două fiind foarte apreciate, în timp ce cei de la Grateful Dead au avut un spectacol abisal, aşa cum obişnuia trupa să facă la evenimentele sale.

Am rugat-o pe o prietenă vieneză care se afla la New York să mă însoţească la Fillmore, ceea ce a făcut cu plăcere. Acesta era abia al

doilea concert rock live al meu, primul având loc cu aproape exact patru ani mai devreme la Stadthalle din Viena unde, așa cum am menționat deja, i-am văzut pe Rolling Stones. Cu greu m-am putut abține când prietena mea și cu mine am intrat în sălile sacre ale acestei mecca a rockului. Primii au fost County Joe and the Fish! Trebuie să spun că am fost dezamăgit. S-au dedat la prea multe bufonerii pe scenă, țipând în loc să cânte, vorbind mult prea mult cu publicul și rostind obscenități doar de dragul de a le rosti.

Apoi, după o pauză, crainicul a strigat:

— Și acum, doamnelor și domnilor, direct din San Francisco, California, Grateful Dead!

Aplauze uriașe și strigăte... dar pe scenă nu apărea nicio trupă. Nimic. În cele din urmă, am văzut câteva figuri obscure, unele cu țigări în mână sau în gură, intrând și ocupându-și locul lângă instrumente, ignorând publicul. A început un proces de acordare meticulos de precis, care părea nesfârșit. Dar, odată ieșită din acest ritual de acordare, trupa a trecut fără probleme la primele acorduri ale – ați ghicit – „Morning Dew" al lui Bonnie Dobson.

Până și-a terminat Jerry Garcia solo-ul de chitară obsedant, am fost cucerit. Ca și în cazul dragostei la prima vedere, explicațiile merg doar până la un punct. Mi-a plăcut faptul că au venit pe scenă nu cu o melodie optimistă, cu ritm rapid, așa cum fac majoritatea trupelor rock în numărul de deschidere, ci și-au luat timp să acordeze instrumentele și apoi au trecut la o baladă lentă. Spre deosebire de Country Joe and the Fish, nu au spus niciun cuvânt publicului pe toată durata concertului, un obicei pe care l-au păstrat mai mult sau mai puțin în cele 2.318 de spectacole pe care le-au susținut în cariera lor de decenii.

The Dead s-au comportat ca niște interpreți de muzică clasică ce au o singură misiune: să-și cânte muzica și să-și expună arta în mediul în care sunt maeștri și să nu vorbească cu publicul sau să-l răsfețe cu vorbe ieftine. De asemenea, am ajuns să iubesc faptul că s-au abținut să glorifice cauze politice. Ei au cântat într-o serie de evenimente de caritate importante, pentru cauze demne de interes, de-a lungul carierei

lor ilustre, dar nu au deranjat niciodată publicul cu opiniile lor. Mi-au plăcut modestia lor, dar şi inteligenţa care i-a instruit să nu împărtăşească propriile valori cu publicul în afara competenţei lor: muzica. De la acel prim concert, am ajuns să iubesc faptul că Grateful Dead erau muzicieni care evitau călătoriile pe panta egoului şi a megalomaniei, ambele fiind caracteristici ample ale scenei rock şi ale unei mari părţi ale vieţii publice dincolo de muzică.

Cum poate cineva să explice de ce se îndrăgosteşte, fie că e de o persoană sau de o trupă? Astfel de momente cu adevărat carismatice au fost descrise de marele Max Weber în studiul său comparativ al religiilor: evenimentul şi felul în care este el receptat sfidează explicaţia şi, prin urmare, replicarea sa de către alţi agenţi. În cazul meu, deşi evenimentul a avut loc în faţa a mii de oameni, l-am trăit ca fiind intens de intim şi privat. Faptul că Garcia a atins un anumit sunet folosind o anumită chitară; că a folosit o anumită tehnică de apăsare pe coarde la mâna stângă şi o anumită tehnică de ciupit coardele cu mâna dreaptă; că basul lui Phil Lesh şi-a asumat o calitate asemănătoare soloului, armonizându-se uneori cu chitara principală a lui Garcia, toate aceste observaţii s-ar putea să fi fost adevărate, dar în esenţă erau lipsite de sens în ceea ce priveşte îndrăgostirea mea de muzica trupei. Sunetul pur şi simplu mi-a vorbit aşa cum puţini alţii au făcut-o vreodată!

Desigur, virtuozitatea muzicienilor avea ceva de-a face cu aprecierea mea pentru arta lor. Dar întotdeauna m-am considerat ofensat când am întâlnit iar şi iar vreun clasament al chitariştilor rock sau basiştilor în vreo listă Top 50. Serios? Prin ce instrument de măsură? Cât de înjositor pentru arta lor să aibă un aşa şi aşa la numărul 17 şi un alt muzician la 26! Din fericire, muzica clasică nu a fost victimizată de această manie a clasamentelor. Cel puţin din experienţa mea, nu i-am văzut niciodată pe pianişti clasaţi unul deasupra altuia; nici nu am văzut o ordine de rang pentru cântăreţi sau orchestre, aşa cum era obişnuinţa în lumea muzicii rock.

Nu cred că este o coincidenţă faptul că „Morning Dew" a rămas una dintre melodiile mele preferate de la Grateful Dead. O baladă lentă,

cântecul îi oferă lui Garcia o mulţime de posibilităţi, nu numai pentru a-şi demonstra virtuozitatea drept chitarist, ci şi pentru a-şi evidenţia compasiunea, empatia, tristeţea, care, la rândul lor, sporesc experienţa cvasireligioasă a ascultătorului de a simţi muzica. Într-adevăr, îmi aminteam adesea de cuvântul idiş *kavone* când îl vedeam pe Garcia cântând de-a lungul deceniilor în care am urmărit trupa. Provenit din ebraicul kavanah, care literal înseamnă „intenţie", de fapt indică fuziunea dintre inima şi mintea creatorului, a producătorului în activitatea sa. Evocă intelectualul şi suportul conferit de abilităţi, în egală măsură cu emoţionalul şi pasionalul. La un anumit nivel, se poate discerne cu siguranţă o strălucită expertiză şi îndemânare a interpretării artistului, în timp ce la alt nivel se observă şi se simte o dăruire profundă şi o absorbţie emoţională pe care artistul le experimentează în mod clar în timpul interpretării. Ca ascultător şi privitor, o persoană pare să împărtăşească ruga interpretului către o putere mai mare pe care jocul său o implică în mod clar. Pe lângă „Morning Dew", felul în care Garcia cântă şi alte balade ale Grateful Dead precum „Loser", „Sugaree", „Black Peter", „Brokedown Palace", „Althea", „Peggy-O", „Stella Blue", „Wharf Rat", „Black Muddy River" şi „Jack-A-Roe", printre altele, mi-a adus adesea în minte acest *kavone*. Unele dintre aceste cântece sunt scrise într-o tonalitate minoră, iar multe dintre ele implică moartea sau pierderea. Toate îi permit lui Garcia să ne ofere solo-uri pline de *kavone*, care ne fac să plângem. Am fost atât de impresionat de spectacolul Grateful Dead, încât nu am aşteptat să mai văd şi Sha Na Na, ci am pătruns în frumoasa noapte de toamnă din New York, simţind că am experimentat ceva extrem de semnificativ. Prietenei mele vieneze i-a plăcut concertul (îi iubea pe cei de la Grateful Dead), dar pentru ea solo-urile lui Garcia erau doar atât: cântări grozave ale unui chitarist măiestru, demn de mult respect. Nu aveau nicio semni-ficaţie transcendentală pentru ea, nu inspirau momente de uimire, nici *kavone*. Am condus-o acasă, în cartierul Murray Hill din Manhattan, unde stătea cu prietenii, şi nu aveam să o mai văd niciodată.

Aşa a început ataşamentul meu faţă de Grateful Dead. De la începutul anilor '70 şi până la moartea lui Jerry Garcia, pe 9 august 1995, am

participat la peste o sută de spectacole Grateful Dead. În statul New York, i-am văzut în New York, Albany, Utica, Syracuse, Buffalo şi Uniondale; în Massachusetts: Boston, Worcester, Foxborough, Springfield şi South Yarmouth; în Maine: Portland şi Lewiston; în Connecticut: Hartford şi New Haven; în Rhode Island: Providence; în Pennsylvania: Pittsburgh şi Philadelphia; în New Jersey: Passaic şi East Rutherford; în Maryland: Landover; în Illinois: Chicago; în California: San Francisco, Berkeley, Oakland, Stanford, Mountainview şi Los Angeles; iar în Florida: Lakeland. Singurul loc în care i-am văzut în afara Statelor Unite a fost în Essen, Germania. De obicei, îi vedeam de două ori pe an în turneele lor de toamnă şi primăvară pe Coasta de Est. Vedeam vreo patru sau cinci spectacole pe turneu, ceea ce însemna un total de aproximativ zece spectacole pe an.

Ori de câte ori încercam să explic unei persoane neiniţiate de ce iubeam trupa, cuvintele mele păreau artificiale. Nu puteam să explic de ce un profesor raţional de vârsta mea făcea efortul fizic şi financiar de a conduce de la Boston la New Haven şi înapoi într-o după-amiază şi seara foarte târziu pentru a asculta aceeaşi trupă rock pe care o ascultase cu o seară înainte în Boston.

Una dintre justificările date prietenilor a fost că avea sens, muzical vorbind, să-i văd pe Grateful Dead de cinci ori în zece zile deoarece, spre deosebire de orice altă trupă, rareori repetă vreo melodie într-un întreg turneu şi, chiar dacă repetă una dintr-o sută, o cântă diferit de fiecare dată. Nu se ştia niciodată ce melodii se vor auzi într-o anumită noapte. Uneori, calitatea muzicii era mediocră pentru întreaga reprezentaţie, doar pentru a exploda într-un moment de geniu care făcea să merite călătoria mea. Alteori, muzica era excelentă de la început până la sfârşit, aducând zâmbetul pe mii de feţe.

Trupa vedea aceste concerte ca expresii ale dorinţelor lor muzicale în acea noapte, care puteau fi diametral opuse de cele prezentate în noaptea următoare. Nu au urcat niciodată pe scenă cu o listă clară de cântece. Cântecele erau atrase de membrii trupei prin acordarea elaborată a instrumentelor şi prin anumite modele de acorduri şi tonuri

care apăreau spontan şi neplanificat. O clipire cunoscătoare şi o încuviinţare abia vizibilă semnalau următoarea melodie. Acest indiciu i-a inclus nu numai pe membrii trupei, ci şi publicul extrem de informat şi atent. Pentru iniţiaţi, toate acestea erau un motiv suplimentar pentru a iubi trupa. La un spectacol Grateful Dead, trupa şi publicul erau adesea o singură entitate. Trupa nu cânta pentru public; cânta cu publicul. Totul era ca o conversaţie de seară într-un grup mare de prieteni.

Am participat la majoritatea acestor concerte pe cont propriu, ocazional cu un prieten sau un coleg, dar aproape niciodată cu o femeie. Fără un motiv anume, pur şi simplu aşa s-a întâmplat. Să merg la spectacolele Grateful Dead era pentru mine, în multe privinţe, ceva asemănător cu participarea la evenimente sportive, ceea ce am făcut, de asemenea, în general singur sau alături de alţi bărbaţi. Nu m-a deranjat să călătoresc singur, pentru că mereu am găsit o comunitate adevărată la aceste concerte. Nu că aş fi cunoscut pe cineva în mod oficial. Aşa cum este valabil în cazul unei experienţe religioase, toată lumea venea cu acelaşi scop: să se bucure de sunetul produs de această trupă şi să obţină un sprijin pe care puţine alte experienţe l-ar putea oferi cu o convingere atât de blândă.

Aici, printre Deadheads, eram la fel de dezrădăcinat şi la fel de outsider ca în orice altă parte a vieţii mele, totuşi, mă simţeam ca la mine acasă şi acceptat, adesea chiar iubit.

În cele mai multe nopţi, eram singura persoană dintr-o mulţime de mii de oameni care nu consumase niciun drog – am rămas abstinent toată viaţa –, totuşi mă simţeam complet acceptat în familia Deadheads. Spre deosebire de cei mai mulţi, pentru mine Grateful Dead nu au avut niciodată legătură cu drogurile – pe care au început să le folosească prolific odată cu Acid Tests[1] de la mijlocul anilor ’60 –, ci a fost importantă doar muzica lor. Pentru mine, Jerry Garcia nu a fost „Captain

1. Serie de petreceri organizate de scriitorul Ken Kesey în special în zona golfului San Francisco în anii ’60, având ca element central folosirea drogului psihedelic LDS, cunoscut sub numele acid şi devenit ilegal în California abia în 1966 (n.trad.).

Trips"[1], ci un muzician ingenios şi enciclopedic. Mi-a plăcut faptul că un anumit fel de democraţie anarhică a guvernat relaţia trupei cu fanii ei devotaţi. Oamenii îşi zâmbeau unii altora; oamenii se ajutau unii pe alţii. Urmându-i pe cei de la Grateful Dead, o persoană simţea o prietenie autentică şi nu agresivitatea care însoţea adesea concertele altor trupe. Nimic nu exprima mai bine personajul democratic şi natura blândă a Deadheads decât toleranţa lor totală faţă de faptul că nu am acceptat niciodată ţigările joint care erau răspândite în mod prolific pe parcursul tuturor spectacolelor. Spre deosebire de un concert Paul McCartney, din toate concertele posibile, când unele persoane din jurul meu m-au privit dispreţuitor pentru că nu voiam să iau parte la această plăcere, Deadheads nu m-au judecat niciodată pentru această încălcare a etichetei. Din contră, li s-a părut drăguţ.

Deadheads erau aproape în totalitate albi, practic fără afro-americani sau latini printre ei. Dar acest lucru era valabil pentru majoritatea publicului de rock de la acea vreme. Şi cel puţin Deadheads erau împărţiţi destul de egal între femei şi bărbaţi. O schimbare fascinantă de vârstă a avut loc de-a lungul deceniilor în care am urmărit trupa. De-a lungul anilor '70, majoritatea publicului era formată din *baby boomers* de aceeaşi vârstă cu muzicienii trupei. Dar, în anii '80, când popularitatea trupei a început să crească şi cântau pe stadioane uriaşe de fotbal pentru un public înţesat, vârsta şi clasa socială a fanilor au devenit mai variate.

Până în anii '90, nu era un lucru neobişnuit să vezi familii întregi participând la aceste concerte, copiii ducând mai departe tradiţia de a fi fani ai trupei, până la vârsta adultă. Fapt grăitor pentru originile trupei în timp şi spaţiu, elementul hippie predomina. Femeile purtau fuste largi, înflorate, foarte puţin machiaj şi o mulţime de bijuterii şi purtau flori în păr (deşi nu întotdeauna begonii stacojii, aşa cum ar putea indica melodia cu acelaşi nume a celor de la Grateful Dead). Bărbaţii purtau blugi şi tricouri. Merceria ambelor sexe expunea simboluri Grateful

1. Pseudonimul unui virus numit şi „supergripa" din romanul *The Stand* al lui Stephen King (n.trad.).

Dead care au devenit de atunci iconice în cultura populară americană, cel mai reprezentativ fiind omniprezentul *tie-dye*[1]. Ca iubitor al urşilor încă din copilăria mea în Timişoara, nimic nu m-a încântat mai mult decât faimoşii Urşi dansatori (cunoscuţi şi sub numele de Jerry Bears) care îi simbolizau pe cei de la Grateful Dead – evident *bashert*, cuvântul idiş pentru „destinat".

Am observat, de asemenea, un fenomen fascinant printre Deadheads de pe Coasta de Est şi din Los Angeles: prezenţa mare a bărbaţilor evrei (deşi nu a femeilor evreice). Deşi internetul este plin de articole care încearcă să explice afinitatea curioasă dintre cei de la Grateful Dead şi fanii lor evrei prin diverse legături arcane între muzica trupei şi versurile acesteia şi diverse aspecte ale iudaismului, m-am împotmolit în căutarea unei explicaţii plauzibile şi trebuie să recurg la una sociologică blândă. Grateful Dead au fost întotdeauna disproporţionat de populari în oraşele universitare şi în campusurile universitare, aşa cum atestă numeroasele lor apariţii în Ann Arbor, Madison, Bloomington, Berkeley, Ithaca, Urbana, Palo Alto, Eugene, New Haven, Iowa City, Durham, Williamsburg şi chiar Missoula. Bărbaţii evrei sunt locuitori ai unor astfel de locuri, precum şi în unele zone metropolitane mai mari, cum ar fi Boston, New York, Philadelphia şi Washington, DC, unde Grateful Dead reveneau frecvent în turnee, susţinând adesea mai multe spectacole în acelaşi timp. Acest lucru, totuşi, explică cu greu de ce erau atât de puţine femei evreice în rândul Deadheads, în comparaţie cu bărbaţii.

Într-adevăr, un etos cvasianarhic, dar profund democratic, a pătruns trupa de-a lungul existenţei sale. Deşi Garcia a fost prezentat drept liderul Grateful Dead în virtutea geniului său muzical, acest lucru nu a fost niciodată valabil în ceea ce priveşte existenţa şi operaţiunile zilnice ale trupei. Totul era hotărât la nivel colectiv, nu numai de cei şase sau şapte membri ai trupei, ci şi de familiile lor, însoţitorii şi alţii din cercul lor. Dacă trupa ar fi fost condusă cu mai multă autoritate, ar fi

1. Tehnică de colorare a hainelor care foloseşte culori deschise, saturate şi modele îndrăzneţe (n.trad.).

putut obține un succes comercial mult mai mare decât a avut cu această operațiune disjunctă. Dar asta face parte din ceea ce i-a făcut pe Grateful Dead atât de simpatici pentru mine – și pentru milioane de alți Deadheads: ei și-au etalat succesul convențional și modalitățile necesare care au condus la acest lucru. Emanau un fel de anarhie blândă care mă liniștea enorm sau, așa cum a spus atât de puternic Garcia cândva, „suntem patologic de nonconfrontaționali". Sunt o persoană obsedată de timp, care pare a fi mereu pe grabă, însă cei de la Grateful Dead au făcut ca timpul să fie total irelevant pentru mine.

Considerând că studioul de înregistrări era mult prea îngrădit, cei de la Grateful Dead au respins acest spațiu de regimentare metronomică și au optat pentru concerte de trei până la patru ore, definite de nelimitat și improvizație. Trupa abia a avut câteva hituri reale de top cincizeci în cariera lor de jumătate de secol; muzica lor era puțin prezentată la posturile de radio de rock convenționale – cu excepția emisiunilor găzduite de oameni rari precum Pasărea de noapte. Ei au respins cu bună știință succesul comercial. Nimic nu arăta acest lucru mai clar decât permisiunea celor de la Grateful Dead – chiar și încurajarea – pentru înregistrarea concertelor de către sute de dispozitive așezate în cele mai bune locuri în timpul concertului, cu echipamente extraordinar de scumpe, producând casete cu calitate de înregistrare de studio. Toate celelalte trupe rock au interzis înregistrarea sau filmarea spectacolelor sale live. Nu și Grateful Dead! Se simțeau bine că fanii se foloseau de muzica lor, făcând din ei de departe cea mai înregistrată trupă din toate timpurile, fiecare dintre notele cântate în cele 2.318 de concerte fiind disponibilă pentru oricine voia să asculte, oricând și oriunde. Acesta era un alt aspect al înclinației și convingerilor profund democratice, precum și anarhice ale trupei.

Stricteţea acestui etos egalitar al schimburilor nemonetizate mi-a devenit clară în 1981, când am plasat un anunț în cele două ziare alternative din Boston, *Phoenix* și *Real Paper*, referitor la o înregistrare a unui concert al Jerry Garcia Band (nu Grateful Dead) care avusese loc cu o seară înainte la Teatrul Beacon. (Poate că motivul cel mai plin de

satisfacţii pentru care îi urmăream activitatea lui Garcia şi dincolo de Grateful Dead erau superbele coveruri ale multor artişti, de la Irving Berlin la Paul McCartney, de la Jimmy Cliff la JJ Cale. Preferatele mele dintre toate coverurile lui Garcia erau interpretările sale prolifice ale melodiilor lui Bob Dylan.) Un tânăr mi-a răspuns la anunţ, dar când l-am întrebat cât vrea să-i dau pentru o copie a casetei, a fost surprins şi m-a informat că îmi va da una doar dacă i-aş procura casete de la anumite concerte pe care nu le avea. Sub nicio formă nu avea de gând să accepte bani pentru această tranzacţie. Când i-am spus că nu deţin niciuna dintre casetele pe care le dorea, legătura noastră s-a încheiat brusc, fără ca eu să obţin caseta concertului de la Beacon Theatre.

Grateful Dead nu au fost niciodată vedete rock; erau mai degrabă muzicieni. Într-un interviu, una dintre cele patru fiice ale lui Garcia – el nu a avut fii – a spus că, atunci când era în liceu, era jenată de pantofii ecologici caraghioşi pe care faimosul ei tată îi purta pe scenă şi de corpul lui masiv, care nu se mişca niciodată. Ea şi-a dorit un star rock drept tată, iar Jerry Garcia nu se încadra!

Şi apoi s-a întâmplat tragedia. Kiki şi cu mine stăteam la o pensiune într-un mic sat frumos de lângă Lacul Constance din Germania, unde, în august 1995, predam un seminar despre sport la o şcoală de vară organizată la Schloss Salem, un castel uluitor. Kiki şi cu mine tocmai ne întorseserăm la pensiune, după ce am luat cina la castel împreună cu toţi cei douăzeci de studenţi vioi ai mei. Înainte de a merge la culcare, am decis să-mi verific mesajele de pe robotul telefonic de acasă din Cambridge. Când am apăsat codul pentru a primi mesajele, m-a întâmpinat un torent de bipuri. Era mijlocul verii; de ce mă sunau atât de mulţi oameni? Şi apoi au început mesajele: „Oh, Andy, îmi pare foarte rău, este îngrozitor!". „Îţi vine să crezi ce s-a întâmplat?" „Nu ştiu ce să spun, mă doare atât de mult, *suspin*, *suspin*, *suspin*." Ceea ce făcea ca acest lucru să fie şi mai ciudat era că abia recunoşteam vocile acestor oameni. Apelanţii nu erau prietenii mei apropiaţi, ci mai degrabă cunoscuţi care locuiau la diferite distanţe de casa mea. În cele din urmă, apelantul numărul opt sau nouă, prietenul meu Jim Steiker din

Philadelphia, a spus ceva de genul: „Andy, o eră majoră a luat sfârşit odată cu moartea lui Jerry. Odihnească-se-n pace".

Am închis în stare de şoc. Înţelesesem care era numitorul comun al tuturor apelanţilor dispăraţi de dinainte. Trebuie să fi arătat îngrozitor, pentru că Kiki a venit repede spre mine şi m-a întrebat ce s-a întâmplat acasă. Mi-au dat lacrimile şi am spus simplu:

— A murit Jerry Garcia!

Am ieşit din camera de hotel şi am păşit în stradă, unde m-am plimbat fără ţintă, plângând în liniştita noapte germană. Când am reuşit să mă adun, m-am întors în cameră. Kiki mi-a spus:

— Am doar o vagă idee despre cine este acest Jerry Garcia, dar este evident că ţi-a fost enorm de apropiat. Trebuie să fi fost un prieten foarte drag de-al tău, pe care l-ai cunoscut foarte bine şi cu care ai împărtăşit şi ai făcut multe. Îmi pare foarte rău pentru pierderea ta!

Când i-am răspuns că cel mai aproape vreodată de Jerry am stat la 15 metri, deşi cel mai adesea la 150 de metri distanţă, cu binoclul în mână, ea s-a uitat la mine, uluită.

Mi-am sunat aproape toată noaptea prietenii din Statele Unite pentru a afla ce s-a întâmplat. Am urmărit, de asemenea, ştirile de seară, târziu la televiziunea germană, unde moartea lui Garcia a fost doar menţionată, dar nu cu importanţa şi atenţia pe care le-a primit acasă, unde doliul public pe ambele coaste a atins niveluri nemaivăzute de la uciderea lui John Lennon în 1980. Primarul din San Francisco Frank Jordan a ordonat ca steagurile oraşului să fie coborâte în bernă, guvernatorul republican William Weld dorind să facă acelaşi lucru la Massachusetts State House din Boston, însă a fost convins de grupurile de veterani să renunţe. Condoleanţele şi elogiile au venit din toată lumea artei, niciuna mai semnificativă sau mai empatică decât cea a lui Bob Dylan. Voi cita textul, pentru că nimeni nu a surprins mai bine esenţa lui Jerry Garcia, iar cuvintele proveneau de la cineva care nu numai că l-a cunoscut pe Garcia, dar este un cunoscător de-o viaţă al muzicii şi culturii americane:

> Nu există nicio modalitate de a măsura măreția sau magnitudinea lui [Garcia] ca persoană sau ca interpret. Nu cred că ar putea exista vreun elogiu pe măsura lui. Era atât de mare, mult mai mult decât un muzician superb, cu o ureche și o dexteritate nefirești. … El chiar nu avea egal. Pentru mine nu era doar un muzician și un prieten, era mai mult ca un frate mai mare, care m-a învățat și mi-a arătat mai multe decât va ști vreodată. Există o mulțime de spații și progrese între The Carter Family, Buddy Holly și, să zicem, Ornette Coleman, o mulțime de universuri, dar le-a umplut pe toate fără a fi membru al vreunei școli. Felul său de a cânta era capricios, minunat, sofisticat, hipnotic și subtil. Nu există niciun fel de a exprima această pierdere. Pur și simplu este una care ne afectează foarte profund...

Cu aceste cuvinte, Dylan a surprins esența lui Garcia și a celor de la Grateful Dead ca fiind simboluri prin excelență pentru tot ce înseamnă America. Mulți i-au descris pe cei de la Grateful Dead ca fiind cea mai americană dintre trupele rock și nu doar datorită certificatelor de naștere ale muzicienilor săi. De fapt, ceea ce a făcut ca Grateful Dead să fie cu adevărat o comoară americană au fost temele lor – drumul larg deschis, camioanele, căile ferate, jocurile de cărți, cowboy-ii, proscrișii, ploaia, soarele, căutarea succesului și a fericirii, care deseori rămâne neîmplinită – și universalitatea stilurilor lor, de la jazz la blues, de la country la rock, de la Buddy Holly la Ornette Coleman. Nu întâmplător această cea mai americană trupă a devenit favorita din toate timpurile a lui Andy Markovits.

Kiki a fost minunat de caldă și compătimitoare față durerea mea, dar în adâncul sufletului ei nu a înțeles niciodată că am pierdut o figură importantă din viața mea. Încă ador muzica trupei. Chiar și fără Garcia – fără zâmbetul lui ca de unchi de pe scenă, confortul și căldura lui ca de urs – muzica celor de la Grateful Dead trăiește la fel de vibrant ca întotdeauna. Încă asist la concerte când trupa ajunge prin zona mea, în diferitele sale înfățișări post-Garcia. Cu toate acestea, călătoresc mult mai puțin decât o făceam în anii ’70 și ’80 și nu numai pentru că am îmbătrânit mult. Îl respect pe John Mayer, care a devenit chitaristul

principal al Dead & Company. Îmi plac riffurile lui şi îi apreciez muzicalitatea şi virtuozitatea la chitară. El este cel mai demn succesor al lui Jerry Garcia, ca muzician şi chitarist, la fel ca şi Warren Haynes şi Trey Anastasio, care au cântat şi ei pentru Grateful Dead în locul lui Jerry. Dar pur şi simplu muzicalitatea lor nu are acea *kavone* cum avea Garcia, ceea ce doar arată că o *kavone* reală are mult mai mult de-a face cu felul în care este receptată opera artistului, decât cu creaţia ei în sine.

Niciunul dintre aceşti muzicieni extrem de realizaţi nu este Jerry Garcia, cel puţin nu pentru mine. Cu personajul său corpolent, cu părul şi barba cărunte şi mereu în vânt, prezenţa lui profund rabinică – îndrăznesc să spun chiar hasidică –, Garcia proiecta o anumită alinare, un anumit sprijin, care l-au făcut pe el – şi, prin urmare, pe Grateful Dead – să-mi devină familie. Trupa şi Garcia mi-au devenit şi mai simpatici, datorită faptului că unul dintre simbolurile lor celebre au fost personajele de desene animate *Dancing Bear* amintite anterior, care, spre deosebire de urşii adevăraţi din Timişoara, torturaţi pentru a fi făcuţi să danseze, îmi încălzeau sufletul cu feţele lor luminoase şi culorile lor strălucitoare de fiecare dată când îi vedeam.

Prezenţa lui Garcia pe scenă a făcut din concertele Grateful Dead un loc sigur pentru mine, o adevărată comunitate, chiar dacă spectacolele aveau loc pe stadioane uriaşe de fotbal sau pe arene de beton spre care călătoream singur. Concertele lor conduse de Garcia m-au ajutat să rezolv contradicţia dintre dragostea mea pentru dezrădăcinare şi dorinţa de a aparţine unui loc şi de a mă simţi ca acasă. Ca atare, concertele trupei, muzica şi versurile lor – scrise de invizibilul, dar omniprezentul Robert Hunter – au reprezentat ceea ce eu am perceput ca fiind esenţa Americii. Dragostea mea pentru Garcia şi geniul său muzical nu a ignorat niciodată abilităţile şi talentul artistic al celorlalţi membri ai trupei, atât de esenţiale pentru ceea ce a însemnat The Grateful Dead. Dar carisma care m-a captivat în toate aceste decenii a fost, de fapt, sunetul inimitabil al degetelor lui Garcia la chitară.

Nu îmi pare rău că nu l-am întâlnit niciodată pe adevăratul Jerry Garcia, deşi i-am scris numeroase scrisori în care îl invitam să se

adreseze diferitelor grupuri de studiu de cultură comparată de la Centrul de Studii Europene de la Harvard, în timpul uneia dintre numeroasele sale vizite la Boston, fie cu propria trupă sau cu The Grateful Dead. Am citit interviuri cu Garcia și l-am auzit vorbind la multe emisiuni de radio și TV, iar el a dat dovadă întotdeauna de o elocvență și o erudiție remarcabile despre muzică și artă, mult dincolo de lumea rock'n-rollului și a trupei sale. Garcia era un om învățat, în ciuda faptului că nu a mers niciodată la facultate. Dar dacă l-aș fi întâlnit în viața reală, imaginea mea despre Jerry Garcia ar fi fost spulberată, deoarece Garcia lui Andy era o figură măreață, care întruchipa multe dintre speranțele, visurile și alinarea pe care Andy le iubea sau și le dorea, fie că erau unele pe care le-a atins, fie că erau acelea multe care au rămas neîmplinite.

Când am zburat de la Boston la Viena, în noaptea în care a murit tata, aveam pe Walkman doar baladele lui Garcia pe care le-am menționat mai sus. Acele melodii, cu tonalitatea lor minoră, mi-au alinat sufletul în acea noapte în vreme ce traversam Atlanticul. Și tot pe ele le-am ascultat în mașină, în timp ce conduceam spre Schloss Salem, unde mergeam să le predau elevilor mei germani pe 10 august, în dimineața după ce am aflat despre moartea lui Jerry.

Capitolul zece

Centrul de Studii Europene de la Universitatea Harvard: Intrusul își găsește un cămin

În vara lui 1975, când îmi scriam frenetic disertația, în apartamentul meu din Upper West Side, mi-am dat seama cât de profund m-a influențat vasta și prolifica bursă Seymour Martin Lipset, în special publicațiile sale deosebite referitoare la politicile referitoare la studenții din întreaga lume. Întrucât era mult prea târziu să intru pe piața muncii academice în anul școlar 1975, mi-a venit ideea de a-mi crea propriul meu postdoctorat privat. Aveam niște economii, iar tata a fost mai mult decât fericit să-mi suplimenteze veniturile cu fondurile lui. Echipat cu Bursa post-doctorală Markovits, am decis să merg la Harvard pentru un an universitar și să lucrez cu trei profesori ale căror scrieri le-am devorat în timpul studiilor de la Columbia.

Este incontestabil că planul meu era un act de nebunie supremă, la fel ca și concluzia mea, privind în urmă, că o astfel de încredere este aproape o condiție prealabilă pentru succesul în mediul academic și

poate în orice demers. De unde venea propria-mi doză de curaj? În primul rând, din credința absolută a tatălui meu că, dacă m-aș dezlănțui corespunzător, aș putea ajunge departe. Era o persoană foarte controlatoare și totuși ciudat de democratică și niciodată represivă. I-a făcut plăcere să mă exprim dincolo de el.

În al doilea rând, din capitalul cultural pe care îl acumulasem crescând în Timișoara și Viena, plin de atâtea limbi și infuzat cu atât de multe semne ale *Bildungsbürgertum*, despre care știam că americanii eurofili nesiguri erau încântați, un fapt pe care l-am folosit în avantaj propriu, chiar dacă moralitatea de a face acest lucru m-a deranjat întotdeauna. De ce sunt academicienii americani atât de deschiși față de obiceiurile și culturile europene și sunt atât de rușinați și nesiguri față de ale lor? În al treilea rând, din educația și pregătirea excelentă pe care am primit-o la Columbia, atât ca student, cât și după, în timpul studiilor postuniversitare. Aceasta include chiar și facultatea de afaceri, care mi-a oferit capacitatea de a lucra cu numere pe care altfel nu aș fi avut-o.

Și totuși, succesul bursei mele autofinanțate la Harvard a fost și rezultatul generozității majorității mentorilor pe care i-am ales și al sentimentului nostru comun de dislocare, de a fi refugiați, exilați, în cadrul instituției mai mari în care am lucrat și am studiat. De ce Centrul de Studii Europene, unde am găsit o casă atât de primitoare, mi-a stimulat dezvoltarea ca savant, precum și carierele femeilor și bărbaților talentați pe care i-am întâlnit acolo? După cum voi explica mai târziu, influența imensă a Centrului a fost rezultatul spiritului deosebit de fertil al lumii imediat post-1968, care aprecia interdisciplinaritatea și inovația într-un mod care a fost unic în epoca postbelică, împreună cu toleranța rară și prevestitoare a lui Stanley Hoffmann pentru interese și opinii care nu sunt ale sale.

Primul profesor al cărui sfat l-am căutat a fost Lipset, motivul fiind că i-am folosit mult munca în disertația mea și voiam să aflu mai multe. Dar mai erau doi giganți pe care voiam să-i contactez: Barrington Moore Jr. și Karl W. Deutsch. Am fost profund impresionat de cercetările ambilor și i-am prezentat pe larg în răspunsurile la solicitările din

partea scrisă a examenului meu cuprinzător de la Columbia. Lucrările niciunuia dintre ei nu-mi influenţaseră încă scrierile. Totuşi, voiam să aflu mai multe. O anchetă preliminară a arătat clar că toţi cei trei profesori urmau să fie la Harvard în anul universitar 1975-1976. Îmi era clar deci că trebuia să-i contactez cu cererea neortodoxă de a fi de acord ca, în esenţă, să fiu fanul lor înfocat timp de cel puţin două semestre, fără vreun statut academic oficial.

Întrucât eram la începutul lunii septembrie, iar orele de la Harvard erau programate să înceapă în trei săptămâni, am crezut că era o idee bună să-mi rup o zi de la scrierea disertaţiei şi să zbor la Boston, pentru a găsi cazare pentru anul următor şi, eventual, pentru a-i cunoaşte pe aceşti trei eroi ai mei. M-am îmbarcat devreme într-un avion al Eastern Airlines la LaGuardia şi am aterizat la Logan înainte de 9 AM, într-o dimineaţă superbă de toamnă. Mai fusesem la Boston o singură dată înainte, la începutul anilor ’70, şi găsisem că oraşul era încântător şi ospitalier, chiar dacă am fost acolo într-un weekend îngrozitor de februarie. Natura simpatică a oraşului a fost clarificată şi mai mult de faptul că am putut folosi transportul public de la terminalul de pe aeroportul Logan până la Harvard Square. Un prieten îmi spusese că văzuse un anunţ despre apartamente disponibile pe strada Ware la nr. 2, o locaţie ideală vizavi de supermarketul Broadway şi la cinci minute de mers pe jos de Piaţa Harvard. Mi-a dat un număr de telefon pe care l-am apelat la sosirea mea şi, în mod miraculos, mi-a răspuns o persoană reală. Da, putea să-mi arate locul chiar atunci. Aşa că m-am dus pe strada Ware nr. 2, am văzut apartamentul cu două camere de la primul etaj din spatele clădirii, mi-a plăcut, i-am plătit chiria din septembrie plus un depozit de o lună şi chiar aşa am achiziţionat un loc de locuit în Cambridge.

Era miezul dimineţii şi mi-am găsit drumul către William James Hall, unde, la etajul cinci, se afla Departamentul de Sociologie. L-am întrebat pe cel de la recepţie unde îl puteam găsi pe profesorul Lipset şi, cu aceste informaţii, am pornit în prima etapă a marii mele aventuri. Am bătut la uşă şi o voce prietenoasă mi-a dat semnalul de a intra. Abia am

putut deschide ușa din cauza tuturor cutiilor stivuite pe podea, evident pline de cărți, pentru că rafturile mari erau goale. Înainte să mă așez, l-am întrebat pe Lipset ce era cu acele cutii, dacă își schimba biroul.

— Nu, a spus el, schimb universitățile: plec la Stanford în 48 de ore!

Am fost devastat. Lipset a văzut aerul părăsindu-mi corpul și m-a invitat să stau câteva minute și să-i spun ce m-a adus la el și la Harvard. L- am informat despre disertația mea, despre locul meu în viață, despre modul în care munca lui m-a influențat de când am fost familiarizat cu ea prin Allan Silver și Robert Alford. I-am spus și ideea mea ridicolă de a vrea să stau în preajma lui un an universitar, învățând de la maestru.

În timp ce spuneam toate acestea, l-am văzut pe Lipset luând o bucată de hârtie și începând să scrie cu un stilou Montblanc. Când a terminat, și-a ridicat privirea și a întrebat:

— Ați auzit vreodată de Centrul de Studii Europene de aici, de la Harvard?

I-am răspuns timid că da, dar nu știam unde e.

— Ai auzit de Guido Goldman? a întrebat el.

I-am răspuns:

— Are vreo legătură cu Nahum?

— Fiul său.

Mi-a întins bucata de hârtie.

— Iată o scrisoare către el, la Centru. Arată-i-o lui Guido și el va avea grijă de tine. Centrul este chiar după colț. Virează la stânga când ieși din William James Hall; apoi o altă stânga la prima intersecție – care va fi Francis Avenue – și apoi prima la dreapta. Aceasta e strada Bryant, unde numărul 5 va fi a doua casă mică din stânga.

Sfârșit de întâlnire!

În anii următori, l-am văzut pe Lipset în mod repetat la întâlnirile anuale ale Asociației Americane de Științe Politice din orașele din toată țara, aproape invariabil în sala uriașă de expoziții, cu toate editurile universitare de lux și produsele lor recente, absorbit în vreo nouă publicație. Dar nu m-am simțit niciodată în stare să-l deranjez în astfel de momente, așa că l-am lăsat să citească. De asemenea, am fost extrem

de onorat când, în 2001, Princeton University Press l-a convins să-mi citeze cartea *Offside: Soccer and American Exceptionalism*. Dar niciodată nu am apucat să port o conversație corectă cu omul al cărui bilet mâzgălit mi-a schimbat viața.

Centrul de Studii Europene

Așa că am mers la Centrul de Studii Europene. Mergând de-a lungul Francis Avenue, am văzut o siluetă falnică și slăbănoagă care și-a parcat mașina pe alee și a mers spre casă. I-a luat ceva timp să-și găsească cheile, suficient pentru ca eu să-l recunosc drept John Kenneth Galbraith, faimosul economist liberal, fost ambasador al SUA în India, confident al lui Kennedy, savant general și intelectual public. Bun venit la Harvard! Când am intrat pe Bryant Street, prima casă din stânga – chiar lângă Centru – avea un semn pe care scria „Harvard-Radcliffe Hillel". Această organizație, condusă de rabinul Ben-Zion Gold, care provine din Radom, Polonia, și a fost singurul membru al familiei sale care a supraviețuit Șoahului, a devenit gazda mea pentru toate sărbătorile evreiești majore în timpul șederii mele de 24 de ani în Cambridge.

Și apoi, trecând printr-o ușă larg deschisă, am păşit în Centru cu scrisoarea lui Lipset în mână.

— Da, pot să te ajut? a spus această femeie cu față blândă și zâmbet primitor care, mi s-a părut mie, nu era recepționer, ci pur și simplu stătea acolo la biroul de recepție, care nu arăta ca biroul tipic de recepție, în virtutea canapelei alăturate și a tuturor afișelor, fluturașilor și cărților care o înconjurau de aproape.

— Sunt aici să-l văd pe dr. Guido Goldman, i-am răspuns. Am o scrisoare de prezentare pentru el, scrisă de profesorul Lipset.

Femeia m-a informat că doctorul Goldman nu era acolo și m-a întrebat dacă mă deranja să aștept; făcând acest lucru, poate că i-aș întâlni pe câțiva dintre membrii Centrului care trebuiau să vină la un moment dat. Apoi m-a dus în camera alăturată, care arăta ca sufrageria mare a unei familii dezordonate și ciudate, dar calde. Peste tot erau

presărate ziare, nu numai *The New York Times* şi *Boston Globe*, ci şi *Le Monde*, *Le Figaro*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Corriere della Sera* şi reviste precum *Der Spiegel*, *Stern*, *Le Point* şi alte publicaţii europene. Afişe minunate care reproduceau arta lui Toulouse-Lautrec şi a unor artişti francezi şi germani fin-de-siècle similari împodobeau peretele. Uşa din spate se deschidea spre o bucătărie foarte uzată. Ce era acesta, un centru impunător de la Harvard pentru învăţământ superior sau o zonă hippie locuită de intelectuali cosmopoliţi?

Femeia s-a aşezat lângă mine pe canapea şi s-a prezentat drept Abby Collins, directorul adjunct al Centrului. M-a privit cu căldură, dar şi întrebător, de parcă ar fi zis: Ce-i cu aceste mărgele atârnând pe sub cămaşa ta albastră Oxford cu nasturi şi cu părul sălbatic şi creţ care atârnă dincolo de umeri? Spune-mi despre tine. Ce cauţi aici, cine eşti, ce vrei?

I-am spus că mi-am terminat teza de doctorat la Columbia şi că voiam să vin la Harvard pe banii mei pentru a lucra cu profesorii Lipset, Moore şi Deutsch pentru anul universitar următor. Şi apoi, poate pentru că menţionasem că disertaţia mea se referea la studenţi austrieci, Abby m-a întrebat dacă cunosc un Heinz Fischer, stea în devenire a Partidului Socialist Austriac, care şi-a petrecut vara anului 1964 la Harvard într-un program pentru lideri internaţionali promiţători, condus de Henry Kissinger, şeful lui Abby la acea vreme.

Nu numai că îl ştiam pe Fischer, dar jucase un rol crucial în teza mea de doctorat, fiind persoana care luase şi publicase notele stenografice ale prelegerilor susţinute de unul dintre cei mai direcţi oameni de extremă dreapta din rândul profesoratului austriac, un om cu clare simpatii naziste. Într-adevăr, Abby şi iubitul ei m-au vizitat la Viena la mijlocul anilor ’80, când ne-am petrecut cu toţii o seară ca oaspeţi ai lui Heinz Fischer la casa lui de vacanţă de lângă Semmering. Era acelaşi Heinz Fischer care a fost preşedinte al Austriei din 2004 până în 2016! Cu timpul, Abby a devenit unul dintre cei mai dragi prieteni ai mei. Ne-am sărbătorit zilele de naştere împreună şi am împărtăşit multe momente vesele şi triste în multe locuri, de la

Cambridge la Berlin, de la New York la Washington.

Născută şi crescută în New England, Abby devenise asistenta lui Henry Kissinger la Harvard. În această poziţie, ea a ajuns să-l cunoască pe unul dintre doctoranzii-vedetă ai lui dr. Kissinger, Guido Goldman, care, în 1969, şi-a unit forţele cu Stanley Hoffmann, pentru a fonda programul de Studii vest-europene de la Harvard, care, în 1974, avea să se transforme în Centrul de Studii Europene. Centrul a fost astfel produsul troicii formate din Hoffmann, ca preşedinte, Goldman, ca director executiv şi Abby Collins ca director adjunct; Abby a fost o parte integrantă în conducerea acestui centru de la început şi a rămas aşa decenii întregi.

Curând, lui Abby şi mie ni s-au alăturat Leoni şi Rick Gordon, un cuplu australian încântător. Ambii absolviseră Universitatea Monash din Melbourne şi veniseră la Harvard pentru ca Rick să-şi poată continua studiile doctorale sub îndrumarea lui Barrington Moore, în timp ce Leoni a devenit bibliotecara Centrului. Cumva, conversaţia a ajuns la baseball, iar cuplul s-a dezvăluit a fi fani înfocaţi ai Red Sox, cărora le ascultau fiecare meci la radio, pe lângă faptul că făceau o serie de incursiuni în Fenway Park. Amândoi îl adorau pe aruncătorul excentric al lui Sox, Bill „Spaceman" Lee, pe care l-am considerat singura lor consolare pentru faptul că erau fani atât de înflăcăraţi ai Red Sox, deoarece şi eu găseam individualitatea acestui jucător extrem de revigorantă în lumea obişnuită din Major League Baseball. I-am informat că sunt un mare fan Yankees şi aşa a început un schimb de tachinări binevoitoare.

Dar conversaţia s-a oprit când am menţionat că mă aflam în oraş parţial şi pentru că doream să-l cunosc pe Barrington Moore pentru a vedea dacă ar fi interesat să mă ajute în demersurile mele academice. Comportamentul lui Rick s-a schimbat de la vesel la gânditor, şi şi-a ales cu atenţie cuvintele pentru a-mi răspunde. Cu toate acestea, limbajul corpului său a amplificat ceea ce a spus, arătând foarte clar că era convins că efortul meu va eşua.

— Dr. Moore este un om complex, a spus Rick. Hai să nu spunem mai mult de atât!

Și Rick și Leoni mi-au rămas prieteni pe viață, chiar și după ce au divorțat, Leoni rămânând la Harvard, conducând departamentul de formare continuă și Rick devenind profesor de politică la Universitatea din California, Santa Cruz, unde, în ianuarie 1992, am devenit președinte de departament. În mod tragic, Rick a murit de cancer patru ani mai târziu, la vârsta de 51 de ani.

În scurt timp, ni s-au alăturat doi Peteri: Peter Lange, pe atunci lector universitar în domeniul guvernării la Harvard, un eminent europenist specializat în politica italiană; și Peter Gourevitch, profesor asociat la Departamentul de guvernare, expert în politică comparată și relații internaționale, având cunoștințe în multe domenii. Ambii erau oameni calzi, primitori și încurajatori, Lange regalându-mă cu povești minunate despre escapadele didactice ale lui Karl Deutsch. Lange a devenit mai târziu rector al Universității Duke, unde l-am vizitat în 2013. Înainte de a mă invita la un restaurant fabulos pentru cină, m-a onorat ducându-mă să văd un meci de baschet al echipei Duke (împotriva rivalei de la Universitatea din Miami) la Cameron Indoor Stadium, probabil locația cu cea mai bună atmosferă din toate sporturile nord-americane.

Gourevitch a devenit o figură impresionantă la Universitatea din California, San Diego, fiind considerat unul dintre cei mai de seamă experți din lume în economia politică comparată. În această calitate excepțională, lui Gourevitch i s-au alăturat alți doi Peter a căror activitate de-a lungul vieții a reprezentat nucleul ființei intelectuale a Centrului: Katzenstein, profesor eminent la Cornell; și Hall, care și-a petrecut întreaga carieră academică la Departamentul de guvernare de la Harvard și la Centrul de Studii Europene.

Până la prânz, ni s-au alăturat doi absolvenți: John Keeler, care avea să-mi devină coleg de birou la Centru și alături de care, în 1978, am publicat unul dintre primele mele articole academice; și Stephen Bornstein, un extrem de cultivat eurofil canadian. Ambii au avut cariere academice distinse. În două gesturi care s-au dovedit caracteristice sufletului Centrului, colectivul acestuia a refuzat să mă trimită să-mi

caut de mâncare pentru prânz în îndepărtata Harvard Square şi pur şi simplu mi-au dat o muşcătură din sandvişul cuiva şi o salată a altcuiva. Apoi Abby mi-a cerut să-mi notez numele complet şi câteva cuvinte despre interesele mele academice, deoarece, pentru prima dată, Centrul urma să publice o fişă mimeografiată cu toţi profesorii afiliaţi, absolvenţii şi vizitatorii pentru anul universitar 1975-1976. Spre nedumerirea mea, Abby a vrut să mă includă şi pe mine, dar cu o admonestare de neuitat:

— Ar fi bine să treci susţinerea disertaţiei la Columbia pentru că avem doar doctoranzi de la Harvard şi MIT pe această listă. Toţi ceilalţi trebuie să fie postdoctorali!

Eram mai mult decât flatat şi extrem de mulţumit.

Apoi, în cele din urmă, şi-a făcut apariţia o figură înaltă şi chipeşă, care în mod clar nu era cadru didactic, dar nici om de afaceri, politician, medic sau avocat. Nu se potrivea cu grupul adunat în cameră pentru prânz, dar se potrivit cu gestaltul incipient al acestei clădiri. Era unicul Guido Goldman! Abby m-a prezentat şi i-a spus lui Guido că îl aşteptam de ceva timp, că aveam o scrisoare de la Lipset şi ea spera că Guido ar putea avea câteva minute pentru mine.

— Desigur, spuse Guido cu un zâmbet imens. Hai să mergem în biroul meu, da?

Am urcat scările înguste până la etajul doi. Chiar lângă camera de copiere, am intrat într-un birou mic, aglomerat, unde abia puteai găsi un scaun. Când ne-am aşezat, Guido mi-a confirmat încă o dată impresia iniţială despre el ca fiind puţin aparte faţă de lumea academiei şi nu complet cuprins de ea: şi-a aprins un trabuc! Nu văzusem asta niciodată la nicio universitate. Oamenii de afaceri făceau asta sau şefii de sindicat sau promotorii de sport, dar nu cadrele universitare care, bineînţeles, fumau pipă, se îmbrăcau în jachete de tweed cu petice în coate sau îşi rulau propriile ţigări cu tutun olandez. (Apoi a mai fost şi Austerlitz care, după cum am menţionat deja, fuma Chesterfield ţigară de la ţigară.) Aşa a început prietenia mea de o viaţă cu Guido Goldman, cu care am împărtăşit atât de multe, nu în ultimul rând o dezrădăcinare de

neegalat, a lui poate chiar mai pronunțată decât a mea.

— Deci ești fiul legendarului Nahum Goldmann, am spus chiar înainte ca el să aibă ocazia să se uite la scrisoarea lui Lipset.

— Uau, spuse el. Puțini și-au început vreodată o conversație cu mine aici, la Harvard, menționându-l pe tatăl meu. Poate chiar nimeni. Îl cunoști?

— Nu personal, am spus, dar cândva, la mijlocul anilor '60, tata m-a dus la Grand Ballroom de la Hotelul Intercontinental din Viena, unde tatăl tău s-a adresat comunității evreiești din Viena. Trebuie să știi cu siguranță că pentru evreii din diaspora, poate în afară de cei din America de Nord, tatăl tău este cât se poate de aproape de un sfânt. La urma urmei, tatăl tău este responsabil pentru că a negociat cu cancelarul Konrad Adenauer banii de despăgubire pe care Republica Federală Germania i-a plătit victimelor Holocaustului. Tatăl tău este un erou al familiei mele!

Pe baza acestei expresii inițiale de admirație, Guido m-a invitat ulterior să-i cunosc tatăl. Acesta era pe cale să zboare la Boston pentru a-și petrece ziua la Harvard și MIT vorbind cu președinții, consiliile de administrație și alți potentați ai acestor două ilustre universități. El, Guido, nu avea timp să-și petreacă toată ziua cu tatăl său, dar avea să închirieze o limuzină confortabilă pe care să o folosesc pentru a-i lua tatăl de la aeroportul Logan și să-i fiu însoțitor toată ziua până când bătrânul Goldmann avea să se întoarcă la Logan pentru a zbura înapoi la New York. Guido a vrut să-mi plătească o sumă scandaloasă, pe care am respins-o, pentru că îi datoram lui Guido această favoare; pentru că îl priveam pe Guido ca pe un prieten; și pentru că știam că ziua cu Nahum Goldmann ar putea fi una dintre cele mai interesante zile din viața mea, pentru că aveam ocazia să ascult povești despre lideri mondiali de pe tot globul.

Și ce zi a fost! Dr. Goldmann m-a răsfățat cu povești despre Adenauer și alți politicieni germani precum Willy Brandt și Helmut Schmidt; despre lideri-cheie europeni precum Josip Broz, mai cunoscut sub numele de Tito, și Charles de Gaulle; și aproape orice personalitate

politică israeliană notabilă, de la David Ben-Gurion la Moshe Sharett, de la Golda Meir la Moshe Dayan, de la Abba Eban la Yitzhak Rabin. Am fost de fapt enervat când la un moment dat a spus ceva de genul:

— Şi tu ce faci? Cine eşti?

Am bolborosit câteva cuvinte şi am redirecţionat imediat această divagare de la ordinea zilei, care pentru mine însemna să pun întrebări marelui om despre interacţiunile lui cu un lider şi cu altul, iar Nahum Goldmann să ofere răspunsuri detaliate. Aici nu m-a deranjat deloc ca Andy Markovits să fie o non-persoană. În prezenţa rară a unui om mare, simplii muritori nu contează!

În 1980 şi 1981, Guido m-a invitat la prânzuri private cu tatăl său la casa lui din Concord. Ultima dată, am avut o discuţie uimitoare despre antisemitism pe veranda lui Guido, cu Nahum acoperit cu pături pentru a alunga vânturile reci de toamnă. Am înregistrat conversaţia pentru că am crezut că ar putea avea nevoie de ea pentru un proiect despre antisemitism pe care nu l-am implementat niciodată. I-am dat o copie a casetei lui Guido, care a digitalizat-o şi a plasat-o în arhivele Nahum Goldmann de la Universitatea Brandeis; cealaltă copie i-am dat tatălui meu, care a păstrat-o până în ziua morţii lui. Evident, Nahum mi-a amintit de tatăl meu aproape în fiecare minut pe care l-am petrecut cu el în toate aceste trei ocazii.

La prima noastră întâlnire în biroul lui, Guido a fost atât de impresionat de faptul că ştiam despre tatăl său, încât aproape că a uitat să deschidă scrisoarea lui Lipset. Habar nu aveam de conţinutul ei, dar trebuie să fi fost laudativ, pentru că Guido a spus ceva în sensul că eram exact genul de tânăr bursier pe care şi-l doreau la Centru. În relaţia noastră de aproape cincizeci de ani, nu am îndrăznit niciodată să-l întreb pe Guido ce a spus Lipset despre mine.

Guido Goldman (cu doar un „n” spre deosebire de cei doi ai tatălui său) s-a născut în 1938, la Zürich, de unde părinţii şi fratele său Michael au plecat în Statele Unite în 1940. S-au stabilit în New York, unde Guido a locuit până a intrat la Harvard, în 1955. Acolo a studiat cu Stanley Hoffmann şi Zbigniew Brzezinski, care îi plăcea lui Guido, dar nu şi mie,

pe când mi-a fost profesor la Columbia, mai mult de zece ani mai târziu. După ce și-a primit diploma de licență în 1959, Guido a început să petreacă timp în Republica Federală Germania, unde și-a perfecționat deja excelenta germană pe care o învățase de la mama sa, născută în Berlin. Și-a continuat interesul pentru Germania la nivel intelectual, scriind o teză de doctorat premiată despre interacțiunea dintre industria grea și politica externă în Republica Weimar.

Guido ar fi putut deveni cu ușurință un excelent cadru universitar în domeniul politicii comparate și al relațiilor internaționale, dar interesele sale l-au condus către lumea reală. În 1967, a devenit consilier al John F. Kennedy Memorial Fellowship, pe care Republica Federală Germania a înființat-o pentru a-l onora pe președintele Kennedy, o figură îndrăgită, în special în sectoarele vestice ale Berlinului. Doi sau trei sociologi germani trebuiau să petreacă un an universitar la Harvard pentru a-și perfecționa tezele de doctorat în vederea publicării. Guido mi-a cerut să le fiu de ajutor acestor bursieri, oferindu-mi astfel legături neprețuite și prietenii profunde cu mulți profesori germani.

În cinstea împlinirii a douăzeci și cinci de ani de la instituirea uneia dintre cele mai importante măsuri de politică externă a Statelor Unite – Programul european de redresare, mai cunoscut sub numele de Plan Marshall – în 1947, Guido Goldman a convins guvernul Germaniei de Vest să înființeze un program reciproc, care a devenit German Marshall Fund al Statelor Unite. Pentru a inaugura acest program major, cu sediul la Washington, DC, Guido l-a rugat pe cancelarul Republicii Federale, Willy Brandt, să țină discursul de deschidere la ceremonia de absolvire de la Harvard din 1972, la exact 25 de ani de când secretarul de stat George Marshall a statuat planul inițial într-un discurs în deschiderea ceremoniei de la Harvard, în 1947. Carisma, distincția și seriozitatea lui Guido au asigurat faptul că Brandt nu avea să fie ultimul cancelar german care să vorbească la începutul ceremoniei de la Harvard. De fapt, această intervenție a devenit un fel de cerință a postului, deoarece Helmut Schmidt, Helmut Kohl și Angela Merkel și-au îndeplinit

aşteptările, Guido fiind maestru de ceremonii pentru toţi.

Guido a rămas profund implicat în German Marshall Fund, fiind unul dintre membrii consiliului său de conducere. Implicarea sa dincolo de guvernul Germaniei şi în cadrul instituţiei sale corporatiste a dus la înfiinţarea Muzeului Werner Otto de la Harvard, care a ajuns să găzduiască fondurile unice ale Harvardului în materie de artă expresionistă germană. Prietenia lui Guido cu Werner Otto, fondatorul celui mai mare grup de comenzi prin poştă din Germania, a oferit baza acestei donaţii masive către Harvard. (Completând cercul, Alexander Otto, cel mai mic copil al lui Werner, şi-a scris lucrarea de licenţă, pentru care a obţinut distincţia rară *summa cum laude*, sub îndrumarea mea la Comitetul de diplome în studii sociale de la Harvard. De asemenea, am fost coautori şi am publicat împreună un articol pe tema *Politică comparată* în 1992, pe baza tezei lui Alex.)

Aceste pietre preţioase expresioniste aparţinând unor oameni ca Max Beckmann şi Otto Dix au fost expuse anterior la Muzeul Busch-Reisinger din Harvard, situat în Adolphus Busch Hall. Acum gol, acest spaţiu a devenit în 1989 – acel *annus mirabilis* în politica europeană – noua locaţie impunătoare a Centrului de Studii Europene, care îşi părăsea astfel micuţa casă cu stil de pe strada Bryant şi devenea Centrul de Studii Europene Minda de Gunzburg de la Universitatea Harvard.

Provenind dintr-una dintre cele mai cunoscute şi mai bogate familii din Canada, Minda Bronfman s-a căsătorit cu baronul Alain de Gunzburg, a avut doi copii şi s-a implicat profund în multe activităţi filantropice înainte de a muri în 1985, la vârsta de 60 de ani. Guido a fost unul dintre cei mai dragi prieteni ai săi şi, în virtutea acestei legături, copiii ei au donat 10 milioane de dolari Centrului de Studii Europene, care de atunci înainte avea să poarte numele mamei lor. Pentru ca lucrurile să fie şi mai interesante, unul dintre fraţii mai mici ai Mindei, Edgar, a devenit preşedinte proeminent al Congresului Evreiesc Mondial, al cărui cofondator şi prim preşedinte a fost nimeni altul decât Nahum Goldmann.

Nu poate exista o mărturie mai potrivită pentru viaţa lui Guido

decât acest Centru, cu muzeul său la câțiva metri distanță: o clădire numită după un magnat al berii germano-american care găzduiește un centru ce poartă numele unei familii proeminente de evrei canadiano-americano-europeni într-o clădire în care anterior a fost expusă artă germană ultramodernă. Guido, de asemenea, fusese mult timp implicat în filantropie și arte, în special în calitate de binefăcător major al companiei de dans Alvin Ailey. Cu toate acestea, printre numeroasele roluri pe care le-a jucat Guido, niciunul nu a fost mai important decât prezența sa impunătoare în relația germano-americană postbelică, unde contribuția sa a fost incomensurabilă.

Această relație a reprezentat și un pilon-cheie al prieteniei mele cu Guido. Chiar dacă el și cu mine eram diferiți în ceea ce privește partea Germaniei căreia ne adresam – la el era vorba mereu despre Germania de elită, la cel mai înalt nivel; la mine era lumea sindicatelor și a noilor mișcări sociale – ne respectam reciproc opiniile și pozițiile. Fără îndoială că „aspectul evreiesc" a jucat un rol crucial în relațiile noastre diferite cu Germania. Guido înțelegea pe deplin că poziția sa unică proeminentă în viața germană de după război i se datora mult tatălui său. Și nimeni nu a întruchipat complexitatea relațiilor germano-evreiești post-Șoah mai clar decât Nahum Goldmann. El a fost principala figură care i-a făcut pe germani să plătească miliarde de despăgubiri pentru actele lor odioase, care rămân singulare în istoria omenirii.

Am simțit întotdeauna că această problemă-cheie îl neliniștea pe Guido pe două planuri: în primul rând, își datora accesul unic la tot ce era german, în special la afacerile și elitele politice ale țării, relației tatălui său cu Adenauer și reparațiilor germane față de evrei și Israel; și, în al doilea rând, Guido se simțea cumva vinovat de evreitatea fățișă a tatălui său și de valorificarea vinovăției germanilor. Într-un fel ciudat, credeam că Guido mă considera și pe mine prea evreu. Chiar dacă am discutat aproape fiecare aspect al politicii germane în prietenia noastră de o jumătate de secol, nu-mi amintesc să fi discutat nici măcar o dată despre Holocaust. Nu se simțea confortabil să deschidă acest subiect și mi-a spus de mai multe ori că noi, evreii, trebuie să mergem mai departe.

În această categorie plasez și relația profund neliniștită a lui Guido cu Israelul. Guido, pentru care o călătorie în Europa pentru o întâlnire de o zi nu era niciodată o povară și care călătorea cu ușurință pe distanțe lungi, nu a călătorit zeci de ani în Israel. Și asta în ciuda locului de odihnă proeminent al tatălui său pe Muntele Herzl, printre marii conducători ai evreilor din secolul al XX-lea și în ciuda faptului că unul dintre marile muzee ale țării poartă numele tatălui său. Și totuși, am observat adesea că, atunci când se adresa publicului german, Guido era încântat să facă o glumă evreiască. Deși întotdeauna la subiect și de efect, prezența glumei îndeplinea în principal funcția de a aduce la cunoștința publicului că vorbește un evreu și ar fi bine să nu uite asta niciodată.

De asemenea, mi s-a părut ciudat că, ani de zile, în fiecare decembrie, Guido a aranjat să primesc un senzațional de bun *Weihnachtsstollen*, tort de Crăciun german autentic, sub formă de buștean, direct de la unul dintre cei mai importanți brutari ai Germaniei din München, ambalat într-o superbă cutie de lemn și trimis prin livrare specială. Știu că nu eram singurul care primea un cadou atât de generos și, posibil, nici măcar singurul dintre prietenii săi evrei. Totuși, acest cadou de Crăciun mi se părea puțin ciudat, deoarece nu l-am auzit niciodată pe Guido menționând Hanukkah sau vreo altă sărbătoare evreiască.

Deși nu am vorbit niciodată despre Holocaust, Guido și cu mine împărtășeam două subiecte care nu ne ofereau decât plăcere: câinii și sportul. Guido îi adorat pe springer spanielii săi galezi (mai ales pe Tara și pe Sherman), pe care îi răsfăța la fel de generos cum făceam eu, cu golden retriever-ii mei. Nu-mi amintesc nicio ocazie în care Guido să nu le fi transmis urări de bine câinilor mei când plecam unul de celălalt sau să nu mă fi întrebat cum se simțeau și ce mai făceau la începutul fiecăreia dintre numeroasele noastre întâlniri. Îi păsa profund de bunăstarea lor, iar când dragul meu Dovi a murit, Guido a făcut o donație foarte generoasă în numele său la Societatea Yankee de salvare a golden retrieverilor de la care l-am adoptat.

De asemenea, eram amândoi mari fani și cunoscători ai NBA, chiar

dacă i-am urât pe cei de la Boston Celtics, preferații lui Guido și încurajam echipa adversă, împotriva lor, indiferent de cine era aceasta. Această antipatie a fost cel mai pronunțată atunci când Celtics au jucat cu New York Knickerbockers, Philadelphia 76-ers sau Los Angeles Lakers. Am avut norocul să petrec toți anii '80 în Boston, când rivalitatea Celtics-Lakers, alimentată de duelurile dintre superstarurile celor două echipe, Larry Bird și Earvin „Magic" Johnson, a salvat NBA-ul și a catapultat jocul și liga la un nivel național și global nemaiîntâlnit până atunci. Chiar dacă Guido nu m-a invitat niciodată să stau alături de el în locurile pe care le deținea lângă teren în niciuna dintre bătăliile memorabile din play-off dintre acești doi giganți NBA, mi-a cerut să-l însoțesc la multe meciuri din sezonul obișnuit. Sunt sigur că eram singurii fani din public care nu discutau numai despre procentul de pase decisive ale unui apărător, ci și despre problemele cu care se confrunta guvernul de coaliție al Germaniei.

După acea primă întâlnire din biroul lui, Guido și cu mine am dat mâna cu căldură și ne-am despărțit spunând că ne vom vedea des în anul universitar care urma, ceea ce am și făcut. Spre marea mea tristețe, Guido a murit pe 30 noiembrie 2020, exact când încheiam scrierea acestui manuscris. Voi rămâne pentru totdeauna profund recunoscător pentru influența sa salutară și de neegalat asupra vieții mele.

Înainte de a părăsi Centrul, am bătut la ușa biroului lui Abby Collins pentru că voiam să-i mulțumesc pentru tot ce făcuse pentru mine în acea dimineață.

— Bine că ai venit, a spus ea, pentru că vreau să duci această scrisoare la Centrul Holyoke din Harvard Square, unde îți vor elibera o legitimație Harvard, de care vei avea nevoie pentru a accesa bibliotecile și a intra în aproape orice clădire Harvard.

Ce? Cum s-au întâmplat toate acestea? I-am mulțumit lui Abby din suflet și i-am promis că mă va vedea de mai multe ori înainte de susținerea doctoratului, pe care am susținut cu încredere că-l voi promova, deoarece eram foarte hotărât să fac naveta între Cambridge și New York și să mă mut definitiv în primul, după ce îmi voi fi susținut teza.

În acest punct trebuie să spun ceva cu privire la relaţia mea cu al treilea dintre fondatorii Centrului, Stanley Hoffmann, pe care nu l-am întâlnit în acea primă zi. Hoffmann s-a născut la Viena în 1928 dintr-un tată american şi o mamă austriacă. A fugit cu aceasta din urmă la Paris, în timpul turbulenţilor ani '30 din Austria. Când naziştii au ocupat Parisul în 1940, Hoffmann şi mama sa au fugit la ţară, în Franţa. Şi-a primit educaţia în Franţa şi a devenit cetăţean al acesteia în 1947. În cele două decenii de viaţă în Franţa, Hoffmann a devenit total asimilat mediului intelectual şi cultural puternic al acelei ţări, în care a devenit o figură centrală. Acest lucru a rămas valabil chiar şi când Hoffmann a devenit instructor la Harvard, în 1955, şi apoi a ajuns la cel mai înalt vârf al profesoratului de acolo.

În contactul meu permanent cu imigranţii europeni din Statele Unite, am deslușit două categorii distincte: cei care au continuat să trăiască în Europa, în ciuda prezenţei lor fizice în Statele Unite şi cei care au îmbrăţișat America şi cultura ei şi nu şi-au dorit altceva decât să se identifice cu ea şi să fie identificaţi prin noua lor patrie. Stanley Hoffmann a reprezentat prototipul celui dintâi. Exemple ale celor din a doua categorie: Karl Deutsch şi Andy Markovits! Poate din cauza acestei diferenţe sau a inteligenţei ascuţite şi a cinismului puternic pe care Hoffmann le-a arătat în numeroasele sale eseuri strălucitoare şi critici la adresa politicilor, politicienilor şi ideilor, nu m-am deschis niciodată faţă de el. Nu mi-au plăcut niciodată cinicii şi Hoffmann era clar unul dintre ei. Senzaţia de distanţă şi răceală era reciprocă, sunt sigur, cel puţin până la un eveniment şi uimitoarea lui consecinţă. Când am apărut într-o dimineaţă cu golden retrieverul meu Dovi la Centru, în noua sa înfăţișare, cu numele de Minda de Gunzburg, în toamna lui 1989, am dat de Stanley pe coridor. Cu un zâmbet până la urechi, s-a aplecat, l-a mângâiat pe Dovi şi a spus într-o germană cu accent vienez:

— *Das ist ja so ein süßer Kerl!*, este un tovarăș atât de dulce!

Aceasta a fost prima şi singura dată când l-am auzit pe Stanley vorbind germană. Intelectualul francez rece, distant şi strălucit se transformase într-un prieten cald, drăgălaș şi pufos pentru Dovi, deşi nu

şi pentru mine.

Trei ani mai târziu, am fost chemat în biroul lui Abby şi informat că nu mai aveam voie să-l aduc pe Dovi la birou. Noile reglementări de la Harvard permiteau accesul în birouri doar pentru câinii utilitari. Ei bine, fără Dovi la Centru, nu e nici Andy! Am început să lucrez de acasă şi la Centru participam doar la întâlniri şi seminare. Câteva zile mai târziu, surse de încredere mi-au spus că Stanley Hoffmann a militat vehement pentru ca Dovi să poată veni în continuare şi a fost cu adevărat supărat când el şi unul dintre aliaţii săi din comitetul de conducere al Centrului au pierdut în încercarea de a-i permite câinelui meu să mă însoţească la birou. În decembrie 1996, când Dovi a murit în Santa Cruz, am primit de la Stanley o minunată felicitare de condoleanţe scrisă de mână, care mă informa cât de întristat era de moartea lui Dovi. Deşi eu nu am putut niciodată să pătrund dincolo de carapacea de oţel a lui Stanley, Dovi a făcut-o într-o secundă şi cu efect de durată. Stanley Hoffmann era un *mensch* până la urmă!

Pe lângă strălucirea sa intelectuală şi acreditările academice, toleranţa şi mărinimia lui Stanley îl evidenţiau în mod unic pentru a fi lider. Era preşedintele Centrului; ar fi putut să facă din acesta instituţia sa, adunând doar savanţi care îi urmăreau propriile-i interese şi cercetări. În schimb, Hoffmann „a lăsat o sută de flori să înflorească", pentru a folosi sloganul nefericit al lui Mao Zedong, permiţându-le celor ce studiau să-şi urmeze propriile înclinaţii. La una dintre sărbătorile Centrului – poate în 1999, la cea de-a 30-a aniversare de la înfiinţare – oficiantul ceremoniei a lăudat poziţia intelectuală şi academică unică a seminarului Centrului despre Stat şi Capitalism începând cu 1800. În răspunsul său de mulţumire, Stanley a recunoscut cu bucurie că, în toţi anii săi în calitate de preşedinte al Centrului, nu a participat niciodată la acest seminar şi nu avea nicio idee despre existenţa şi activităţile lui, cu atât mai puţin despre motivul pentru care este atât de apreciat de oamenii de ştiinţă din întreaga lume.

Înapoi la prima mea zi în Cambridge. După ce mi-am luat legitimaţia de la Harvard la Holyoke Center, am traversat Harvard Yard şi am

urcat la etajul doi al Littauer Hall, unde își avea biroul Karl Deutsch. Am fost întâmpinat de o femeie prietenoasă care s-a prezentat drept Evelyn Neumark, secretara personală a profesorului Deutsch. Profesorul Deutsch, mi-a spus ea, nu era prin preajmă; era așteptat la sfârșitul lui septembrie, deși doar pentru a-și ține cele două cursuri înainte de a pleca din nou în Brazilia, după care se va întoarce la Cambridge pentru îndatoririle sale de predare, apoi va pleca din nou la Ann Arbor, Michigan. Întâlnirea cu Deutsch în timpul orelor de lucru era dificilă, pentru că deseori era plecat din oraș sau era acostat de studenți și colegi cu care discuta fără să țină cont de timp. Văzând dezamăgirea mea, secretara lui Deutsch m-a întrebat dacă aș vrea să beau o ceașcă de ceai cu ea. Am acceptat, iar Evelyn a devenit parte din familia mea de la Harvard. Ea a rămas secretara lui Deutsch până când acesta s-a retras de la Harvard în 1985, după care a devenit secretara nimeni altuia decât a lui Guido Goldman, rămânând în această funcție până la pensionare.

Nu mai aveam timp în acea zisă ajung și la biroul lui Barrington Moore. Când mi-am luat locul în aeronava Eastern Airlines pe aeroportul Logan, m-am ciupit. Ajunsesem în acea dimineață cu doar o vagă speranță de a lucra cu Seymour Martin Lipset. Când m-am întors seara la New York, închiriasem un apartament în Cambridge și găsisem un cămin instituțional plin de oameni minunați care mă primiseră călduros, deși nu aveau nicio obligație să o facă. Ah, și aveam legitimație de la Universitatea Harvard!

După ce am devenit membru cu normă întreagă al Centrului în toamna aceea, am ajuns rapid să aflu ce era de fapt acel loc. În primul rând, Centrul oferea o atmosferă informală și primitoare pentru oamenii de știință care studiau Europa modernă, inclusiv secolul al XIX-lea. Istorici precum Charles Maier erau la fel de proeminenți și vitali pentru misiunea Centrului ca și politologii și sociologii acestuia. Într-o perioadă în care cuvinte precum „interdisciplinar” și „transdisciplinar” nu erau atât de comune ca astăzi, Centrul era un loc profund interdisciplinar, nu atât de mult prin concept, cât prin felul său de a fi. Oameni care studiau diferite aspecte ale politicii și societății europene din diferite unghiuri

disciplinare se adunau pur şi simplu aici.

Cu siguranţă, Centrul era şi un produs al zeitgeistului său. Aceasta era o epocă în care o abordare critică a establishmentului şi a capitalismului era *de rigueur* pentru cineva care voia să fie considerat un sociolog ultramodern. Deşi nu toată lumea din Centru dorea o transformare socialistă a capitalismului, o viziune critică severă asupra capitalismului era în mod clar hegemonică. A fi burghez sau a fi în favoarea capitalismului pur şi simplu nu îşi aveau locul în acest grup. Ca atare, Centrul a fost în mare măsură o creaţie a lui „1968", atât în ceea ce priveşte vârsta protagoniştilor săi, dintre care cei mai mulţi s-au politizat la sfârşitul anilor '60 ca studenţi, unii poate chiar ca profesori debutanţi, cât şi în ceea ce priveşte valorile create şi întruchipate de „1968".

Cea mai proeminentă axă intelectuală a Centrului consta dintr-un amalgam de lucrări ale lui Max Weber, Alexis de Tocqueville, Sigmund Freud, Karl Marx şi o mulţime de scriitori post- sau neomarxişti precum Louis Althusser, Nicos Poulantzas, Ralph Miliband, Perry Anderson, Immanuel Wallerstein, Karl Polanyi, EP Thompson şi autori importanţi ai *New Left Review*. Experţii Centrului aveau tendinţa de a se concentra asupra studiului statului modern şi al relaţiei acestuia cu economiile şi societăţile capitaliste din ţările europene, în special Marea Britanie, Franţa, Germania şi Italia. Nu întâmplător, un grup de studiu numit Stat şi capitalism începând cu 1800 („Stat şi Cap", aşa cum i se spunea) a devenit de departe cel mai prestigios seminar al Centrului. Acest grup de studiu, care oferea cea mai bună bursă în domeniul „instituţionalismului de stânga" într-un context comparativ, definea însăşi fiinţa Centrului, atât în privinţa limitelor proprii, cât în raport cu lumea exterioară. A fi invitat să susţii o lucrare în acest forum era o onoare pe care puţini au refuzat-o, poate chiar nimeni.

Mi s-a acordat această onoare o singură dată, dar a fost un eveniment decisiv în viaţa mea. Având în vedere experienţa şi interesele mele, mi-am petrecut aproape tot timpul comparând Europa şi America de la nivel micro, cum ar fi modul în care oamenii îşi folosesc tacâmurile sau de ce folosesc degete diferite când numără, până la macro, cum ar fi

de ce nu există niciun mare partidul muncitoresc socialist sau social-democrat care să joace un rol important în modelarea politicii americane. Ultima întrebare a preocupat mulți mari gânditori, poate pe nimeni mai mult decât pe Lipset, autor al unor cărți și articole esențiale tocmai pe această temă, care se încadrează în complexul mai larg al „excepționalismului american". Pentru Lipset și pentru mine, aceasta nu a fost niciodată o întrebare normativă despre superioritatea americană, ci mai degrabă una pur empirică cu privire la motivul pentru care America este diferită față de o normă care a fost întotdeauna masiv eurocentrică.

Fiind un mare fan al fotbalului european, m-am întrebat întotdeauna de ce americanii nu s-au apucat legat niciodată de acest sport. Având câteva săptămâni la dispoziție în vara lui 1986, am decis să dau un răspuns la această întrebare printr-o cercetare serioasă. Rezultatul a fost lucrarea mea „Celălalt «excepționalism american»: de ce nu există fotbal în Statele Unite?". Toți cei de la Centru știau că mi-am petrecut o bună parte a verii lucrând la acest subiect. Lucrarea finalizată a făcut cumva o tură pe la mai marii Centrului și, într-o zi, Peter Hall m-a întrebat dacă aș fi interesat să prezint această lucrare la seminarul State and Cap de la începutul lunii octombrie, care deschidea noua serie anuală.

Eram încântat că am fost invitat să-mi prezint munca în acest forum distins, în special pe un subiect atât de neortodox. Dar mă temeam că, din cauza naturii neconvenționale a subiectului, aceasta va fi prima dată când un eveniment State and Cap nu va atrage deloc public. Nimic mai greșit! Tocmai subiectul neortodox al lucrării a atras un număr record de participanți la Centru, în acea vineri. A trebuit să aducem scaune suplimentare pentru a găzdui mulțimea care se întindea tocmai până în zona recepției. Discuția care a urmat prezentării mele a fost atât de animată și la un nivel atât de înalt, încât criticile lui Charles Maier au fost copublicate împreună cu lucrarea mea într-una dintre revistele științifice care au acceptat-o. Centrul a publicat articolul meu și în seria sa Working Papers, unde a devenit unul dintre cele mai citite articole din toate timpurile. În total, lucrarea a apărut în 15 limbi, fiind

cel mai de succes articol publicat din cariera mea academică.

Faptul că mi s-a permis să prezint această lucrare specială în acest loc special a însemnat pentru mine începutul unei vieți academice cu totul noi, care efectiv nu ar fi existat dacă nu ar fi fost Centrul de Studii Europene al Universității Harvard. Prin statutul său, această instituție mi-a dat legitimitate și permisiunea de a continua cercetările comparate în domeniul culturilor sportive din Europa și America de Nord, care erau destul de rare pe atunci. Sporturile, la acel moment, erau studiate în principal în cadrul școlilor de kineziologie și se concentrau pe probleme la nivel micro, cum ar fi rata accidentărilor jucătorilor de softball sau diferitele mecanisme de concentrare ale aruncătorilor de pase libere; o bursă serioasă la nivel macro pentru sporturile pe care milioane de oameni le jucau și le urmăreau abia dacă exista la științele sociale.

Din cauza elitismului și disprețului pentru activitățile comerciale ce cuprind atât de mult din cultura academică, în special la așa-numitele instituții de elită, studiul sportului a fost considerat prea frivol și comercial. Să scrii despre precursorii rurali ai badmintonului în Lancashire-ul secolului al XVIII-lea era acceptabil, dar să scrii o monografie despre Manchester United sau New York Yankees era *interzis*: aceste din urmă subiecte țineau de domeniul jurnalistic, niciodată de un savant serios.

Acest lucru a început să se schimbe în Marea Britanie în anii ’70 și ’80, dar nu și în Statele Unite. Studiul sportului rămâne tabu și în prezent în departamentele de științe politice. În ciuda succesului extraordinar al lucrării mele la nivel mondial, nu voi uita niciodată strâmbăturile de pe fețele oamenilor la vederea vrafurilor de exemplare ale unei versiuni ulterioare în sala de tipărituri a Asociației Americane de Științe Politice, la întâlnirea sa anuală de la Palmer House din Chicago. Fotbal? Sport? Ca subiect de științe politice? Cu siguranță nu! Chiar dacă aveam o bună idee despre cum să extind această activitate, am renunțat, până când o altă instituție de talia Centrului m-a îndemnat să fac exact asta, o duzină de ani mai târziu. La cererea rectorului de la Wissenschaftskolleg zu Berlin – Institutul de Studii Avansate din Berlin – mi-am folosit bursa

obținută la Kolleg pentru a relua lucrul pe acest subiect. Asta a condus în cele din urmă la o carte publicată de Princeton University Press în 2001, care a rămas un mini clasic în domeniu. De atunci, am mai publicat trei cărți pe subiecte centrate pe sport, precum și multe articole și recenzii în reviste academice din întreaga lume. Mai mult, am dezvoltat un curs numit Sport, politică și societate, care a devenit una dintre cele mai de succes și populare oferte ale programului de licență al Universității din Michigan.

Și cel mai important pentru mine în acest demers a fost încercarea mea conștientă de a include femeile în lumea sportului, care, așa cum am susținut adesea, este cel mai puternic paravan masculin care ține femeile la distanță de spațiile sigure ale bărbaților și, prin urmare, face ca acesta să fie privilegiul lor. În cartea mea *Sportistas: Female Fandom in the United States*, scrisă împreună cu Emily Albertson, una dintre cele mai bune studente ale mele, am arătat că nimic nu dezbină conversațiile zilnice ale studenților din Michigan mai mult decât discuțiile despre sport. Cunoașterea sporturilor reprezintă unul dintre singurele domenii rămase în care bărbații se simt cu adevărat amenințați de faptul că și femeile se pricep. „Ce, tu știi despre ERA lui Mariano Rivera? Ei bine, cum rămâne cu OPS-ul lui Derek Jeter?" Studenții de facultate de sex masculin din Michigan deveneau defensivi, chiar se înfuriau, atunci când partenerele sau prietenele lor arătau că au cunoștințe sportive aceeași bărbați nereacționând la fel niciodată când femeile manifestau o mai mare familiarizare cu politica europeană, relațiile internaționale, istoria mondială, filmele americane sau orice altceva.

Sportul era un limbaj și un domeniu masculin în care femeile erau intruși deranjanți, care nu trebuiau niciodată luate în serios. Mai presus de toate, femeile erau întotdeauna considerate a fi intruși. Așa cum am scris în altă parte, în lumea fanilor sportului, femeile sunt ca deținătoarele de carte verde – străini rezidenți, și nu cetățeni acceptați pe deplin. (Destul de interesant, această excludere apare mult mai rar în rândul sportivilor de sex masculin decât în rândul fanilor de sex masculin.) Mi-am făcut o misiune din demontarea acest ultim bastion al

masculinității nestăpânite, participând la evenimente sportive feminine, inclusiv trei turnee de fotbal feminin la Cupa Mondială, și scriind pe larg despre sporturile feminine, încurajând femeile să devină fane ale sporturilor, dacă doresc acest lucru.

Este perfect de înțeles ca bărbații să aibă propriile lor spații. Dar dacă excluderea femeilor devine împământenită, iar discuțiile despre sporturi – discuțiile bărbaților – devin o parte majoră a zidului care definește astfel de spații, cred că este de datoria fanilor de sex masculin să ne schimbăm comportamentul și abordarea față de lumea sportului. Este meritul unic al Centrului de Studii Europene că a dezlănțuit această solicitare în cadrul activității mele academice, și pentru asta îi voi rămâne întotdeauna recunoscător.

Seminarele State and Cap, care aveau loc vineri după-amiaza la ora 14, după minunatele prânzuri de vineri care deveniseră o instituție în sine a Centrului, și-au asumat un statut legendar care mergea dincolo de Harvard. (La fel au fost prânzurile de vineri oferite de Merry White, pe atunci doctorand sau lector universitar, acum profesor universitar de sociologie, cu specializare pe Japonia. Rețetele adunate în urma acelor prânzuri au dus la o carte de bucate numită *Cooking for Crowds*, care, potrivit Amazon, este în prezent la cea de-a patruzecea ediție, făcând din această carte de departe cea mai de succes publicație apărută vreodată din sălile sacre ale Centrului de Studii Europene de la Harvard.)

Pe lângă State and Cap, Centrul găzduia Grupul de studierea muncii, Grupul de studierea femeilor și, din 1978, Grupul de studierea evreilor în Europa modernă, pe care l-am prezidat împreună cu prietenii și colegii mei Dennis Klein și Phyllis Albert. Apoi erau grupurile de studiu iberice, britanice, franceze și italiene, Guido și cu mine găzduind Grupul de studiu german. În mod obișnuit, fiecare dintre aceste grupuri avea un buget anual de 1.000 de dolari, ceea ce este ridicol de mic, dar, fiind vorba despre Harvard, toată lumea dorea să-și prezinte munca, așa că i-am primit aproape pe toți dintre cei de a cărui bursă eram interesați, plătindu-le 100 dolari onorariu și ducându-i la vreo cină mediocră.

Centrul a publicat, de asemenea, o serie de *working papers* și două

publicații academice trimestriale: *French Politics and Society*, redenumită ulterior *French Politics, Culture and Society*, și *German Politics and Society*, pe care Guido și cu mine am coeditat-o pe când se numea, la început, *German Studies Newsletter*. Am rămas redactorul acestei reviste până în 2003, când și-a găsit o casă durabilă la Universitatea Georgetown, continuând să înflorească drept una dintre cele mai importante publicații academice despre Germania modernă în limba engleză. În plus, Centrul a organizat două sau trei colocvii majore în fiecare an universitar pe teme de mare importanță în Europa la acea vreme. Acestea au fost chestiuni elaborate pentru care Centrul a solicitat fonduri pentru a caza invitați din afara orașului și pentru a-i aduce la Cambridge de oriunde, inclusiv din Europa. Unele dintre aceste colocvii au condus la editarea de volume publicate de prestigioase case academice. Îmi amintesc de unul dintre aceste colocvii desfășurate la sfârșitul lui septembrie 1985, în mijlocul uraganului Gloria, care a lovit zona Bostonului cu o ferocitate deosebită, unele dintre sesiunile târziu în după-amiază fiind organizate la lumina lumânărilor, deoarece nu aveam curent.

În 1976 și 1977, unii dintre noi au început să vorbească despre situația dificilă a muncii organizate în raport cu capitalismul european, care experimentase noi provocări impuse de criza petrolului din 1973 și ramificațiile care au urmat. Am început să ne întâlnim în mod regulat la prânzuri informale și să discutăm strategiile și opțiunile muncii în Marea Britanie, Franța, Italia, Suedia și Germania, observând cât de mult diferă situația de la țară la țară. La un moment dat, ne-am împărțit munca între cinci dintre noi cu competențe dovedite în ceea ce privește existența muncii organizate într-o anumită țară: Peter Gourevitch despre Marea Britanie; George Ross despre Franța; Peter Lange despre Italia; Andrew Martin despre Suedia; și Andy Markovits despre Germania.

Deși mă bucuram enorm că mi se cerea să preiau acest rol, știam că onoarea îmi fusese acordată doar pe baza potențialului meu și cunoașterii limbii germane; spre deosebire de ceilalți, nu cercetasem

niciodată nimic despre munca germană și nu publicasem niciun cuvânt pe această temă. Aveam multe de recuperat, mai ales dacă Ford Foundation urma să ne acorde fondurile pentru nouă luni de cercetare în domeniu. M-am instalat în subsolul Littauer Hall, unde pe atunci se afla ceea ce se numea Biblioteca pentru forța de muncă și relații industriale. Fiind vorba de Harvard, eram sigur că resursele sale referitoare la Germania erau excelente, și chiar așa a fost. Am ajuns să învăț o mulțime de lucruri despre sindicatele germane, astfel încât, atunci când am primit aprobarea proiectului nostru de la Fundația Ford în 1978, mă simțeam pregătit să încep munca de teren în Germania în anul următor.

Astfel a început angajamentul meu de 15 ani în vederea studiului muncii germane, care a însemnat nu doar un capitol bun într-unul dintre cele două volume care au rezultat din proiectul cu Fundația Ford al Centrului, dar a condus și la o monografie a mea, publicată de Cambridge University Press, care m-a ajutat să-mi câștig titularizarea în 1986. O serie de alte articole și cărți în germană și engleză m-au consfințit ca expert prolific și respectat în munca germană (și chiar austriacă) în anii următori.

Merită menționate aici patru persoane care mi-au devenit studenți și coautori la acest proiect și succesorii lui, deoarece au rămas foarte importanți pentru mine până în ziua de azi. Mai întâi a fost Stephen Silvia, acum profesor la American University, care, deși era doctorand la Yale la acea vreme, m-a căutat pentru îndrumări referitoare la teza sa despre munca în Germania. Am publicat împreună destul de multe articole academice despre diverse aspecte ale relațiilor industriale și ale politicii germane în engleză și germană. Am continuat să mă bucur de prietenia lui Steve și de universalitatea intereselor și experienței sale, variind de la sport la politică, de la muzică la televiziune.

Apoi a fost Philip Gorski, acum profesor la Universitatea Yale. Am scris împreună cu el cartea *The German Left: Red, Green and Beyond*, care s-a bucurat de succes și în originalul în limba engleză, dar mai mult în traducerea în germană. Ediția germană a apărut cu titlul *Grün schlägt*

Rot: Die deutsche Linke seit 1945, care se traduce prin „Verdele înfrânge/bate roşul: stânga germană după 1945". Ironizată la acea vreme pentru afirmaţia îndrăzneaţă că Verzii erau în proces de a-i depăşi pe Roşii în calitatea lor de voce principală a Stângii germane – într-adevăr, europeană şi globală –, cartea a fost celebrată în ultimii ani ca fiind o predicţie deosebit de prevestitoare a stării actuale a Stângii germane.

A urmat regretatul Christopher Allen, care era profesor la Universitatea din Georgia când a murit, în 2011. Am fost coautori pentru o serie de lucrări despre munca germană, inclusiv capitolul care a devenit parte din cartea în două volume a Centrului de Studii Europene referitoare la munca europeană, care a reprezentat începutul lungii mele călătorii în munca şi Stânga germană. Dar, mult mai semnificativ, împărtăşeam un interes puternic pentru muzica americană, mai ales jazz şi rock, Chris fiind şi el un fan al Grateful Dead. Într-adevăr, am ajuns să-i cunosc familia apropiată şi extinsă a lui Chris în urma participării la un concert Grateful Dead în Portland, Maine, în 1980, pentru că toţi locuiau în Maine, acolo unde Chris s-a născut şi este acum îngropat. Interesul şi dragostea noastră pentru sport au format o legătură profundă între noi. Am călătorit împreună la Lake Placid pentru a participa la trei zile ale Jocurilor Olimpice de iarnă din 1980 şi l-am văzut pe Eric Hayden câştigând două din recordul său de cinci medalii de aur, pe lângă proba de bob patru masculin şi alte evenimente.

Voi rămâne pentru totdeauna mândru că, prin faptul că ne-am cunoscut şi am fost prieteni, Chris nu numai că a devenit un adevărat fan şi cunoscător al fotbalului european, ci şi o figură revoluţionară în zilele de început ale creşterii instituţionale a acestuia. De pildă, a devenit una dintre forţele conducătoare în crearea Sam's Army, care a însemnat primul grup adevărate de fani – primii „ultraşi" – ai echipei naţionale masculine a Statelor Unite. Am dedicat cartea mea *Women in American Soccer and European Football: Different Roads to Shared Glory* contribuţiei cruciale a lui Chris la dezvoltarea acestui sport în Statele Unite.

În cele din urmă, o menţiune puternică merită Thomas Ertman. În prezent profesor la Universitatea din New York, pe Tom l-am angajat în

1979 pentru a fi asistentul meu de cercetare, cu sarcina de a citi pentru mine tone de ziare germane în legătură cu munca privind sindicatele și Social-democrația. Când l-am intervievat pe Tom pentru acest loc de muncă, am fost uluit de germana vorbită fără cusur, care era rivalizată, după cum am aflat după un timp, de cunoașterea la fel de perfectă a germanei scrise. La fel ca și în cazul lui Chris, muzica și sportul au devenit liantul prieteniei noastre profunde. Nu jazzul și rockul, ci muzica clasică, mai ales opera, m-au legat de Tom, deși a fost evident încă de la început că nivelul de cunoaștere al lui Tom în domeniul muzicii de operă îl depășește cu mult pe al meu. Am discutat și am ascultat arii timp de ore întregi, întrerupându-ne în mod repetat munca la sindicatele germane. Și apoi, ca și în cazul lui Chris, era și fotbalul!

Și aici, cunoștințele și expertiza lui Tom erau mai mult decât de impresionante. De asemenea, opera și fotbalul au stat la baza afecțiunii profunde și a prietenei lui Tom față de tatăl meu. Când le-am făcut cunoștință pentru prima dată, la începutul anului 1980, admirația lor reciprocă a fost evidentă. Tom s-a bucurat să vorbească cu tata în germană și să abordeze tot felul de subiecte, pe lângă operă și fotbal, cum ar fi istoria tatălui meu într-o zonă a lumii despre care – deloc surprinzător – Tom știa aproape totul. (Este un lucru rar ca tinerii americani să cunoască detalii minuscule despre istoria Ungariei Habsburgice sau despre conflictele etnice ale României.)

Și eu i-am cunoscut familia, în 1981, când toți au venit la Cambridge pentru a participa la absolvirea Harvard College de către fiul lor. În acea zi, am fost încântat să-i cunosc pe mama lui Tom, Marianne, și pe tatăl său, Charles, care era pastorul Bisericii luterane Our Saviour din Centereach, New York. Vorbitor de germană, cunoscător de ebraică, cu zâmbetul pe buze tot timpul, dând dovadă de o dispoziție gregară, însorită și caldă, care îi însoțea evidenta erudiție, bărbatul emana o carismă pe care am găsit-o cu totul mișcătoare și unică. Tata și cu mine l-am invitat pe Tom să ne însoțească la Cupa Mondială de fotbal din Spania, în 1982. Timpul petrecut cu Tom înainte și după meciuri va rămâne pentru totdeauna una dintre cele mai frumoase amintiri ale

mele, așa cum au fost pentru tatăl meu, care mi-a vorbit adesea despre ele în ultimii ani din viață.

Legătura dintre Tom și tatăl meu a fost atât de profundă, încât, când tatăl meu a murit, Tom mi-a spus imediat că avea să zboare la Viena pentru a fi acolo la înmormântare. În afară de Miriam Shuchman, partenera mea la acea vreme, Tom a fost singura persoană din Statele Unite care mi-a stat alături la mormânt și în zilele grele care au urmat la Viena. La întoarcerea mea acasă la Cambridge, am organizat două seri în locul celor șapte zile convenționale de doliu – Șiva –, iar prietenii au putut să vină în apartamentul meu și să petreacă timp cu mine. Au venit mulți. Într-adevăr, aproape toată lumea de la Centrul de Studii Europene și-a adus un ultim omagiu și și-a exprimat condoleanțele. O singură persoană a venit în ambele seri și a stat de la început la sfârșit: Thomas Ertman!

Toate acestea erau moștenirea biletului lui Lipset către Guido Goldman în acea zi de septembrie a anului 1975, când am călătorit la Harvard în speranța de a lucra cu Lipset. Dar, așa cum voi rememora în continuare, voiam să-i cunosc și pe Barrington Moore și Karl Deutsch. Spre acele povești mă îndrept acum.

În prima săptămână de cursuri la Harvard, când mi-am început naveta între Upper West Side și Cambridge, am observat că Barrington Moore organiza un mic colocviu despre cruzime, un subiect fascinant venind de la oricine, darămite de la Barrington Moore. M-am îndreptat către o sală de clasă care, sunt practic sigur de asta, era într-un subsol. Doar alți doi studenți așteptau sosirea lui Moore. Atunci a intrat un domn înalt, auster, în vârstă, care părea aproape enervat că era acolo. Ne-a înmânat programa, care era imensă în ceea ce privește cerințele de lectură, a menționat ceva despre o lucrare ca cerință a cursului și apoi a întrerupt cursul. Am mers spre el după prezentare și l-am întrebat dacă aș putea să asist la curs, deoarece nu eram student, ci aveam o bursă post-doctorală la Centrul de Studii Europene. A fost de acord cu cererea mea, deși cu zero căldură sau interes. Aceasta a fost prima mea dezamăgire într-un șir de evenimente minunate care m-au întâmpinat

la Harvard. Totuşi, eram hotărât să urmăresc colocviul lui Moore în virtutea interesului meu pentru acest subiect neobişnuit, a reputaţiei sale şi a influenţei pe care cartea sa *Social Origins of Dictatorship and Democracy* o exercitase asupra dezvoltării mele intelectuale.

Din păcate, la sfârşitul săptămânii, am fost informat că Moore şi-a anulat predarea pentru tot restul anului universitar din cauza unor probleme grave la spate. În afară de a-l vedea frecvent mergând cu bicicleta pe străzile din Cambridge în anii următori, nu am mai interacţionat niciodată cu Moore. Nici măcar nu am îndrăznit să mă prezint din nou, într-una dintre rarele ocazii în care ni s-a alăturat la prânzurile de vineri la Centrul de Studii Europene.

Cu toate acestea, chiar de când eram la Columbia auzisem deja de unul dintre studenţii lui Moore, care era pe cale să-şi termine doctoratul şi a cărui sociologie comparativă a revoluţiilor franceză, rusă şi chineză era, ei bine, revoluţionară ca amploare şi originalitate. Această persoană era Theda Skocpol, care urma să devină principalul sociolog politic al generaţiei mele, în aceeaşi ligă cu Moore, Lipset şi toţi mai marii disciplinei lor. Ea a devenit, de asemenea, unul dintre cei mai importanţi experţi în domeniul politicii şi societăţii americane, fiind în acelaşi timp şi profesor universitar în cadrul Departamentul de guvernare şi Departamentului de sociologie de la Harvard. În toamna anului 1975, Skocpol a găzduit un seminar intitulat „Sociologia sistemelor guvernamentale". Am vizitat-o în timpul programului ei de lucru şi am întrebat-o dacă pot asista la curs ca bursier postdoctoral. Mi-a dat politicos permisiunea, dar mi-a cerut să fiu un participant activ, să citesc toate lecturile şi să mă angajez în discuţii de curs, ca şi cum aş fi un doctorand obişnuit, nu un consumator pasiv.

Am fost de acord, iar asta a fost în beneficiul meu, pentru că lecturile de la curs mi-au mărit foarte mult repertoriul academic. Totuşi, mai importante au fost prieteniile pe care le-am legat cu un număr de studenţi, dintre care cel puţin şapte au urmat cariere academice distinse, în cadrul acestui seminar excepţional. Printre aceşti prieteni s-a numărat şi David Karen, care, aşa cum am amintit, a oficiat ca rabin

la nunta lui Kiki şi a mea, în mai 1998. Yankees şi Grateful Dead ne-au furnizat material suplimentar cu care să ne legăm prietenia.

Karl Deutsch: profesor, mentor, prieten, geniu senin

Apoi a apărut Karl Deutsch! După ce i-am citit şi studiat lucrările la Columbia, am presupus că autorul cărţii *The Nerves of Government and Nationalism and Social Communication* trebuie să fie, dacă nu un geniu, atunci pe aproape. Şi câtă dreptate am avut! Cu zece minute înainte ca Deutsch să-şi înceapă seminarul doctoral despre naţionalism, am urcat în fugă scările până la etajul al doilea al Littauer Hall, pentru a o întâlni pe Evelyn Neumark. Evelyn voia să-mi facă cunoştinţă cu Deutsch, astfel încât să putem discuta în timp ce mergeam împreună la clasă.

Uşa biroului lui Deutsch era întredeschisă şi am zărit un bărbat înalt, cu ochelari cu ramă groasă, care purta un costum închis la culoare din trei piese, cu cămaşă albă şi o cravată elegantă, închisă la culoare. Vorbea la telefon într-o engleză perfectă, cu un puternic accent german, discutând despre modul în care Modelul Bariloche s-a dovedit o îmbunătăţire importantă faţă de Modelul Clubului de la Roma, pe care el, Deutsch, îl considera prea economist, cel puţin în contextul a ceea ce am putut să înţeleg din conversaţie telefonică. Sosise ora seminarului şi Deutsch nu dădea semne că va pune capăt conversaţiei telefonice. La un moment dat, Evelyn a intrat în biroul lui Deutsch, l-a prins uşor de braţ şi l-a îndemnat subtil să încheie conversaţia, deoarece întârziase la curs. Aproximativ zece minute mai târziu, Deutsch a încheiat apelul şi s-a întors către Evelyn cu cel mai amabil dintre chipuri şi un zâmbet larg şi a spus:

— Doamnă Neumark [nu îi spunea niciodată Evelyn], ce curs am acum?

La care Evelyn a răspuns cu respect:

— Cursul dumneavoastră de naționalism, profesore Deutsch.

— Oh, da, desigur. În ce clasă? Este prima dată în acest semestru, poți să mă conduci acolo, te rog?

Evelyn s-a conformat și au ieșit din biroul lui, direct spre mine.

— O, domnule profesor Deutsch. Vreau să-l cunoașteți pe Andy Markovits, care este pe cale să-și susțină teza de doctorat la Columbia și va fi bursier timp de un an la Centrul de Studii Europene.

Deutsch a venit la mine, m-a luat de mână cu căldură și entuziasm și a spus:

— Bine ai venit la Harvard. Îi cunoști pe foștii mei studenți de la Yale Douglas Chalmers și Donald Puchala, care predau acum la Columbia?

— Nu numai că îi cunosc, am răspuns, dar am urmat cursul lui Chalmers despre partidele politice, care a fost unul dintre preferatele mele la Columbia.

— Da, a spus Deutsch, teza lui de doctorat sub conducerea mea despre social-democrația germană a fost excelentă, deși interpretarea lui despre Schumacher a fost prea conciliantă pentru mine în ceea ce privește tendințele neutraliste ale lui Schumacher. Tu ce crezi?

Spre norocul meu, știam puțin despre asta și i-am răspuns că tradiția antioccidentală a SPD[1] era profundă și era de înțeles la acea vreme.

— La ce tradiție te referi? întrebă Deutsch. Sunt interesat să aud asta!

În acel moment, Evelyn a intervenit blând.

— Domnule profesor Deutsch, chiar ați întârziat, poate că domnia voastră și Andy puteți vorbi despre asta după seminar. Vă rog, haideți să mergem în clasă.

Am intrat într-o sală de seminar plină, unde m-am așezat în cercul exterior, deoarece nu eram student la acel curs. Și atunci a început spectacolul. Fără nicio notiță, Deutsch a început o prezentare strălucită de două ore despre naționalism – esența sa, dezvoltarea sa, istoriile sale

1. Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Partidul Social Democrat din Germania (n.trad.).

diferite în Europa de Est şi de Vest, manifestările sale prin intermediul religiei, în comparaţie cu cele prin limbaj. A rezumat lucrările tuturor teoreticienilor majori ai naţionalismului. Exemplele zburau în continuu prin clasă, de la Nigeria contemporană la India din perioada Imperiului Mogul, de la Elveţia secolului al XV-lea până la Brazilia contemporană. Nu văzusem niciodată o prezentare atât de uluitoare ca amploare şi profunzime, făcută în întregime din minte.

Cursul a depăşit cu mult timpul alocat. Studenţii au început să plece în linişte pentru că aveau alte angajamente. Întreaga interpretare mi-a amintit de celebra Simfonie nr. 45 a lui Joseph Haydn – aşa-numita *Simfonie Adio* – unde, în adagioul final, muzicienii îşi părăsesc în linişte locurile în orchestră, unul câte unul, doar două rămânând ocupate.

Deutsch părea să nu ţină seama de acest exod lent, dar constant de studenţi, până când unul dintre ei a îndrăznit să-l întrebe care era tema pentru următorul curs. Perplex, Deutsch a cerut o programă, pe care i-a dat-o un alt student. A citit cu atenţie lista extinsă de lecturi şi a început să expună o serie de autori şi lucrările lor. Întrebat de un alt student ce părţi din aceste lucrări trebuiau citite, Deutsch a zâmbit şi a spus:

— Toate părţile!

Reacţia studenţilor a fost grăitoare. Nu au exprimat nicio animozitate faţă de el; pur şi simplu au acceptat răspunsul lui cu respect şi admiraţie, ca şi cum ar fi spus: ce te aşteptai să auzi de la un om atât de extraordinar?

El era un om fără pretenţii, când ar fi putut avea atâtea. Într-unul dintre eseurile pe care le-am publicat despre Deutsch de-a lungul anilor, un pasaj pare cel mai potrivit pentru a surprinde acest aspect al personalităţii sale:

> Ceea ce pare incredibil, aproape înspăimântător, este faptul că Karl Deutsch a întruchipat toată această strălucire, erudiţie, învăţătură, abilitate combinatorie şi integratoare, fără să pară vreodată cuiva pretenţios, lăudăros, intimidant sau arogant. Nu l-am văzut niciodată pe Deutsch să se poarte urât cu nimeni atunci când îi întrecea pe toţi cei din clasă cu

> cunoștințele sale enciclopedice și cu abilitățile sale mentale incredibile. Publicul său reacționa pur și simplu cu uimire și admirație – era o ocazie de a-l savura, cu zâmbetul pe buze și împărtășind bucuria lui evidentă. Karl Deutsch avea o dispoziție socialistă nealterată, care nu știa nimic despre ierarhie și statut. El era interesat doar să se concentreze asupra materialului și conținutului, cunoștințelor și învățării, niciodată asupra statutului, funcției sau prestigiului[1].

Un alt aspect evident în acea primă zi în care am participat la seminarul lui Deutsch a fost geniul lui. Am avut norocul și onoarea de a studia cu niște oameni incredibil de inteligenți, dar inteligența acestui om era de altă amploare. Deutsch a fost un politolog inovator. El a introdus în disciplină metode cantitative care erau unice și revoluționare la acea vreme și au devenit obișnuite în ziua de azi. Dar munca lui Deutsch depășea limitele științei politice, chiar și în sens larg. Amploarea și anvergura influenței sale sunt evidente în publicațiile sale comune cu zeci de experți din întreaga lume, de la matematicieni francezi la antropologi indieni, de la politologi germani la etnologi brazilieni, de la economiști câștigători ai Premiului Nobel la psiholingviști, de la istorici ai Evul Mediu la biofizicieni și teoreticieni ai jocului.

Lucrările lui Deutsch au apărut în cele mai bune reviste de științe politice de pe ambele maluri ale Atlanticului. Dar au fost publicate și în reviste de econometrie, ortopsihiatrie, psihiatrie, filozofie și fenomenologie. A scris eseuri despre tratate filozofice despre teleologie și ontologie, precum și despre psihologia dezvoltării personalității; a compus modele statistice pentru analiza fluxurilor tranzacționale,

1. Andrei S. Markovits, „From Prague to America: Karl W. Deutsch between Experience and Knowledge" în Dan Diner și Moshe Zimmermann, eds., *Disseminating German Tradition: The Thyssen Lectures* (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2009), pp. 120, 121. În calitate de autor al acestei lucrări, mi-am luat libertatea de a furniza aici limbajul manuscrisului meu original pe care l-am trimis editorilor, și nu textul editat de către aceștia, care este ușor diferit (n.aut.).

precum şi articole despre teoria jocului. A scris studii importante despre prezervarea militară a Confederaţiei Elveţiene în secolul al XIV-lea, precum şi despre bilingvismul perfect al cantonului elveţian Wallis.

Ceea ce face ca lucrurile să fie şi mai impresionante este faptul că nu l-am văzut niciodată pe Deutsch pregătindu-se pentru o prelegere. În rare ocazii el cel mult îşi nota câteva cuvinte într-un carnet galben, pentru a puncta ceva anume (bun produs al Gymnasiumului european, Deutsch, ca mine, nu ştia să scrie la maşină, dar spre deosebire de mine, nu pare să fi trebuit niciodată să înveţe), şi pornea din acel punct, susţinând o prelegere captivantă în faţa a 10 persoane sau a 300. La Yale, a câştigat râvnitul premiu William Benton acordat de Political Union, pentru susţinerea celor mai captivante prelegeri despre politica globală. În mod elocvent, acesta era singurul premiu dintre multele primite de Deutsch (numai doctorate onorifice avea şapte) care era expus la vedere în biroul din casa lui din Cambridge. Am rămas uluit atunci când m-am dus să-l ascult pe Deutsch ţinând prelegeri studenţilor de la Harvard despre ascensiunea naziştilor. Şi la fel au fost şi ei. Efectiv puteai auzi musca în timpul cursului de nouăzeci de minute, iar la sfârşit toţi se ridicau şi îl ovaţionau în picioare. Pur şi simplu îl iubeau pe tip!

Seminarul din acea primă zi trebuia să înceapă la 16:00 şi să se termine la 18:00. Ei bine, a început aproape de 16:25 şi s-a încheiat la 18:25. Deutsch şi cu mine ne-am întors la biroul lui, de unde Evelyn plecase deja acasă. Am stat acolo şi am început să vorbim despre apariţia naţionalismului maghiar sub stăpânirea habsburgică. (Din păcate, nu am ajuns niciodată să discutăm despre tendinţele neutraliste ale SPD din anii ’50, pe care le-am menţionat în timp ce mergeam împreună la clasă, decât mulţi ani mai târziu, într-o cafenea din Berlin.) Deutsch părea să fie impresionat de ceva ce am spus şi m-a întrebat:

— De ce ştii toate astea?

Când i-am răspuns că m-am născut în acea parte a lumii şi mi-am petrecut anii de Gymnasium la Viena, comportamentul lui deja cald a devenit aproape patern.

— Când eram la Gymnasium în Praga, în anii ’20, petreceam multe veri la Viena cu unchiul meu Julius, care, după cum probabil că ştii, era comandantul organizaţiei paramilitare a Partidului Social Democrat, Schutzbund.

Am spus că ştiam asta, desigur, fiind un cititor pasionat al *Arbeiter-Zeitung* şi, de asemenea, un student al austro-marxismului. Deutsch a devenit din ce în ce mai însufleţit şi a început să mă delecteze cu detalii despre mama lui, care era din Hernals, sectorul al şaptesprezecelea al Vienei, şi despre cum a devenit ea prima femeie reprezentantă a Partidului Social Democrat – a oricărui partid, de altfel – care a deţinut un mandat în parlamentul Cehoslovaciei. Deja trebuie să fi trecut cu mult de ora 19, dar Deutsch nu dădea niciun semn de plecare; de fapt, pe măsură ce trecea timpul, se simţea din ce în ce mai mult în largul lui să vorbească cu mine.

Deodată, o femeie micuţă, elegantă, cu aspect evreiesc, a intrat ţopăind în birou, spunând aproape exasperată:

— Karl, este mult trecut de şapte! Unde eşti? Avem planuri pentru cină la 7:30 şi trebuia să vii acasă înainte să ieşim. Ce se întâmplă?

Deutsch a tratat situaţia cu calm.

— Îmi pare atât de rău, Ruth, draga mea. Dar l-am întâlnit aici pe acest tânăr minunat care a mers la Gymnasiumul din Viena, vorbeşte maghiară şi română şi acum îşi termină doctoratul la Columbia, dar studiază deja la Centrul de Studii Europene al lui Guido de pe strada Bryant.

Doamna Deutsch a dat mâna cu mine şi am observat că treaba cu Viena a afectat-o profund.

— Viena, ascultă, ce faci sâmbătă seara? Eşti disponibil să vii la cină la noi acasă? Vine şi un tânăr politolog austriac. Vino, la ora 19:30, Lakeview Avenue, la numărul 25! Chiar pe dreapta de pe Brattle Street, când vii cu maşina spre Watertown. Şi acum, Karl, trebuie să mergem, punct!

După cum m-a informat Evelyn a doua zi, şi Mary Deutsch Edsall, fiica mai mare a soţilor Deutsch, mi-a spus mai târziu, se pare că

apariția lui Ruth pentru a-l lua pe Karl de biroul nu era o excepție, ci regula. Pe lângă sufletul și bunătatea socialiste ale lui Karl, precum și geniul său, el avea și o a treia trăsătură: întârziere perpetuă. Încă o dată, citez din una dintre publicațiile mele:

> Poate că cei care au reușit să surprindă cel mai bine natura esențială a lui Deutsch au fost un grup de politologi de renume mondial, toți colegii lui Deutsch la Harvard, care au încheiat minutul memorial în onoarea lui Karl W. Deutsch, care a fost adoptat oficial de Facultatea de Arte și Științe de la Universitatea Harvard din 14 februarie 1995, în următoarea manieră emoționantă: „Karl Deutsch, eternul optimist, nu a fost niciodată punctual, dar a fost întotdeauna înaintea vremurilor sale”[1].

Atât Karl, cât și Ruth s-au născut în 1912 în casele unor familii burgheze vorbitoare de limbă germană din Praga. Tatăl lui Karl, Martin, era optician. Mama lui, Maria (născută Scharf), era vieneză și nu era evreică. După conceptul rasial al Legilor de la Nürnberg, Karl era evreu. Dar după legea evreiască și prin înțelegerea lui de sine, Karl nu era evreu. A mers la un Gymnasium german, pe care l-a absolvit în 1931. Apoi s-a înscris la Universitatea Germană din Praga, primind diploma în 1934. Un dușman inveterat al național-socialismului, care devenise din ce în ce mai popular în rândul multora dintre vorbitorii de germană din Cehoslovacia la acea vreme, Deutsch a părăsit universitatea și a plecat în Anglia pentru a se pregăti ca optician oftalmolog, ceea ce ar i-ar fi putut fi de folos dacă voia să calce pe urmele tatălui său. Îmi spunea mereu că dragostea lui pentru știință, pentru numere, pentru unghiuri, pentru linii întrerupte, pentru transparență, pentru deficiențe de vedere și miopie, pentru anatomia umană, pe care le-a folosit pe toate atât de prolific în opera sa, nu în ultimul rând în cartea sa genială *The Nerves of Government*, provenea din perioada pregătirii pe care a făcut-o în Anglia pentru a deveni optician.

1. Markovits, „From Prague to America”, p. 121 (n.aut.).

La întoarcerea la Praga, Deutsch s-a înscris la Universitatea Carolină unde se vorbea limba cehă și unde și-a dat doctoratul în 1938. În mod obișnuit, un bărbat de poziția lui din Praga la acea vreme ar fi dispreţuit să vorbească ceha și ar fi rămas fixat pe limba germană, pe care ar fi considerat-o superioară din toate punctele de vedere. Karl, care vorbea limba cehă bine atunci când s-a înscris la această instituție, a vorbit-o perfect la absolvire. Mai târziu, a folosit acest fenomen în studiul său asupra caracterului social al învățării limbilor, observând că o nouă limbă se învață de obicei „în sus", nu „în jos", adică grupul social subordonat trebuie să învețe limba grupului dominant, și nu invers.

Karl și cu mine am discutat această idee în mod prolific în timpul unei călătorii la Montreal, unde am observat că toți francofonii vorbeau engleza, în timp ce anglofonii nu vorbeau franceza. Karl a fost fascinat când i-am povestit că mama mea – și chiar și Juliska, ajutorul de la țară al mamei – nu au învățat niciodată limba română, pe care o dispreţuiau ca fiind profund inferioară limbii maghiare, ca să nu mai zic de germană. Când Karl s-a întors la Praga, în 1988, pentru a susține o prelegere la Universitatea Carolină, a făcut-o într-o cehă perfectă, pentru care a primit aplauze furtunoase de la publicul său uriaș.

În 1936, Karl s-a căsătorit cu iubita sa din copilărie, Ruth Slonitz, iar în 1938, cei doi s-au îmbarcat într-o călătorie spre Statele Unite, nu ca refugiați, ci ca titulari ai unei burse, intenționând pe deplin să se întoarcă acasă în Praga. Dar planul lor a fost afectat de infama capitulare a Marii Britanii și a Franței în fața lui Hitler la München, care a dus la ocuparea de către naziști a Regiunii Sudete și la dispariția Cehoslovaciei. Peste noapte, Karl și Ruth au devenit refugiați fără adăpost. În 1939, Karl a obținut o bursă de studiile doctorale în guvernare la Harvard. Și așa și-a început cariera sa academică extraordinară.

Am fost la familia Deutsch la cină în acea primă sâmbătă seara. Buchetul mare de flori cu care am venit a fost tot ce i-a trebuit lui Ruth pentru a începe să mă iubească. (Unul dintre obiceiurile bune pe care le-am învățat de la tatăl meu a fost să duc mereu un cadou atunci când sunt invitat undeva, să nu merg niciodată cu mâna goală.) Când am

intrat în casa superbă de pe Lakeview Avenue, l-am recunoscut imediat pe tânărul politolog austriac care era oaspetele familiei Deutsch. Era Anton Pelinka, pe care îl întâlnisem la sfârşitul lui 1973 sau începutul lui 1974 în minunata Café Landmann din Viena, preferata lui Anton şi a mea dintre fabuloasele localuri ale oraşului. Ne-am împrietenit imediat, nu doar datorită dragostei noastre pentru politică şi a orientărilor normative similare, ci şi pentru că Anton era acel tip de european foarte rar la acea vreme care nu numai că iubea baschetul, dar era şi foarte bun profesionist. Anton a fost bursier Schumpeter la Centrul de Studii Europene în anul universitar 1990-1991; cinci ani mai târziu, am petrecut patru luni la Departamentul său de Ştiinţe Politice de la Universitatea din Innsbruck, în calitate de bursier Fulbright. În cele din urmă, l-am invitat la Universitatea din Michigan pentru un an universitar întreg, pe care l-a petrecut, în conformitate cu afilierea mea, jumătate la departamentul de germană şi jumătate la ştiinţe politice. Anton şi cu mine am dezvoltat o prietenie pe viaţă. Până la Ziua Recunoştinţei din 1975, am devenit membru al gospodăriei Deutsch.

La birou, Karl m-a întrebat dacă aş fi interesat să-l ajut la un proiect de modelare globală care urma să conducă nu numai la o conferinţă majoră, ci şi la o antologie publicată. Conferinţa avea să aibă loc la Harvard în aprilie 1976, iar Karl avea nevoie de ajutor organizaţional, deoarece Evelyn nu putea face faţă singură unor evenimente de această amploare. Voia să angajeze un student de la studiile postuniversitare de la Harvard în acest scop, dar spera că îl pot ajuta eu, totuşi. Am acceptat cu bucurie, din multe motive: lucram cu Karl Deutsch; învăţam despre acest lucru ciudat numit modelare globală, din care abia întrezărisem cel mai vag dintre contururi; deveneam coeditorul primei mele cărţi autentice; făceam bani pe statul de plată de la Harvard. Asta însemna că Fundaţia Markovits trebuia să mă plătească doar pentru un semestru, în loc de cele două planificate.

Începând din ianuarie 1976, am devenit practic curierul intelectual şi academic al lui Karl: îi aduceam cărţi de la Biblioteca Widener, citeam primele schiţe de articole aşa cum erau ele pe carnetele galbene şi îl

duceam cu mașina prin oraș, în special la Aeroportul Logan, joia după-amiaza, când, cu o oarecare regularitate, se îmbarca pentru a zbura către Aeroportul metropolitan din Detroit pentru vizite la Universitatea din Michigan din Ann Arbor. La Michigan, Karl colabora îndeaproape cu J. David Singer, de la Departamentul de Științe Politice, la celebrul proiect Corelates of War. De asemenea, lucra îndeaproape cu psihologul matematician de origine rusă Anatol Rapoport și cu matematicianul din Viena Manfred Kochen pe diferite aspecte ale teoriei jocului. Aveam să-i întâlnesc pe toți acești trei oameni de știință la conferința de modelare pe care am organizat-o la Harvard, în aprilie 1976.

Pentru a lucra la capacitate maximă la pregătirile pentru această conferință globală de modelare, Karl a considerat că ar fi fost mult mai bine dacă aveam propriul meu spațiu de birou, și nu să împărțim micul alcov deghizat în birou de la Centrul de Studii Europene. Mi-a oferit un birou pe care îl numea „depozitul", situat la marginea campusului Harvard și în care nu mai călcase de mai bine de cinci ani. Când am intrat în cameră, m-am convins de asta cu ochii mei. Totuși, m-am îndrăgostit de locul acela încă de la început. Acesta a fost începutul vieții mele minunate de 15 ani în camera 213 din clădirea Vanserg menționată anterior, alias „Bunkerul".

Conferința din aprilie a repurtat un succes uimitor. Nu numai că am dobândit cunoștințe considerabile despre cele mai variate domenii și am întâlnit oameni fascinanți, dar, sub tutela lui Karl, am aflat și că trebuia să mă adresez tuturor vorbitorilor și să le cer lucrările, astfel încât să începem să producem imediat volumul editat. Pentru un *Luftmensch*[1] precum Karl, care părea mereu pierdut în ideile sale, el dădea dovadă de o cunoaștere organizațională și un mod practic surprinzătoare. La urma urmei, era fostul șef al New England Political Science Association și al giganticei American Political Science Association și, în 1976, a devenit președinte al International Political Science Association cu siguranță datorită intelectului său impozant și

1. Persoană preocupată mai degrabă de chestiuni metafizice decât de unele materiale (n.trad.).

imensei admirație a colegilor pentru munca sa academică. Totuși, astfel de poziții necesită și un simț al practicii și abilități organizatorice, indiferent cât de pregătit este personalul care se ocupă de problemele zilnice. În mod surprinzător, Deutsch poseda ambele abilități din belșug. În vara anului 1977, am publicat volumul conferinței, intitulat *Problems of World Modeling: Political and Social Implications*. Era prima dată când îmi vedeam propriul nume pe coperta unei cărți.

Cred că este potrivit aici să vin cu o mică explicație în legătură cu modelarea globală. Începând cu faimoasa analiză input-output a economistului de la Harvard Wassily Leontief a interdependenței sectoarelor economice și a efectului rezultat asupra vieții sociale, pentru care a câștigat Premiul Nobel în 1973, un număr tot mai mare de sociologi au ajuns să folosească noua putere a calculatoarelor, aflată la dispoziția lor, pentru a analiza volume mari de date în vederea înțelegerii problemelor umane. Cu toate acestea, modelarea globală și-a asumat o prezență populară suficientă pentru a schimba comportamentul uman și conținutul politicii abia după ce Clubul de la Roma a publicat *The Limits to Growth* în 1972.

Scrisă de Dennis Meadows, Donella Meadows, Jørgen Randers și William Behrens III, *The Limits to Growth* a demonstrat utilizarea modelului computerizat World3 pentru a simula consecințele interacțiunilor dintre resursele fizice ale pământului și sistemele umane. Concluzia cărții nu era deloc optimistă. Împreună cu *Silent Spring* a lui Rachel Carson, care fusese publicată cu exact un deceniu mai devreme, activitatea Clubului de la Roma a devenit manualul și biblia mișcării ecologiste în plină dezvoltare. După cum aveam să argumentez adesea în propriile mele lucrări, acest moment a schimbat modul în care am ajuns să definim progresul și a modificat ceea ce însemna a fi de stânga și progresiv de la culoarea sa anterioară, roșu, la verdele ulterior și actual. În timp ce până atunci progresul însemnase îmblânzirea naturii prin construirea de mari baraje, progresul ajunsese de acum să însemne apărarea peștilor *percina tanasi* de consecințele nefaste ale tocmai unor astfel de baraje și mega-proiecte similare de construcție, mai precis

conservarea și restaurarea naturii, nu stăpânirea ei.

Deși lui Karl îi plăceau multe dintre ideile expuse de adepții acestei noi mișcări ecologice, el era neîncrezător în pesimismul lor profund și în faptul că respingeau știința, tehnologia și esența Iluminismului. Etern optimist, Karl credea că știința, tehnologia, datele și învățarea duceau întotdeauna la îmbunătățirea condițiilor sociale și la o viață mai bună. Mi-a spus adesea că, după părerea lui, cunoașterea duce întotdeauna la fericire. Desigur, există impedimente, cum ar fi abuzul de știință de către naziști și fasciști, dar în cele din urmă virtutea avea să triumfe asupra răului, facilitată de desfășurarea cognitivă și etică a cunoștințelor. Nu am fost deloc surprins când, într-una dintre nenumăratele noastre discuții, am aflat că lui Karl nu-i plăcea deloc Școala din Frankfurt. El credea că lucrarea *Dialectic of the Enlightenment* a lui Max Horkheimer și Theodor W. Adorno, probabil lucrarea reprezentativă a acelei școli eclectice, era o lectură profund defectuoasă și eronată a Iluminismului, care putea duce cu ușurință la o interpretare la fel de greșită și eronată a politicii.

Nu voi uita niciodată momentul în care, pe când ne întorceam de la institutul lui Karl din Berlinul de Vest, după prânz, într-o zi însorită de la începutul anilor '80, am dat peste o demonstrație împotriva desfășurării rachetelor americane în Germania. Astfel de demonstrații făceau parte din viața publică germană la acea vreme și nimic nu era ieșit din comun în ceea ce o privea pe aceasta. Karl a fost tulburat nu de cererea demonstranților ca aceste rachete să nu fie dislocate în Germania și Europa (o dorință pe amândoi o împărtășeam pe deplin), ci de semnele lor mistice, de invocarea sfințeniei naturii, de înclinația lor antitehnologică, toate trimițându-ne înapoi în timp spre o anumită caracteristică de sânge și pământ de care ne temeam amândoi.

Karl nu avea nimic împotriva protejării naturii. Totuși, o astfel de acțiune trebuia să fie rezultatul gândirii raționale și al planificării științifice bazate pe cunoaștere și expertiză, nu pe preamărirea trecutului mitic al unei lumi pretins armonioase și fericite. Ca optimist, interesul lui Karl pentru modelarea globală s-a concentrat pe contracararea pesimismului profund al Clubului de la Roma. El considera că modelul și

interpretarea acestuia erau mult prea deterministe şi a susţinut cu tărie că niciunul dintre rezultatele adverse preconizate de autorii săi nu a fost prestabilit. Acele rezultate au fost mai degrabă supuse acţiunii umane, alegerii publice, voinţei politice şi implementării, toate acestea depinzând de îmbunătăţirea învăţării şi cunoştinţelor şi nu de negarea şi înlocuirea acesteia cu emoţii şi temeri vagi.

Munca mea cu Karl a produs o reacţie destul de puternică în unele cercuri ale Centrului de Studii Europene. Aceasta era o perioadă în care a fi de stânga şi progresist presupunea un scepticism profund faţă de empirism şi o respingere totală a pozitivismului. Pentru acest mediu academic şi această orientare intelectuală, procesarea datelor, oricât de sofisticate ar fi fost metodele, nu era cu siguranţă acceptabilă şi era dispreţuită de temutele supranume de „pozitivism" sau „empirism", adesea însoţite de adjectivul „fără minte". Deşi nimeni de la Centru nu a mers pe drumul deconstrucţiei şi al postmodernismului, care a devenit epistemologia hegemonică ce domină discursul în atât de multe dintre departamentele umaniste la acest moment, modelarea deutscheeană nu era în mod clar în regulă la Centrul de Studii Europene.

Să nu uităm că, de ceva timp, anumite părţi ale stângii occidentale au considerat ştiinţa, faptele şi munca empirică drept confirmări reacţionare ale structurii de putere existente, în timp ce criticilor şi activismului de opoziţie li s-a acordat locul de onoare. Odată, la o prelegere din anii '80 – despre Holocaustul tuturor lucrurilor – un membru al publicului m-a atenţionat să mă îndepărtez de toate aceste *date, date, date ale mele*, pentru că erau doar forme diferite de interpretare, lecturi diferite, texte diferite, dar nu adevăr, deoarece, în orice caz, adevărurile nu există. Respingerea faptelor a devenit emblematică pentru eşichierul de dreapta doar odată cu deplasarea Partidului Republican spre extrema dreaptă în cursul anilor '90 şi începutul anilor 2000, în timp ce cei de stânga deveniseră susţinători fideli ai ştiinţei, faptelor, datelor şi realităţii empirice. Acesta nu este singurul loc în care la baza peisajul politicii americane din ultimele decenii au ajuns să stea schimbări complete de poziţie şi caracter.

Karl și cu mine am discutat multe dintre aceste chestiuni nu numai la Cambridge, ci și la Berlin, unde, în 1977, Karl a devenit unul dintre directorii prestigiosului Wissenschaftszentrum Berlin (WZB) – Centrul de Științe Sociale din Berlin – responsabil de un grup mare de experți internaționali care lucrează la multe aspecte ale modelării globale. De atunci și până în 1985, când Karl s-a retras din funcția de profesor la Harvard, și-a împărțit timpul între aceste două instituții, predând în timpul semestrului de toamnă la Harvard și apoi stând din ianuarie până în august la Berlin; din 1985 până în 1987, a fost unul dintre directorii cu normă întreagă ai WZB, deși adesea nu se afla la Berlin, așa cum nu fusese de multe ori la Cambridge. Lui Karl îi plăcea să călătorească, pentru că îi plăcea să interacționeze cu oamenii în mod constant și pretutindeni și pentru că îi plăcea să învețe de la alții, indiferent de statutul sau poziția lor. Îi plăcea să învețe de la un boboc din primul an de facultate la fel de mult ca de la un laureat al Premiului Nobel. Rareori i-am văzut fața deja senină a lui Karl devenind și mai senină decât atunci când îi plăcea ceva ce i-am spus, exclamând invariabil:

— Excelent! Trebuie să țin minte asta!

Înspăimântător, a ținut minte mereu.

Karl a iubit experiența sa la Gymnasium și credea că o educație în stil Gymnasium era excelentă; nu e nevoie să spun că l-am contrazis vehement. Din astfel de discuții a apărut un proiect: organizarea unei ample conferințe despre încrederea în/frica de știință. Desfășurată la Institutul Aspen din Berlin și organizată împreună cu WZB, conferința a produs încă un volum pe care eu și Karl l-am coeditat. Cartea, *Fear of Science – Trust in Science: Conditions for Change in the Climate of Opinion*, a evidențiat stadiul dezbaterii pe această temă crucială la sfârșitul anilor ’70. Sunt mândru de munca mea cu Karl Deutsch și nu voi putea niciodată să exprim cât de multe am învățat făcând parte din aceste colaborări.

La una dintre întâlnirile mele cu Karl la biroul lui de pe Lakeview Avenue, Ruth mi-a cerut să stau la ei acasă în vara anului 1976, când ea și Karl urmau să petreacă patru luni în Europa. În afară de a avea grijă

de pisica lor – numită în mod corespunzător Katze –, nu aveam nicio responsabilitate, în afară de a păstra intactă casa lor minunată. Ştiam deja că tatăl meu avea să mă viziteze mai mult decât de obicei, astfel încât să poată asista la celebrarea bicentenarului Statelor Unite şi să mi se alăture la Jocurile Olimpice de vară de la Montreal. Acum ştiam că tata va avea un loc impunător unde să ne petrecem săptămânile împreună în Cambridge.

A fost unul dintre momentele importante ale vieţii tatălui meu să-şi găsească fiul atât de bine primit de această familie de refugiaţi din Europa Centrală, patronată de Karl, acest geniu falnic care câştigase respectul lumii. Mi-a plăcut să-l văd pe tata absorbit de discuţiile despre teatru şi literatură cu cei doi Deutsch, Bertolt Brecht fiind unul dintre autorii preferaţi ai lui Karl, iar tatăl meu fiind un mare fan al *Operei de trei parale*. Tatăl meu şi familia Deutsch pur şi simplu s-au simţit profund confortabil unii cu ceilalţi: aceeaşi generaţie, acelaşi mediu cultural, aceleaşi interese. Acea seară, în care cei doi s-au întors acasă pentru un scurt weekend în timpul petrecut în Europa, mă va face să lăcrimez mereu, pentru că mi-am dat seama că tatăl meu ştia sigur că ajunsesem la cel mai bun nivel de siguranţă şi respect. Când tata a murit, în aprilie 1990, atât Karl, cât şi Ruth mi-au scris scrisori de condoleanţe memorabile nu numai pentru căldura conţinutului lor, ci şi pentru stilul în care au fost transmise: biletul de la Ruth pe o hârtie frumoasă care, sunt sigur, a fost greu de găsit; scrisoarea de la Karl, întinsă pe trei pagini în format legal, cu un scris de mână uriaş şi distinct, a cărui familiaritate mi-a încălzit inima.

Karl a murit pe 1 noiembrie 1992, în casa sa de pe Lakeview Avenue, înconjurat de familie. Ruth a organizat o ceremonie pentru el la Biserica Memorială din Harvard. Am fost profund impresionat când mi-a cerut să fiu unul dintre cei patru elogiatori. De atunci, am publicat articole despre viaţa şi opera lui Karl în diverse enciclopedii şi antologii. Am fost şi unul dintre vorbitori atunci când Universitatea Carolină a dat numele Karl W. Deutsch unei biblioteci, care găzduieşte vasta colecţie de cărţi a lui Karl din birourile sale din Cambridge şi Berlin, precum şi din

biblioteca lui de pe Lakeview Avenue. De departe, cel mai neobișnuit și inovator eveniment în legătură cu implicarea mea în opera lui Karl a fost atunci când cei trei editori ai unui volum intitulat *The Return of the Theorists: Dialogues with Great Thinkers in International Relations* mi-au cerut în 2015, la 23 de ani de la moartea lui Karl, să realizez un interviu imaginar cu Karl Deutsch. Unii dintre ceilalți mari intervievați în acest volum sunt Tucidide, Platon, Aristotel, Machiavelli, Hobbes, Locke, Hume, Rousseau, Kant, Hegel, Marx, Weber, Nietzsche, Durkheim, Mumford și Arendt.

Interviul meu postum cu Karl – care a avut loc în biroul lui de pe Lakeview Avenue – se concentrează pe ceva ce și-ar fi dorit cu orice preț să experimenteze: iPhone-ul, un dispozitiv ce poate fi ținut în mână de către om și care a revoluționat nivelul de cunoaștere, ceva la care Karl a visat întotdeauna. După ce a discutat unele dintre efectele adverse ale noilor tehnologii, el încheie interviul nostru cu următorul gând optimist:

— Dar tocmai în mai sus menționata *longue durée* a lucrurilor, decența umană va învinge întotdeauna depravarea umană[1].

După moartea lui Karl, Ruth mi-a rămas o prietenă dragă pe care o vedeam ori de câte ori mă aflam la Cambridge. A cunoscut și a adorat-o pe Kiki, cu care avea să vorbească pe larg despre literatura austriacă și teatrul vienez. Ruth a fost invitata noastră de onoare la ambele nunți, cea oficială, din 7 noiembrie 1997, și cea evreiască, din 24 mai 1998.

Precum Karl, Ruth crescuse într-o familie a *Bildungsbürgertum*[2] vorbitoare de limba germană din Praga. Tatăl ei era inginer civil, mama ei casnică. Ruth avea și o soră, Edith. Toți cei trei membri ai familiei ei au fost uciși la Auschwitz, împreună cu soțul lui Edith și tânărul lor fiu.

1. Andrei S. Markovits, „Karl W. Deutsch (1912-1992) Interviewed", în Richard Ned Lebow, Peer Schouten, Hidemi Suganami (eds.), *The Return of the Theorists: Dialogues with Great Thinkers in International Relations* (New York: Palgrave Macmillan), 2016, p. 284 (n.aut.).

2. Clasă socială apărută în secolul al XVIII-lea în lumea germană drept stratul educat al burgheziei (n.trad.).

Într-un e-mail primit de la fiica mai mare a soților Deutsch, Mary, ca răspuns la cererea mea în legătură cu niște informații despre familie, ea a scris: „Mama și tata nu au vorbit niciodată despre asta. Inimaginabil!". Într-adevăr, în asocierea mea îndelungată cu Karl, în timpul căreia am discutat practic fiecare ungher al politicii și istoriei germane, nu am discutat și nici măcar nu am menționat Holocaustul!

Ruth studiase literatura germană și comparată la Praga. A reluat studiile la Radcliffe, de unde a absolvit în 1941. Din 1944 până în 1977, a predat limba și literatura germană la Wellesley College. Între 1958 și 1967, în timp ce Karl era profesor la Yale, Ruth a predat limba germană la Universitatea Bridgeport și la Southern Connecticut State College. În 1994, Departamentul german din Wellesley a dat numele de Ruth Deutsch noii sale biblioteci departamentale, în semn de apreciere pentru anii de muncă și pentru donarea unor mari părți a bibliotecii ei personale către departament și colegiu.

Ruth și Karl păreau a fi inseparabili. Dragostea lor era evidentă în fiecare moment al interacțiunii lor. Când m-am mutat la ei în casă, în mai 1976, ca să am grijă de aceasta pe timpul verii, am găsit pe masa din bucătărie o carte poștală de la Karl, care plecase la Berlin înainte de Ruth. Aceasta începea cu obligatoriul „Ruth, draga mea" și apoi continua spunând că îi era teribil de dor de ea, deși nu fusese plecat decât o săptămână sau două. Se termina astfel: „Grăbește-te aici să-mi luminezi viața". Impresionant după 39 de ani de căsnicie!

Pentru anul universitar 2002–2003, Comitetul pentru diplome în studii sociale de la Harvard m-a invitat să fiu profesor vizitator. Universitatea din Michigan mi-a acordat cu amabilitate permisiunea de a face acest lucru, deși abia începusem să predau acolo în toamna lui 1999. Pe timpul ședерii noastre, Kiki și cu mine ne-am propus să o vizităm pe Ruth la căminul pentru persoane vârstnice Brookhaven din Lexington la fiecare două săptămâni. Kiki și cu mine tocmai ieșeam din apartamentul nostru din Somerville, într-o după-amiază ploioasă, pentru a o vizita pe Ruth la cină, când a sunat telefonul. Mă suna cineva de la biroul decanului Universității din Michigan pentru a mă informa că

urma să primesc un e-mail oficial anunţându-mă că mi s-a acordat o catedră de profesor în cadrul colegiului meu. Am acceptat cu cea mai mare recunoştinţă, ştiind că era o mare distincţie. Persoana de la celălalt capăt al firului mi-a spus apoi că această onoare presupunea ca eu să dau un nume catedrei după unul din cadrele didactice de la Universitatea din Michigan, actual sau din trecut, şi apoi să ţin o prelegere publică inaugurală.

Pe drumul spre Lexington, Kiki m-a întrebat după cine voi numi această catedră şi i-am spus că habar n-am. Dar că odată ce ne vom fi întors în Ann Arbor, la sfârşitul lunii mai, aveam să verific şi să găsesc pe cineva care avea vreo legătură cu iudaismul, precum şi cu Europa de Est. Apoi, în timp ce intram în parcarea căminului, mi-am dat brusc seama că îl condusesem pe Karl la Aeroportul Logan pentru numeroasele sale călătorii la Ann Arbor, unde lucra la proiecte de cercetare cu profesori de la Michigan. E posibil să fi fost cadrul universitar al acelei universităţi la un moment dat? I-am dat lui Ruth vestea cea bună şi am întrebat-o dacă îşi aminteşte care erau afilierile lui Karl cu Universitatea din Michigan la mijlocul şi sfârşitul anilor ’70. La fel ca mine, şi-a amintit numele colaboratorilor lui Karl, dar nu şi statutul lui la universitate. Mai târziu, am sunat la biroul decanului meu şi am întrebat dacă cineva ar putea verifica afilierile lui Karl W. Deutsch în cadrul Universităţii din Michigan în anii ’70. De asemenea, am întrebat ce însemna pentru Universitatea din Michigan ca cel ce avea să dea numele catedrei să fi fost cadru didactic acolo. Răspuns: să fi fost cadru didactic timp de cel puţin un semestru.

Trei zile mai târziu, am primit un e-mail plin de bucurie în care se spunea că dr. Karl W. Deutsch fusese într-adevăr cadru didactic cu drepturi depline ca profesor vizitator în timpul semestrului de toamnă al anului 1977. Astfel, îmi puteam numi catedra după Karl W. Deutsch! Mai târziu în acea zi, când le-am împărtăşit aceste informaţii colegilor de la Centrul pentru Studii Europene, toţi mi-au spus că această desemnare a catedrei cu numele lui Karl Deutsch era ceva sortit. Am sunat-o pe Ruth în Brookhaven. Era în al nouălea cer. La întoarcerea

mea la Ann Arbor, m-am dus la persoana din cadrul biroul decanului care era responsabilă cu organizarea prelegerii inaugurale și am întrebat dacă mi-ar fi permis să sar peste rând, pentru că îmi doream să participe la această prelegere un invitat special, care avea 91 de ani. Cu bucurie, mi-a răspuns, mai ales că organizatorii se confruntau întotdeauna cu opusul problemei: celor care primesc o astfel de catedră le ia ceva timp – de multe ori luni și ani – pentru a susține prelegerea inaugurală. Le-am informat pe Ruth și pe fiica ei mai mică, Margaret, că le voi cumpăra bilete dus-întors la clasa întâi de la Boston la Detroit și le voi caza la unul dintre cele mai bune hoteluri din Ann Arbor, deoarece Ruth trebuia să fie aici și știam că nu avea să vină singură.

Și așa s-a întâmplat. Fiica lui Margaret, Sophia, care locuia pe atunci în Chicago, a mers cu mașina la Ann Arbor pentru a-și petrece ziua cu mama și bunica ei. Toate trei au avut locuri speciale în Sala Hussey a Ligii Michigan, unde a avut loc acest eveniment. De atunci, din septembrie 2003, sunt profesor de colegiu la catedra de Politică comparată și studii germane Karl W. Deutsch și, prin fiecare e-mail pe care îl trimit, îmi amintesc de Karl, pentru că numele lui apare în semnătura mea. Am primit de la actualul nostru decan vestea bună că, potrivit reglementărilor universitare recente, titlurile de profesor de colegiu nu dispar la pensionare, ceea ce înseamnă că voi putea păstra numele lui Karl legat de al meu ca profesor emerit pentru toată viața.

În martie 2004, am ținut prelegeri la Harvard și m-am asigurat că iau prânzul cu Ruth. Un șofer din Brookhaven a dus-o la restaurantul ei preferat din Harvard Square, fix la prânz. Am petrecut două ore încântătoare cu ea, iar ea a mâncat o porție bună de *cervelles*, pe care le mânca mereu cu atâta poftă la Sandrin's Bistro. Am condus-o la un taxi din stația de taxi de la Chioșcul din Harvard Square, i-am plătit șoferului cursa și i-am dat o îmbrățișare mare și un sărut, apoi ea a plecat către Brookhaven.

Ruth Deutsch a murit pe 20 septembrie 2004. Sâmbătă, 2 octombrie, am organizat o ceremonie minunată în Biserica Memorială din Harvard, care i-a celebrat viața. Mary și Margaret mi-au cerut să fiu

principalul elogiator, deoarece, potrivit lui Mary, devenisem fiul pe care Ruth nu l-a avut niciodată. După ceremonie, Sam Carroll, fiul lui Margaret, m-a condus de la Harvard Square la Aeroportul Logan, punându-mi să ascult muzica divină pe care o pregătise pentru ocazie: unul dintre spectacolele legendare pe care Grateful Dead le-au avut la Music Hall din Boston în iunie 1976. Auzise de la mama și mătușa lui că eram un Deadhead și astfel, pentru a-mi alina sufletul după înmormântarea bunicii lui, Sam a crezut că este potrivit să-mi pună o muzică ce îmi era dragă. Ce drăguț a fost gestul acela!

Așa s-a încheiat viața mea la Harvard, care începuse într-o dimineață strălucitoare de septembrie a anului 1975, cu îndrăzneala mea de a gândi că aș putea pur și simplu să apar în campus și să lucrez cu Marty Lipset. Spre deosebire de toate celelalte instituții la care am fost afiliat, unde aspectele negative le-au depășit adesea pe cele pozitive, nu am simțit niciodată nimic cât de cât negativ în legătură cu perioada petrecută la Harvard. Fără desconsiderări, fără invidie, fără gelozie, fără competiție – doar bucurie! În buncărul meu iubit din clădirea Vanserg, acolo mi-am început toate eforturile academice viitoare, fie ele despre sindicate, social-democrație, noi mișcări sociale, modelare globală, antiamericanism, antisemitism, sport și chiar salvarea câinilor. Prieteniile, camaraderiile, coautoratul pe care mi le-au lăsat moștenire acești ani la Harvard mă vor umple de mândrie și bucurie pentru totdeauna.

Care a fost baza acestei asocieri întâmplătoare? Harvard a devenit casa mea spirituală și de suflet tocmai pentru că nu aveam nicio legătură formală cu această instituție. Am fost complet marginal. Am fost un intrus, un impostor, pur și simplu, niciodată un adevărat membru al acestei auguste universități. De fapt, singura dată când am fost cadru didactic la ei a fost când eram profesor vizitator acolo de la Michigan. Nimic nu ar fi putut fi mai pronunțat în termeni de dezrădăcinare decât asocierea mea cu Universitatea Harvard. Totuși, locul aceasta mi-a oferit o casă pe care nu o voi găsi niciodată în altă parte în lumea academică prin însăși această dezrădăcinare.

Capitolul unsprezece

Câini: Salvatorul se salvează pe sine

Dragostea mea pentru animale datează din vremea copilăriei din Timişoara când, dacă vă amintiţi, aveam o legătură specială cu urşii. În primul rând, aveam ursuleţ de pluş preferat, căruia i-am dat numele Dovi, care înseamnă „ursuleţ" în ebraică. A fost o sărmana creatură ruptă în bucăţi în trenul la graniţa cu Ungaria, când tata şi cu mine am emigrat din România, în 1958. Apoi au fost ciocolăţelele Medved pe care mi le aducea Josif. Şi în al treilea rând, m-am îndrăgostit de aceste animale din compasiunea şi groaza pe care le simţeam când erau torturate să danseze şi să facă tot felul de alte trucuri absurde, în pieţele publice, legate în lanţuri trecute prin nasurile lor – nasul este cea mai sensibilă parte a unui urs – pentru a face bani pentru proprietarii lor.

În ciuda acestei iubiri timpurii pentru animale, nu-mi amintesc să le fi cerut vreodată părinţilor mei un câine. Am simţit instinctiv că nici nu se punea problema de aşa ceva, din cauza condiţiilor înghesuite în care locuiam. Dar am simţit şi că părinţii mei nu erau prea pasionaţi de animale, în general, sau de câini, în special, cu excepţia celor câtorva

cărţi de colorat pe care mi le-au dat când eram ţânc. Însă n-am discutat niciodată despre asta cu mama mea, care a murit când nici nu împlinisem 10 ani, şi a cărei boală cu siguranţă ar fi exclus prezenţa oricărui animal. Nici cu tatăl meu nu am deschis vreodată subiectul animalelor, nici măcar atunci când, cu câteva săptămâni înainte de moartea lui în 1990, l-a cunoscut pe câinele meu Dovi, în Cambridge. A fost blând şi atent cu Dovi; l-a tolerat pe Dovi; chiar l-a îmbrăţişat puţin înainte să plece. Dar mi-am dat seama că nu avea nicio treabă cu el. Nici măcar nu cred că şi-a dat seama că numele câinelui era identic cu numele ursuleţului de pluş la a cărui distrugere istorică a fost martor în tren, atunci când am plecat din România. Dar sunt mai mult decât sigur că indiferenţa lui faţă de câini şi alte animale provenea din faptul că tatăl meu era evreu şi om de oraş, două aspecte care, în istoria evreimii europene, au mers adesea mână în mână.

Deşi n-am dat niciodată peste studii privindu-i pe evrei şi creşterea animalelor de companie (un termen pe care îl prefer mai mult depăşitului termen „deţinere") evreii ortodocşi au, în general, mai puţine animale, mai ales câini, decât evreii laici şi populaţia obişnuită. Deşi anumite pasaje din Talmud se referă la câini ca fiind întruchiparea răului şi altele îndeamnă ca aceştia să fie ţinuţi în lanţuri, cerinţă confirmată de marele învăţat al secolului al XII-lea Maimonide, eu cred că principalul motiv pentru care atât de puţini evrei aveau animale doar de dragul de a le iubi sunt mai degrabă istorice decât religioase. În vremuri străvechi, evreii erau fermieri şi ciobani. În această lume agrară, toate animalele aveau o funcţie clară, în special de transport, protecţie sau hrană. Cu toate astea, în Europa creştină, în care evreii nu puteau deţine pământ şi prin urmare înclinau să locuiască în oraşe, devenind adesea mult mai urbanizaţi şi fiind constrânşi în ghetouri, spaţiul era esenţial, cu puţin loc în plus pentru alte fiinţe vii, cu excepţia animalelor care erau sursă de hrană. Istoricii au demonstrat că să ai animale doar pentru scopuri afective presupune un nivel de confort financiar şi un statut social pe care majoritatea evreilor nu le-au obţinut în Europa decât spre finalul secolului al XIX-lea, poate nici atunci.

Unii oameni cred că evreii au început să se ferească de câini din cauza asocierii cu agresorii lor naziști, care foloseau aceste animale mai ales în torturarea brutală a victimelor lor. Personal, consider că lipsa spațiului și a condițiilor materiale reprezintă o explicație mult mai bună pentru relația inconfortabilă dintre evrei și animale. Deși universul meu evreiesc laic avea puține în comun cu cel al coreligionarilor mei ortodocși, anumite aspecte au rămas comune ambelor comunități, atitudinea față de animalele de companie fiind una dintre ele.

În perioada petrecută la Viena, am avut două întâlniri foarte plăcute cu câinii. Prima a fost cu pudelul lui Bill Gillespie, Schmutzi, care întotdeauna se gudura pe lângă mine sâmbătă seara când rămâneam la Bill, făcând ca serile și nopțile petrecute acolo să fie mult mai speciale și mai calde. Apoi a fost Mischu, al lui Kiki, care s-a dovedit a fi o verigă specială în relația noastră, în special pentru că am văzut pentru prima dată ce durere poate abate asupra unei familii pierderea unei astfel de ființe. I-am cunoscut atât pe și Schmutzi, cât și pe Mischu în adolescență; în anii de la Universitatea Columbia și perioada postdoctorală de la Harvard nu am avut de-a face cu niciun câine. Într-un fel sau altul, câinii nu au jucat aproape niciun rol în viețile prietenilor profesorilor sau colegilor mei din acea perioadă.

Apoi, pe la mijlocul anilor ’80 m-am îndrăgostit de un golden retriver energic pe nume Sascha, care aparținea unuia dintre colegii mei de la centrul pentru studii europene. Pur si simplu iubeam acel animal. Amuzant, iubitor, dulce, loial! În fiecare zi când îl vedeam la birou, râdeam și îmi făcea plăcere să-l mângâi. Am ajuns să petrec tot mai mult timp cu el, plimbându-l prin campusul întins de la Harvard, adesea de-a lungul râului Charles până la Facultatea de Afaceri. Când protectorul lui nu era în oraș, aveam uneori grijă de Sascha și ocazional rămânea peste noapte la mine. Nutream chiar gânduri de a-l fura pe Sascha de la protectorul lui care, simțeam eu tot mai puternic în fiecare zi, nu-l trata cu grija și dragostea pe care o merita această creatură minunată.

Înainte de Sascha, nu mi-a trecut niciodată prin minte că voiam un câine. Viața mea era mereu în mișcare și fluctuantă, cât să nu-mi

permită să fiu un protector adecvat pentru o astfel de fiinţă. Când am abordat acest subiect cu prietenii mei, care erau crescători de câini şi care cunoşteau bine stilul meu de viaţă şi pe mine, cu toţii au încercat să mă convingă să nu îmi iau un câine, spunând că ar fi absolut irresponsabil să fac asta. Cu toate acestea, nu puteam să-mi neg sentimentele pentru Sascha. În 1987, această dorinţă a devenit o obsesie şi am devenit hotărât să dovedesc că puteam să fiu protectorul responsabil şi iubitor al unui câine.

După ce am cicălit-o şi bătut-o la cap, până la urmă mi-am convins partenera de la acea vreme, pe Miriam Shuchman, care iubea câinii şi avusese mulţi în copilăria ei dintr-o familie americană emancipată, să ne luăm un câine. Fără prea multă documentare sau pregătire reală, am achiziţionat un căţeluş de la cineva care dăduse anunţ în *The Boston Globe*. Într-o sâmbătă după-amiază, în mijlocul lui decembrie, am mers în parcarea unui supermarket de pe Beacon Street, din Somerville, am plătit 50 de dolari bani gheaţă unui necunoscut şi am primit în schimb un pui de golden retriever. Planul nostru era să ducem căţeluşul în apartamentul lui Miriam şi după să mergem la un film, lăsându-l singur într-un spaţiu nou. Scandalos şi iresponsabil, ca să nu spun mai mult. Dar pur şi simplu nu ne pricepeam. Nu ştiam nimic despre canise, crescători sau altceva legat de câini, dincolo de dorinţa copilărească de a „deţine" un pui de golden retriever. I-am dat numele Jascha – cel mai apropiat de Sascha şi un tribut pentru virtuozul Jascha Heifetz, care murise mai devreme în acea lună şi ale cărui interpretări divine la vioară le adoram amândoi. Din fericire, pe drumul spre casa lui Miriam, am hotărât să renunţăm la film, alegere care, privind în urmă, a fost primul meu gest vag responsabil în toată această afacere tristă.

Lucrurile s-au schimbat doi ani mai târziu, când relaţia mea cu Miriam s-a sfârşit, iar ea a plecat să-şi ocupe postul de lector la catedra de psihiatrie, la facultatea de medicină Dartmouth, şi Jascha a ieşit din viaţa mea. Auzind că îmi doream un câine adult, veterinarul lui Jascha a menţionat ceva numit Yankee Golden Retriever Rescue. Nu ştia prea multe despre această organizaţie, dar mi-a dat unul dintre pliantele pe

care le avea în sala de aşteptare a clinicii lui. Am citit şi nu mi-a venit să-mi cred ochilor. Trebuia completată o aplicaţie lungă, apoi să aştepţi să-ţi fie aprobată, în funcţie de informaţiile completate – nu să primeşti un câine, ci să ţi se acorde o vizită la domiciliu, pentru a se decide dacă erau întrunite condiţiile pretinse de organizaţie. Dacă cererea era aprobată – iar aprobarea nu era deloc sigură – trebuia să mergi până la un adăpost din New Hampshire să întâlneşti câinele despre care asociaţia considera că se potrivea cel mai bine celui care depusese solicitare. Chiar şi mai ciudat mi s-a părut că acest adăpost – aflat la două ore distanţă de Boston – putea fi vizitat doar sâmbătă dimineaţă, deoarece crescătoarea, care găzduia aceşti câini salvaţi doar datorită sufletului ei bun, putea doar în acea zi să-i primească pe potenţialii adoptatori.

Dar am perseverat şi, până la urmă, am trecut de aceste probe chinuitoare. Durata de timp presupusă şi evidenta seriozitatea a procesului de aprobare a solicitărilor nu doar că i-a ajutat pe cei de la asociaţie să-şi facă o părere despre mine, dar m-a forţat şi pe mine să gestionez schimbările pe care această nouă relaţie avea să le aducă în viaţa mea. Am cumpărat cea mai bună lesă, cele mai şic boluri, cea mai scumpă mâncare de la magazinul local. (Aveau să treacă mulţi ani înainte de a insista Kiki să înlocuiesc această mâncare de calitate inferioară cu dieta sănătoasă, gătită în casă, pe care o primesc acum câinii noştri. Dar atunci nu ştiam mai bine.) Am citit despre câini, mai ales despre golden retriver. Chiar am angajat şi un specialist canin care să mă sfătuiască ce ar trebui să fac şi să nu fac cu un câine adult care avea să-şi împartă viaţa cu mine.

În cele din urmă, l-am cunoscut pe Brandi, un câine de 8 ani, „predat de proprietari", din Connecticut, care îşi petrecuse zilele de unul singur, pentru că stăpânul lui divorţase şi trebuia să călătorească pentru slujba lui. El era cel de-al 548-lea animal salvat de Yankee Golden Retriever Rescue (organizaţia a ajuns astăzi la peste 6.000). I-am schimbat numele lui Brandi, în onoarea iubitului meu ursuleţ, iar Dovi a devenit tovarăşul meu constant, până în decembrie 1996, când a murit la venerabila vârstă de aproape 16 ani, în Santa Cruz, California. A

călătorit cu mine peste tot, de pe o coastă pe alta, în mod repetat, a zburat la Viena cu Concorde și nu l-am părăsit niciodată. Până când Harvard a interzis accesul câinilor pe terenurile sale, Dovi a fost mascota Centrului pentru Studii Europene. Când Kiki și cu mine ne-am reapropiat, după 23 de ani de distanță, sunt convins că m-a primit înapoi pentru că s-a îndrăgostit de Dovi, în secunda în care a intrat în apartamentul meu din Cambridge.

În aproape doi ani, relația mea cu animalele s-a schimbat complet. Miriam și cu mine o luaserăm pe Jascha să ne fie câine; pe Dovi l-am adoptat să devină membru al familiei mele. Această diferență de mentalitate a reprezentat nucleu pentru ceea ce 25 de ani mai târziu a devenit cartea mea premiată: *From Property to Family: American Dog Rescue and the Discourse of Compassion*. Ca urmare a transformărilor culturale și sociale considerabile pe care Statele Unite și toate democrațiile industriale avansate le-au experimentat de la finalul anilor ’60 și începutul anilor ’70, discursul public în jurul celor vulnerabili s-a schimbat vizibil. În *From Property to Family*, carte la care am fost coautor cu fosta mea studentă Katherine Crosby, descriem un „discurs al compasiunii” care transformă modul în care tratăm persoanele și oamenii care la un moment dat au fost neglijați de mainstreamul social. Această schimbare culturală a afectat și modul în care tratăm animalele; în cazul câinilor, schimbarea a dus la schimbarea clasificării acestui animal de la tovarăș al omului la membru al familiei. Una dintre noile instituții create de această schimbare atitudinală și comportamentală a fost apariția organizațiilor de salvare canină, axate pe rase specifice, exemple care au tot apărut în Statele Unite începând din anii ’80 și extinzându-se în anii ’90 și în perioada de după.

Lumea operațiunilor de salvare axată pe rase este condusă aproape în întregime de femei. Eu nu am întâlnit nici măcar un bărbat în lungul proces al adoptării lui Dovi sau al vreunuia dintre succesorii săi, fie că m-am aflat în Massachusetts, California sau Michigan. Deși medicina veterinară a fost dominată în special de bărbați până pe la mijlocul anilor ’70, astăzi domeniul este guvernat în mare măsură de femei.

Legătura între femei și animale ajunge până departe în istorie, amândouă grupurile fiind adesea abuzate de patriarhia dominatoare. Cartea subliniază faptul că femeile care nu se percep ca fiind active politic sau radicale, în vreun fel, au îmbrățișat activitățile de ocrotire și de a milita pentru drepturile animalelor în nevoie, în acest caz câinii fără adăpost de o anumită rasă, pentru care lucrează neobosit, făcând lucruri extraordinare, fără a fi remunerate. Acțiunile de salvare axate pe o rasă specifică reprezintă o mică parte din discursul de compasiune și incluziune care a devenit atât de important în mișcările de la finalul anilor '60 și începutul anilor '70, în toate societățile industriale dezvoltate, cu politici democratice liberale.

Legătura dintre interesul meu pentru politicile globale și implicarea mea în lumea salvării câinilor nu este întâmplătoare. Factorii principali în căutarea mea de o viață pentru a-mi găsi o casă au ținut de căutarea oamenilor și locurilor care întrupează calitățile compasiunii, generozității și inimilor deschise. Acestea, mai mult decât erudiția, inteligența, educația sau realizările au fost însușirile definitorii ale celor care mi-au devenit prieteni preferați, colegi, mentori, studenți, muzicieni și lideri sindicali.

Câinii aflați la ananghie – așa cum sunt toți câinii salvați – au nevoie de compasiune, generozitate și de o inimă deschisă din partea salvatorilor lor, dacă e să aibă vreo șansă la supraviețuire. Motivele salvatorilor sunt venite din pură compasiune, din moment ce aceștia nu obțin niciun câștig material din salvarea unei astfel de ființe aflate în nevoie, ci dimpotrivă suferă multe pierderi financiare și au parte de anxietate. Dar cel care oferă, de asemenea, primește. Iar dragostea pe care am primit-o de la aceste suflete binecuvântate a fost nemăsurată. Fără Dovi, relația mea cu Kiki nu ar fi înflorit în binecuvântata căsnicie pe care o avem de aproape 25 de ani.

Dovi mi-a transformat apartamentul elegant, dar rece, din Cambridge într-un cămin cald, care a întâmpinat-o pe Kiki. Eram o ființă neliniștită înainte ca Dovi să intre în viața mea, cu succese profesionale, dar dezorientat. Prezența lui mi-a oferit o casă chiar și în Santa Cruz,

unde am închiriat mobilă şi veselă ca semn clar că nu voiam să mă aflu acolo. Dar prezenţa constantă a lui Dovi în Cambridge, în Santa Cruz, în Viena m-a calmat şi mi-a dat o seninătate pe care nu am mai simţit-o până atunci. Fără această seninătate sigur n-aş fi putut să intru într-o relaţie serioasă cu Kiki, ceea ce ar fi însemnat să pierd încă o femeie minunată, ca parteneră şi soţie.

Bunăstarea animalelor şi salvarea câinilor constituie identitatea de bază pe care Kiki şi cu mine o avem în comun şi care e esenţială în dragostea noastră unul pentru altul. De la moartea lui Dovi, am adoptat alţi şase goldeni, toţi de la asociaţii de salvare a animalelor, cu o singură excepţie: goldenul pe care îl avem acum, Emma, care a fost câine utilitar în Alabama, provine – incredibil – de la un crescător din Timişoara! Care erau şansele? Dar asta e cu totul altă poveste!

Kiki şi cu mine suntem conştienţi că dragostea noastră pentru aceste fiinţele divine ar fi fost diferită dacă am fi fost părinţii unor copii, dar cu siguranţă ar fi fost la fel de mare. Bunăstarea câinilor noştri reprezintă o parte centrală a vieţilor noastre de zi cu zi. Mai important, iubirea noastră pentru aceşti goldeni a făcut să crească dragostea unul pentru celălalt şi a creat o înţelegere comună la care altfel nu am fi ajuns. Facem donaţii consistente către adăposturile de animale şi asociaţiile de salvare canină din întreaga ţară şi ne-am plănuit vacanţele astfel încât să vizităm aceste organizaţii – pe niciuna mai cu mai multă bucurie decât Best Friends Animal Sanctuary, din Kanab, Utah. Afecţiunea noastră împărtăşită pentru animale este la fel de importantă şi definitorie pentru relaţia noastră cum este faptul că suntem evrei şi Viena face parte din trecutul nostru comun. Însă, acestea din urmă nu sunt doar surse de înţelegere comună şi confort, dar şi de tensiune şi contraziceri, în vreme ce iubirea noastră împărtăşită pentru goldeni este un izvor de binecuvântare absolută – nicio tensiune, nicio remuşcare, nicio îndoială, niciun regret!

Aş merge chiar şi mai departe. Sunt convins că le datorez lui Dovi şi succesorilor săi proliferarea realizărilor mele profesionale, de aceea le-am mulţumit golden retrieverilor mei în toate cărţile mele şi chiar în

unele articole. Fiecare idee pentru fiecare proiect nou – şi fiecare pas intelectual necesar pentru implementarea fiecărui proiect – a survenit în lungile mele plimbări cu goldenii mei, fie pe plajă, într-o pădure sau pe străzile oraşelor. De când a intrat Dovi în viaţa mea, nu m-am mai simţit niciodată singur sau izolat, aşa cum eram cu siguranţă înainte. Aşa că, deşi eu am fost cel care le-a oferit multor câini „un cămin permanent", ei au fost cei care mi-au dat mie un cămin, cu dragostea, bunătatea compasiunea lor.

Îi spun mereu lui Kiki că dacă există o viaţă de apoi, aş vrea să mă întâlnesc cu toţi goldenii mei dispăruţi şi să alerg cu ei într-o dumbrava minunată. Chiar dacă ar putea să fie o iluzie, sunt convins că *bodhisattva*, după cum sunt aceste creaturi, au ajuns la Nirvana şi zburdă pe acolo. Dar, dacă mă gândesc mai bine, oare nu renunţă aceşti *bodhisattva* la această binecuvântare, tocmai pentru a şi arăta compasiunea fără limite în alinarea durerii celor care au nevoie? Goldenii care mi-au îmbogăţit viaţa atât de mult se potrivesc acestei descrieri, lucru care m-a întristat întotdeauna, pentru că cel puţin o dată în existenţa lor aş vrea ca ei să primească de la mine mai mult decât am primit eu de la ei.

Capitolul doisprezece

Germania: Admirație pentru Bundesrepublik, antipatie pentru Deutschland

Germana a fost cea de-a doua limbă maternă a mea, alături de maghiară. Aceasta din urmă a dispărut din viața mea odată cu moartea tatei, în 1990, și cu certitudine după trecerea în neființă a mătușii mele Manci, în 1994; cea dintâi continuă să își manifeste zilnic puternica prezență prin faptul că o vorbesc cu soția mea Kiki. N-am nimic împotriva limbi germane, cu excepția unui inconvenient crucial: legătura sa inevitabilă cu Germania. De ce nu pot și grecii să vorbească germană? Sau suedezii? Sau canadienii? Sau – evreii?

Stați puțin. Burghezia evreiască central europeană a ales, de fapt, germana ca limbă preferată, de la finalul secolului al XVIII-lea, în vreme ce populațiile evreiești dinspre Est vorbeau o limbă înrudită cu germana, numită idiș. Ideea e că germana, limba, nu avea absolut nimic de-a face cu Germania, țara, în anii când copilăream la Timișoara și eram educat întru frumusețea acestei limbi, în poezia ei, în literatura ei.

Ca profesor de ştiinţe politice germane, aş putea fi scuzat dacă aş pretinde că Germania a fost cea mai importantă ţară a Europei, de-a lungul ultimilor o mie de ani ai continentului, şi că rămâne astfel până-n ziua de azi, chiar dacă multe dintre elitele sale – în special de orientare liberală, de stânga – nu recunosc asta şi găsesc adevărul stânjenitor. Această realitate face ca prezenta întrupare a Germaniei – Bundesrepublik Deutschland – să fie excepţională prin faptul că relaţia sa de disconfort cu puterea se trage din istoria zbuciumată a Germaniei, care derivă din poziţionarea ei ca cea mai importantă ţară a Europei – o ţară care a invidiat mereu puterea altora şi care a crezut că puterea de care dispunea nu era pe măsura importanţei sale. Într-un fel, problema Germaniei cu puterea continuă. Dacă, în decursul secolului al XIX-lea şi al primei jumătăţi a secolului XX lăcomia pentru putere a Germaniei a adus Europei două războaie mondiale, puterea pe care o deţine în prezent le face pe elitele germane incapabile şi deloc dornice să gestioneze acea putere cum se cuvine şi cu încredere, întocmai pentru că vechiul avânt spre putere al ţării a avut consecinţe atât de cumplite, nu doar pentru Europa ca întreg, ci şi pentru Germania însăşi.

Cei mai mulţi politologi consideră că ţara pe care se specializează expertiza lor este mai importantă decât este de fapt. Dar n-am cum să nu cred că presupunerea mea despre poziţionarea Germaniei în Europa este adevărată. Până la urmă, ceilalţi jucători importanţi – Marea Britanie, Franţa, Spania, Imperiul Otoman, Rusia, Italia – sunt fie prea periferici, din perspectivă geografică, fie, din cauza distanţei propriu-zise, implicate în chestiuni mult mai puţin relevante pentru dezvoltarea Europei. Marea Britanie, după cum a dovedit-o Brexitul, nu se vede ca parte din Europa. (Întotdeauna am fost surprins să-mi dau seama că atunci când britanicii vorbesc despre Europa se referă la partea continentală, niciodată la Marea Britanie. După cum mi-a spus dragul meu prieten, venerabilul Peter Pulzer, în timpul unei cine la un restaurant simpatic din Oxford, unde l-am dus să-şi sărbătorească cea de-a nouăzecea aniversare, în mai 2019:

— Doar ospătarii şi ospătăriţele din Polonia şi România se simt

europeni aici, niciunul dintre clienţii englezi nu simte asta!

Franţa se simte cu siguranţă parte din Europa, dar aşezarea ei la Atlantic şi trecutul colonialist activ au făcut ca acţiunile sale să fie mai puţin semnificative pentru dezvoltarea globală a Europei, chiar dacă francezilor s-ar putea să nu le convină să audă asta. La fel şi Spania, care a devenit unul dintre marii jucători europeni sub stăpânirea Dinastiei germane Habsburg, domnind asupra teritoriilor germane. Imperiul Otoman a jucat un rol esenţial în inima Europei, dar doar pe seama confruntărilor şi ciocnirilor cu acele teritorii germane care deveniseră apărătoarele Creştinătăţii Europene împotriva oponenţilor musulmani din Răsărit.

De două ori – în 1529 şi 1683 – turcii au fost întorşi din drum la porţile Vienei, spulberându-se ambiţiile lor de a conduce Europa. Rusia a jucat un rol important în Europa în mai multe rânduri în secolul al XIX-lea şi în secolul XX, ca Uniunea Sovietică, dar în mare parte a avut o contribuţie marginală la dezvoltarea continentului european. Italia, prin Biserica Catolică, găzduia cel mai important jucător european, alături de Germania, cele două tabere fiind adeseori prinse în conflicte crâncene. (Reforma Protestantă vă spune ceva? Şi succesiva Contrareformă, disputată mai ales pe pământ german?) Dar Italia, dincolo de cultura şi de istoria sa, nu a avut niciun impact politic asupra Europei.

Istoria neliniştită a Europei nu poate fi separată de strădaniile de mii de ani ale Germaniei de a-şi face construcţia de stat şi naţiune mai puţin încărcată decât avea să devină. Această strădanie a stat la baza „Chestiunii germane": neastâmpărul Germaniei în eforturile sale eşuate de a crea un stat puternic, care să asigure de asemenea naţiunii germane un cămin unificat. Germania era un caleidoscop de state independente, de-abia ţinute laolaltă, printr-o entitate stranie numită „Sfântul Imperiu Roman de naţiune germană", care de altfel a dinamitat scopul creării unei politici centrale viabile şi s-a specializat, în schimb, în a-şi exporta aristocraţii să devină regi şi regine în alte ţări europene.

Împlinirea unităţii – adică deplina congruenţă între stat şi naţiune – nu a fost posibilă până pe 3 octombrie 1990, când fosta Republică

Democrată Germană și-a încetat existența, iar Republica Federală Germană a devenit singura entitate politică de guvernare a poporului german. Până atunci, nu era niciodată clar la ce stat se referea cineva atunci când spunea „Germania". Germania de Est? Germania de Vest? Germania habsburgică? Germania dinastiei Hohenzollern? Germania nazistă? Ce naiba era Germania? Unde era Germania? Cine era Germania? De-abia acum treizeci de ani această întrebare a primit un răspuns definitiv. Din punct de vedere al istoriei lumii, 1990 a fost acum două secunde! Gata cu iredentismul, gata cu *heim ins Reich* pentru austriecii care voiau să se alipească Germaniei, gata cu germanii care locuiau pretutindeni în Europa, nutrind sentimente complicate pentru statul lor natal și Germania. Chestiunea germană și-a găsit răspunsul final pe 3 octombrie 1990! Gata cu incertitudinea, gata cu neastâmpărul! Sfârșit!

Acest neastâmpăr neîncetat, această neputință de a face structurile de stat și națiune să se suprapună, stau la baza ascensiunii lui Hitler la putere și a creării celui de-Al Treilea Reich. Amintiți-vă de acel slogan extrem de percutant pentru o națiune frustrată, după Conferința de Pace de la Paris: *Ein Volk, ein Reich, ein Führer!* Hitler a promis să obțină ceea ce o mie de ani de istorie germană nu au reușit. În acest demers, a nimicit Europa și a ucis milioane peste milioane de oameni, inclusiv șase milioane de evrei.

N-o să uit niciodată o întâlnire în cadrul Centrului pentru Studii Europene de la Harvard, cândva prin anii '80, când unii dintre noi s-au apucat să le spună celorlalți de ce și-au ales o anumită țară ca obiect de studiu. Răspunsurile pentru Franța, Italia, Suedia și Spania includeau un minunat profesor din liceu, care le-a insuflat dragostea pentru limbă, o călătorie peste hotare într-o vară, o fascinație pentru peisajele magnifice ale unei țări, pentru vinurile sale fantastice, orașele uluitoare, poezia sa, opera sa. Aceia dintre noi care studiau germanistica au dezvăluit că anumite aspecte ale „Chestiunii germane" i-au motivat să studieze acest teritoriu, să-i studieze istoria și politica. Cu toții aleseserăm Germania ca obiect de studiu nu pentru frumusețea sau

tihna ei, nu pentru muzica, nici poezia ei – pe care le are din belșug –, ci pentru tulburările sale adânci, care au provocat atâta durere vecinilor săi europeni, fără să mai spun de suferința pe care Germania a abătut-o asupra familiilor dimprejurul nostru. Ori de câte ori mă întreb de ce am devenit specialist în germanistică, îmi amintesc zicerea lui Karl Deutsch despre îndatoririle științelor politice și sociale:

— Andy, nu uita că noi sociologii trebuie să fim asemenea patologilor, să studiem mereu afecțiunea și boala, niciodată frumusețea și armonia.

Pentru un profesor american evreu, cu rădăcinile mele europene, trecutul zbuciumat al Germaniei, care s-a manifestat atât de sângeros în Holocaust, a fost o alegere de carieră firească.

Atunci când evaluăm importanța Germaniei față de restul Europei, trebuie să ținem de asemenea cont de dezincriminatorul construct al Bundesrepublik, acel bastion al virtuții democratice liberale, care a intrat în scenă în 1949, să suprime groaznicul istoric al goanei Deutschland după putere și glorie, dominația sa asupra tuturor germanilor în interiorul granițelor și respectiva hegemonie a statului asupra restului Europei. Deși impusă asupra naziștilor de către democrațiile învingătoare și percepută inițial de majoritatea germanilor ca o formă de ocupație străină, Bundesrepublik a devenit în cele din urmă simbolul unei noi Germanii, generând succese economice de neegalat și o pace durabilă într-o Europă integrată. Mai presus de orice, acest nou stat oferea stabilitate și un stat de drept, într-un cadru democratic liberal, așa cum Germania nu mai văzuse niciodată.

Această Republică Federală Germană – această întrupare occidentală, moderată și în unele feluri destul de modestă, chiar plictisitoare, a Germaniei – a ajuns să joace un rol atât de profund benefic pe continentul european. Departe de fostele sale înclinații distructive și intimidante, noua Germania afișa mai degrabă o aură de confort decât de amenințare, mai degrabă de banalitate decât de fanatism.

Și, totuși, pe cât de importantă a fost Germania de-a lungul timpului pentru Europa, Germania nu a devenit reală pentru mine ca

ţară decât în 1966, cel mai devreme. Bineînţeles, mulţi germani îmi populau existenţa în Timişoara. Eram înconjurat de oameni care vorbeau germana şi care erau de origine germană. Cu toate astea, aproape nimeni nu le spunea germani, ci mai degrabă şvabi, denumire nepotrivită deoarece grupul acesta de colonişti germani cuprindea oameni veniţi din toate colţurile Imperiului German, *cu excepţia* Suabiei. Iar undeva pândind în umbră erau germanii pe care nu-i vedeam niciodată, germanii fantomă, germanii care făcuseră lucruri cumplite familiei mele înainte ca eu să mă nasc, germanii care o făceau pe mătuşa mea Manci să strige în somn după mama ei, atunci când îmi petreceam noaptea acolo, germanii despre care mama şi tatăl meu nu mi-au spus mai nimic.

Dar „Germania" ca ţară a apărut în viaţa mea de-abia când echipa de fotbal a Germaniei a înfruntat senzaţionala reprezentativă „de aur" a Ungariei, în finala Cupei Mondiale, din 4 iulie 1954, pe stadionul Wankdorf, din Berna, Elveţia. După cum am menţionat în capitolul introductiv, acest meci a avut un rol decisiv în viaţa mea, ca urmare a faptului că tatăl meu şi-a exprimat apăsat ura pentru ambele ţări pe care aceste echipe le reprezentau. Tot ceea ce conta pentru noi, a subliniat clar tatăl meu, era că acest meci se desfăşura pe 4 iulie, ziua Statelor Unite ale Americii. Aveam aşadar de-a face un tânăr tată şi băieţelul lui, scandând împotriva celor două echipe ale căror limbi naţionale erau aceleaşi pe care tatăl şi fiul le vorbeau constant şi pe care le împărtăşeau cu afecţiune. Ce imagine reprezentativă a evreimii post-Holocaust din Europa Centrală!

Germania a dispărut apoi din viaţa mea vreme de doisprezece ani, atât în România cât şi în Viena. Din când în când, tatăl şi mătuşa mea îi mai numeau în mod eronat pe austrieci „germani", în special în timpul competiţiilor sportive, atunci când tata le făcea galerie oponenţilor Austriei, pentru a învinge echipa gazdă. Odată, la începutul anilor '60, tatăl meu şi cu mine am mers să vedem echipa naţională de fotbal a Austriei jucând împotriva Uniunii Sovietice, pe faimosul stadion Prater. Stăteam atât de aproape unul de altul pe acea arena aglomerată, încât

corpurile noastre se atingeau. Atunci când echipa sovietică a înscris, am putut simți trupul tatălui meu încordându-se, gata să sară în sus de bucurie, intenție la care a avut înțelepciunea să renunțe. Oau, mă gândeam eu, ura acestui om pentru austrieci și germani trebuie să fie foarte profundă, dacă el ține în secret cu Uniunea Sovietică, un spațiu pe care îl detestă din cauza comunismului lui, a stalinismului, a tradiției lui nedemocratice, a gulagurilor lui și a pogromurilor sale istorice contra evreilor.

Întâlnirile mele cu Bundesrepublik: De la admiterea la colegiu, în 1966, până la postul de cercetător științific, la finalul anilor '70

Și în Viena am întâlnit latura Bundesrepublik a Germaniei, sub forma cecurilor lunare pe care mătușa și unchiul meu le primeau din partea guvernului Republicii Federale Germania, ca reparație pentru ororile pe care germanii le-au abătut asupra lor în timpul Holocaustului. Dacă nu cumva memoria îmi joacă feste, mătușii și unchiului meu le-a fost extrem de greu să convingă autoritățile germane că amândoi erau beneficiarii legitimi ai acestor plăți. S-au confruntat cu obstacol peste obstacol, majoritatea sub forma birocrației nesfârșite pe care au trebuit să o înfrunte, neavând multe dintre hârtii, pentru că au fost obligați să fugă din România cu câte două valize fiecare, o călătorie care nu le-a îngăduit să transporte documente obscure, înspre un viitor nesigur. Apoi ar fi trebuit să completeze toate aceste documente și să le legalizeze la singurul notariat din Viena acreditat în acest scop de consulatul general al Republicii Federale. Urma interviul final care, în special pentru unchiul meu, a fost profund umilitor, deoarece oficialul german mai că nu l-a acuzat că șantajează cetățenii germani plătitori de taxe să simtă vinovăția pe care presupusa suferință a unchiului meu a indus-o pe nedrept poporului german.

Sumele de bani pe care mătuşa şi unchiul meu le-au primit au reprezentat o restituţie îngrozitor de improprie faţă de agresiunile prin care au trecut. Însă, în acest caz avem de-a face cu un regim care conducea partea de Vest a Germaniei şi care voia să ispăşească crimele comise în numele Germaniei de generaţia anterioară. Acest lucru mi s-a părut demn de laudă în multe privinţe, deşi nicio formă de căinţă, nicio sumă de bani, nu era nici pe departe de ajuns, date fiind crimele comise de nazişti în numele Germaniei, împotriva multor oameni, în primul şi-n primul rând evrei.

Eforturile Bundesrepublik meritau apreciate, în special din perspectiva pasivităţii celorlalte două state succesoare ale regimului nazist, Austria şi Republica Democrată Germană (Germania de Est), care nu au făcut nimic de acest fel. De fapt, RDG s-a implicat zdravăn în propaganda deschis antisemită a lumii comuniste, care se manifesta cu o constanţă alarmantă. Germania de Est a apelat, de asemenea, la acţiuni diplomatice menite să slăbească, poate chiar să elimine, statul Israel. Austria s-a ascuns cât a putut de mult în spatele statutului de primă victimă a expansiunii Germaniei naziste, în 1938, pentru a nu-şi asuma propria sa complicitate la cel de Al Treilea Reich, până în anii ’80. Şi gândiţi-vă la Japonia, ţara care a declanşat cu adevărat cel de-al Doilea Război Mondial cu atacul său asupra Chinei, pe 7 iulie 1937 (data acceptată în mod convenţional, 1 septembrie 1939 – atacul Germaniei naziste asupra Poloniei – mi s-a părut mereu a fi Eurocentrist).

În ciuda invadării brutale a multor ţări est-asiatice şi a transformării în sclave a mii de tinere coreene – aşa-numitele „femei de confort” – pentru satisfacerea sexuală a armatei japoneze, Japonia nu a demarat decât foarte recent măsurii reparatorii. Desigur, spre deosebire de Germania, Japonia a fost şi victima devastării nucleare a poporului său, situaţie pe care n-a mai îndurat-o nicio altă naţiune de pe pământ. Dar un corespondent german al fostelor vizite pe care liderii japonezi le făceau regulat la Altarul Yakusuni, care-i celebrează pe câţiva dintre cei mai brutali criminali de război ai Japoniei, ar fi de neînchipuit în Republica Federală Germania, nu în ultimul rând pentru că un

echivalent al unui astfel de altar nu a fost niciodată construit în Germania, tocmai pentru ca astfel de pelerinaje să nu aibă loc.

În cele din urmă, să nu uităm că gestul spontan al lui Willy Brandt de a îngenunchea, pe 7 decembrie 1970, în faţa monumentului Revoltei Ghetoului din Varşovia, din 1943, încă reprezintă singurul astfel de gest de căinţă exprimat de un lider de guvernământ pentru nedreptăţile comise în numele ţării sale. Da, câteva scuze plăpânde au fost exprimate de atunci de către Jacques Chirac, Bill Clinton, Barack Obama şi Shinzo Abe, faţă de anumite victime ale abuzurilor ţărilor lor. Dar niciunul nu s-a apropiat de gestul lui Brandt care, deşi extrem, a fost foarte în acord cu politica de ispăşire a Bundesrepublik şi a avut ca precedent reparaţiile guvernului Adenauer faţă de evrei, în 1950.

Şi totuşi, în ciuda faptului că mătuşa şi unchiul meu primeau compensaţii pentru ceea ce au suferit în timpul Holocaustului, nu am avut de-a face cu entitatea concretă a Germaniei până în toamna lui 1966, când a trebuit să susţin Scholastic Aptitude Test şi trei teste de evaluare avansate pentru a putea aplica la universităţi din Statele Unite. La acea vreme, SAT-ul nu era disponibil nicăieri în Austria. Dar tata şi cu mine am descoperit posibilitatea de a susţine aceste teste în cadrul unei baze militare a Statelor Unite, de lângă München, cel mai apropiat de Viena centru pe care l-am putut găsi. Spre deosebire de cetăţenii austrieci, care puteau călători fără probleme în Germania, tatăl meu şi cu mine am fost nevoiţi să facem rost de vize de intrare, deoarece eram amândoi apatrizi, un statut înfăţişat în mod deschis în paşapoartele noastre, numite *Fremdenpass* (paşaport pentru străini) şi nu paşapoarte reale, care arătau apartenenţa completă numită „cetăţenie” la o ţară anume. Obţinerea acestor două documente de călătorie a presupus timp şi efort, dar până la urmă am mers la München, ajungând într-o vineri seara, pentru a putea fi sâmbătă dis de dimineaţă la baza militară, pentru examen.

Ploua îngrozitor când taxiul a oprit în faţa micuţului nostru hotel, care nu era departe de bază, dar în afara Münchenului. A doua zi dimineaţă am ajuns la bază, am arătat documentele care confirmau

motivul prezenţei noastre acolo şi am fost îndrumaţi spre o încăpere plină de mese. Un oficial l-a împiedicat pe tatăl meu să intre, dar tata mi-a dat nişte mărci nemţeşti, în bancnote şi monede, pe care le schimbase cu o seară înainte, la hotel, din şilingii noştri austrieci. Mult mai important, tata mi-a dat un mănunchi de creioane galbene Dixon Numărul 2, de care s-a chinuit din răsputeri să-mi facă rost în Viena, unde astfel de obiecte nu se găseau uşor, ca să pot susţine SAT-ul. Am intrat apoi într-o sală imensă plină de tineri speriaţi gata să se ia la trântă cu testul care avea să le influenţeze, dacă nu chiar să le hotărască, restul vieţii.

La ora prânzului, m-am dus spre popotă să îmi iau ceva de mâncare.

— Îmi pare rău, mi s-a spus, nu acceptăm bani germani, doar americani.

Tatăl meu omisese faptul că acesta era, de facto, teritoriul Statelor Unite! Am alergat spre automatele pe care le vedeam la distanţă, dar funcţionau doar cu monede americane. Nu mai e cazul să spun că deja la al treilea test de evaluare, care se desfăşura după-amiaza târziu – examenul de istorie universală – eram înfometat. Rezultatele mele au fost acceptabile – suficient de bune cât să fiu acceptat de Columbia –, dar mă voi întreba mereu cum m-aş fi descurcat dacă aş fi fost hrănit cum trebuie în ziua aceea.

Tata şi cu mine ne-am întors la Viena în acea noapte, iar Germania a dispărut din nou din lumea mea. Pentru cercul meu evreiesc din Viena, Germania pur şi simplu nu exista. Oamenii mergeau în vacanţă în Italia, în Grecia, în Spania, în campinguri din Anglia sau din Franţa, niciodată în Germania. Petreceam verile cu unchiul meu în New York. Într-adevăr, toţi băieţii – inclusiv cei evrei – citeau cărţile lui Karl May, care era german, iar multe dintre serialele TV la care ne uitam erau produse în Germania. Dar Germania nu exista în minţile noastre ca un loc real, populat de oameni care s-ar fi putut să le facă rău părinţilor, bunicilor şi altor rude de-ale noastre.

Kiki este un exemplu reprezentativ pentru relaţia acestui mediu cu

Germania, prin faptul că nu a vizitat acea țară până în 1992, când avea 42 de ani, iar eu am invitat-o să mi se alăture la o conferință în Hamburg. Faptul că un evreu trebuia să locuiască în Austria era deja destul de rău – nu poți împiedica să te naști acolo, pentru că părinții tăi rămăseseră blocați în drum spre altundeva. Dar de ce să mergi intenționat în Germania, care nu era nici mai însorită, nici mai frumoasă, nici mai exotică decât Austria – și în egală măsură responsabilă pentru Holocaust? Pentru evreii vienezi din generația mea, Germania era ca Austria, doar cu un accent mai dur în germana vorbită, care zgâria urechile evreiești la fel ca pe cele non-evreiești din Austria. Germania avea doar părți rele și nicio parte bună.

În primăvara lui 1974, am participat la o conferință sau două pe tema teoriilor sociologie germane, susținute de Wolf-Dieter Narr, un tânăr profesor de științe politice, invitat la Columbia, dar angajat permanent al Universității Libere, din Berlin. Deși mult prea abstractă, prelegerea lui despre Weber m-a intrigat suficient de mult cât să-i fac o vizită lui Narr în timpul orelor lui de program. S-a bucurat să mă vadă și chiar și mai mult când am trecut de la engleză la germană, pentru că, după cum foarte corect a spus, engleza lui nu era suficient de avansată cât să discute complexitățile lui Weber așa cum s-ar fi cuvenit. Dar cea mai mare satisfacție a lui a fost să-mi audă germana perfectă, vorbită în cadența profundă a intonației vieneze (deși nu specificul vienezei germane).

Ne-am întâlnit de mai multe ori în New York, în acea primăvară, iar Wolf-Dieter a devenit primul german pe care l-am cunoscut cu adevărat (nu era doar primul german pe care-l întâlneam, ci și primul șvab bona fide, deoarece Wolf-Dieter venea din Baden-Wuerttemberg, de lângă Stuttgart, inima Suabiei, și vorbea germană cu un accent șvab puternic). La cina de la – unde altundeva – Tom's Restaurant am luat cunoștință de aspectele emoționale extrem de complexe și sensibilitățile contradictorii pe care mai târziu aveam să le recunosc în rândul germanilor de vârsta și statutul meu social, așa-numiții *Achtundsechziger* sau „Șașoptiști". Mulți dintre acești germani afișau sensibilitățile Bundesrepublik, o

clasificare pe care majoritatea dintre ar dispreţui-o, din moment ce, spre deosebire de mine, niciunul dintre ei n-ar face diferenţa atât de profundă între virtuoasa Bundesrepublik şi diabolica Deutschland, considerând că aceasta din urmă încă o domină pe prima, fără ca Bundesrepublik să merite niciun fel de laudă.

Nemaiîntâlnind nici un evreu până atunci, Wolf-Dieter a fost foarte mişcat când i-am spus că sunt evreu şi când i-am povestit în linii mari istoria mea şi pierderile suferite de părinţii mei în Holocaust. Până în acea seară, eram doar un puşti american care se întâmpla să fi învăţat să vorbească perfect germană în Viena, lucru care explica mult admiratul accent vienez german. Am simţit că reacţia empatică a lui Wolf-Dieter îşi avea originile în ceva profund personal, pentru că a mers dincolo de obişnuitele cuvinte de consolare pe care le foloseşte cineva când îşi aude prietenul povestindu-şi copilăria grea sau despre suferinţa familiei sale. A dat de înţeles că era ceva în propria sa istorie de familie de care se temea, ceva care îl făcea insuportabil de ruşinat.

Dar la finalul anilor ’80 sau poate chiar în ’90 am aflat prin intermediul prietenilor mei din Berlin că tatăl lui Wolf-Dieter fusese un funcţionar de rang destul de înalt în cadrul celui de-Al Treilea Reich şi un nazist suficient de devotat, încât să fie nevoit să se ascundă vreme de câţiva ani după război ca să scape de punerea sub acuzare. Wolf-Dieter, care avea opt ani când s-a încheiat războiul, trebuie să fi trăit pe pielea lui încercarea tatălui său de a scăpa de pedeapsa pentru crimele sale. N-am cercetat niciodată autenticitatea acestei relatări, pentru că purtarea tatălui său era complet irelevantă pentru profunda stimă pe care o purtam integrităţii lui Wolf-Dieter şi atitudinii sale puternic antinaziste. Dar prin intermediul lui Wolf-Dieter Narr am ajuns să observ la primă mână imensul zbucium şi fractura între germanii din generaţia mea şi părinţii lor, taţii mai ales. Nu întâmplător aveam să susţin în opera mea academică despre stânga germană că Şaşoptiştii au creat o falie generaţională în cadrul stângii liberale democratice din toate ţările lumii capitaliste evoluate, o falie care a fost, în forma ei germană, mult mai profundă decât oriunde altundeva. Am numit-o

„efectul Holocaustului".

Din fericire, pe Wolf-Dieter şi pe mine ne lega şi pasiunea pentru fotbal. Cum Cupa Mondială urma să se desfăşoare în Germania, în iunie, Wolf-Dieter m-a invitat să-l vizitez în Berlin, să-i vizitez institutul din cadrul la Universităţii Libere şi poate să particip la un meci sau două pe stadionul unde Adolf Hitler a urmărit cu furie şi dezgust victoriile lui Jesse Owens, în timpul Olimpiadei din 1936, documentată de Leni Riefenstahl. Am acceptat oferta lui Wolf-Dieter şi am petrecut o săptămână în spaţiosul lui apartament plin de cărţi. Am dormit în biroul lui, care era decorat cu trei postere uriaşe: unul al lui Karl Marx şi două cu Bobby Orr, extraordinarul apărător de la Boston Bruins, care şi-a ajutat echipa să câştige Cupa Stanley din 1970, după o lungă secetă. Unul dintre posterele lui Wolf-Dieter îl înfăţişa pe Bobby Orr înscriind punctul decisiv la Cupa Stanley, în timp ce zbura prin aer, perfect orizontal, în poate cea mai cunoscută fotografie din istoria NHL. Wolf-Dieter se îndrăgostise de Bruins, de Orr, mai ales, în perioada petrecută la Harvard ca beneficiar al bursei John F. Kennedy – un program ai cărui beneficiari aveam, graţie lui Guido Goldman, să-i coordonez vreme de două decenii, doi ani mai târziu.

Seara mergeam la meciuri din Cupa mondială, dar în timpul zilei exploram Berlinul, făcând inclusiv o vizită la zidul care separa oraşul între Est şi Vest. Mi s-a părut că zidul – şi ideea din spatele lui – era ceva cumplit şi am fost surprins de cât de mulţi intelectuali cu înclinaţii de stânga ajunseseră să accepte acest edificiu ruşinos ca parte din viaţa de zi cu zi a Berlinului de Vest, în cei 13 ani de la înălţarea sa. Am fost mai ales uluit că nici Wolf-Dieter, nici vreunul dintre prietenii săi, colegii sau studenţii la doctorat aţi nu păreau nici măcar puţin deranjaţi de zid. Mai mult decât atât, păreau să nu ştie aproape nimic, şi să le pese chiar şi mai puţin, despre oamenii aflaţi de partea dinspre Est a zidului sau despre regimul care l-a înălţat. Această tăcere intenţionată, această ignoranţă studiată despre Republica Democrată Germană şi politicile ei dictatoriale, reprezenta un element-cheie al discursului şi mentalităţii *Bundesrepublikan*, pe care am ajuns să le observ în următorii ani.

Prin Wolf-Dieter i-am întâlnit pe Volker Bahl şi pe soţia sa, Angelika Bahl-Benker, amândoi masteranzi în cadrul Departamentului de Studii Politice al Universităţii Libere, Volker fiind pe cale să-şi finalizeze disertaţia sub coordonarea lui Wolf-Dieter. Mi-au devenit prieteni apropiaţi şi-au rămas astfel până în ziua de azi. Din păcate, relaţia mea cu Wolf-Dieter s-a deteriorat în anii '80. Munca mea privind sindicatele germane şi atitudinea mea politică moderată asupra mai multor chestiuni esenţiale pentru stânga au ajuns să-l deranjeze. El considera că sindicatele erau prea plăpânde şi supuse regulilor capitalismului şi le percepea ca fiind nişte parteneri mult prea dornici în relaţia corporatistă cu zona de capital. Acest construct avea să formeze faimosul Modell Deutschland, al Social-Democraţilor, pe care Wolf-Dieter l-a urât chiar şi mai mult.

Mai presus de orice, nu m-am opus şi nu am criticat Bundesrepublik suficient de dur pentru gustul lui, şi am rezistat oricăror tentative de a o numi fascistă şi o continuare a regimului nazist. Pentru Wolf-Dieter Narr, Andy Markovits nu era suficient de radical. Mai târziu, când l-am cunoscut pe Joschka Fischer, conducătorul Partidului Verde şi, ulterior ministrul de Externe al Republicii Federale, duşmănia lui Wolf-Dieter faţă de mine a fost deplină. Îl ura pe Fischer pe care insista să îl numească formal „Josef", în loc de diminutivul maghiar „Joschka", pentru ca Fischer să nu primească vreo concesie de drăgălăşenie şi afecţiune pentru politici pe care Wolf-Dieter le considera trădătoare pentru stânga.

Trebuie să spun că îi voi acorda întotdeauna credit lui Wolf-Dieter pentru faptul că nu i-am văzut niciodată numele pe vreuna dintre listele care atacau Israelul sau pe mine sau în nici una dintre controversele publice care implicau ceea ce am ajuns să numesc „chestiunea" un amalgam dezgustător şi vag, dar clar identificabil, de antisemitism, antiisraelism, antiamericanism, naţionalism german, nazism şi antioccidentalism, ca să numesc doar câteva dintre ingredientele sale. Evreii, într-un fel sau altul, erau în miezul său. „Chestiunea" n-a dispărut niciodată din relaţia mea cu orice avea legătură cu Germania – până într-acolo încât, la începutul anilor 2000, am refuzat să intru în acest

dezbateri fără sfârşit şi m-am retras din rolul meu de intelectual în spaţiul public. *No más*, după cum memorabil a zis Roberto Durán, în runda a opta a meciului lui cu Sugar Ray Leonard, părăsind ringul în timpul luptei.

Destul pentru mine cu aceste dezbateri interminabile. Ieşirea mea din scenă i-a deranjat pe mulţi dintre prietenii şi aliaţii mei germani, care îmi preţuiau discursul şi devotamentul faţă de bătăliile lor. Unii nu m-au iertat niciodată că am renunţat să mă mai implic în lupte privind „chestiunea", pe care le-am înlocuit cu proiecte de cercetare pe care prietenii şi aliaţii mei germani din acea vreme le considerau neînsemnate şi frivole, cum ar fi situaţia femeilor în sport, studenţi evrei la Universitatea din Michigan, în prima jumătate a secolului XX şi – cel mai rău dintre toate – salvarea câinilor fără adăpost. Cum să se compare astea vreodată cu controversele despre reactivarea antisemitismului german sau cu dezbaterile privind cât de profundă este asimilarea valorilor occidentale de către Bundesrepublik sau care ar putea fi relaţia între radicalismul de stânga şi naţionalismul german?

În aceste bătălii, ziceau ei, Andy Markovits era unul dintre cei mai importanţi aliaţi ai noştri şi una dintre cele mai puternice voci. Şi-acum pierde vremea cu salvarea câinilor şi fotbalul feminin? Foarte trist! Kiki mi-a interzis să mă implic în aceste controverse continue, pentru că a insistat ea, „chestiunea" era nerezolvabilă şi nu-mi făcea bine la sănătatea. Avea dreptate în ambele prin privinţe!

La finalul şederii mele în Berlin, am călătorit cu tatăl meu la München, să participăm la finala Cupei Mondiale, disputată între ţara gazdă Germania şi ţara vecină Olanda. Tata şi cu mine ne doream cu disperare ca Germania să piardă, la fel ca în 1954, ultima dată când echipa fusese într-o finală de Cupă Mondială, iar noi eram lipiţi de radioul nostru Blaupunkt, în Timişoara. Însă, spre deosebire de finala din 1954, când nu voiam ca ungurii să aibă sorţi de izbândă, de data asta îi adoram pe olandezi, nu în ultimul rând pentru senzaţionala paradă a talentelor lor fotbalistice ofensive, desăvârşite de inspiratul lor antrenori Rinus Michels. Pentru mine, ăsta era un motiv în plus să

iubesc echipa olandeză. Jucătorii săi, cu părul lor lung, maniera relaxată în care stăteau la cântarea imnurilor şi deprinderea lor de a fuma marijuana întrupa contracultura, în perfect contrast cu profund disciplinata echipă germană.

Olandezii îl aveau asemenea şi pe unicul Johan Cruyff, superstarul lui Ajax Amsterdam şi prieten declarat al evreilor şi al altor minorităţi, chiar şi atunci când fotbalul era atât de *völkisch* şi de rasist – caracteristici de care, din păcate, încă nu s-a lepădat, în ceea ce-i priveşte pe suporteri, jumătate de secol mai târziu. Olandezii întruchipau acest spirit liberal într-o asemenea manieră încât am aflat de la câţiva dintre prietenii germani *bundesrepublikani* că şi ei ţineau cu olandezii, împotriva propriei lor echipe naţionale, pentru că olandezii erau atât de tari şi exponenţi atât de hotărâţi ai contraculturii. Această admiraţie pentru echipa olandeză şi jucătorii săi, venită din partea intelectualilor germani reprezentanţi ai contraculturii, s-a manifestat şi într-o respingere a oricărei tente de naţionalism, în special, de naţionalism german. Din păcate, germani au câştigat meciul şi au obţinut cel de-al doilea titlul mondial, în vreme ce olandezii n-au câştigat nici până în ziua de azi.

Înfrângerea echipei Olandei în faţa Germaniei a completat experienţele deja negative pe care le aveam legate de München, făcând ca acest oraş frumos altfel, să fie profund împovărat pentru mine. München a devenit nucleul *Bewegung* imediat după Primul Război Mondial – oraşul în berăriile căruia Hitler şi ticăloşii SA şi-au făcut primele apariţii publice. München a fost oraşul în care, pe 9 noiembrie 1923, Hitler şi tovarăşii săi, cu sprijinul unor lideri militari reacţionari, precum Erich Ludendorff, au încercat să răstoarne Republica de la Weimar, într-o lovitură de stat cunoscută drept Puciul de la berărie. Puciul lor a eşuat, dar Hitler în curând a apărut întărit mai hotărât ca niciodată să obţină puterea folosind mijloace instituţionale legitime, precum victorii electorale, mai degrabă decât puciuri care erau menite să eşueze. Hitler a transformat tribunalul în care era pus sub acuzare într-un amvon puternic, de la înălţimea căruia a putut să delegitimeze

instituţiile Republicii de la Weimar. A mers la închisoare la Landsberg ca un erou şi şi-a folosit perioada de încarcerare acolo să scriem infama *Mein Kampf*.

München a devenit, de asemenea, locul în care Franţa şi Marea Britanie i-au cedat lui Hitler într-o perioadă în care o reacţie de rezistenţă la expansionismul lui ar fi putut şi chiar ar fi avut succes datorită superiorităţii lor militare asupra Germaniei din acea perioadă. Strategiile de hărţuire şi convingere folosite de Hitler în München au avut câştig de cauză, ducând la distrugerea Cehoslovaciei singura democraţie liberală funcţională din Europa Centrală. Acest eveniment istoric a introdus Münchenul în dicţionarul politicii globale, unde desemnează fenomenul de a ceda în faţa fanfaronadei şi hărţuirii unui dictator, în loc să iei atitudine şi să lupţi împotriva lui dacă este necesar.

La un nivel mai personal, este locul în care o echipă de fotbal care mi-a aprins imaginaţia într-o Timişoară îndepărtată aproape că a fost nimicită într-un accident teribil de avion. Pe 6 februarie 1958, aşa-numiţii „Busby Babes" – fabuloasa echipă Manchester United, plină de jucători foarte tineri (de aici şi numele), antrenată de Sir Matt Busby – s-a prăbuşit pe o pistă înzăpezită de pe aeroportul München-Riem, în timpul zborului care ducea echipa acasă, la Manchester, după o partidă în Belgrad. 23 dintre cei 44 de pasageri au murit, printre ei câteva dintre starurile echipei. Am auzit despre accident la Radio Budapesta, când eram în Timişoara, şi asta imediat mi-a cimentat legătura emoţională cu această echipă. Această relaţie continuă să fie cea mai profundă iubire dintre toate afinităţile mele sportive, precedând şi întrecând afecţiunea mea pentru New York Yankees şi New York Knicks. Mi-am prezentat omagiile în faţa monumentului care comemorează această tragedie, atât în München, cât şi pe Old Trafford, legendarul stadion al celor de la United, unde imensa pierdere beneficiază de un superb memorial. O dată în viaţă sper să fiu prezent pe Old Trafford, într-o zi de 6 februarie, atunci când, la 15:04 GMT, ora la care s-a produs accidentul din München, suporterii se strâng să ţină un moment de reculegere în amintirea echipei şi să-şi împărtăşească suferinţa. În ultimul rând,

Münchenul rămâne un loc întunecat pentru mine, pentru că acolo acţiunile unor terorişti palestinieni au dus la moartea a 11 atleţi israelieni, în timpul Olimpiadei din 1972.

În timpul acestei prime şederi în Germania, în vara lui 1974, am ajuns să observ ceva ce urma să joace pentru totdeauna un rol în relaţia mea cu germanii. Toată lumea, în special în Berlin, era disperată după germana mea cu accent vienez. (Asta nu se întâmpla şi în München, unde germana cu accent bavarez sună asemănător cu germana cu accent austriac, făcând pronunţia vieneză să fie mai puţin exotică.) Dar aceiaşi oameni din Berlin (şi de pretutindeni Germania, la nord de Râul Main) care adoră germana cu accent vienez (a se ţine cont: mă refer la germana elitistă vorbită de un vienez, nu la dialectul vienez sau patois, considerate ca fiind de rang inferior şi care nu ar fi înţelese dintru început) disprețuiesc pe deplin germana cu accent bavarez, deşi diferenţele fonetice dintre accentul bavarez şi accentul vienez sunt nesemnificative. Dar ştim cu toţii că detaliile contează, în special când vine vorba de indicatorii culturali care desemnează statutul social, originea geografică şi alte ingrediente-cheie după care oamenii îi etichetează pe alţii. În vasta lor majoritate, germanii percep germana bavareză fiind necioplită şi provincială, în vreme ce germana cu accent vienez le apare drept elegantă, din vremuri de demult, romantică, sofisticată şi profund fermecătoare.

Germanii reacţionează la germana cu sonorităţi vieneze la fel cum reacţionează americanii la engleza cu accent britanic: cu încântare, considerând-o superioară propriei lor pronunţii şi mult mai sofisticată. Mi s-a părut întotdeauna fascinant că opusul nu este valabil. Britanicii percept accentele americane drept inferioare şi nemeritând să fie imitate, cu excepţia universului muzicii rock şi country, care de fapt subliniază lipsa de sofisticare a englezei americane în ochii britanicilor. Iar austriecii resping pronunţia germană ca fiind dură, mecanică, deloc melodică, neelegantă, fără niciun fel de farmec. O numesc, ironic, *piefkisch*, adjectivul de la *Piefke*, un termen austriac uşor peiorativ pentru germani. Originea cuvântului spune totul: Johann Gottfried

Piefke era un dirijor şi compozitor de muzică militară prusac, care a compus, printre alte imnuri marţiale, *Königgrätzer Marsch*, care celebra victoria decisivă asupra austriecilor în Bătălia de la Königgrätz, din 1866. Aceasta a dus la excluderea Austriei din cadrul Federaţiei germane şi la unificarea Germaniei, sub Prusia, în 1871, constituindu-se aşa-numitul Al Doilea Reich. Piefke nu doar dădea tonul, se pare, ci chiar avea aspectul unul ofiţer prusac tipic.

La finalul anilor ’90, pe când ne aflam în Berlin, Kiki a venit acasă de la piaţă cu nişte roşii în plus.

— Pe astea le-am primit pentru că am spus *Paradeiser* în loc de *Tomaten*, iar vânzătorii au luat-o razna.

Altă dată a venit cu o găletuşă de brânză în plus, pentru că a spus *Topfen* în loc de *Quark*; chiflele gratis apăreau destul de des, pentru că spunea *Semmeln* în loc de *Brötchen*. Kiki primea aceste bunătăţi extra doar pentru că vorbea cu un accent pe care vânzătorii de la piaţă îl găseau elegant, cultivat, fermecător şi simpatic.

Dimensiunea binevoitoare, dar înşelătoare şi profund *völkisch* a acestui fenomen s-a manifestat şi când Kiki s-a dus să-şi aranjeze părul. Kiki are pielea de nuanţă mai închisă, iar pe vremea aia avea părul negru ca abanosul. Când a început să-i spună stilistei de păr ce vrea să-şi facă, aceasta a exclamat:

— O, Doamne, ador accentul tău! Şi slavă Domnului că eşti vieneză! Deja mă temeam că eşti din străinătate.

Când Kiki i-a răspuns că ultima dată când a verificat Viena nu era în Germania, ceea ce, de fapt, chiar o făcea să fie din străinătate, stilista a răspuns:

— Nu, mă refer la cineva cu adevărat din străinătate. Ca vieneză eşti una de-a noastră, doar că mult mai drăguţă şi mai fermecătoare.

După aceleaşi criterii, un fizician german de renume mondial şi soţia lui insistau să stea lângă Kiki şi mine în serile de joi – serile de familie – la *Wissenschaftskolleg*, doar pentru a se bucura ascultându-ne pe mine şi pe Kiki vorbind. Şi ca la un semn, pe când corectam acest manuscris, am primit un e-mail de la un prieten german, eminent

profesor de filosofie, care – într-un context care nu avea nicio legătură cu mine – mi-a proslăvit virtuţile a ceea ce pentru el reprezentau cele mai frumoase limbi din lume: franceza şi germana cu accent vienez.

Germana cu accent vienez avea un impact şi mai pare prin faptul că-i lua complet prin surprindere pe interlocutorii mei.

— Stai puţin, credeam că eşti american, dar nu eşti. Eşti un vienez fermecător. Ce se întâmplă aici?

Când răspundeam că eram într-adevăr un american care se întâmplase să înveţe germana în Viena, invariabil răspunsul era:

— Poate că ai tu paşaport american, dar asta nu te face american. Eşti vienez. Subiect închis!

Acest răspuns îmi făcea mereu sângele să clocotească, dar nicăieri mai mult decât în Germania şi – cel mai rău – în compania germanilor de stânga. Alo? Până unde merge definiţia voastră *völkisch* de cetăţenie şi apartenenţă? Accentul înaintea paşaportului? Această clasificare, mai degrabă esenţialistă, decât civică, a apartenenţei a continuat să rămână primordială şi aproape necontestată în Germania, chiar şi în rândul stângiştilor ţării, până la ascensiunea Verzilor în Bundestag, la finalul anilor ’90, şi la îndemnul crucial al lui Jürgen Habermas, în sprijinul a ceea ce el numea, pe bună dreptate, *Verfassungspatriotismus* sau patriotism constituţional.

Este discutabil dacă *Verfassungspatriotismus* există cu adevărat astăzi în Germania în afara sălilor de clasă ale universităţilor. Într-adevăr, atitudinea esenţialistă şi *völkisch* privind clasificarea identităţii adevărate a oamenilor încă este dominantă în Germania, ca pretutindeni în Europa. Mă confrunt deseori cu următoarea discuţie, în legătură cu un coleg sau un prieten: Întrebare pentru Andy: „Ce este cutare şi cutare de fapt?”. Răspunsul lui Andy: „El sau ea este american”. Răspuns pentru Andy: „Nu, ştiu asta şi nu la asta mă refeream, pentru că ştim cu toţii că să fii american nu e o identitate reală. Ceea ce el (ea) este *cu adevărat*, nu în ce priveşte documentele de cetăţenie sau paşaportul, ci în viaţa sa reală, care merge dincolo de paşapoarte şi documente?”. Accentul cade mereu pe cuvântul „adevărat”, iar acea identitate exclude întotdeauna

pașapoartele și sugerează o existență mai profundă, o identitate esențializată pe care documentele de cetățenie n-o vor putea cuprinde niciodată. Germana mea cu accent vienez a devenit și continuă să fie una dintre cele trei baghete magice irezistibile ale mele, cu care să-i cuceresc pe germanii de toate clasele sociale, vârstele și genurile.

Îngăduiți-mi să ofer o scurtă descriere a celei de-a doua baghete magice. După iulie 1974, cu Germania în oglinda retrovizoare, mi-am scos acea țară din minte, până când m-am alăturat Centrului de Studii Europene când, în 1977, câțiva dintre noi au început să analizeze răspunsul Autorității Europene a Muncii față de criza capitalismului din Franța, Italia, Suedia, Marea Britanie și Germania. În Biblioteca Relații industriale și forță de muncă, din subsolul Littauer Hall, de la Harvard, m-am afundat în studierea sindicatelor și pieței de muncă germane, iar în scurt timp am început să-mi ador munca pe acest subiect. Am găsit un exemplar complet din *Gewerkschaftliche Monatshefte*, buletinul periodic cel mai intelectualist și academic al sindicatelor Germaniei, de importanță semnificativă. Într-un număr din 1977, am cercetat coperta doi, să descopăr cine erau redactorii acestei publicații atât de reușite și, surpriză mare, am văzut numele Dr. Volker Bahl, *stellvertretender Chefredakteur*, redactor-șef adjunct sau asociat. Hei, știam acest nume. Nu era vorba de studentul doctoral al lui Wolf-Dieter Narr, pe care l-am întâlnit împreună cu soția lui în Berlin, în 1974? Chiar dacă părea să-mi amintesc că subiectul disertației lui Volker nu fusese legat de muncă, mi s-ar părut o prea mare coincidență.

Am alergat spre biroul meu din Vanserg, i-am scris o scrisoare lui Volker și i-am trimis-o în acea seară. Două săptămâni mai târziu, am primit un răspuns minunat, debordând de bucurie că l-am contactat, rugându-mă să rămânem în legătură și comentând cu reverență antetul foii pe care îmi scrisesem scrisoarea.

— Universitatea Harvard! a exclamat el.

(Deși semnasem scrisoarea ca lector universitar, Departamentul de Științe Politice, Universitatea Wesleyan, proiectul pentru care îl contactasem pe Volker provenea de la Centrul pentru Studii Europene de la Harvard.)

În toamna lui 1978, știind că ar fi trebuit în curând să încep cele opt luni de muncă de teren privind sindicatele germane, am început să mă preocup de chestiuni concrete cum ar fi: de unde să încep, cum să procedez și unde să călătoresc. Reflectând descentralizarea istorică a Germaniei, sediile sindicatelor erau răspândite în întreaga țară, ceea ce însemna că urma să fiu nevoit să călătoresc intens în perioada șederii mele acolo. În vreme ce colegii mei din proiectul Centrului legat de sindicate urmau să călătorească și să stea în capitala țării respective pentru a și face treaba, eu trebuia să petrec timp în Frankfurt, Hanovra, Stuttgart și Düsseldorf pentru a-mi face cercetarea cum trebuie.

De unde să încep? Păi ce-ar fi cu începutul, asta însemnând Deutscher Gewerkschaftsbund (Federația Sindicatelor din Germania) din Düsseldorf, organizație umbrelă pentru toate cele 17 sindicate principale ale Republicii Federale. Dar cum să fac asta? Să mă prezint doar la imensa clădire de birouri și să îmi fac cunoscută prezența? Aveam nevoie de ajutorul lui Volker Bahl. De data asta, pentru că momentul plecării mele se apropia, i-am telefonat la biroul lui de la *Gewerkschaftliche Monatshefte*.

— Ne pare atât de rău, a spus o voce feminină, dar Dr. Bahl ne-a părăsit în urmă cu o lună, iar acum îl asistă pe președintele de la IG Bau Steine Erden – sindicatul muncitorilor în construcții – din Frankfurt. Cine să îi spun că îl caută?

— Andy Markovits, lector universitar de Științe Politice la Universitatea Wesleyan, în prezent la Centrul de Studii Europene de la Universitatea Harvard.

A urmat o pauză lungă.

— De la Universitatea Harvard? Serios? Dar păreți atât de vienez! Iubesc acel accent! Nu am întâlnit pe nimeni de la Universitatea Harvard, dar cu siguranță îi voi transmite lui dr. Bahl apelul dumneavoastră data viitoare când o să vorbesc cu dânsul.

Zece zile mai târziu, a sosit o scrisoare de la Volker, cu antetul IG Bau Steine Erden, în care îmi spunea despre mutarea lui la Frankfurt, pentru a lucra cu președintele sindicatului muncitorilor în construcții,

în calitate de *șef de cabinet*. Simțea că aveam o urgență, așa că mi-a dat permisiunea să-l sun la biroul lui nou. Când am luat legătura, i-am spus că urma să mă îmbarc într-un proiect major de cercetare privind sindicatele germane și că aș fi apreciat orice fel de asistență pe care mi-ar fi putut-o acorda.

Lumea stranie, dar familiară a sindicatelor germane

— Ei bine, mi-a spus el, începe din Düsseldorf și cunoaște oamenii din federație de acolo pentru patru luni, înainte de a petrece restul timpului cercetând sindicatele individuale din Frankfurt, Stuttgart și Hanovra. Și din moment ce în Frankfurt există cu adevărat două sindicate majore – IG Metall[1] și sindicatul meu[2] –, te rog să stai cu Angelika și cu mine când o să fii în oraș. Avem o cameră în plus și ne-am dori să te avem ca oaspete oricât ai nevoie. Între timp, o să-l anunț pe Gerhard Leminsky, fostul meu șef și redactor-șef de la *Gewerkschaftliche Monatshefte*, despre faptul că îți vei face cu siguranță apariția acolo în prima luni din ianuarie. Va pregăti pentru tine măcar o masă la care să poți să lucrezi și unde să îți lași lucrurile, poate chiar un birou. Și te va prezenta tuturor persoanelor importante de la DGB, pe care vei avea nevoie să le intervievezi pentru proiectul tău.

Și așa s-a întâmplat. Am ajuns devreme dimineața în acea zi de luni de la începutul lui ianuarie 1979, la DGB Haus și am luat liftul până la etajul 7, unde erau birourile de la *Gewerkschaftliche Monatshefte*. Un bărbat zâmbitor, cu atitudine caldă, păr alb și aspect profesional m-a întâmpinat și s-a prezentat ca Gerhard Leminsky. De-abia am avut timp să răspund cu numele meu, când a exclamat:

— Ador acest accent vienez. De unde naiba l-ai prins? Îl ador! Dar

1. Era vorba de sindicatul lucrătorilor în metalurgie (n.aut.).

2. Adică sindicatul lucrătorilor în construcții (n.aut.).

nu-mi închipui că se învaţă o astfel de germană la Harvard.

Leminsky m-a condus la parter, de unde am mers pe jos până la o clădire învecinată, de doar două etaje.

— Acesta este Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliches Institut al DGB. Aici lucrează toţi sociologii noştri – sunt aproape 40. Ţi-am făcut rost de un birou aici doar pentru tine, pe care îl poţi păstra până în ultima zi din august. Am aranjat chiar să ai şi o plăcuţă cu numele tău pe uşă. Bineînţeles, o să iei prânzul cu noi la cantina noastră. Am plătit integral pentru prima săptămână, dar apoi va trebui să-ţi cumperi singur tichetele de prânz. Prânzul este subvenţionat. Două mărci meniul, nu e o afacere proastă. Toate băuturile, inclusiv vinul şi berea, sunt incluse. Îi vei întâlni pe mulţi dintre cercetători la prânz, dar le-am spus şi lor despre prezenţa ta aici, aşa că să nu fii surprins dacă unul sau doi o să treacă pe acolo să faceţi cunoştinţă. Până la urmă, toată lumea vrea să cunoască un profesor Harvard.

— Dr. Leminsky, am intervenit eu. Nu sunt profesor la Harvard. Sunt cercetător în cadrul unui proiect finanţat de Fundaţia Ford şi care are sediul la Centrul de Studii Europene de la Universitatea Harvard. Postul meu este la Universitatea Wesleyan, din Middletown, Connecticut.

Cumva, aceste informaţii au trecut complet pe lângă urechile lui Leminsky, aşa cum avea să se întâmple cu toţi cei cărora le-am repetat asta de zeci de ori în cele opt luni pe care le-am petrecut în Germania. Văzuseră sau auziseră cuvântul magic „Harvard", în legătură cu mine, şi asta era de ajuns. „Harvard" făcea ca toate celelalte informaţii şi detalii să pălească. Harvard prevala! Sesam, deschide-te! Puneţi covorul roşu şi daţi-i acestui om tot ceea ce vrea şi chiar şi mai mult!

Trebuie să spun că nu am văzut ceva asemănător cu reputaţia pe care Harvard o avea în Germania. Harvard, desigur, este învăluit într-o o aură strălucitoare pretutindeni în lume, dar intensitatea pe care am descoperit-o în Germania atunci şi de atunci înainte este uluitoare. În alte locuri, Harvard este în vârf dar urmat îndeaproape de Yale şi apoi o combinaţie de Princeton, Stanford şi poate Berkeley. Vorbesc aici despre

cunoştinţele largi ale publicului educat, nu mă refer la profesori şi academicieni care cunosc multe alte universităţi americane, având colegi şi colaboratori la multe dintre ele şi participând la conferinţe sau susţinând prelegeri la o instituţie sau alta de educaţie superioară. Extraordinarul loc ocupat de Harvard în conştiinţa publică germană, fără Yale sau Princeton la orizont (poate cu Standford ocupantă a locului 2, la distanţă, în aceste ultimele două decenii), m-a uimit întotdeauna. Exprimarea este revelatoare. Întotdeauna se spune „Profesorul Harvard cutare şi cutare", spre deosebire de „Profesorul cutare şi cutare *an der Yale Universität*".

Spre finalul acelei prime săptămâni, în care într-adevăr am cunoscut mulţi dintre cercetătorii WSI, mi-a devenit clar că deţineam două baghete magice: germana cu accent vienez şi Harvardul! Nu am încetat niciodată să mă întreb ce s-ar fi întâmplat dacă proiectul nostru ar fi avut sediul la Berkeley, Yale, Columbia sau Michigan, toate universităţi de renume mondial, ca să nu mai vorbesc de o instituţie mult mai puţin cunoscută, fără aşa un pedigree. Mi s-ar fi deschis uşile la fel de larg şi de generos dacă aş fi fost asociat cu Universitatea de Stat X? Mă îndoiesc! Şi ce s-ar fi întâmplat dacă aş fi vorbit germană cu accent american, aşa cum se aştepta toată lumea să audă de la mine chiar înainte să-mi deschid gura, din moment ce pentru toţi interlocutorii mei eram american, înainte să-mi răpească această identitate tocmai ca urmare a accentului meu? Sau chiar dacă aş fi avut un accent german standard, fără farmecul care îi făcea pe majoritatea germanilor să zâmbească, neaşteptându-se să mă audă rostind primele cuvinte într-o germană cu accent vienez? Cine ştie? Dar sunt sigur că mi-ar fi fost mult mai greu.

Cu siguranţă, aceasta harvardită a infectat intelectualitatea germană şi clasele educate, din care făceau parte noii mei amici de la WSI, din moment ce cu toţii erau deţinători de diplome superioare în economie, ştiinţe politice, sociologie, comportament organizaţional şi drept. În rândul acestora, boala s-a dezvoltat în ritm galopant. Prin contrast, funcţionarii şi liderii de la sindicate rămâneau imuni la boală şi

nici că le păsa de Harvard, pentru că erau cu toţii membri ai clasei muncitoare şi prin urmare nu erau deloc afectaţi de preţiozitatea sau invidia care se regăseau la angajaţii cu studii universitare şi la experţi. De fapt, mai niciunul dintre ei nu vorbea engleză, ceea ce era destul de revelator într-o ţară în care mulţi oameni obişnuiţi vorbeau probabil măcar puţină engleză, la sfârşitul anilor ’70.

Am susţinut întotdeauna că, în calitatea sa de colonizator întârziat şi de ţară înfrântă în două războaie mondiale, Germania reprezintă singura ţară mare în care oamenii vorbesc o a doua limbă destul de bine. Asta nu se întâmplă cu siguranţă în Marea Britanie, Franţa, Italia, Spania sau, chiar şi mai puţin, în Rusia şi Statele Unite. Faptul că olandezii, danezii şi israelienii citesc şi vorbesc o grămadă de limbi se datorează dimensiunii mici a ţării lor şi naturii exotice a limbilor lor materne, pe care nimeni altcineva nu le vorbeşte, forţându-i să înveţe limbile altora dacă vor să se alăture conversaţiei globale. Aşa că, într-un anume fel, am fost întotdeauna mai impresionat de cum vorbesc germanii „obişnuiţi” în engleză, decât de cum o fac omologii lor olandezi sau danezi.

A mai existat şi o a treia baghetă magică prin care Andy Markovits s-a făcut plăcut gazdelor lui germane: faptul că era evreu! Eficacitatea acestor trei puteri magice şi interconectivitatea lor stranie m-au catapultat în Germania pe o platformă la a cărei înălţime n-am mai putut ajunge nicăieri în lume, cu atât mai puţin în Statele Unite, unde niciuna dintre aceste însuşiri nu mă făcea nici măcar vag exotic, fermecător sau excepţional. În Germania, am devenit un om din interior/din afară: unul dintre ei, dar nu chiar; cineva care le cunoştea limba şi cultura şi pe-o parte şi pe alta, dar care nu era cu adevărat german; un american care, în ochii lor, nu era un adevărat american – nu mocofanul, ţăranul, parvenitul, necioplitul, arogantul pe care îl asociau cu americanitatea, nu obişnuitul „american urât”, ci un „american atrăgător”, dacă un astfel de termen nu ar fi un oximoron pentru germani, pentru majoritatea europenilor, de fapt.

După cum am scris mai târziu, în multe articole academice publicate în germană, italiană şi engleză, acestea era aceleaşi motive

pentru care Barack Obama a devenit atât de popular în Europa, în special în Germania, unde mii de oameni l-au aclamat frenetic în faţa Columnei Victoriei din Berlinul de Vest, mult înainte să fie ales preşedinte. Era cultivat; era sofisticat; era *aproape ca noi*, deşi, din fericire, nu chiar ca noi pentru că era mult mai special decât un german plictisitor. *Il parle comme nous*, după cum a exclamat ministrul de Externe elveţian Micheline Calmy-Rey în noaptea primei victorii a lui Obama, din 2008. „Vorbeşte ca noi", spre deosebire acel incult George W. Bush, cowboy-ul şi, prin urmare, adevăratul american; chiar prin contrast cu nestatornicul de Bill Clinton, al cărui comportament afemeiat ni s-a părut ispititor şi atrăgător, şi adevărul adevărat, atât de european, în special din perspectiva acelui puritanism nefericit care conduce America, pe care îl mai vedem astăzi uneori şi printre feministele sale.

La toate astea, adăugaţi Evreul, fiul generaţiei răvăşite de Holocaust! Profund evreu, dar nu ameninţător. Nu un evreu ortodox, nu un evreu care să vorbească – oroarea ororilor – germană cu accent evreiesc. Mai degrabă, un evreu pe care noi germanii îl putem tolera, un evreu pe care îl lăsăm să ne critice din când în când, care chiar ne poate oferi sentimentul de ispăşire de la trecutul nostru profund îngrozitor, prin virtutea faptelor noastre bune faţă de el, şi chiar faţă de evrei mai puţin încântători, fapte pe care le putem împlini prin vocile noastre, publicaţiile noastre, vieţile noastre în de căinţă. Spre groaza mea, simţeam uneori că unii dintre prietenii mei germani priveau spre mine tăcuţi, dar optimişti, să le ofer iertarea pentru păcatele părinţilor lor, ca recompensă pentru faptele lor drepte în lumea contemporană. N-am ştiut niciodată cum să gestionez toate astea în zeci de ani de relaţii cu Germania şi germanii.

Nu spun că vreunul dintre interlocutorii mei germani din ultimii 50 de ani s-a gândit conştient la ceea ce tocmai am descris sau că a acţionat faţă de mine urmărind un scop pentru care a exploatat una dintre aceste emoţii profunde. Departe de mine acest gând. Eu doar descriu o situaţie care mi-a conferit în Germania o poziţie *sui generis* şi pe care nu aş fi putut-o obţine nicăieri altundeva. În ianuarie 1979, chiar la începutul

şederii mele în Düsseldorf şi al relaţiei mele cu Germania, care avea să dureze 40 de ani, am înţeles că pentru germani cine era Andy Markovits şi ce reprezenta pentru ei era mai important decât ceea ce Andy Markovits făcea sau crea. În mod evident, ceea ce scriam şi predam conta foarte mult; articolele şi conferinţele mele au reprezentat fundamentul pentru tot ceea ce a urmat, dar faptul că am devenit intelectual în spaţiul public din Germania a avut totul de-a face cu aceste trei baghete magice care mi-au deschis uşi în acele prime zile şi a căror putere n-avea să slăbească niciodată în deceniile care au urmat.

Să fiu mai precis: am devenit un intelectual recunoscut nu în Deutschland, ci în Bundesrepublik; nu în actuala Republică Berlin, ci în predecesoarea sa, Bonn. Gândindu-mă la acea zi istorică în care Bundestagul a votat să renunţe la Bonn drept capitala ţării recent unificate şi să facă din Berlin sediul puterii sale guvernamentale, mă simt îndreptăţit să fiu sentimental în legătură cu această tranziţie. Epoca unui construct care a dat naştere unor forţe sociale ce au transformat Germania pentru prima oară într-un stat nu doar tolerabil pentru vecinii săi, ci chiar atrăgător pentru atât de mulţi oameni din toată lumea urma să se sfârşească. Bundesrepublik, sub forma sa de la Bonn, a făcut ca puterea în Germania să fie mai degrabă civilă decât militară, mai degrabă alinătoare decât ameninţătoare, mai degrabă liberală decât autoritară sau chiar fascistă. Bundesrepublik a dat naştere unei generaţii care a creat Partidul Verde – imperfect, dar totuşi o voce puternică pentru compasiune şi incluziune şi pentru umanitate exemplară.

Bundesrepublik a devenit un lider liberal al unei Uniuni Europene în care, cu toate neajunsurile sale, războiul între cele 27 de state membre ale sale pare de neconceput şi care, cel puţin din informaţiile mele, emană din singurul proces de construire a unui stat care s-a petrecut fără a fi tras nici măcar un foc de armă, membrii săi alăturându-se voluntar, şi nu pentru că au fost cuceriţi. În cele din urmă, Bundesrepublik mi-a adus prieteni şi colegi pe care nu i-aş fi putut găsi nicăieri altundeva, tocmai pentru că cele trei baghete magice pe care le-am folosit să intru în vieţile lor nu ar fi funcţionat în nicio altă parte.

Odă lui Heinz Kluncker: Prieten de nădejde în circumstanțe complicate

În mod ciudat, cele trei puteri ale mele m-au ajutat să creez o conexiune cu Heinz Kluncker, liderul de 140 de kilograme al sindicatului bugetarilor, Gewerkschaft Öffentliche Dienste, Transport und Verkehr sau ÖTV. Prima oară l-am văzut pe acest om la știrile de seară, la început de ianuarie, și când i-am auzit vocea bubuitoare și baritonală, m-am gândit: *Așa* ar trebui să arate un șef de sindicat și așa ar trebui să sune! Acest om emana o asemenea prezență și carismă pe ecranul televizorului meu, încât deși cercetarea mea nu includea sindicatele de bugetari și se concentra doar pe lucrătorii organizați din industrii ale sectorului privat, m-am hotărât că trebuie să-l cunosc pe acest Kluncker și să-l intervievez pentru proiectul meu.

Îmi era cunoscut numele Kluncker – cât de onomatopeic pentru un șef de sindicat! – pentru că aparținea persoanei despre care se spunea că ar fi dărâmat popularul guvern Brandt în 1974, obținând o creștere salarială de 11% pentru membrii sindicatului său, o creștere nepotrivit de generoasă într-o perioadă în care statul german se confrunta cu greutăți din cauza crizei țițeiului din 1973. Să mă întâlnesc și să petrec timp cu un șef de sindicat ocupat, de o asemenea importanță, era aproape imposibil, dar eu sunt extrem de insistent când trebuie să adun materiale pentru munca mea de documentare.

Am telefonat la biroul lui Kluncker, din sediul ÖTV, din Stuttgart și mi s-a făcut legătura cu al său *chef* de cabinet, care, fiind absolvent universitar și deținător al unui doctorat, așa cum sunt adesea cei din cabinetul șefilor de sindicat, a fost profund impresionat de Harvard. Mi-a luat datele și mi-a spus că ar putea aranja o întâlnire cu Kluncker, dar că asta se putea întâmpla din scurt sau în circumstanțe neobișnuite, cum ar fi să merg în limuzina lui Kluncker când acesta era condus de la o întâlnire la alta. Trebuia să fiu pe fază și pregătit la primul semn.

Două săptămâni mai târziu, pe la ora 16:00, a sunat telefonul în biroul meu de la WSI. Tipul de la ÖTV m-a întrebat dacă eram gata să-l

întâlnesc pe Kluncker peste două ore, când el – şi ceilalţi 16 lideri ai sindicatelor DGB – urmau să părăsească clădirea DGB, să se urce în maşini, şi în cazul lui Kluncker, să se ducă la Hamburg. Eram pregătit să merg cu Kluncker la Hamburg, unde am fi ajuns seara târziu, dar fiind vorba de Germania, oricând avea să fie un tren bun înapoi spre Düsseldorf, la orice oră din noapte? Evident, am acceptat.

La ora 18:00, eu aşteptam în faţa clădirii, când limuzinele Mercedes au început să vină una după alta şi să îi ia pe liderii de sindicat, pe unii dintre ei urmând să-i întâlnesc mai târziu în acelaşi an, pentru interviuri la Frankfurt, Hanovra şi Stuttgart. Dinăuntru a ieşit acest om uriaş cu mâna întinsă şi un zâmbet imens, care mi-a spus engleză:

— Salutare, sunt Heinz Kluncker! Bine ai venit în Germania. Asta e maşina mea, hai să urcăm şi să plecăm.

Mulţi germani vorbesc engleza dar, aşa cum am menţionat mai sus, liderii de sindicat nu fac parte dintre aceştia de obicei, deoarece, cel puţin în trecut, proveneau cu toţii din clasa muncitoare, nu merseseră nici la liceu, nici la universitate, dar acum îl aveam în faţa mea pe acest urs de om, care vorbea engleza cu mine cu un accent uşor american. Când ne-am aşezat pe bancheta din spate a maşinii, am auzit în boxe:

— *Always late with your kisses! Won't you come to my arms, sweet darling, and stay?*

Cum? Lefty Frizzell cântând în maşina unui lider de sindicat german? L-am întrebat pe Kluncker în germană despre preferinţele lui muzicale şi mi-a răspuns că pur şi simplu adora muzica americană country şi era în special cucerit de Frizzell, Waylon Jennings, Merle Haggard, Loretta Lynn şi Tammy Wynette. A trebuit să mă ciupesc. Cum era posibil?

Ei bine, se pare că Kluncker fusese închis într-o tabără de prizonieri de război din Alabama, în timpul războiului, aşa cum au fost mulţi soldaţi germani. Dar era şi un schepsis în povestea lui Kluncker: a trebuit să fie protejat zi şi noapte de autorităţile SUA, pentru că altfel ar fi fost ucis de restul prizonierilor germani, ca răzbunare pentru că a dezertat din Wehrmacht, pe când se afla în Franţa, în 1944, şi pentru că

a căutat azil în rândul americanilor care avansau pe teren. Kluncker s-a născut în 1925, a fost singurul fiu al unui lăcătuş din Wuppertal, care era şi locul naşterii lui Friedrich Engels. Se pregătea să devină expert comercial în industria textilă, dar s-a alăturat Tineretului hitlerist, mişcare pe care avea să o regrete tot restul vieţii şi de care îmi amintea constant, aproape căutându-mi iertarea pentru acest *Jugendsünde*, acest păcat al tinereţii lui, după cum inspirat numesc germanii astfel de derapaje. Înrolat în Wehrmacht, a dezertat în tabăra americanilor şi a devenit un susţinător pe viaţă al Americii, al occidentului liberal democratic şi al ataşamentului Germaniei faţă de Statele Unite.

Întorcându-se din Alabama cu dragostea lui pentru muzica country şi cu o engleză cu accent american, Kluncker s-a alăturat Partidului Social-Democrat şi a avansat în rândurile acestuia. Mult mai rapid însă a avansat în sindicatul lucrătorilor publici, devenind preşedinte în 1964, la vârsta de 39 de ani, asta făcându-l cel mai tânăr lider sindical din Republica Federală Germania. Dragostea lui pentru Statele Unite şi cultura americană l-au făcut pe Kluncker să fie o excepţie rară printre social democraţi şi sindicalişti. Kluncker a fost, de asemenea, primul lider de sindicat din Germania de Vest care să s-a îndreptat spre sindicatele comuniste din ţările est-europene, precum şi către Solidarność, sindicatul polonez de la sfârşitul anilor ’70 şi începutul anilor ’80 care a iniţiat prăbuşirea imperiului sovietic. Din nou, nici una dintre aceste atitudini nu era obişnuită printre social democraţii sau sindicaliştii de rând, care îi disprețuiau pe est-europeni şi priveau cu suspiciune orice abordare care considerau că deviază de la poziţionarea lor ortodoxă nerevoluţionară, nemarxist leninistă.

Călătoria mea cu Kluncker la Hamburg în limuzina lui a pus bazele intrării mele în lumea democraţiei sociale a Republicii Federale, unde am rămas peste 40 de ani, şi mi-a consolidat prezenţa în mediul sindicalist al Republicii Federale, în care am înflorit vreme de 20 de ani. Multele mele articole pe subiecte legate de democraţia socială germană şi organizarea muncii îşi au originea în acele zile din ianuarie 1979 când, pe lângă faptul că am mers în limuzina lui Kluncker, am devenit

profund ancorat în sectorul de cercetare şi politici al organizării muncii din Germania.

La nivel personal, am rămas apropiat de Kluncker mulţi ani după retragerea lui ca lider al ÖTV, în 1982. L-am invitat la Cambridge, unde a susţinut o foarte reuşită prelegere despre negocierea salariilor în sectorul public, la Centrul pentru Studii Europene, cândva la începutul anilor 1990. Heinz Kluncker a murit în 2005, după ani de boală. Pentru mine, el întruchipa ce era mai bun la Bundesrepublik: provenea din clasa muncitoare; a reuşit pe cont propriu să devină liderul unei organizaţii puternice, care îmbunătăţea vieţile unui larg număr de muncitori, din zone diverse, de la funcţionari publici la personal de salubritate, de la asistente şi doctori, până la piloţi şi însoţitori de zbor; prin faptul că s-a alăturat naziştilor, dar apoi a renunţat la filiaţiile sale naziste; prin faptul că a rămas întotdeauna conştient de semnificaţia crimelor comise în numele Germaniei; prin întreţinerea legăturilor apropiate cu Statele Unite, cultura şi democraţia liberală occidentală; pentru că s-a adresat tuturor grupurilor de pe întreg cuprinsul Europei, care se opuneau unul altuia, într-o încercare de a crea o pace trainică pe acest continent sfâşiat de război; şi pentru că a rămas un social democrat până în măduva oaselor, întotdeauna preocupat de bunăstarea oamenilor muncii. Eu de fapt chiar am sesizat multe paralele între Heinz Kluncker şi Willy Brandt, pe care tacticile agresive de negociere ale lui Kluncker se pare că l-au obligat să demisioneze din funcţia de cancelar al Republicii Federale (amândoi au negat asta vehement, dar impresia că Kluncker era „nimicitorul lui Brandt" a circulat mulţi ani).

Pe lângă consolidarea prezenţei mele în spaţiul social-democrat/al muncii din discursul public al Republicii Federale, un eveniment din februarie 1979 m-a împins să mă implic în mult mai întunecata şi mai tensionata lume a evreilor şi a subiectelor legate de ei – o arenă de discuţii, dezbateri şi controverse pe care am ajuns s-o numesc „chestiunea", după cum am mai menţionat. Serialul de televiziune *Holocaust* al NBC, cu Meryl Streep în rolul principal, a avut premiera în Statele Unite în 1978 şi urma să fie difuzat în Germania, în patru seri, în februarie

1979. Mă uitasem la unul sau două episoade când eram acasă în Cambridge, mai mult ca să văd dacă eram de acord cu cronicile devastatoare pe care le primise serialul sau dacă avea să mi se confirme din nou părerea mea potrivit căreia criticilor nu le plac nici măcar filmele, cărţile şi serialele bune, dacă par să fie mai degrabă divertisment decât artă. Mi s-au confirmat amândouă previziunile: mi s-a părut că episoadele pe care le-am văzut eu erau bine jucate, dar faptul că Meryl Streep şi-a păstrat părul ei lung la Auschwitz chiar era deplasat. Mai presus de orice, serialul nu scotea la lumină nicio informaţie sau vreo revelaţie despre lagăre despre care să nu fi ştiut deja, asta făcând ca episoadele să fie mai degrabă neinteresante, decât de o calitate inferioară. Cu toate astea, un aspect al serialului mi s-a părut a fi destul de puternic: evidenţierea ororilor istoriei, nu prin statistici şi maldăre de trupuri moarte, ci urmărind destinul a două familii germane, una de evrei şi cealaltă de neevrei.

Serialul urma să fie difuzat pe Canalul 3 al Germaniei, reţeaua regională în cadrul căreia fiecare dintre cele zece state federale îşi difuza propriile producţii. Este semnificativ faptul că nu a fost dat pe Canalul 1 sau pe Canalul 2 din Germania, care aveau difuzare naţionala şi unde erau programate serialele blockbuster. Canalul 3 ar fi corespondentul televiziunii publice sau al C-SPAN, în Statele Unite – programe serioase, informative, adesea plictisitoare. Nimic din ceea ce a fost difuzat pe Canalul 3 n-a ajuns vreodată să domine audienţele. Autorităţile publice germane care deţineau şi operau toate canalele de televiziune la acea vreme, când nu existau încă reţele private de televiziune pe piaţa germană, au fost în mod evident îndoite în legătură cu difuzarea acestui serial. Nu puteau respinge un serial despre Holocaust, dar îl puteau împinge cât mai în spate, pe Canalul 3. Însă chiar şi atât de în spate, s-a întâmplat ceva special: toate cele zece posturi locale independente au decis să preia serialul, fără ca niciunul să-l refuze.

Îmi amintesc că am menţionat serialul în timpul mesei de prânz la WSI şi că le-am spus colegilor mei că urma să îl urmăresc pe micuţul televizor alb-negru de unde stăteam. M-a surprins că cei mai mulţi

dintre ei nu auziseră niciodată de serial şi cu siguranţă habar nu aveau despre iminenta sa difuzare pe Canalul 3.

La prânz, în ziua de după difuzarea primului episod, unul sau doi dintre colegii mei m-au întrebat timid şi *sotto voce* dacă privisem episodul cu o seară înainte. Când am răspuns că da, reacţiile lor au fost nepreţuite: unul a exclamat că ascensiunea nazismului a afectat clasa muncitoare mult mai mult decât evreii; celălalt m-a întrebat dacă m-ar deranja să iau ceaiul cu el mai târziu în acea după-amiază, lucru care l-am făcut.

La acel moment nimeni de la WSI sau DGB sau oricare dintre aceste instituţii nu ştia că eram evreu. Unii, sunt convins, au bănuit puţin, pentru că un american care vorbea germană cu accent vienez poate cădea în mod firesc pradă suspiciunilor de cosmopolitism dezrădăcinat. Dar majoritatea colegilor mei nu mă puteau pune într-o categorie sau alta, pentru că nici unul dintre ei nu văzuse şi nici nu întâlnise un evreu. Şi deşi unii spun că trebuie să fii surd sau orb ca să nu-ţi dai seama că sunt evreu, nu sunt de acord cu asta pentru că nu arăt ca un evreu tipic, astfel că manierismele şi dicţia mea evreiască devin evidente doar pentru cineva care-i cunoaşte bine pe evrei şi felul lor de a fi, ceea ce nu era valabil în cazul gazdelor mele germane. Şi evident că nu mi-am condimentat dicţia cu idişismele mele obişnuite pe care, oricum, le folosesc doar în engleză, niciodată în germană.

După cel de-al doilea episod, ziarele au început să scrie despre acest serial. Mai importante decât episoadele în sine au fost dezbaterile deschise pe care Canalul 3 le difuza după fiecare episod, care se prelungeau până târziu în noapte. Ce a început să iasă la lumină a fost un fel de dialog naţional, o asumare şi o recunoaştere a faptului că germanii comiseseră o atrocitate de nedescris. Chiar dacă nimic din toate astea nu era nou – cel puţin de la procesul Auschwitz din Frankfurt, din 1963 – majoritatea detaliilor despre Holocaust erau adesea relatate în presa germană şi deşi multe documentare deja fuseseră difuzate, dezvăluind ororile lagărelor de concentrare, toate acestea se regăseau în sfera culturii elitiste. Doar divertismentul produs

de Hollywood ar fi putut crea un astfel de nivel de conştientizare, o astfel de mişcare de autoreflecţie, la scară largă, o astfel de asumare în masă a istoriei naţiunii.

Într-un episod, ni se arată cum mai mulţi evrei erau împinşi într-o sinagogă din Polonia sau Belarus sau Rusia, pe care Wehrmachtul apoi o incendia, arzându-i pe toţi cei dinăuntru. S-a declanşat o dezbatere amplă în segmentul de discuţii al programului tv privind autenticitatea unei astfel de situaţii sau dacă era vorba doar un truc de Hollywood, menit să creeze empatie sau să-i demonizeze pe germani. Aceste discuţii de după film presupuneau şi apeluri telefonice din partea telespectatorilor din întreaga Germanie. Moderatorul dezbaterii a preluat un asemenea apel, a făcut o pauză lungă, apoi a informat publicul spectator că cineva tocmai sunase să spună că fusese responsabil de chiar un asemenea act de incendiere a unor civili evrei, undeva în Rusia. Până la finalul serialului, conştientizarea sporită a Holocaustului pe care a generat-o acest program TV a transformat Republica Federală şi cantina WSI. Dezbateri prelungi au izbucnit în toate ziarele principale şi la toate posturile radio importante. Am fost rugat, total din senin, de colegii mei de la WSI dacă aş fi interesat să vorbesc despre propria mea experienţă de evreu, la o întâlnire privată pe care aveau să o organizeze într-o sâmbătă seara şi unde urmau să fie servite gustări şi băuturi. Până în ziua de azi, n-am nici o idee cum şi-au dat seama colegii mei de la cantină că eram evreu, dar până spre sfârşitul serialului asta devenise clar pentru toată lumea. Ce mi s-a părut chiar şi mai interesant a fost modul în care au presupus că s-a întâmplat ceva rău familiei mele în timpul Şoahului, deşi n-am suflat niciodată un cuvânt despre ceea ce au suferit rudele mele.

Această întâlnire chiar s-a petrecut şi s-a dovedit a fi extrem de intensă. Pentru început, mi s-a părut că ar fi potrivit să ofer un cadru general al bursei în desfăşurare despre Holocaust, deşi publicul era alcătuit aproape în întregime din ceea ce germanii numesc inspirat *Akademiker*, absolvenţi de studii universitare. Apoi am vorbit despre serialul TV, despre ce mi s-a părut util şi ce nu mi s-a părut a fi chiar aşa.

Am subliniat specificitatea nazismului și a Holocaustului, dar le-am plasat pe amândouă în contextul mai larg al fascismului. M-am asigurat să clarific faptul că nu toate regimurile fasciste sunt inerent antisemite și, cu atât mai puțin, nu comit crime chiar și vag asemănătoare Șoahului; asta nu făcea fascismul mai puțin diabolic decât nazismul, doar diferit. Am sfârșit cu o lungă prelegere despre antisemitism, istoria și manifestările acestuia.

Am vorbit mai mult de o oră, iar publicul a ascultat fiecare cuvânt pe care l-am spus cu atenție deplină. După ce am terminat de vorbit, oamenii din public mi-au pus multe întrebări. În mod evident, unii se simțeau inconfortabil, dar nimeni n-a îndrăznit să plece. Într-un final, chiar la încheierea serii, gazda, o economistă specializată în piața muncii, m-a întrebat timid, dar cu profundă empatie:

— Ați putea împărtăși câteva cuvinte despre cum v-a afectat Holocaustul familia? Vă rog să mă iertați dacă întrebarea mea e nepotrivită în vreun fel. Cu siguranță știți foarte multe lucruri despre toate cauzele, etapele și istoria acestui eveniment oribil. Dar aș vrea să ne spuneți ceva despre propria dumneavoastră experiență, care cred că este una semnificativă. Doar dacă doriți, vă rog.

După ce am povestit puțin despre experiența familiei mele cu Holocaust, camera a fost redusă la tăcere. Apoi, o femeie pe care nu o cunoșteam m-a întrebat foarte încet:

— Cum puteți îndura să veniți în această țară? De ce vreți să vă aflați aici?

Am răspuns spunând că ea și grupul din care făcea parte erau niște germani diferiți de naziști, că erau cetățeni ai Bundesrepublik, că eu nu credeam în vină colectivă și consideram că un astfel de concept era profund contestabil, dar că da, din când în când, îmi venea greu să separ trecutul de prezent, în special când eram în autobuz și vedeam câte un vârstnic care, în mod evident, a fost într-un fel sau altul în slujba naziștilor.

Deja din acea seară am sesizat o fractură interesantă între reprezentanții mediului meu liberal de stânga, senzație care avea să mă

însoţească până în ziua de azi. Cei care întâmpinau şi apreciau Freiheitliche demokratische Grundordnung sau FDGO al Republicii Federale, după cum a ajuns să fie numit —adică orânduirea democrat liberală a republicii – şi cei care apreciau legăturile republicii cu Occidentul şi îi promovau valorile occidentale de democraţie liberală dovedeau mult mai multă compasiune şi interes pentru mine, povestea mea şi evrei, faţă de omologii lor care disprețuiau Bundesrepublik, considerând-o doar o continuare a fascismului, aşa cum o numeau ei (niciodată „naţionalism socialist" sau „nazism", fapt revelator în sine), prin prisma valorilor sale occidentale şi apărării capitalismului.

Pentru acest grup, principala problema era capitalismul, Holocaustul fiind un efect colateral trist şi tragic. Fără a mă surprinde, câţiva dintre cei care respingeau Bundesrepublik au virat apoi spre dreapta, unii devenind de-a dreptul naţionalişti germani sau chiar nazişti. Primul grup a dezvoltat anticorpi la orice formă de ideologie chiar şi vag antisemită, graţie culturii puternice şi instituţiilor Bundesrepublik, care erau ancorat în democraţia liberală; cel de-al doilea grup nu a dezvoltat o astfel de imunitate, deoarece membrii săi considerau că democraţia liberală era un sistem căruia să i te opui, chiar să fie distrus, din cauza asocierii sale cu capitalismul.

Pe măsură ce am început să vorbesc şi să public articole despre atitudinile germane faţă de evrei, antisemitism de stânga şi alte subiecte legate de relaţiile dintre germani şi evrei, am intrat în lumea care avea să domine mare parte din viaţa mea intelectuală până în anii 2000. Unul dintre articolele mele, care a apărut în 1980 în bine-cunoscuta publicaţie americană *New German Critique*, compara reacţia faţă de serialul *Holocaust* în Germania cu ce s-a întâmplat în Austria, unde a fost difuzat în martie 1979. Comparaţia nu putea fi mai pronunţată. În vreme ce, în Germania, serialul a provocat o dezbatere naţională şi a dezlănţuit mişcări de forţe majore în psihicul colectiv, mai nimic de genul ăsta nu s-a întâmplat în Austria, iar serialul a trecut neobservat. După cum am trăit pe pielea mea la Viena în anii '60 şi în vizitele mele ulterioare şi în contribuţiile academice din anii '70, austriecii şi-au continuat existenţa

fericită pe insula celor binecuvântaţi, refuzând să-şi înfrunte înfiorătorul trecut nazist, lăsând acele atrocităţi în seama germanilor. Până la urmă, germanii pângăriseră Austria în 1938, aşa că meritau tot acest zbucium. De-abia când a început infama „afacere Waldheim", în 1985, Austria s-a trezit din minciunile şi confuziile ei şi şi-a înfruntat propriile crime comise sub egida naziştilor.

Cu câteva zile înainte de plecarea mea de la WSI, la final de august, pentru a mă întoarce în Statele Unite şi a începe semestrul de toamnă la Universitatea Wesleyan, gazdele şi colegii mei au dat o grozavă petrecere de rămas-bun în cinstea mea, în cantină. Acolo Gerhard Leminsky m-a rugat să scriu un articol pentru *Gewerkschaftliche Monatshefte*, nu atât despre principalele probleme cu care se confruntau sindicatele germane, cât despre impresiile pe care mi le-am făcut în cele opt luni în care am fost scufundat în viaţa şi existenţa de zi cu zi a sindicatelor germane. Publicaţia nu tipărise niciodată nimic asemănător în toţi cei treizeci de ani de existenţă şi Leminsky era de părere că eu aş fi autorul ideal pentru un astfel de articol, datorită poziţiei mele ca insider-outsider, după cum inspirat a etichetat relaţia mea cu sindicatele. Mai mult decât atât, aveam să-mi însuşesc şi să profit de caracterizarea care a făcut-o Leminsky statutului meu, care a inclus nu doar sindicatele, ci întreaga Republică Federală Germania.

Acasă, la biroul meu din Vanserg, m-am aşezat la masă într-o seară şi am scris întregul articol dintr-un foc. I l-am trimis de îndată lui Leminsky. Intitulat „Viaţa de zi cu zi la sediul sindicatelor germane: impresii ale unui sociolog american", articolul era plin de laude, dar includea şi unele critici, printre acestea numărându-se observaţiile mele referitoare la cât de profund sexiste erau toate aceste instituţii. Acest lucru, am argumentat eu, conta foarte mult într-o structură al cărei scop era să îi ajute pe cei dezavantajaţi. Nu aş fi deschis subiectul sexismului dacă aş fi desfăşurat cercetarea în ceea ce priveşte conducerea corporaţiilor multinaţionale germane, pentru că nu m-aş fi aşteptat la altceva. Dar sindicatele? Singurele femei pe care le-am întâlnit în cele opt luni – cu excepţia câtorva sociologe de la WSI – au fost secretarele care mi-au

servit ceai și fursecuri, cât așteptam să-i intervievez pe șefii lor, toți fiind bărbați!

Când articolul a apărut în numărul din 1979 al publicației, reacțiile au fost incredibile. Cele două ziare alternative ale Germaniei deveniseră parte integrantă a scenei înfloritoare a noilor mișcări sociale și a contraculturii, care ajunsese să domine segmente importante ale peisajului urban al Republicii Federale, iar aceste ziare au relatat pe larg despre observațiile mele privind sexismul în sindicatele germane. Nimeni nu mai deschisese acest subiect, asta făcându-mă un fel de erou pentru feministele în afirmare ale Germaniei, care încă erau foarte puțin prezente în conversația de pe agenda națională țării, față de Statele Unite. Numele meu a intrat în subcultura noii mișcări sociale, de unde nu a dispărut niciodată. Când m-am prezentat patru ani mai târziu la petrecerea zgomotoasă de celebrare a Partidului Verde, organizată într-un depozit imens la marginea Bonnului, pentru a sărbători intrarea partidului în Bundestagul german, în martie 1983, majoritatea femeilor îmi știau numele.

— A, tu ești tipul care denunțat sexismul din sindicate. Bravo ție! Mi-a plăcut asta! De mult era cazul să-i arate cineva cu degetul pe acei macho care se ascundeau în spatele paravanelor lor social democrate!

Am primit și niște reacții negative din partea anumitor sindicaliști, în special din partea câtorva dintre colegele mele de la WSI, una dintre ele nemaivorbind cu mine niciodată de atunci, considerând am încălcat codul solidarității de clasă, în favoarea unui truc la modă, influențat de americani, contra cultural, numit emanciparea femeilor. Una dintre persoanele pe care m-am temut că am ofensat-o cu articolul meu a reacționat numai cu laude și mulțumiri: marele Heinz Kluncker! A rugat-o pe secretara lui – o femeie, desigur – să mă sune și să-mi citească un mesaj entuziast, pe care el l-a dictat, informându-mă că luase articolul meu la una dintre ședințele permanente organizate de DGB pentru liderii sindicatelor constitutive și i-a rugat pe cei întruniți acolo să se gândească la moduri în care putea fi eliminat din rândul sindicatelor sexismul pe care l-a menționat Markovits în articol.

Una peste alta, acest articol şi receptarea lui au mers dincolo de lumea sindicatelor şi mi-au deschis toate uşile către ceea ce s-ar putea numi zona „Verde" a Republicii Federale – adică lumea de stânga, separată şi opusă consfinţitei zone „Roşii" a social-democraţilor şi muncii organizate. Odată cu publicarea unei monografii a sindicatelor din Germania de vest, la Cambridge University Press, în 1986, mi-am mutată sfera de cercetare într-o zonă distinctă, dar interconectată.

Din păcate, în conflictele mele repetate cu reprezentanţi de stânga, „roşii" şi „verzi" germani, şi-a ţipit din nou capul hidos Deutschland-ul. Invariabil, aceste controverse erau influenţare de ceea ce am ajuns eu să numesc „chestiunea". Ceea ce a înrăutăţit lucrurile a fost că aceste resentimente nu erau niciodată recunoscute, iar asta îi făcea pe cei care dădeau voce unor astfel de puncte de vedere să nu fie doar incorecţi şi periculoşi, ci şi dureros de ipocriţi. În anumite cazuri, dușmănia a devenit atât de puternică, încât m-am confruntat cu un antisemitism îndreptat făţiş către mine. Aceste întâlniri m-au făcut însă să mă tem că imensul progres creat de Bundesrepublik s-ar putea să nu fi eradicat câteva dintre părţile întunecate ale Deutschland. Nu mă aşteptam la nimic altceva din partea dreptei politice a ţării din moment ce Deutschland şi clişeele sale erau aproape definiţia a ce însemna să fii de dreapta. Dar de stânga? Mi-a luat ceva vreme să accept această realitate şi, ca să fiu sincer, a devenit motivul principal pentru care am abandonat acest spaţiu şi m-am concentrat în special pe sport şi câini, pasiuni pe care pot să le explorez fără suferinţa, dezamăgirea şi resentimentele care au devenit o constantă în viaţa mea ca urmare a demersurilor mele intelectuale timpurii.

Ar trebui să menţionez că nu m-am luptat niciodată de unul singur. Am avut de partea mea nişte aliaţi germani minunaţi, care mi-au venit în ajutor şi m-au susţinut cu propriile lor publicaţii şi platforme publice. Nu voi uita niciodată glasul bubuitor de bariton al lui Kluncker înregistrat pe telefonul meu – de data asta sunând chiar el în persoană, din moment ce din 1991 nu mai avea o secretară – pentru a îşi exprima totala solidaritate cu mine într-o controversă amară privind Războiul

din Golf din 1990-91, în care am avut o dispută cu Jürgen Hoffmann, în editoriale nesfârșite, publicate de unul dintre ziarele de top ale Germaniei. M-am împăcat pe deplin cu oponentul meu în această bătălie. Dar semnificativ este faptul că muzica de la Grateful Dead și Dire Straits a fost cea care ne-a adus împreună și nu diferendele noastre despre Occident, America și Israel. Pur întâmplător, mă aflam în Hamburg în septembrie 2009 și am ținut neapărat să-l vizitez pe Jürgen acasă. Am fost condus spre patul unde Jürgen stătea întins, cu dureri cumplite. Ne-am ținut de mână pentru o vreme. Am vorbit și am plâns! Am fost acolo când ambulanța l-a luat din apartamentul lui să-l ducă la spital, de unde n-avea să mai întoarcă niciodată, în ziua următoare pierzând ultima sa bătălie cu cancerul.

Cu toate astea, tensiunile și-au spus cuvântul și am trecut de la munca de cercetare a sindicatelor germane la studierea sporturilor. Versiunea germană articolului meu: „Cealaltă formă de «excepționalism american»: de ce nu există fotbal european în Statele Unite?" a ajuns un succes, nu doar în mediul universitar german, ci și în cercuri intelectuale mai largi, iar publicarea sa în 1987 mi-a deschis tot felul de uși. Studienstiftung des deutschen Volkes (Fundația educațională a poporului german), cea mai prestigioasă instituție a țării conferind prestigiu academic și asistență financiară celor mai buni studenți din universitățile germane – similar cu programul nostru National Merit Scholars – m-a invitat să țin un curs despre sport, politică și cultură la una dintre numeroasele sale școli de vară. Organizația derula astfel de programe peste tot în țară, astfel încât bursierii săi să-și poată lărgi orizontul intelectual cu subiecte considerate neobișnuite pentru un curriculum universitar tipic. În august 1995, am petrecut aproape trei săptămâni la Schloss Salem, lângă Lacul Constance, unde mi-am făcut prieteni pe viață printre studenții mei și colegii de facultate. (Tot acolo m-am confruntat cu moartea lui Jerry Garcia.)

Invitația la sesiunea Wissenschaftskolleg zu Berlin din august, pentru anul universitar 1998-1999, s-a datorat în parte activității mele în domeniul sportiv, precum și cumulului de intervenții pe care le-am

avut pe diferite subiecte legate de politica germană şi de societate. La Kolleg mi-am scris cartea *Offside: Soccer and American Exceptionalism*, pe care Princeton University Press a publicat-o în 2001. Un an mai târziu, cartea a apărut în traducere germană la o editură importantă din Germania.

O altă preocupare a mea în timpul acelui an excepţional în Berlin a fost să călătoresc peste tot prin ţară, ţinând prelegeri despre cartea mea *Das deutsche Dilemma*, care a apărut în septembrie 1998, cu câteva zile înainte ca noua coaliţie Roşu-Verde a social democraţilor şi verzilor să vină la putere. Această transformare era esenţială din mai multe motive. În primul rând, punea capăt guvernării de 16 ani a lui Helmut Kohl şi a coaliţiei lui centru dreapta CDU/CSU şi FDP, încheindu-se astfel cariera politică a unuia dintre cei mai importanţi oameni de stat ai Germaniei şi Europei. În al doilea rând, celebra sosirea la vârful politic al ţării a unei coaliţii social-democrate/verzi. Deşi astfel de coaliţii existau în diverse structuri regionale şi, de asemenea, naţionale, ele rămâneau la stadiul de ligă inferioară, comparativ cu jocurile care se făceau la nivelul conducerii centralizare a ţării. Şi în al treilea rând, marca venirea unui fost luptător de stradă, protestatar vehement şi activist radical de stânga, în inima puterii germane şi europene consolidate: Joschka Fischer a devenit ministrul de Externe al Republicii Federale. Fischer, o persoană cum nu se poate mai surprinzătoare pentru această funcţie, era un autodidact sclipitor, care a avansat în ierarhia Partidului Verde, care apoi l-a catapultat în a deveni al doilea cel mai puternic politician al Germaniei.

După cum am menţionat mai devreme, l-am cunoscut pe Fischer prin intermediul documentării mele despre Partidul Verde şi am devenit suflete ideologice pereche, deşi nu chiar prieteni. El a scris prefaţa la *Das deutsche Dilemma*, după ce a citit şi i-a plăcut varianta engleză, în original, *The German Predicament: Memory and Power in the New Europe*, publicată de Cornell University Press, în 1997. Prefaţa aceasta s-a dovedit a fi doar o schiţă pentru sclipitorul discurs pe care Fischer l-a susţinut în faţa Bundestagului, după ce a devenit ministru de

Externe. Fischer și cu mine am păstrat legătura de-a lungul anilor și am fost încântat să îi pot facilita călătoria la Ann Arbor, pentru a primi un titlu onorific de doctor din partea Universității din Michigan, în 2012.

În *The German Predicament—Das Deutsche Dilemma*, coautorul Simon Reich și cu mine am întors pe toate părțile tema Bundesrepublik *vs* Deutschland. În 2003, Simon și cu mine (împreună cu Michael Huelshoff) am coeditat o colecție de eseuri despre politica și societatea germană, pe care am intitulat-o *From Bundesrepublik to Deutschland: German Politics after Unification*. Faptul că eram preocupați de acest subiect la nici doi ani de la unificarea Germaniei poate fi demonstrat de titlul unuia dintre articolele noastre „Ar trebui Europa să se teamă de germani?", publicat în numărul de vară din 1991 al *German Politics and Society*. Relevanța subiectului și caracterului său imperios au fost relevate de multele menționări și preluări în presă ale articolului. Această întrebare sintetizează ambivalența mea în privința Germaniei, care nu pare să se lămurească.

După părerea lui Barrington Moore și Ralf Dahrendorf (un politician german care aparținea de FDP-ul liberal – liberal în sensul european clasic, nu în varianta americană social democrată – și care mai târziu a devenit director la London School of Economics și custode la St. Antony's College, Oxford), Germania nu a traversat niciodată o revoluție burgheză de succes în modul în care au făcut-o Marea Britanie, Franța și Statele Unite. Asta însemna că țara a continuat să fie condusă de forțele autocrate, neliberale, mai degrabă decât de o orânduire liberal-democrată, până târziu în secolul al XX-lea. Dahrendorf argumentează, sclipitor din punctul meu de vedere, că mai degrabă Hitler, și nu burghezia germană a eliminat aristocrația deținătoare de pământuri a Germaniei – Junkers – după atentatul eșuat asupra vieții lui care, ca un efect pervers, a generat același deznodământ politic pe care burgheziile victorioase ale celor trei țări menționate anterior l-a obținut.

După cum a afirmat succint Moore: n-ai burghezie (referindu-se la guvernarea burgheză), n-ai democrație. Fără nicio revoluție burgheză de succes în istoria Germaniei, democrația liberală a trebuit să-i fie impusă

din exterior. Tocmai asta este Bundesrepublik: o impunere cu succes din afară a unei ordini politice cu totul noi, însoţită de o cultură care a produs una dintre cele mai stabile şi înstărite democraţii liberale din lume. Ca să nu existe nicio confuzie, dacă ar fi să excludem transformarea Germaniei de Est în 1989, germanii nu au ajuns niciodată la democraţie de unii singuri, ci le-a fost impusă.

Transformarea Germaniei şi a valorilor sale, de la naziști la cetăţenii Republicii Federale, a fost una dintre cele mai puternice din istoria umanităţii. Este un exemplu-cheie al absurdităţii ideii că însuşirile naţionale sunt înnăscute şi imuabile. Toate aceste trăsături sunt deprinderi învăţate, care îşi au originea în instituţiile şi moravurile specifice unei epoci, toate fiind transformabile.

Atunci când Bundesrepublik a fost pentru prima oară impus asupra părţii vestice a ţării divizate, n-a fost sub nicio formă ceva popular. Cei mai mulţi dintre germani urau faptul că pierduse războiul şi îi vedeau pe aliaţi ca forţe de ocupaţie, ceea ce şi erau. Dar unele forţe de ocupaţie au devenit mai legitime decât altele, americanii şi aliaţii lor occidentali, Franţa şi Marea Britanie, fiind mai toleraţi de germanii aflaţi sub ocupaţie decât erau sovieticii de cei pe care îi ocupau. Creşterea în legitimitate şi acceptare a Bundesrepublik în vestul Germaniei a derivat din comparaţia constantă cu orânduirea sovietică din Est, care avea toate neajunsurile cuantificabile posibile, lipsa confortului financiar şi a libertăţii personale, fiind dintre cele mai importante. Britanicii, francezii şi mai ales americanii au trecut de la a fi invadatori detestaţi în Vestului la bineveniţi eliberatori de nazism şi – cel mai important – preţuiţi apărători de ameninţarea sovieticilor, care n-au avansat niciodată în Est de la statutul de invadatori la eliberatori. Primele dintre forţele de ocupaţie menţionate au creat respectata şi apreciata – chiar dacă nu iubita instituţie a Bundesrepublik; cele din urmă au reafirmat profunda lipsă de legitimitate a Republicii Democrată Germană, conducând la colapsul ei, ca un castel de cărţi, în toamna lui 1989. Întrebarea devine atunci: Cât de profundă a fost transformarea instituţională şi culturală care a creat Bundesrepublik? Ar trebui să ne încredem în acest exemplu

sclipitor de triumf al democrației liberale asupra răului? Cât de stabilă este această transformare? Sau ar trebui, așa cum mi-a spus unul dintre prietenii mei Verzi după o vehementă dezbatere publică în care am susținut că trebuie să avem încredere în puterea germană, iar el a susținut că ar trebui să respingem, ca nimeni, niciodată, să nu-i dea nici măcar o picătură de alcool unui fost alcoolic? Până în ziua de azi, Republica Federală nu a învățat să își exercite puterea. După cum le spun mereu prietenilor mei liberali de stânga:

— Vreți să fiți Elveția sau Austria, dar voi nu puteți fi pasivi și detașați, așa cum ele pot și trebuie să fie, pentru că sunt mici. Voi sunteți mari, sunteți puternici. Asumați-vă responsabilitatea! Elveția și Austria pot să se țină deoparte. De fapt, asta e mantra lor. Voi, germanii, însă, nu vă puteți ține deoparte!

Mulți președinți americani, de la Kennedy la Obama, au încercat să-i convingă pe germani de asta, dar germanii s-au dat întotdeauna un pas înapoi. Nu au avut niciodată încredere deplină că pot să gestioneze o astfel de putere; iar restul Europei nu i-a lăsat niciodată să încerce cu adevărat pentru că, în sinea sa, restul Europei încă se teme de Germania, în special de o Germanie puternică. Pentru mulți din Europa, puterea germană rămâne ciudat și puternic asociată cu autoritara Deutschland decât cu prietenoasa Bundesrepublik.

În unele feluri, asta e valabil și pentru mine. La nivel intelectual, instituțiile Bundesrepublik au reprezentat un succes de necontestat, pentru care nu am decât respect și admirație. Dar această încredere nu se transferă ușor pe tărâmul emoțiilor. Acolo, tentaculele periculoase și sinistre ale Deutschland pândesc din umbră – din ce în ce mai mari, întinzându-se prin evenimente tulburătoare care ajung până în anii 1990 și ajung să se intensifică în decursul celor două decenii care au urmat.

Respectul și admirația nu sunt sinonime cu dragostea și devotamentul. Regret că am rezerve emoționale profunde față de o țară care găzduiește universitatea ai cărei profesori și conducere m-au considerat demn de un titlu onorific de doctor. Mă simt nelalocul meu că o țară în

care colegii au alcătuit pentru mine un frumos *Festschrift*, în care au celebrat toate cele șase domenii ale carierei mele academice – sindicate, noi mișcări sociale, antiamericanism, antisemitism, sporturi și salvarea animalelor – nu poate primi o mai mare recunoștință emoțională din partea mea. Deși sunt profund onorat și voi fi mereu recunoscător că Republica Federală Germania mi-a acordat una dintre cele mai înalte distincții civile acordate germanilor sau străinilor – *Verdienstkreuz erster Klasse*, Crucea Ordinului de Merit, Clasa I, distincție înființată de primul președinte al Bundesrepublik, Theodor Heuss, în 1951 – n-o să țin niciodată cu echipa sa națională de fotbal. Asta rămâne adevărat, deși jucătorii care fac parte din Mannschaft poartă din ce în ce mai mult prenume precum Mesut, Jerôme, Marc-André, Serge, Ilkay, Emre, Leroy și David, în loc de numele germane tradiționale precum Heinz, Hans, Karl, Helmut, Wolfgang, Sepp, Fritz and Franz.

Ceea ce înrăutățește lucrurile este faptul că Germania mi-a acordat aceste onoruri ca răspuns la criticile mele, ca răspuns la faptul că i-am reamintit constant că păcatele sale sunt atât de profunde, încât, indiferent cât de multe onoruri mi-ar putea acorda, n-o să fiu niciodată mulțumit. Asta e nedrept din partea mea și mă simt rușinat de iraționalitatea mea. Republica Federală Germania m-a apreciat mai mult decât Statele Unite ar putea sau o vor face vreodată. În cazul primei, am devenit un intelectual în spațiul public ale cărui cuvinte contează, în vreme ce în cea de-a doua sunt un profesor oarecare, cu puține distincții – cu siguranță fără nici o platformă în afara zidurilor universității și, deseori, nici măcar în interiorul lor.

Dar nu pot să uit de acel 4 iulie, în 1954, când tata și cu mine ascultam la Radio Budapesta transmiterea finalei Cupei Mondiale Ungaria-Germania și când tatăl meu și-a exprimat ura față de ambele echipe și mi-a spus că singura parte bună a zilei era aniversarea Statelor Unite ale Americii. Indiferent de cât de nedreaptă ar putea fi această judecată și indiferent de cât de minunată a fost Bundesrepublik în încercările de a înfrunta și a ispăși trecutul Deutschlandului, Germania pur și simplu n-a avut niciodată șansa să-mi câștige inima.

Epilog

La finalul acestei cărți, îmi vine în minte legendarul discurs de retragere al lui Lou Gehrig, pe care l-a ținut pe 4 iulie 1939, pe un stadion Yankee plin până la refuz. În ceea ce este, probabil, unul dintre cele mai apreciate discursuri din istoria sportului american – poate din însăși istoria americană – cel care a absolvit, la fel ca mine, Universitatea Columbia a rostit cuvintele „astăzi, mă consider cel mai norocos om de pe fața pământului", ceea ce rezonează cu mine la finalul scrierii acestei cărți de memorii. Nu pentru că aș îndrăzni, chiar și pentru o secundă, să-mi compar realizările cu incredibil de ilustra carieră a celui supranumit Calul de Fier, în calitate de prim jucător de bază al New York Yankees. Nici din pricina comparațiilor dintre viața mea și ororile prin care trebuie să fi trecut Gehrig din cauza fatalei sale boli (scleroză laterală amiotrofică), care a reprezentat motivul acelui discurs și care rămâne până în ziua de azi incurabilă și îi poartă numele. Ci pentru că nici eu nu am altceva decât cuvinte de recunoștință și de mulțumire pentru cum s-a desfășurat viața mea.

Bineînțeles, am experimentat și neajunsuri și dezamăgiri. Singura și cea mai mare tragedie adevărată ce s-a abătut asupra mea a fost să-mi pierd mama, puțin înainte să împlinesc 10 ani. Apoi, plecarea din casa mea din Timișoara, alături de tatăl meu, prima oară la Viena și apoi la New York, n-a fost floare la ureche. Cu toate astea, ținând cont de

perspectiva de ansamblu, am avut o existenţă binecuvântată şi fermecată. Doar de dragul comparaţiei, vreau să amintesc vieţile părinţilor mei: agresaţi de naţional-socialism şi de stalinism, două dintre cele mai mari rele din istoria umanităţii. (Da, sunt conştient de diferenţele lor istorice şi nu, nu le pun pe picior de egalitate sub numitorul comun al totalitarismului.) Tatăl meu a fost hărţuit şi bătut în mod repetat, când era copil şi apoi ca tânăr, doar pentru că era evreu, apoi şi-a pierdut părinţii şi fraţii în infernul de la Auschwitz. Mama mea a avut consolarea de a reuşi să evite multe din aceste orori, prin faptul că a fost educată acasă şi ocrotită de părinţii ei vârstnici. Dar şi ea a trebuit să îndure multe experienţe negative doar pentru că era evreică. Şi ea şi-a pierdut mama la Auschwitz. Aş putea să continui.

Toate acestea continuă să rămână inimaginabile şi de neconceput pentru mine! Bineînţeles, am experimentat şi eu sfârşitul stalinismului în acei primi ani ai mei în Timişoara, dar pentru mine au fost de fapt zilele pline de bucurie, ocrotite de iubirea necondiţionată a părinţilor mei şi de o clădire minunată de apartamente, unde locuitori multiculturali, poligloţi şi multireligioşi se înţelegeau între ei şi se susţineau reciproc. Până şi tentaculele lui Stalin din imediata noastră apropiere, reprezentate de ofiţerii Armatei Roşii care locuiau cu noi la începutul anilor ’50, nu aveau decât conotaţii pozitive pentru mine. Devoram ciocolăţelele Medved pe care mi le aducea Josif acasă seara. Adoram să merg în poala lui pe scaunul din dreapta al maşinii care îl prelua în fiecare zi şi am beneficiat de-a lungul întregii mele vieţi de priceperea în şah pe care e Josif a împărtăşit-o cu atâta drag cu mine când eram doar un puşti.

E-adevărat, succesorul lui Josif îşi bătea fetiţa aproape în fiecare seară, fapt care mă înspăimânta teribil, dar şi acum eram ocrotit de muzică glorioasă a lui Beethoven şi Verdi pe care mama mea o dădea la maximum, în timp ce mă ţinea strâns în braţe. Cel mai important este că nu am întâmpinat niciun fel de antisemitism în copilăria mea din Timişoara anilor ’50, deşi ca adult am ajuns să înţeleg cât de profund era infiltrată această plagă şi în Timişoara. Ca să fiu corect, nu era mai

prezentă cu nici măcar o secundă mai mult decât oriunde altundeva în Europa vremii – dar tot era prezentă. Întotdeauna am simțit din partea părinților mei că, în adâncul lor, ca evrei, se simțeau într-o stare de nesiguranță și pe terenuri mișcătoare. Clar nu eram români, pentru că vorbeam maghiara, cu toate astea nu eram maghiari din perspectiva a ceva ce a rămas nerostit, dar care se datora în mod clar faptului că eram evrei. Cu siguranță nu eram germani, deși acea cultură înaltă însufleța cam tot ceea ce apreciau părinții mei, în special, mama mea. Dar, din copilărie până mai târziu, am experimentat această dezrădăcinare, această ne-apartenență, acest multiculturalism ca pe ceva ce îmbogățește, chiar eliberează, niciodată ca pe o senzație de a fi fără ancoră și deznădăjduit.

Asta s-a schimbat oarecum în Viena, unde – în special în adolescență și puțin mai târziu – m-am confruntat cu antisemitismul. Dar nici aici n-a fost vreodată crud sau extrem de fățiș la adresa mea, deși cu siguranță a fost așa față de mulți alții pe care îi cunoșteam bine. Mi-a displăcut Viena atât de mult, încât n-am încercat niciodată să mă integrez și să devin parte din ea, deși cu siguranță aș fi putut încerca. Sunt destul de convins că eforturile mele nu ar fi fost de ajuns să mă facă să fiu austriac și vienez autentic, în ciuda dicției mele germane fără accent, cu sonorități austriece. Evreii nu puteau să devină pur și simplu austrieci fără să ridice semne de întrebare sau vreo categorisire. Întotdeauna rămânea câte un criteriu de calificare nerostit, câte un „dar", un „serios?", ceva care-i făcea pe evrei, uneori subtil, dar cu toate astea profund, să fie în mod clar „altul". Asta se întâmpla chiar și în cazul celui care a fost probabil cel mai de succes cancelar și politician al Austriei postbelice, Bruno Kreisky.

În ceea ce privește viața mea din Statele Unite, din ultimii 50 și ceva de ani, personal nu am întâmpinat niciun fel de antisemitism îndreptat direct spre mine sau către cineva apropiat mie, nici în viața mea personală, nici în viața publică. Nu am fost niciodată lovit sau insultat pentru că sunt evreu, nicăieri și nicicând în viața mea. Mai mult decât atât, n-am fost niciodată bătut și insultat pentru nimic în viața

mea, cu excepția faptului că eram suporterul unor echipe sportive pe care fanii adverși o urau. Dar astea nu sunt chestiuni serioase, cu siguranță pentru sportul american, spre deosebire de fotbalul european, unde antisemitismul și rasismul sunt profund infiltrate și rămân îngrijorătoare. Nu am fost niciodată umilit, n-am fost niciodată desconsiderat, n-am fost niciodată demonizat. N-am fost niciodată șomer, n-am fost niciodată înfometat, n-am fost niciodată bolnav. Nu am suferit alte operații în afara celei de amigdalită, când eram copil în România. În cei aproape 73 de ani ai mei, am petrecut o singură noapte într-un spital, pentru a fi ținut sub observație. Am călătorit foarte mult, m-am bucurat de tovărășia unor prieteni minunați și, cel mai important, am o soție alături de care a fost o binecuvântare să-mi petrec viața aproape 30 de ani. Totodată, am fost extraordinar de norocos să îmi fi trăit majoritatea vieții într-o epocă istorică extrem de rară, în care – din cauza gravității unice a Holocaustului – antisemitismul era în general inacceptabil, dacă nu chiar un tabu impenetrabil, în discursul public al majorității democrațiilor. Din nefericire, asta e ceva pe zi ce trece mai rar în ziua de azi.

Pe scurt, aș păcătui să mă plâng de vreun aspect al vieții mele, inclusiv al existenței mele academice. Am devenit un profesor de un succes rezonabil, cu o activitate recunoscută internațional. Dar partea mai puțin prestigioasă și mai împovărătoare a acestui angajament profesional – partea de predare – este cea care m-a încântat cu adevărat și m-a făcut să iubesc fiecare secundă a existenței mele profesorale. Țineți cont că la o universitate de cercetare de primă clasă, acolo unde mi-am petrecut majoritatea vieții profesionale, să fii un profesor bun e ca și când ai fi un bucătar grozav sau un observator de păsări înzestrat: totul e bine și ești acceptat, dar întotdeauna ți se face doar pe plac și rar ești respectat. Poate pentru că n-am avut niciodată copii, am ajuns să descopăr în studenți niște oameni cu care adoram să am relații intelectuale, dar cu mulți dintre ei am dezvoltat și legături emoționale și prietenii. Mai mult decât orice, am făcut tot ce mi-a stat în putință să-i ajut oricum am putut. Printre realizările mele, voi rămâne întotdeauna cel mai mândru de activitățile mele de predare și mentorat. Nimic nu

mă umple de mai multă satisfacție și mândrie decât să păstrez legături apropiate cu sute de oameni de succes din întreaga lume care, la într-un moment sau altul, între 1974 și ziua de astăzi, mi-au fost studenți la una dintre universitățile unde au predat. Mulți dintre acești oameni au devenit doctori de succes, avocați, profesioniști în toate domeniile. Unii au obținut catedre importante la universități prestigioase din Statele Unite, Germania, Olanda, Israel, Australia ori Turcia. Majoritatea au reușit să-și clădească vieți fericite pentru ei și familiile lor și au devenit părinți mândri ai unor copii care, în multe cazuri, sunt și ei prietenii mei.

Cele aproape 2.000 de scrisori de recomandare pe care le-am scris în cariera mea academică – cam 40 pe an – rămân de departe cele mai importante rezultate ale scrisului meu. Unele articole pe care le-am publicat au atras atenția, unele cărți pe care le-am scris și editat au primit câteva cronici bune și au fost traduse în multe limbi, dar efectul lor propriu-zis în ajutarea oamenilor, în crearea de idei care să ducă la deznodăminte concrete relevante pentru viața altor oameni a fost – ca să spunem adevărul – aproape zero. Înțeleg că în Germania, după cum am discutat în capitolul acestei cărți referitor la relația mea cu acea țară, vocea mea a contat pentru unii mai mult datorită a ceea ce eram, decât prin prisma a ceea ce spuneam. Bineînțeles că ideile și munca mea publică au contat, dar, în cele din urmă, efectul rămâne vag și intangibil. Nu același lucru se întâmplă cu scrisorile mele de recomandare. Știu că am ajutat aproape 2.000 de oameni să intre la drept, într-un program de doctorat, să obțină o bursă dorită, să se alăture unui institut medical sau să își asigure o slujbă bună. Într-adevăr, sunt mândru să spun că fiecare dintre scrisorile mele s-a dovedit, până la urmă, un succes, neasigurându-i poate candidatului acces la instituția pe care o prefera cel mai mult, dar măcar la cea de-a patra sau cincea de pe listă. Am scris cu succes scrisori de recomandare pentru studenți și colegi care aplicau să primească finanțare de la cele mai ilustre fundații și să primească cele mai prestigioase burse din Europa și America de Nord. Toate încercările mele au condus la un rezultat pozitiv, în cele din urmă. Un singur premiu mi-a scăpat, dar încă nutresc speranțe că înainte să mă retrag

din viaţa academică voi reuşi să-mi ajut unul dintre studenţi obţină această onoare: bursa Rhodes de la Oxford!

Viaţa mea a fost încununată şi de succes, şi de satisfacţii. Dar lucrurile ar fi putut evolua în direcţii complet diferite. La multe răspântii din viaţă norocul mi-a devenit realitate doar datorită bunăvoinţei altcuiva, a unei persoane care, în cele mai multe cazuri, habar n-a avut că fapta sa bună a ajutat la modelarea vieţii mele în cele mai izbutite feluri. Aş vrea să închei această carte mulţumind câtorva persoane – străine, chiar – care nu sunt menţionate de-a dreptul în textul meu, dar ale căror gesturi, aparent modeste, de bunăvoinţă mi-au influenţat viaţa mai mult decât pot spune:

– binevoitorului soldat/grănicer care a vorbit cu mine despre fotbal în vagonul trenului oprit la graniţa româno-ungară, în care tata m-a lăsat singur pentru a se ocupa de problemele complicate privind actele noastre de ieşire din ţară;

– domnului M., ofiţer de la Serviciul de Imigrare şi Cetăţenie, mestecător-de-gumă-umflător-de-baloane-roz, de la aeroportul Idlewild din New York City, care m-a întâmpinat în Statele Unite şi m-a făcut să mă simt acasă din prima;

– tânărului responsabil cu admiterea de la Columbia College cu care am discutat despre filmul *Blow-Up*, o conversaţie care m-a făcut să mă simt în largul meu şi a pavat drumul pentru admiterea la Universitatea Columbia;

– lui Seymour Martin „Marty" Lipset, peste care am dat buzna neanunţat, într-o zi de septembrie 1975 şi care – cu literalmente câteva minute înainte să plece de la Harvard spre Stanford – s-a apucat să-i scrie o scrisoare lui Guido Goldman, ceea ce a reprezentat începutul celor mai bine de 25 de ani de asociere binecuvântată cu Centrul de Studii Europene de la Harvard.

„In My Life, I've Loved Them All"
John Lennon şi Paul McCartney